

ORVOSI

FÜVÉSZ KÖNYV,

MINT

A' MAGYAR FÜVÉSZ KÖNYV

PRAKTIKA RÉSZE.

A' Fűvészek és Nemfűvészek számokra
készült, és közhasznavehetővé tétellett

DEBRECZENBEN.

Nyomtatatta CSÁTHY GYÖRGY.

M DCCC XIII.

24. d.
100b.

SR

E L S Ő R É S Z B E N N
ELŐADOTT DOLGOK.

	Lap.
I. Tzikkely. Az élő testek	1
II. — Az Elegerő munkái. Formák,	3
III. — Az Elegerő munkái. Formák,	9
IV. — Az Elegerő munkái. Formák,	15
V. — Az Elegerő munkái. Formák,	28
VI. — Az Elegerő munkái. Formák,	38
VII. — Az Elegerő munkái. Formák,	41
VIII. — Az Elegerő munkái. Formák,	45
IX. — Az Elegerő munkái. Formák,	53
X. — Az Elegerő munkái. Formák,	57
XI. — Az Elegerő munkái. Formák,	71
XII. — Az Elegerő munkái. Formák,	75
— Az Elegerő munkái. Formák,	76
— Az Elegerő munkái. Formák,	80
— Az Elegerő munkái. Formák,	83
— Az Elegerő munkái. Formák,	85
— Az Elegerő munkái. Formák,	89
— Az Elegerő munkái. Formák,	91
— Az Elegerő munkái. Formák,	92
— Az Elegerő munkái. Formák,	94
— Az Elegerő munkái. Formák,	97
— Az Elegerő munkái. Formák,	98
— Az Elegerő munkái. Formák,	99
— Az Elegerő munkái. Formák,	107
— Az Elegerő munkái. Formák,	107

Imprimatur.

E Regio Revisionatus Librorum Officio Magno-
Varadiensi. 28. Octobris. 1812.

ANTONIUS SZERDAHELYI
Revisor Libr. Distr.

R. R. 56

Kev. 1968 X. Kev. 1963

FIGYELMEZTETÉS. A KÖNYVKÖTŐKHOZ.

Az Elegerő Bizárd, vagy az ezen Jegy ( ) alatt lévő Árkus, ezen
Pentaly-Árkus középebe, i. i. a Titulus és az Elő Rész
Munkái Tablájá közé kerüljön.

<i>Vérhígítók, Vékonyítók</i>	112
<i>Felbontások, Oszlatók</i>	133
<i>Szengvedés ellenvalók</i>	134
<i>Görtszociatók, Irgyújtók</i>	135
<i>Fújdaoményhűtők, Állatók</i>	137
<i>Bört veressítők, Holvagházók</i>	137

ELŐJÁRÓ BESZÉD.

Mikor a' Könyviró valamely Munkát kinyomtatattat, mely felől előre képzeli és reményli, hogy az kedvességet talál a' Hazában; azután pedig kevés idő múlva látja, hogy az ő munkáját nem sokra betsülik, és nem is igen ügyelnek rá: ha abban az állapotban elszégyélti magát, és megszomorodván panasza fákad; vakmerő mérészséggel, háládatlanoknak nevezi Hazafiait; vádolja őket a' Tudományok, és a' Közjó eránt való érzékelenséggel, úgyminthik az érdemet sem megismerni, sem betsülni nem tudják 's a; az ilyen panaszolkodása, és a' Nemzetre való terhelődése a' Könyvirónak, mindenkor igazságtalan, és a' Hazát méltatlanul sértető rágalmazás. Mert ha az ő munkája kelletlen; annak soha sem a' Nemzet, hanem mindenkor ő maga az oka.

Meglehet, hogy a' Szerző a' maga szülöttjét, szépnak, jónak, tökéletesnek hitte; mások

sok pedig arról nem úgy lételek. Vagy, meg lehet hogy a' Nemzet gondolkozása módjára nem figyelmeztet, annak hajlandóságát, tettését, izlését nem esmerete; és osztán aboz magát a' nem szabta; hanem a' maga Izlését akarta a' Nemzetre tukmálni. Meglehet az is, hogy a' barátságos biztatásoknak, levelezéseknek, és kivált a' maga hízelkedő képzelődéseinek többet hitt, és ezekem többet épített, mint a' mennyire oka lett volna. — Megeshetik az is, még pedig igen könnyen, hogy nem vette gondolóra, minémű kiterjedésű, és az esmeretekben hanyadán van az a' Publicum, a' melynek számára ő írta.

A' Nemzet maga egy nagy Publicum, *Közönség*; de ez a' nagy Publicum, nem sok materiát, és nem sok Könyvet fogad el, mint réá tartozót: hanem ennek a' nagy Publicumnak kebelében, igen sok apróbb Publicumnak vagynak. Más a' Theologusoké, más a' Juristáké, más a' Természet barátié, más a' Poéták kedvellőké, más a' Románbann gyönyörködőké's a' t. Ha már a' Könyvíró nem figyelmez arra, hogy ezek közül az apróbb Publicumok közül, melyeknek? és egynek-é vagy többnek is számára ír: nem tsuda ha megalatkozik reményességében.

Egy szóval: En is, más is, minden ember személyszerent, tagjai vagyunk a' Publicumnak. Ha már nekem egy új Könyv kezembe akad, és annak materiáját, izlését, rendjét, kidolgozását megkedvellem: megszerzem azt, és nem drágállok. De ha a' Könyvnek materiája reám nézve sovány, és így nem nekem való; ha se Tudományt, se rendet, se tiszta magyarságot a' Könyvbenn nem találók; vagy

vagy ha még botránkoztató mondások, vakmerő és betstelen beszédek is fordulnak elő benne: ekkor valóbann se a' mások díterése, se az Auctor panaszkodása soha rá nem véssen, hogy szeressen azt, a' mit nem szeret-helek.

A' régibberske Íróink, sokat tépelődtek a' Zoilusokkal, és igyekeztek azokat munkáiktól elhurítani. Ez a' tűnődés szükségtelen! mert mint az ártalmas bogaraknak, úgy a' gúnyoló és értetlenül tsúfoló Zoilusoknak idejek, hamar ki szokott telni, s a' t; s azután a' Könyvnek (ha érdemli) megjö a' betse.

Mikor a' Magyar Fűvész Könyv, Tudomány formábann Világ eleibe jött, és mint különös Jelenség a' maga nemében, várta minémű figyelmeztességet fog magára vonni a' két Hazában: két rendbéli Hazáknak ítéltetelektől, és kedvektől volt kéntelen, fel-függeszteni szerentséjét, t. i. az Ifjakétól és a' Meglett emberekéitől.

Kevés idő múlva pedig kitettzett, hogy a' Nemzetnek legszebb része és reményége előtt, a' Tanuló nevendékek, és az Ifjak előtt, a' Könyv szembe nem tűnt, és esméretlen maradt, mint olyan a' meletet érteni nem lehet. Igen is! mert a' Természet Históriajának kivált ez a' Része, magyarul és Tudomány formábann, sohol sem tanítódik a' két Hazában, holott az Ifjú Kor, természettel gyönyörködik abban a' mi szép, haszonkeresés nélkül is, és ha volna a' ki figyelmeztetné reá, repeső örömmel fogadná azt.

Ott van ugyan majd minden Oskolákban, a' tanulni való dolgok Laistromában, a' Természet Historiája is: de az nem egyéb annál, a' mi más Nemzetek szokásából mi reánk is elragadt, t. i. hogy a' Tanuló képeződéseit, mulassák a' soha nem látott és nem is látható, Természeti Dolgokkon való tudalkozással; hogy a' gyermek tudjon beszélni az *Eljántól*, *Tzethától*, a' *Kókós-dóról*, *Tzihornadról*, a' *Borsot*, a' *Kavet* termő Tserjékről's a' t. Mikor osztánn ezekenn általesik a' Tanuló: többé eszébe se jut a' Természet Historiája; mert nem tudja, hogy az, nem valami szélrel szórt, egyről másról való mendemonda Beszéd, hanem Tudomány Rendben álló Alkotmány.

Másod rendbéli Hazafiak, a' kiknek íreletek élbe állott a' Fűvész Könyv, azok, a' kik már az életre való készültségnek iskoláiból kikelvénn, Hivatalokban, Polgári egybekötetesebenn vagynak, so' nagyobb részt a' tanulások is, de azért a' Tudománybeli dolgokkal, és olvasással fel nem hagyják.

Az Ifjúságot felváltó Emberek, a' Természet rendi szerent, megszokta változtatni az ember gondolkodásának módját; és a' telegeletekben többé nem a' gyönyörködés a' fő rugó, mint az Ifjúságban volt, hanem a' haszon, és a' gyönyörűséget is csak a' haszon teszi edessé. Azt lehet átajában mondani, hogy ebbenn az Időkorban, nevénel fogva sem kíváná az ember esmeri azt a' Plántát, melynek se káát, se hasznát nem tudhatta.

Mindazáltal ezen Hazafiak közül sokakban, a' Plántákkal való megismerkedésnek

Éyő-

gyönyörködteő ereje, valamennyire kimutatla magát. Mert, nemeljek, a' kik előtt a' Deák Botanica nem volt esmeretlen: ezt a' Tudományt magyar nyelven, nagy örömmel és kedvességgel vették; a' Fűvész nyelvben, és az új nemi nevekben, nagy meglepedéseket és gyönyörködéseket találák. — Mások igen szépek találván azt, a' mit az előbeszéd ígért, hogy az esmeretlen Fűvet, a' Könyvből meg lehet esmeri: Dilettántokká lettek, még a' szép Nemből is; az az, kezekbe vévén a' Bévezetést, megolvasgatták, és abból a' Tudomány külsára rákadának. — Mások ímét, szerettek volna ennek az esmeretnek nyitására jutni: de érzették, hogy arra már sem idejek, sem békességes türesek nem lehet; sajnállották hogy Ifjúságokban arra útasítást nem vettek.

Atajában pedig ezen Hazánkfai úgy tételtek, hogy a' Fűvész Könyvnek, soha se lessz addig kedvessége és kelete; míg annak Praktika része, a' Fűvek hasznainak előadása, ki nem adódik. Úgy is lett; mert ez a' munka, világra lett jövelele után, harmadfél esztendőre, félre tetetett és elfelejtetett. De már ennek a' Nemzet az oka? Ingyen sem! Gondolóra kell vala venni azt is, hogy a' tsupa esmeretbeli gyönyörködésnek útja, a' Természetre nézve, a' tanuló Ifjúság előtt, még nints kinyitva; azt is, hogy annak kinyitására, az a' Könyv bizonyosan nem fog felvehetőni, mert még annak nints ideje; azt is, hogy ámbár magában is eléggé gyönyörködteő a' Plántákkal való esmerkedés: tsakugyan igazságok van azoknak, a' kik a' haszon nélkül való gyönyörűséget, hamar elenyésző tsak-

)(3.

kely-

kétségnek tartják, melyre az ember könnyen rá un, mint a' Múzsika hallgatására, bár akár-mely szép legyen is az.

Igy hát a' sok esztendei terhes munkával készült Fűvész Könyv, hasonlóan láttatik ahhoz az idő előtt született magzathoz, mely születése után kevés napokkal meghalt. De mégis talán nem enyészett el ebben egészen az Eleterő, hanem csak elállott, és még felszerkenhet. Ébresztője lehet annak az, hogy a' mely magyar Könyvek azóla kijöttek; azoknak érdemes Írói, többnyire ennek nevezeit fogadták el, mikor valamely Plántát említeni szükség volt. Még bizonyosabb ébresztője lehet pedig az, ha kiadónak a' Plántának réggen kívánt, és mind ez ideig sürgetett hasznai is.

Ennek a' közönséges és méltó kívánság-nak teljesítése, ezen Könyvnek tétje, mely úgy jelenik meg, mint a' Fűvész Könyvnek, Praktika, vagy hasznos mutató Része, hogy így már, ne csak a' gyönyörködtetésnél, hanem a' haszonnal fogva is, ajánlja magát a' Hazának.

A' Természet barátinak kútsiny Publicumánál, sokszorta nagyobb az orvosságokat tudni szeretők Publicuma, mely a' Nemzetnek minden részei között elterjedt. Ha ennek figyelemzőbb része, megtalálja kedvelni azt, a' mit látni fog, t. i. hogy az orvosi erők közt is, van valami bizonyos rend, a' Plánták alkotásának rendi szerént: nem lehetetlen, hogy a' Plánták rendinek esmétet is megkedvelli, és abból a' nagyobb Publicumból, ama kisebb is valamennyire megszaporodik.

A' mi már magát ezen Orvosi Fűvész Könyvet illeti: Ez két Részből áll:

1) Az Elsőben, szól közönségesen az Élőtestekről, azoknak Eleteről, Eleterekről, Tápláltságokról s a' t; továbbá az orvosi Plántákról, azoknak megismeretéről, a' velek való élés módjáról, és végre azoknak munkájokról az emberi testen. Ezeknek kidolgozását, szükségesséppenn előre kellett bocsátani, mert a' nélkül, a' második Részt megértetni, és hasznosra fordítani nehéz lett volna.

2) A' Második Részből, az eddig ismeretes hasznú Plántákat, egyenként felszedi a' Fűvész rend szerént, és azoknak orvosi erejeket, az újabb Tudósok Orvosi-szeres (Materia Medica) Könyveiből* kiszedve, sun-

)(4

* Hasznosra fordított Orvosi-Szeres Könyvek azok:

Johann Adam Schmides, Materia Medica	Wien	1811.
Justus Arnemanns, Practische Arzneymittellehre	Götting	1798.
Conrad Mönchs, Lehre von Arzneymitteln	Hamburg	1792.
William Cullens Materia Medica	Leipzig	1790.
Christoph Jacob Mellins Materia Medica	Brancfurt	1789.
Ludwig Leberecht Lösskes Materia Medica	Berlin	1785.
Stephani Blancardi Lexicon Medicum	Lipsiae	1777.

summásom előadja, megemlítvén sokaknak Gazdaságbeli hasznaikat is, melyekről írott Gazdaságbeli könyvek számosan vannak.

Az orvosi Plánták előszámolására, legjobb és legtekélyesebb a Fűvész Rend. Ez által lehetett elkerülni sok haszontalan szószaporításokat, és ugyan azon dolognak húsz, harmincz helyen való előhozását. Most csak két vagy három dolog van, a' mi a' Könyvbenn több helyekenn előfordúl, még pedig kész akarva és tizelből: még is meglehet hogy az sem fog mindenkinek tetszeni. Hát ha a' Plánta neveket, az Abécé betűinek (*itt valóban nevétséges*) Rendében, adtam volna elő? úgy, vagy az olvasót kellett volna minden léptem nyomom másuvá igazgani: *Lásd itt Lásd amott*; vagy a' Könyv, az ugyan azon dolgoknak sok helyekenn való emlegetése miatt, kiállhatatlan lett volna.

A' Fűvész-Rend szerint, az ugyan azon természeti Rendre tartozó Plánták, mind egy-ütt állanak; ezeknek közönséges tulajdonságaikat, egyszer megmondani elég, és osztán summas rövidséggel lehet előadni, az oda tartozó több Plántákat, melyek különös erejekkel és hasznokkal, magokat a' többektől megkülönböztetik; de még így sem lehetett, és nem is kellett elkerülni, hogy ugyan azon Fűök, sok más, különböző Seregre és Rendre tartozó Plánták alatt is, ne említődjenek. Ennek a' Rendnek ez is a' haszna, hogy ez a' Könyvetske, szükségeslenül nagyra nem nőt; de az sem utolsó haszna, hogy az olvasónak igen jól esik az, mikor egy Plántának erejét megemlítvén, ugyan akkor már tud monda-

ni

ni többeket is, melyeknek ereje amához hasonlít, vagy közelit, úgy hogy szorúltság idején, egyikkel a' másik helyett lehet élni.

Hogy pedig ezen Könyvnek, ne csak a' Fűvészek vehessék hasznát, hanem minden ember valaki akarja: tehát sok Tartományos, vagy Népközt forgó Plánta neveket, melyeket ezelőtt számos esztendőkkel kezdettem össze-szedni, most mindenkinek mellé tévén a' megállított Magyar, és Linne szerint való Deák nevezetű, ezen Könyvbe bétettem, a' negyedik vagy utolsó Toldalék Laistromba, melyet Igazító Laistromnak neveztem. — Találtam még itt ott a' Könyvekben, az Indiai közönségesebb terméseknek, minéülnek a' *Bors, Gyömbér, Kávé*, s a' t. neveim kívül több Fűszeres nevezeteket is: de mivel azok, többnyire olyan Plántáknak gondolomra adott vagy fordított nevei, melyeket a' Magyar Hazában látni nem lehet; tehát azokkal a' helyet foglalhatni nem akartam.

A' ki már, a' szokott Tartományos, vagy a' Nép közt forgó néven esmervénn valamely Plántát, arról kívánna a' Könyvben olvasni: ha azt a' nevet a' Mutató Táblában meg nem találja, keresse fel az Igazító Laistromban, és ott a' megállított neveknél fogva, rá igazodik. Ha pedig a' Plánta a' Könyvben benne nincs: annak vagy az az oka, hogy azon Plántának orvosi erejéről, semmit se tartanak, vagy azt, hogy valamelyik Természeti Rendhez tartozik, melyben a' hatásosabb szerek előlévén adva, a' rehetelenekebből sok kihagyódott, melyekben azonban meg van a' Természeti Rendnek, közönséges tulajdonsága és ereje.

E' szerint ez a' Könyvetske Orvosi Fűvészs Könyv: mert a' füveket esméni szeretőknak megmutatja azt a' mit kívánnak, t. i. a' Hazai Plántáknak erejét, és orvosi hasznait. Orvosi szeres Könyvnek (*Materia Medica*) nem lehet mondani, mert a' tapasztalt hasznos szerek, nem csak a' mi Hazai Plántáinkból, hanem idegenekből is, sőt, az állatok és Ásványok Országából vétetett Materiakból is készülnek.

Mivel hát ezen Könyvetskének tzelja szerint, itt ingyen sem az a' Kérdés: Meljikk betegségget mivel kell gyógyítani? hanem ez: Meljikk Plántának, minémű ereje van? és mitsoda nyavajákban lehet hasznos? látnivaló, hogy ez teljességgel nem orvosló Könyv; és azt éppenn nem kell várni tőle, hogy az orvoslás módját tanítsa. — Vágyunk számos orvosló Magyar Könyvek, és a' Közép kezénn forognak ** meljikk azt tanítják: ennek pedig az éppenn nem tzelja.

Ez.

** Az Orvoslásról írott némely Magyar Könyvek: *(ide nem számoltatván az Egészség fenntartásáról, a' Borhelyiségről, Báthamestersegről, és magános nyavajákról, p. o. Peitiről, Himléről, Koszenyéről s a' t. írott Könyveket, melyeknek száma igen sokra megyen.)*

H. Mélius Péter Herbariuma	Kolo'svár	1578.
Bejtthe István Fűves Könyve	Nemeltjárd	1595.
Péchy Lukács Szűzek Koszorúja	Nagy Szombat	1591.
Apáitzai (Csere) János Encyclopaedia	Ultrapectum	1653.
újra nyomtatódott	Győrben	1803.

Ez tuppán a' Plántákról, és azok közt is csak a' Hazaiakról szól: az orvoslás pedig nem csak a' mi Hazai füveink által megyen véghez.

Mizáldi Kerti dolgoknak Orvosi hasznai	Kolo'svár	1669.
Páriz Pápai Pax Corporis	Kolo'svár	1690.
újra nyomt. Lőtsénn	Kolo'svár	1774.
Köles éri Sámuel Orvoslás Regulái, a' Kolo'svári Kalendáriumok végén		1723—1730.
Perlitzi Dániel Házi Orvosságok	Budán	1740.
detto Utlatars, Házi és Üti Patika	Budán	1740.
Csapó Jó'sef Kis Gyermekes Iskolája	N. Károly	1771.
detto Fűves és virágos Kert	Po'son 1775, és 1792.	
detto Orvosló Könyve	Po'son	1791.
Störk Orvos Könyve, Fordította Miliesz Jó'sef	Béts	1778.
Störk Orvosi Tanítása, Fordította Rátz Sámuel	Budán	1778, 1780.
Rátz Sámuel Orvosi Oktatás	Po'son	1776, 1778.
detto Orvosi Praxis	Buda	1801.
Marschall Orvos Aszszony	Kolo'svár	1791.
Szenimihályi Mihály Házi Orvossági	Váts	1791.
Váli Mihály Házi Orvos-Szótár	Győr	1792.
Rosen Miklós a' Gyermekes Orvoslásáról	Pest	1794.
Weszelszki Antal Fa és Fűszeres Könyve	Pest	1798.

Haisz.

véghez. — Ez külön-külön veszen fel minden Plánút, és annak erejétől beszél, minden mással való elegyítés nélkül: az orvoslásban pedig, a betegség okaihoz és a betegnek körülállásához képest, összevegyíteni egy-szerre több szereket is, mind-miket bizonyos tételből. — Ez igen sok Plánútnak orvosi hasznait mondja meg; az orvoslásra pedig azoknak huszadrésze sem kívántatik; a honnan itt a Betegségek, a' Mutató Táblába bé nem mennek; nem is volna annak semmi haszna, mert csak zűrzavarba vinné a' keresőt, 50—60 felé is igazítván azt, egyr betegegre nézve. — Egy szóval, az orvoslásban a' betegségek eredetének, okának, körülállásának, sokképpen való változásaiának gondos nyomozása kívántatik meg: ezekhez pedig a' Léveész Könyvek semmi köze ninc.

Azom.

Haiszler György Orvosi munkája	Veszprim	1801.
Enyedi János Falusi ember Paikája	Kolozsár	1801.
Zsöldos János Aszszony Orvos	Győr	1802.
Házi különös Orvosságok egy Tóldalékkal és Várlon	Kolozsár, 1773, 1785. 1791, és 1795.	
Házi Orvosságok, és Salernitana Schola	Kolozsár	1785.
Házi Orvosságok és Méltartás Néma Orvos, a' Falusiak számára	Várlon	1795.
	Pozsony	1805.

Azombann, a' ki akarja, ezen Könyvből szerzett esmérteiből, orvoslása izézőző jegyzeteket tehet a' maga számára, és azt senki sem ellenzheti; valamint azt se, ha az ártatlannal határos Plánútból, Házi-gyűjteményt szerez magának. *Lásd a' Bérkesztést.*

Meglehet, hogy ezen Könyvetekbe hibás állítások is tsúsztak bé. Ha tsúsznak: azokat az én rovásomra róni nem lehet, mert én az Orvosi dolgokban csak Dilettánt lévén, a' Második Részben, magamnak felelte kevés szabadságot engedtem: hanem követtem szorosán, a' nagy Tudományú és tapasztalású Orvosokat; és csak ezeknek tapasztalásbeli állításait írtam be. Ezen az okon, a' talánlt Orvos is, a' maga tulajdon Publicumának kissebblése nélkül, ezt a' Könyvet. Kontár munkának nem bismölheti. Ha ellenkező érteelmekre akadnak: a' Kérdés alatt lévő dolgokban így kezelem magamat minden módomban megvilágosítani, hogy a' jobb részt választassam. A' hol ezzel nem bódogulhattam; az egész dolgot hallgatással elmellőztem, mert tudom, hogy mind azok mellett a' Felsőes esmértek mellett is, melyekre a' *Physiologia* és *Antonia* tanít, számtalan sok dolgok vannak az ember Alkotmányában, melyek túl esnek a' Láthatáron, a' hová a' Halandónak lelegelebb látása is el nem hat.

Tsakugyan pedig bátorkodtam, a' magam tapasztalásaióls, három vagy négy dolgot, a' Tudósok állításai közé bétíszkelni: mert azok olyan ellenmondhatatlan tapasztalásokon nyúlnak, melyek azon dolgoknak igazságát, minden kétségeim kívül valóvá tették.

Ez alkalmazhatósággal, a' Fűvész Könyv első Darabjára, szükség némely jegyzéseket tenni.

1) Sokan megütözték a' sok új nevekbenn, és úgy néztek azokat, mint a' Fűvész kedés tanulásbann igen nagy akadályt. Ezeknek megnyugtatósokra való az első Toldalék Laistrom; mely megmutatja, hogy a' régi nevekből több megmaradt nemi névnek 300-nál, a' mennyit előre ingen sem lehetett volna reményleni. Igen is, mert minden meghagyható neveket meghagytunk, új neveket pedig csak akkor formáltunk, mikor arra a' kénlenség szorított.

Alkalmatos új Nemi Nevek, ha sokkal többek volnának is nem ártana. Mert a' kik már Fűvészkedni kezdetek; mindnyájann azt állítják, hogy a' Plánta kikeresése közben, hat új név, mely a' tizemből van véve, a' plántával együtt sokkal könnyebben és állandóbbul megragad, mint egy régi név, melyet azelőtt nem tudtak.

2) Kívánták vala, hogy adódniék oka az új Nemi nevek származtatásának. Ezek hát rendbe szedve, és eredetek szerint felosztva, állanak a' második Toldalék Laistrombann. Ott magyarázó beszédekre szükség nints, mert a' melyek a' Nemi tizemből vevődtek: azokat megmagyarázza maga a' Tizem, csak meg kell nézni. A' Termetből vetteket, a' tennet's a' t.

3) A' Botanicához érők azt sajnálták, hogy Tulajdon Fajnevek kevesenn vagynak a' Fűvész Könyvbenn, holott azok igen nagyon könnyűik a' Fűvészesség tanulását. Az igaz hogy azt méltán lehet sajnállani. De hogy azon

azon tekintetbenn is nem nagyon sovány a' Fűvész Könyv, és még ezután is könnyen lehet a' tulajdon Fajneveket száporítani: azt mutatja a' harmadik Toldalék Laistrom.

4) A' két Hazábann bizonytal taláthatató Plánták, ezen jeggyel (!) jegyeztettek vala meg. Ugyde számos Plánták vagynak nálunk, melyeknek ez a' jegy nints elejkebe téve: elbenn vagynak oljanok is, melyek előtt ott a' jegy; de kételkedni lehet hogy volnának a' Hazábann — Ezen jegyre tehát többé semmit sem kell vigyázni.

5) Sok Neminevek, bár eleinte Darabosoknak tettettek is: úgy láttuk, hogy a' hozzá sokas által kisimólnak: de tsakugyan vagynak közöttük oljanok is, melyeket kár volna megszervezni. Ilyen Nro 374. a' Tátkanaf, bár a' Nemi Tizemből van is véve. Jobb leszsz e' helyett Kanafáj; az új tévén nyílast, a' mint ezen szökből kieltzik: *Ajók, Ajazó, Ajto, Ajatos, Ajítás Ajúas*, — Nro 311. a' Fütél jó Neminev volna; de mivel ennek a' Nennek régi jó neve ez, Szetylin: jobb leszsz a' Fütél helyett ezt tartani meg. — Nro 470. a' Higviritz. Így hívják Hazánkban némely részeibenn az édes gyökereket, és mi is azért hagyunk azt meg (mint régi neveket) Neminevnek. De látni való, hogy soha sem leszsz ez, szép Magyar hangzású név. A' Higviritzet formálták az édes gyökérnek ezen Pátkai nevéből: *Liguvita*. Ugyan ebből sokkal alkalmazosabb lágyított név lesz ez: *Likviritz*, melyet jó leszsz a' Higviritz helyébe tenni. — Nro 105. a' Bodonpól, a' Nemi Tizemből van ugyan véve; de ez a' tsinos virág, mely megszáradva is skarlát színt megtartja, ennél

ennél a' darva névnel kellemetesebb hangzású érdeme. Tsinosabb neve legyen hat ez: B i b o r k a. — A' 15-dik szám alatt e' helyett *szernalevelli* Gy. ezt kell tenni: *keskenylevelli*.

6) Tüdőiváló, hogy igen sok Plánták lehetnek, és naponként találhatunk a' Hazában; melyek a' Füvesz Könyvbe be nem mentek. Ha valaha szükség lenne rá, hogy ez a' Könyv még bővítődjön is: az olyan Plántákat kellene a' Füveszkönyvben gyönyörködőknek, szorgalmasan ösztöszedni; és azoknak neveit, leírását, sőt magukat a' Plántákat is egyinással közölni. Ilyen gyűjteményetséket, az en Succesorimnál is foguak találni.

Irtam Debreczenben, Május 1. Napján
1813-dik Észet.

BÍÓSZEGI SÁMUEL.

Debr. Préd. G. Not. és Esp.

AZ

E L S Ő R É S Z.

AZ ÉLŐ TESTEKRŐL, AZOKNAK ÉLETEKRŐL, TÁPLÁLTATÁSOKRÓL, ORVOSOLTATÁSOKRÓL, AZ ORVOSI PLÁNTÁKRÓL, AZOKNAK MEGESMERETŐ JELEIRŐL, ÉS A' TESTBENN VALÓ MUNKAJOKRÓL KÖZÖNSÉGESEN.

I. C Z I K K E L Y.

AZ ÉLŐ TESTEK.

Az élet nélkül való, vagy külső Természet kebelét, úgy mint: a' földet, vizet, levegődet, bétöltötték az Élő Testek, t. i. a' számtalan Plánták, és élő állatok; melyek igen sok tulajdonságokra nézve, az élet nélkül való testektől, földtől, értetektől s a' t. egészenn különböznek, és Organizált vagy Élőeszközös testeknek nevezetnek — mi okon? alább fog megittizni. — Az ő életének Históriaja summáson ebből áll;

1. Származnak a nemzés által, magokhoz hasonlótól. 2. Kifejtődnek, és nevednek, mind hosszúságokra, mind vastagságokra néve, a tápláltság által, bévévén magokba a tápláló materiát, és annak némely részét a magok testévé formálván. 3. Hosszúságra s magasságra való növekedben megállapodnak, mielőtt anyira nőttek, a mennyit mindenüknek alkotása kíván; és ettől fogva ezen meglelt állapotba maradnak; és ha nőnek is, csak vastagságokra néve nevednek. 4. Mikor a megnöves állapotjához közelítenek; megmozdul bennük a nemzésre való ósztón, és alkalmatosokká lesznek arra, hogy kivált meglett korokban, a párosodás által magokhoz hasonlókat származtassanak magokból. 5. Fogynakozván, vagy egészen is megszűnvénn bennük a nemzésre való tehetőség, megvénülnek, roskadnak, lassanként belső részeik bedugulnak, tápláltságok megszűnnek; meghalnak, és elrohadnak; (Ez a természeti, és az állatokra néve is fájdalom nélkül való Halál) de az életnek akármelyik időszakaszában is meghalnak, ha valamely külső vagy belső erőszak alkotásokat megbontja.

Fejzés. Az Élő Testek származásától mi csak annyit tudhatunk, a mennyit látunk, t. i. hogy azok magokhoz hasonlóktól származnak a nemzés által, és ezt nevezzük Használ Nemzésnek (*Generatio univoca*): de annak titkaiba teljességgel bé nem tekinthetünk. A' régiek között sokan azt hitték, hogy az organizált testeknek rothadékból, maga a' Természet formái plántákat, férgeket, sőt nagyobb állatokat is; és ezt nevezték történetből való nemzésnek (*Generatio agnita*). Ez ellen a' vélekedés ellen az okoskodás, és tapasztalás erősen harcol: de meg kell vallani, hogy ugyan azon tapasztalás, melyezéseket is gördít előnkbe. Mert vágnak olyan plánta formá növények, gombák, moszatok, penészek, és állat-

állati testek is, mint a' belekben lévő giliszta, májban, agyvelőben termelt férgek, s a' t. melyekből az organizált alkotást megalapítani nem lehet; azonban azt igen nehéz megmutatni, hogy nemzés által a' magokhoz hasonlóktól származnak volna. Míg hát itt a' gondos vizsgálás a' titkot egészen fel nem fedez; úgy nézhetjük ezeket, mint a' közönséges történyről való kevés kifogásokat; mert egyébaránt tudjuk, hogy az Élő Testek egész Országában, mind a' plánták, mind az állatok nemzés által szaporodnak. A' történelbeli nemzéshez számílták azt a' különböző nemzést is, mikor valamely organizált testől, magához nem hasonló, hanem tőle különböző származik, p. o. a' tölgyfától a' gubó, a' pillangótól a' hernyó, melynek két változáson kell átalpennie, míg az anyához hasonló pillangó lesz belőle.

II. CZIKKELY.

AZ ÉLTERD.

Mimódonn készül el a' nemzés által az organizált testnek kezdete, magzata, bimboja, vagy magva, melynek szöve midőn kifejtődvénn, kiterjed, egy meghatározott formájú plánta, vagy állat lesz belőle? micsoda erő ébreszt és élesztí azt a' kifejtődésre? ezeket csak a' Természet Alkotója, az Életnek Ura tudja; magok pedig a' nemzők ezekben semmit sem tudnak. Elég az, hogy a' fogantatáskor a' megtermékenyítés által adatik az organizált testek magvába, magzatjába egy Életerd, mely a' magzat szövetének minden részeire kihat, és azonnal munkásságra ébredvénn, annak szövetét fejtegetni, terjesztetni kezdi; azt az Anya nedvességéből táplálja, neveli. Míg a' magzat az Anya Plántában, Anya állatban van, és annak nedvességéből tápláltaik: addig az ő életeteje az Anya életetejével egybekötött-

benn van, az által segítődik, és annak változásait megérzi. Elvállik pedig az Anyától, mikor már annyira kifejtődött, hogy magától is élhet, mely léssen a Plántákban a mag megérettéskor, az Allatokban a megtojáskor, és eleven születéskor, és ettől fogva az Életerő munkálkodik a testben szünet nélkül, mind haláláig.

Nevezetes pedig az, hogy minden nem elvent szülő organizált Test magzatjában, el áll az Életerő, mint az óra, mikor az az Anyától elválk, és minden kietűző munkásság nélkül, tsendességbe van és nyugszik; mind addig, míg ahöz való kedvező környüállások azt fel nem ébresztik. Ebben az állapothatban egyebet nem tselekszik, hanem hogy a testet a melyben van, rohadni nem engedi. A búza, és sok egyéb magvak, száraz helyen sok esztendeig élálnak; aztán pedig földbe vetetvénn, annak nedvessége, és a nap melege, felébrezik bennük a nyugvó életet, kikelnek, és felnevelkednek. Sok plántának magvai ha olyan méjenn esnek a földbe, hogy a napnak szükséges melegsége, a levegő és nedvesség hozzájuk nem juthat, és a földnek rajtuk felvő terhe nyomja azokat: századokig elheverhetnek a föld alatt, úgy, hogy az életet csak nyugszik bennük, de meg nem filad. Innen van, hogy ha a földet méjenn felássák: az alótról kikerült földből olyan plánták is kelnek ki, melyekhez hasonlóak azonn a környékenn nintsenek. De ha nem méjenn van is a mag a földben: az abban nyugvó életetnek felébredését, az esztendőnek minéműsége, és az időnek járása, a plántának egymáshoz való vonzódása, vagy egymástól való idegenkedése, a földnek keménysége, vagy annak felpuhítása s a t. vagy segítik, vagy akadályoztatják.

P. o.

P. o. Elvetik a konkoljos búzát, és ha az esztendő nem hozzá való, a konkoly ki nem kél: ellenben vessék el a legtisztább búzát; ha az idő járása olyan, meli a konkoljuban nyugvó életet felébrezti; konkoljos lesz a búza; és helyesen mondják a gazdák, hogy most ez vagy amaz plántinak, van, vagy natsen ideje. A Repre az Árpával szeret kikelni, és mikor ideje van, az egész árpa földet elborítja, bár ha legtisztább volt is az elvetett árpa. Vetettek volna pedig ugyan azon földbe más magot: a repre koránt sem költ volna ki olyan bővséggel, vagy egészen is oda maradt volna. Sok plántát magvai a kemény gyepben ki nem kelnek, akármenyi ideig heverjenek ott: de vegyék a földet mivelés alá: azonnal kimutatja magát a Muhar, gyom Amaranth, Füstike, Lúdlár s a t. és a kertekben a borsos Szatórya, Mák, Kapor, Pestertze s a t. Tapasztalásom épült a Magyar Gazdáknak amaz állítása, hogy ha az ember a koles magvából kifogy; szántsa fel az Országútját, és magra kap belőle. — Így nyugszik az Életerő a Madaraknak tojásiban is a kótlásig; a Kéltűeknek tojásaikban addig, míg a nap melege azt fel nem ébreszti; az Oszli Piliangónak tojásaiban egész telenn által, míg a kikeleti napnak melege azokat ki nem költi. Ha pedig a magban, vagy magzatban az Életerő megfilad, elenyészik: annak el kell veszni és rohadni. A búza megdohosodik, a tojás megzúdul, az állat megvén.

De nem csak a Magban és Magzatban, hanem a már kifejtődött organizált testekben is, eláll és nyugszik az Életerő, bizonyos időkben és környüállások között. Így nyugszik az rendszert az Előfákban, és a két s több esz-

tendeig tartó füveknek gyökereibenn egész telenn által; így nyugszik a Bogarakbann az ő életeknek második időszakában, midőn bábokká változván bevenek a rejtek helyekem, vagy a koporsókban, melyekbe magokat beszűtik; így nyugszik a telenn alvó állatokban is, három, vagy s több hónapokig. Sőt nem lehetetlen, hogy ha valamely telenn alvó állat, *Ürge, Horstok, Kígyó, Beka* s a t. méjenn találta magát a föld alá asni, esztendőkről esztendőkre nyugodva marad benne az Életerő. Különös, és tudáshozára méltó példája van az állott Életerőnek a Varasbélkában. Megesik t. i. (a mint azt erőssen állítják) hogy mikor a nagy vén fákat hasgatiák, vagy a márvány követet darabolják, azoknak közepéből varasbéka gördül ki, mely a szabad levegőre jutván, kevés idő múlva feled. Mint hogy annak oda lett jutásának sem a fában, sem a márványbann semmi nyoma nem láttzik: azt lehet gondolni, hogy a márványba még akkor bevette magát, mikor az agyag volt, a fába pedig mikor az fafal volt, és benne egy két esztendeig aluván, az alatt a fa a lyukat kéreggel bévonta, a levegőöveget tőle elzárta, és így az Életerő Századokig lehetett benne elállva, vagy nyugvó állapotban. Ide tartozhatnak az Ázalek Kérgek is, melyek megszáradva, esztendőkről esztendőkre, az életnek minden jelensége nélkül vagy-nak; de mihelyt a víz, vagy más nedvesség hozzájuk ér, azonnal felednek.

Az emberbenn nem szokott rendszerént elállni az Életerő egész haláláig: vagynak mindazáltal olyan nyavaják, és más környállások, melyek ő benne is elállítják azt; de a mely aztann vagy magától elindul, vagy el lehet azt indítani, ha nem késnek a segedelemmel; mert ki-

lőm-

lőmbenn az állott Életerő örökre is elalszik, és az ember meghal. Van az ájulásnak egy bizonyos neve (*Asphyria*) melyet a köznép *Elvejézésnek* nevez. Ebbenn az állapotban, mely egy s két nap, tovább is elszakott tartani, a betegbenn az életnek semminemű nyoma nem láttzik. Így állítja el gyakrann az Életerőt, az igen éles nyavaják erősakia; mely állapot a haláltól egyébbenn nem különböz, hanem hogy a rohadásnak bizonyos jelei nintsenek a testbenn. Ebből tesszik meg, mely veszedelmes dolog a holtakat, kivált a hirtelen és az éles nyavaják rövid oszromi után meghalni láttatakat, addig eltemeni, míg a bizonyos halál jele a rohadás, ki nem mutatja magát a testbenn. Írózatató példák vagynak reá, hogy a holtak gondolt embert eltemették; holott tsudálták a körülötte lévő, hogy a test sem meg nem mevedett, sem az ábrázatjának színe nem halál szín volt: és osztán az eltemetett testbenn, feléledt az Életerő a koporsóban, és az eleve nem eltemetett embernek iszonyú halállal kellett meghalni. — Így a vízbe fulladt, és a megfagyott emberbenn, és abban a ki magát felakasztotta, nem mindenkor alszik el egyszerre az Életerő, hanem tsak eláll; és vagynak bizonyos példák által megerősített esztendő, melyek által az ilyen szerentéleneket, ha siettek szabadításokra, az életre visszahozhat hozni. Hogy az Életerő tsak elállott, de nem osztott és nem aludt el egészen, még akkor is néha, mikor már a testnek nehéz szaga kezd lenni: ebből lehet főképpenn megismerni, hogy a holtak gondolt betegnek feje, nem erőltetve és merevedve áll, hanem tsak könnyedenn, mint az alvó em-

beré, kivénni azokat, a kik opiumról holtak meg.

Valamint hát egyéb Természeti Erők, úgy az Életerő is lehet nyugvó állapotban, mikor t. i. annak munkásságának semmi nyoma nem látszik, hanem hogy abban az állapotjában is valamiképpen benne van a testben, nem engedi azt rothadni: de ebből a nyugvasból soha sem is serkenne fel az Életerő, hanem ha valami eszköz által serkentődnek. Valamint azért a Mágnesben nyugvó vonóerő, a vasnak hozzá való közelítése feléled, és szüntelen munkás, míg a vas mellette van: úgy az Előeszközös testekben lévő Életerőt, felserkeneti, és eleveenségben tartja, vídiája, a Melegségnek, Világosságának, Levegőégnek, Víznek, Eledeleknek bizonyos mérsékleté, annyira, hogy ezek nélkül élet nem lehet. Telém a melegségnek fogyasztására miatt, eláll az Életerő a Plántákban, és sok Állatokban: a Tavaszi meleg pedig felbreszti azt; de a felettebbvaló meleg, mind a plántát, mind az állatot megöli s a t. Ezt a tulajdonságát az Életerőnek nevezzük Serkenethetőségnek, Ebreszhetőségnek (*Excitabilitas*).

A Plántai és Állati Életerők, abban a mi fő dolog egymással megegyeznek, t. i. mindenik a maga organizált testet táplálja, neveit, a senyvedésnek romlásnak ellene tőrekedik, és végre mindenik a tenyészésnek nagy munkáját véghezviszi. Ez az Elevenítő Élet (*Vita vegetativa*). Ugyde az Állatoknak érzékenységeik is vannak, látás, hallás, szaglás, ízérés, tapintás, melyek az Életerőt ébresztik, és viszont az Életerőt ezeket. Ez az érző vagy állati életi (*vita sensitiva animalis*). Ennél fogva az Állati Életerője, sokkal felségesebb a Plántánál, mert

az érzés által esmeri az élelmek gyönyörűségét, és szabad mozgása által azt keresheji is. Az Állati Életerővel hát egyesítve van az Érzőerő is, de nem elvághatatlanul; sőt inkább igen sokszor ez áll, rendszert mindenkor az álomban, rendkívül pedig némely nyavajákban: ajtásbann, nyavajatorésben s a t, és az alát csak az Elevenítő Élet munkálkodik. Sőt gyakran, ha az érzés egészen megszűnik is, még az Életerő egy ideig munkás. — A Plántákban is van meglehet az olyan jelenségek, melyeknél fogva némelyek azoknak is valami tompa érzést tulajdonítanak; p. o. hogy sok virágok, délután bizonyos órában bezárják magokat, és más nap reggel ismét bizonyos órában nyílnak ki: hogy sok szarnyas levelűk, éjtörakára összehajlítják leveleiket, és alant látnak; hogy a *Szemérmes Mimóza* (*Mimosa pudica*) levelei összevesznek; hogy a *Sóska borboja* hímjei, hirtelen az anyára lapulnak, ha valaki hozzájuk ér s a t. De ezeket mások másman magyarázzák, az érzést pedig a plántáktól egészen megtagadják.

III. C Z I K K E L Y.

AZ ÉLETERŐ MUNKÁI.

Az Életerőnek három különös munkái vannak az organizált testekben:

1. A Formáló Erő, (*Vita Productiva*) mely által attól fogva, hogy a magzatnak szövetében megmozdul, és azokat fejtegetni kezdi: neveit és táplálja a testet mind holtig; az eledelnek alkalmas részét kidolgozván, azt a maga testéhez foglalja, annak részévé változtatja; az al-

kalmatlanokat pedig vagy magába sem veszi, vagy ha bévette, bizonyos útkörm a testből kiveti. Ez a Formáló Erő, a Plantákban a nedvességeket, az Állatokban a szív verés által a vért, elosztja a testnek minden különböző részeire, és mindeniket a maga alkotásához képest abból formálja.

2. A Visszaszerző Erő, (*Vis Reproductiva*) az a rendes és szüntelen való munkája az Életerőnek, melj által a szenvedni romlani kezdett, nem külsőben a vének sebes forgása miatt az erek oldaláról lekoppott részeket, kitakarítja, és azok helyett az eledelekből újakat készít. Ez a Visszaszerző Erő, egyszersmind Orvosló Erő is (*Natura Medatrix*), mert ha valahol a testen vagy testben sérelem, vagy valami rendellenesség történik: ez azonnal öszveszedi magát, és a testben olyan mozgásokat csinál, melyek által a sérelmet begyógyítja, a testet az általantól megszabadítja. A fának ágát levágjuk, vagy a kérget megsértjük; és azt a sérelmet, darab idő múlva, magának a fának Élettereje új kéreggel bevonja. A testünkön seb esik: azt azonnal az orvosló természet siet varral bevonni, azzal a levegőtől óltalmazni; és osztán az alatt begyógyítja. Előrik valakinek keze vagy lába: csak össze kell jól tenni az elött tsonokat, és hogy el ne mozduljanak, deszka közé szorítani; azonnal hozzá fog az Életerő az orvosláshoz, és kevés idő alatt öszveforrasztja. A szemünkbe valami eles por esik, és azt sérti: az orvosló Életerő, aharatunk ellen is öszveránja a szemhéját, erős-senn hozzá nyomja azt a szemhez, és még nagyobb fájdalomt okoz; de éppen ebbenn van az orvoslás, mert bőséges könny tseppéket fásztar ki, és azokkal a sértő követts port kimossa. A

lélek-

lélekző gégébe valami mor'sa esik; ha a tüdőre menne, meg kellene halni: de hirtelen öszveszedi magát az orvosló Életerő; erőszakos köhögéset indít, mind addig míg a mor'sa ki nem esik. Valaki mérges materiát talált bevenni; ha az a vére közé menne, nagy veszedelmet okozna: de az Életerő tele önti a gyomrot mindenféle nedvességekkel, azt felhabortítja; és erőszakos hányással kiveti a mérget. Valami rágó mérget, p. o. Kőrisbogar flastromot tesznek a bőrre: az a bőr alatt levő érző inakat elrágá, és bevenné magát a testbe is: de az Életerő, a mérget alá mindenfelől nedvességeket gyűjt; magát a bőrt a méreggel együtt felváltatván, Ez hólyagot csinál, és ezzel a mérget távol veti. Ez az Orvosló Erő, igazgatja szüntelen a mi tudunk nélkül, a szemfénynek (*pupilla*) nyílását, a világosság nagyságához képest, kissébbre vagy nagyobbra, hogy a szemünk el ne romoljon. — Akárhol legyen a testnek belső részében valami baj, romlás, rendellenesség: azonnal az Életerő igyekezik azt meggyógyítani, és a betegség materiáját a testből kihalítani. Úgyhogy többnyire a hideglelések, és a betegségekben való kínos fájdalomnak nem egyebek, hanem az Életerőnek erőkódései, melyekkel az, a testet a betegség materiájától megszabadítani törekedik.

Nintsen is semmi egyéb orvoslója a betegség miatt szenvedő testnek, hanem csak az abban lévő Életerő, az orvosló természet. A kibenn egész erejében van: ha valami kevés baja esik, bizza magát csak erre az orvosra, és hogy annak munkáját ne akadályoztassa, métsékelje magát az ételben italban: meggyógyul. Az orvos á-
gok nem orvosolnak; hanem csak az Életerőt segítik, annak munkáját könnyebbítik, segítik, hogy

hogy az a betegség okát elháríthassa. Mikor az Életerő egészen el van tisztegetve: haszontalan akkor minden orvosság; a honnan, mikor már a betegnek szemfényje az élébe tartott egytaviflstrom hőveget nem húzódik; mikor a hőyagházó halálnak tsaknem mindenkor bizonyos jele.

Ez a Viszszaszerező és Orvosló Erő, különbözeti meg a többek között az Élő testek, az emberi kezek által készült minden mesterséges művektől. Az ezekben elrejtett rugó, sem maga erejét a környüállásokhoz képest nem nevelheti vagy egyengítheti, sem a kerekék között ki nem pótolhatja, sem az azokbann történt ellajlásokat, tsorbulásokat s a t. meg nem gyógyíthatja: de az Élő testeket oljan Elő Műtette el, és alkotta a Természet Ura, melyek által az Életerő, nem tsak mozgátja, hanem nevelis az alkotmányt, sőt az abbann történő sérelmeket is meggyógyítja. Ezenn az okonn nevezetnek a Plánták és Élő állatok, Előszeközös vagy Organizált testeknek.

3. Legfelesegebb munkája pedig az Életerőnek, és annak mintegy utólsó tzelja, a Tenyésztő Erő, (*Vis generans*) mely által az organizált testek, magokhoz hasonlókat származatnak kezeknek legmesterségesebb műveit is, véghetetlenül messze hagyják magok után; hanem az munkáját felül haladják. A Tenyésztés, az Életés, és ha lehet úgy szólni, megerőltetése; melyben az, a maga testétől részeserént mintegy elvonja magát, és minden tehetséget a következő

zendő magzatnak formálására fordítja. Számtalan Plánták, melyet magvaitak megérteliek, számtalan Bogarak, melyet tojásaikat eltojják, azonnal életetket is végeznek. Viszont, ha az organizált test hervadozik, és romlásához készül: siet az Életerő a tenyésztésre, mint tzelja. A sovány földbenn szilódó plánták, hamar kivirágognak; a kínok nélkül való száraz betegségekben hervadozók, erre való ösztönt gyakran éreznek.

Azt lehet melánn gondolni, hogy ha valamely testbenn, ez a Tenyésztő Erő, folytábann és szakadatlanul munkálkodnék: annak a testnek, tsak kevés órákig sem lehetne életbenn maradni, általmenvénn az egész Életerő, a formálendő magzatba. Kell is annak bölts okának lenni a mit látunk, hogy a Természet Alkotója, a Tenyésztő Erő munkálkodásának bizonyos határokat vetett, nem tsak az által, hogy ez az erő akkor kezd munkás lenni, mikor már a test a maga egész kifejlődzéséhez, felnevelkedéséhez közelit: hanem félképpenn az által, hogy ezt az erőt kétfelé választotta, két részre, i. i. hímné és nőstényre osztotta, hogy külön külön mindenik rész, a származatásra alkalmatlan legyen, hanem a tenyésztés tsak akkor mehesse véghez, mikor ez a két fél erő egymással egyesül. A nősténybenn kifomálódik a következőzendő magzatnak szöve, az Anya Plántának vagy Anya Allatnak Életeroje által, de az Anyának Életeroje, magának a magzatnak különös Életerőt nem adhat, mely azt a kifejlődzést segítse: hanem Hímné kell ahöz járulni, hogy a magzatba Életerőt adjon. A honnan úgy tapasztaljuk, hogy minden állatnak a Hímné, a Nősténynél erősebb, méresebb; mert az abbann lévő Életerő, nem tsak a maga testének fenntartására van rendelve, hanem arra is, hogy

hogy a nemzésben közölhető, kiszámazható legyen (*Vis communicativa*). Ebből lehet látni, miért nem két ki a Kakas nélkül lett tojás; azért t. i. mert az Anyai Életerő, mely azt eddig nevelte, már töle egészen elvált; magában pedig Életerő nincsen, minthogy azt a Kakastól nem vette.

Az Állatokban, többnyire egészen ketté van választva a Tenyésző erő, úgyhogy más állat, más személy, más individuum a Hím, más a Nőstény ugyan azon nemben; a Plánták között is sokabban, egyik Plánta tsupa Hím, másik tsupa Anyavirágokat terem, ugyan azon fajban: de sok fergekben, tsigákban, és nagyobb részint a Plántákban, ugyan azon individuumban, vagy ugyan azon fergeben plántában vagynak a hím és nőstény nemző részek; de ott is elválasztva, és külön helyen, úgyhogy a fergének himmaggal, a plántának himporral kell bizonyos időben a benne lévő magzatot meghinteni, hogy megtermékenyüljön. Igen sok Plántákban, ugyan azon virágban vagynak mind a hím, mind a nőstény nemző részek, de ezek is csak akkor tenyészhetnek, mikor a porhonok tökéletességre jutván, a nemzőport a bibére hintik.

Jegyzet. Figyelmeztést érdemel, a mint ezt a Tenyésző Erőnek kétfelé lett választását, rajzolja Mózes a Teremtés Historiájában, 1 Móz. II: 21—24. midőn nem azt mondja, hogy az egy teremtet ember mellé, más embert teremtet az Isten, hanem azt, hogy ötlet kétfelé választotta, két Nemre osztotta, az Asszonyt formálta az Ádám testéből, és ekképenn Férfiává és Asszonyává teremte az embert. Valósággal nem jó lett volna az embernek egyedül lenni, V. 18. ebbenn az értelemben is, hogy egyben magában legyen az egész Tenyészőerő, mert az ötlet minél előbb megemésztette volna: így pedig az Asszony lett segítő társ a nemzésre, és az ő testé áldódván által a tenyészésnek egyik felvétele

(con-

(*conditio*), t. i. a magzat szövetének formálása, elbe állott vagy akadályt vetett a Tenyészőerőnek, hogy az szünet nélkül ne munkálódhasson.

IV. CZIKKEL Y.

AZ ORGANIZÁLT TESTEKNEK ALKOTÁSA, ÉS ALKOTÓ RÉSZEIK.

Minden organizált test, sokféle részből, tagokból áll, melyek közül mindeniknek szövete, alkotása, rendeltetése más más: de mind ezek a különböző részek és tagok; oly szoros egybekötésben vagynak egymással, hogy nem csak sorjában egyik a másiktól vész a táplálást; hanem visszahatva is, egyik a másinak nevelkedését, elevenését költsédszerűen segíti, egyik a másinak baját megérezi, és a visszazsuzgó Életerő, mely az egész testben munkás, egyik résznek baját, a többek által orvosolni igyekszik. És így minden organizált élő testet, úgy lehet és kell nézni, mint sok különböző organizált részből összeállított Alkotmányt, Társaságot (*Res-publica organica*).

A Plántának gyökere, szára, vagy deréka, levelei, virágai, gyümölcsei, mind más más formájúak és alkotásúak. A gyökér a tápláló nedvet vévén a földből, táplálja a szarát, ez pedig az ágakat, leveleket, gyümölcsöket: de visszafelé is, a levelek a tápláló materiát, melyet a levegőből és harnatból beszívunk; közlik a szárral és gyökérrel, és mindeniket nevelik, vastagítják. Az igen száraz időben, a gyökerek a földből igen kevés nedvességet szívhathatnak: ezen szükségnek idején hát, a levelek táplálják a gyökert a harnatból, és abból a nedvességből, mel-

mellet azok, a harmat nélkül való éjtzakkokon is, a levegőből erősen szivnak. Erre néve szükség, hogy a gyökerek, és leveles ágak között, bizonyos mérések és egyarányúság legyen, mert különben ezeknek egymáshoz való kölcsönös szolgálataik, megbomlik. Ezt a mérést az Életerő fenntartja, a gyökerekhez képest felesleg való ágaktól magát elvonja, és azok elszáradnak.

Erre kell vigyázni a fának általánosságában. A mint a felvétellel a gyökerek megtöklődnek, a szerint kell az ágakat is letöklézni, mert különben a fa meg nem fakad. Egészben a Természet ellen való tselekedet pedig az, a mit néhol gyakorolnak; t. i. hogy az erdőn, az épületre szánt fának, minden ágait levagdálják, olj reménység alatt, hogy így a fának dereka majd inkább vastagszik. Helytelenül! mert ekkor a Visszaszerző Életerő, minden tehetőségét arra fordítja, hogy új ágakat hajtson, de a fának vénsége miatt arra ritkán mehet, és így a fának dereka nem tsak nem vastagszik; hanem, mivel a levelek által már nem táplálthatók, gyökereitől kivész. Még a fiatal fában is, ha annak minden ágait levagdálják, a Visszaszerző Életerő, tsak a sebek befórrasztásához sem fog addig, míg elégséges új ágakat nem nevel. — Legtöbben és legkedvesebb munkája lévén pedig az Életerőnek a Tenyésztés, megcsik hogy a gyümölcs hozásbann, a méréstet feljül haladja, és ez a több résznek hátra maradásával esik. Mert a nedvességek többnyire a gyümölcs nevelésre fordítván, meg nem nőhetnek azok a gajjak, melyek a következő esztendőben teremniének, és így a fa minden második esztendőben meddőm marad. Ezenn úgy lehet segíteni, ha az em-

ber

ber mindjárt virágzás után, a fának fele részéről a gyümölcsöket lehányi nem sánálja.

Az Állati, és nevezetesen az emberi test, sokkal több különböző részekből és tagokból áll, mint a Plánták. A Fő, a Szemek, Fülel, Kézek, Lábak, Szív, Tudó, Vese, Lép, Maj's a t; mind különböző, és tudálatos alkotású részei a Testnek, melyek a tsontok alkotmányában mind bizonyos helyet foglalnak, bizonyos végére vagyunk rendezve, és egymás munkáját kölcsönösen segítik az egy Életerő által, mely az egész testben munkas. — Az Elevenítő Életerőnek legközelebb való mozgatója, fenntartó eszköze, és az Életerőnek legegyszerűbb értéklője belőlről a gyomor, mely a tápláló nedvességet az eledelből elkesztvén, a vérnek átadja, a mely osztán a szívnél ereje által, az ereken az egész testnek minden részére eloszlik, és abból minden belső résznek tápláltatnak, és egyszersmind mindenik a maga alkotása szerint, abból bizonyos nedvességeket választ és készít el. — Az Állati Élet pedig az érző inak alkotmányától függ, melynek fundamentuma az Agyvelőben van, a hohnan ezek az érző inak erednek, és eloszolván kibáznak a testnek minden legkisebb részére. Ezek által veszi a lélek a külső különböző érzéseket, az érző tagok különböző alkotása szerint; a szájbann az ízeket, az orbann a szagokat, a fülbann a hangokat, a szembann a színeket, az egész testben a kedves és fájdalmas érzéseket; ezek által utalkodik a szálas húskonn, és az egész testem, szabad tettzése szerint mozgaván annak tagjait. Az érző inak alkotmányja, és az Életerő kölcsönösen egymást segítik: de az Érző, és Életerő, nem mindenkor vagyunk egyarányoságban; mert vagyunk olyan betegségek,

B

ségek, melyekben az Életerő nagyon elyengül; az érzések pedig felettebb is elevenek. Viszont vagynak olajok, p. o. szélűtűsek, melyekben az érzés nagyon megfogható; az életerő pedig egész erejében van, úgyhogy még a tenyésztésre is hajlandó.

Az organizált testeknek alkotó részeik, legszélesebben szőlivám, kétfélék, i. i. *Híg*, és *Öszveálló* vagy *Kemény* részek. A Kemény részeknek, és nevezetesen az állatokban az érző inaknak és szálas húsoknak, a melyekből állanak a testnek többnyire minden részei, és a melyek fedezik a csontokat is, különös és megmagyarázhatatlan tulajdonságok a Serkenethetőség, vagy Ébreszthetőség (*Excitabilitas*), és az Izgathatóság vagy Ingerelhetőség (*Irritabilitas*). Ezek által gyakorolja az Életerő tükörsön minden munkáit; mert ezek a világosság, melegség, levegőség, és a testben lévő materiák érdeklése által serkentetvén, ingerelhetvén, az Életerőt ébresztik, és viszont az Életerő ezeket. Hogy a plántákban is meg van az Ingerelhetőség, bár nem olyan szembetűnő is, mint az állatokban, megtettzik a II. Czikkelyben felhozott példából, és abból is, hogy e nélkül a kifejtődést és nevelkedést gondolni nem lehet. A testnek híg részei, nedvességei pedig nem ingerelhetők, mint hogy azoknak résztsékei össze nem állanak, hanem ezekben lehet és van olyan materia, mely a kemény részeket érdekelvén, azokat ingerli. Így már, a szívnek mozgása forgatja a testben a vért, a szívet pedig mozgásra ingerli a vér.

Sem a Híg, sem az Öszveállott kemény részek, még koránt sem tiszta alkotó részei az organizált testeknek, mert azok szembejuthatóképpen

sok-

sokféle különböző materiából vagynak összevegyítve. A plántáknak legközvetlenebbi szembetűnő alkotó részei között, melyeket vagy késznem lehet azokban találni, vagy átadás, kinyomás, főzés, égetés s a t. által lehet belőlök kivenni, nevezetesebbek ezek: A Kanafos szövet, mely a plántának fűs része, az édes, vagy savanyú, vagy keserű, vagy nyálkás, vagy lúgos, vagy öszveálló, vagy bódító, vagy festő nedvesség, a síros és repülő olajok, tűőkor, a repülő és állandó sók, keményítő, siker, mezge vagy gummi, (mely a vízben elolvad) gyanta (mely égetve olvad el, vízbe nem) s a t. Az állatokban pedig vagynak még ezekem kívül a csontok, inak, szálas húsok, vér és különb különb nedvességek. De még ezek nem utolsó alakjai (*elementum*) az organizált testeknek, hanem különb különb materiáknak összevegyedéséből származott vagy keverékek, melyekben megtettzik hogy különböző materiából állanak, p. o. Olaj. — Utolsó alaknak nevezik t. i. azt a materiát, a mely tökéletesen egyűgű, azaz semmi más nemű materia mint vele egygyesítve, melyet töle Chemiai mesterséggel el lehetne választani.

A régiók a tűzet, levegőget, vizet és földet tartották utolsó alakoknak, és azt tanították, hogy minden dolog a mi van a világon, ezen négy alakoknak különb különb méretekben való összevegyéséből van alkotva. A mi időnkben a testek széljélválasztásának, és az alakok összevegyésének s egygyesítésének tudományát a Chemia, a természetnek sok titkait világosságra hozta; megmutatta, hogy sem a

B 2

víz,

Ezek a levegő nemű anyagok, nehézségekre nézve is, egymástól, és a közönséges levegőtől különböznek. A *Vízszerv* gyűlöthető levegő legkönyebb, és fellelhető, mert csaknem tízenötödör könnyebb a közönséges levegőnél; és azért, ha azzal megölhetünk bizonyos arra készült golyókat, és más formájú készleteket: azok a közönséges levegőre hírtelen és nagy erővel felemelkednek, és magokkal nagy terhet felvisznek, a mint ezt a levegő hajókázás példája mutatja. A *Haldiszerv* levegő, valamivel könnyebb, az *Élet levegő* valamivel nehezebb, a *Szénarany szesz* pedig szinte háromszor nehezebb a közönséges levegőnél.

Viszsgálás alá véve a *Chemia* az organizált testeknek minden tapasztalható híg, és kemény részeit, úgy találta és megmutatta, hogy a plantáknak minden különböző alkotó részeiben ezen három alakok találhatók: *Savanyuszerv*, *Vízszerv*, *Szénaszerv* (nem tagadja mindazáltal, hogy még ezeknek kívül mások is ne volnának), továbbá, hogy mind azok, ezeknek különbözölomb mérsékben való egygyesítésből származnak, mint szintén azok a kimondhatatlan sóféleizek, szagok, színek is, melyeket azokban tapasztalunk; hogy a szerént, a mint ezeknek egygyesítésének mérséke változik, változnak a testnek részei is; végre hogy az organizált testnek akármely elváltozásában, ezek az alakok vagyunk abban bizonyos elégyedéssel; úgyhogy meg akkor is, mikor az elrohadt és porra lett: a rohadékban, gámban, trágyában, kővér földben meg vagyunk ezek az alakok, t. i. *Savanyuszerv*, *Vízszerv*, *Szénaszerv*.

Legyzet. A ki a *Chemiai tudomány*val egészen esmérletlen is, könnyen átláthatja, hogy az *Élet-Gőz*, *Pára* és *Szész* forma anyagok. Mert tagadhatatlan, hogy azok valamely testnek alkotó részei, a mel-

melyekre eloszlik, mikor széljel bontatik: már pedig tudjuk, hogy mikor az élöcszözös vagy organizált testet, vagy a tűz, vagy a rohadás széljel bontja; azok különböző gőz, pára és szész formákban a levegőbe oszlanak széljel, és alig marad a hamvokban valami föld nemű por.

A természetben a *matéria* háromféle ábrázalban mutatja magát. Vagyunk t. i. *Kemény* testek, *Folyó* vagy *Híg*, *tsépekre* osztható testek, és *Levegő* nemű anyagok *Párák*, *Gőzök*, *Szész*ek. Ezeket a különbözőségeket a *melegség* *matériája* vagy a *Hévtárgy* okozza, és a testeket egyik ábrázalból a másikba változtatja.

A kemény érteket a tűz elolvasztja, hígakká teszi, sőt ha feltehető megrevelkedik a tűz végre azokat is gőzökké változtatja és a levegőben eloszlatja, a melyeket pedig el nem olvaszt, azokból sokféle gőzöket és szészeket fejt ki. — A legzártabb fából, ha vele *Chemiai* módon bánnak, a tűz bővséges nedvességeket és olajokat hajt ki, míg végre valami kevés szén marad a bészit edényben, mely *szén-szész*zé fejlődik ki.

A Híg testek, azért hígak, mert a melegségnek közönséges mérséke elégséges azoknak meghígításokra. Ha a melegség bennük fogyatkozik, a szerént, a mint mindeneknek tulajdonsága van, mind megfagnak és keményekké lesznek. Ha pedig a melegség bennük bizonyos mértékben túl nevelkedik, vagy pára vagy gőz vagy szész formában rugósan kiteszúdnak, kiterjeszkednek és a levegőben eloszlanak.

A Víz, ha megfogyatkozik benne a melegítő, kemény testé jéggé változik: viszont a jéget a melegség vízzé, a vizet pedig a nagyobb melegség kiterjedő és a levegőben elreplő párává változtatja, a mely állapotjában könnyen elbontóhatók a víz a maga alkotó részeire; mert ha azt a párat meg-tűzessített puská sóvönn által bontatják: a savany-szerzőjét magához kapja a vas, és tölle megmészéződik; a másik alkotó rész pedig, a gyűlöthető levegő, lángal égve megyen ki a tűz végén. — Ha pedig akarja az ember, nem engedi hogy meggyúljon, hanem valamely üvegbe ösveszedi a *Vízszerv*l.

Párának hívjuk azt, mikor a melegség a vi-
zes nedvességet igen apró részletekre osztván, azo-
kat a levegőben rugósnál kiterjeszti és eloszlatja;
úgyhogy a víz, pára formában mintegy 400 annyi
helyet foglal el, mint víz korában. Ez gyakran szem-
mel látható p. o. a ködben, és az a tulajdonsága,
hogy mihelyt a melegség benne fogyakozik, vagy
valamely hidegebb testhez ér; azonnal elebbeni ned-
vesség formájára vissza tér, sőt kemény testé is, i.
dérre, zúzmarazá, hóvá leszén. — Mikor pedig a
híg és kemény testeknek utolsó alkotó részeik, miné-
miek a *Savany-szerző, Víz-szerző, Szénszerző, Föld-
szer.* az azokkal való szoros egybekötöttségéből kifes-
lenek, és a melegség vagy hőtárgyval egyesülvén,
az által levegő formára kiterjeszkednek; ezeket ne-
vezük *Szészeknek (Gas)*. Ilyenek: maga az
*Élet lenegő, a Gyáló lenegő, a Szén-szerző, és a Föld-
vagy Hűlt lenegő.* A szészek, ha tisztán vagyunk
mind járhatóak, mint maga a közönséges leve-
gő; hanem más tulajdonságaikkal fogva lehet azokat
esemerni. Ha a Pára közé Szészek keveredtek, azt
nevezük Gőznek. Ilyen az emberi testnek gőzöl-
gése is, és egyebek.

Ezen utolsó alakokat: *Savany-szerző, Víz-szerző*
s a t. magokban, azaz, más testektől elkülönözve
(*Totálba*) a természetben nem lehet találni, sem
mesterséggel elő állítani: hanem csak a híg és ke-
mény testekkel való egybekötöttségben mutatják meg
léteiket. Még mikor a legeggyűrből levegői vagy
szesz formában vagyunk is, oly erősen öszvekö-
tik magokkal a melegség materiáját, mely által ki-
terjeszkedtek, hogy attól azokat se hideg, se meleg,
sem annak semmiféle méretele el nem választhat-
ja; hanem csak más testekkel és alakokkal való che-
mikai alhatóság, kaphatja ki azokat a melegséggel való
egybekötöttségből, és akkor a testekbe bele szorít-
ván, teszi azoknak alkotó részévé.

Ezekenn a gyökeres és fundamentomos ala-
kokon kívül, vagyunk még az organizált testek-
nek több alakjai is, nevezetesen igen sok plá-
táknak, és általában az állati testekben a Ha-
lász-szerző, Fosfor, Kénkö, Lúgsó, és
oljan

oljan tükös alakok is, melyeknek tulajdonsága,
és természete még nincs kitanulva, mint p. o. a
Keserny, mely nélkül talán egy plánta és egy
állat szinte a világon; sőt találhatik benne valami
vasro'sda nemű materia, és mészföld is,
melyeket vagy a tápláló nedvességgel vésznek
magokba, vagy pedig a formáló erő maga ké-
szít. Mert a vérben találhatik vas materia;
abbann a téj nemű nedvességben pedig, mel-
yet a gyomor készít (*chylus*), és a melyből
lesz a vér, annak semmi nyoma nincs. A kikölt
tisztke testében öt annyi mészföld találhatik,
mint szokott lenni a tojásban a keltás előtt.

A Chemiának ez a gondos mesterséggel lett
találománya, és az azzal megegyező közönséges
és könnyű tapasztalásokra való figyelmezés, arra
vezet a gondolatot, hogy egészen megkülöm-
böztesük az említett tárgyakból, és más (még
ez ideig fel nem fedeztetett) alakokból készült,
éberszethetőséggel, ingerelhetőséggel,
életterővel bírható, organizálható ma-
teriat, az élet nélkül való földektől, kövektől,
értvektől s a t. Azt lehet gondolni, sőt állítani,
hogy minden materia, annak minden mor'sája,
mely *Savany -- Víz -- és Szénszerzőből*, s más
ezekhez tartozó említett alakoknak egyesüléséből
áll: életterővel bíró materia; mert alkalmas ar-
ra, hogy ingerelhetővé, és az organizált testnek
részévé legyen.

Mikor ez az életterővel bíró materia béne-
gyen az organizált testbe, és annak részévé lesz;
az a sok ezer apró életterő, mintegy bele olvad
abba az uralkodó életterőbe, mely még a fogan-
tatáskor a magzatba adott vala, és attól fogva
az egész testben munkás, a mint ezt bizonyíta-
ni látatik, a tápláltság és nevelkedés által való
meg-

megújítás, és erősödés. Mikor pedig az organizált test alkotása elromlik: akkor az uralkodó életérő széljel oszlik, és a testet a rohadás széljel bontja, megmaradván az elosztott materiának minden részekéjében, a maga tulajdon életéreje.

Ennek az Erők egyesülésének és eloszlásának sok példái vagynak az élet nélkül való testekben is. Egy darab mágnes kőbenn, uralkodik az egy mágnesi erő, úgy a mint a mágnes egy darabban van: de ez sok ezer apró mágnesi erőnek egyesüléséből lett; mert ha azt a követ sok ezer darabokra törk, minden morája külön külön mágnes, és annak minden tulajdonságait kimutaja. Ha egy, sok üvegekből álló Vilám Batteriát (*Bateria Electrica*) megtölenek; ez az egyesült villám erő, egyesülvé munkálkodik: ha pedig az üvegeit széljel szedik; mindenik külön külön hasonló erővel, csak hogy kissébb mértékben bír. — Még szembe tűnőbb pedig ez, az organizált testekben. Mert p. o. egy nagy fűzfában nagyon egy életérő, mely azt fenntartja, de ez sok ezer egyesült életérőből áll; mert ha széljel vagdalják, minden ágaskája külön fűzfa életérővel bír, és nagy erőt lehet belőle plántálni. Viszont: az óltőgybann, szemben vagy bimbóban lévő életérő, a törősk életéréjével egyé leszsz; és egy nagy fába, az óltás, szemzés által, százzakat lehet egyé olvasztani. A földi Gillszta és Habarnitza, ha széljel vagdalódik: minden darabjából elő Gillszta, elő Habarnitza leszsz.

Ez a jegyzés, a történetbeli származásnak (*generatio aequivoca*) nehézségeit el nem igazítja ugyan, de a figyelmeztést serkenti. Ha valami bogár a plántának, p. o. a gubó bogár a tölgy-

tölgyfa levelének, vagy gyenge ágának nedvesség-tölgyfa levelének megszúrja, és a tojását beleéltvívó tsatorniját megsúrja, és a tojását bebőrözveit az szí: ezt a sértést ugyan mindjárt bebőrözveit az orvósofó természet; de kikeletvén a tojás, és a pondronak mozgása által ingerlődvén a szomszéd részek, a nedvesség ott meggyűl, a lyuknak gyenge hártáját kitesztelvén, a pondróval együtt kinyomul, és az így kistsalt nedvességeknek, s kanatos részeknek életéreje, öszveszedi magát, és a tölgyfa részeiől egészen különböz, plántái alkotásu gubót, vagy más tsatorodást formál, melynek közepém van a pondro. Ezen gubónak növéscere megkivántatik, hogy a pondró benne éljen, és a fából a gubóba kistsalt életérő részét, mozgásával ingerelje; mert ha benne életérő döglik, — viszszaemvenem az oda kistsalt életérő is az uralkodó életérőbe, — többé a gubó nem nő.

Ha meg nem lehet mutani, hogy a rohadék, kobbann teremni szokott penészek, moszatok, gombák, mind a magokhoz hasonlóknak magvaiból lennének: lehet e gondolni, hogy a rohadás által széljel osztott életérők törekednének ismét az egyesülésre, és abból származásának ezek a rendes alkotásu növények? Nehéz kérdés! Ezek között sokann, csak bizonyos plántának s ganéjoknak rohadékidől nőnek. A *Saurkált Szitalap* p. o. tsupán csak a száraz lóganéjban nő, és abban mindenkor lehet találni s a t.

A mit a plántákban véghez viszen a plántai életérő; tselekedhetik é ahoz hasonló az állatokban az állati életérő; és az állati részeknek, nedvességeknak megromlásából, senyvedésből formálhat é állat forma növényeket, p. o. tetveket, belekben való gillsztákat, s egyebet? azt állítant is, tagadni is igen nehéz. — De még ezek felett: a plántai nedvességekből készült etetben,

benn, hol veszik magokat az élő állatok? azok a sok millió férgek melyek abban úszkálnak, játéznak? erre és hasonlókra a jövődő idő fog megfelelni; ha majd az utolsó Alakok természetét jobban kitanulják.

V. C Z I K K E L Y.

A TÁPLÁLÁS, ANNAK SZÜKSÉGES VOLTÁ,
MATERIA, ÉS MODA.

Az ÉLŐ Testeknek táplálásra van szükségük, nem csak származásuktól fogva addig, míg a tökéletes megővésnek pontját elérik; hanem aztán is mind halálukig. Mert a' plánták szünetlen párologják ki a' nedvességet, még pedig nem csak vizet, hanem azzal együtt az alkotórészeikből sok gőzöt, melyek helyett szükség, hogy a' táplálás által, szakadatlanul újjakat szerezzenek. Ha valamilyen plántát gyökerestől felszabaszunk: az kevés minutumok múlva meghervad, mely azt mutatja, mely bőven bősáttja el a' plánta, nedvességeit a' gőzölés által. —

Az Állati testben ez a' gőzölés, még sokkal bővebb, mert azt a' vének sebes forgása, és a' testnek melege nagyon neveli. A' leleketvétél és annak kilehelése is, nagyon fogyasztja a' testnek nedvességeit, sőt alkotó részét is. Ezenkívül, a' vének sebes forgása miatt, a' vértírótsatornáknak, ereknak falai dörögődnék, kopnak: ezeket a' lekopott részeket, mint szintén a' testtől elválasztott seinyedére hajlandó részeket is, az életető a' vizellet útján, és más útkönn szüntelen takarítja ki. Végre: a' tagoknak mozgása, és a' munkálkodás által, a' test külső részenn

a' bőr, belől pedig a' kemény részek szüntelen kopnak; úgyhogy kevés idő alatt el kellene a' testnek fogyatkozni, hanemha az eledelekből, ezen fogyatkozások kipótolhatnának. A' ki súlyos betegségbe esvén, egynehány nap nem ehetik; elfogyad, elszárad: megfordulván pedig betegségéből, ha étére jöhet; ismét megelik, sőt megízik.

Tápláló matéria hát csak a' lehet, a' mi maga is életetővel bír, és a' melyet az organizált testben uralkodó életető, a' maga testének részévé formálhat, melyről feljebb vala szó. Az élet nélkül való testekkel, kövekkel, érzekkel, földekkel még csak plánta sem táplálthatatik, annyival kevésbé az állati test. Akáki próbát tehet, hogy jól kiégetett, és kilúgozott, mindentől megisztított száraz földet, tegyen edénybe mérve, és abba vessen tökmagot, vagy mást, a' miből nagy plánta szokott nőni, és osztán loisolja illendőképpenn essővízzel. Mikor a' plánta megnő, és már nehezebb a' földnél, a' melyből nőtt: vegye ki nagy gondal, újra szárazsáza ki a' földet, mérje meg; és meg fogja látni, hogy az, az elebbeni nehezebből vagy semmit se, vagy igen keveset vett el; a' mely megmutatja, hogy az a' plánta nem földel táplálott. — Helmont (*Heres Chemicus*) egy mása ilyen földbe, plántált egy 50. fontos fűzfát, és az edényt óntáblával befedte, aztán azt mindég essővízzel tartotta; s öt esztendő múlva a' fűzfa 160. fontos lett, a' föld pedig a' maga nehezségéből csak négy latot vesztett. Ezt a' négy latot is pedig hogy a' faszavja volna fel, nem lehet erősen állítani; mert sokféle történet eihette a' földnek annyi hűjét öt esztendő alatt, akármely vizsgálás mellet is. Mivel tápláltnak lát a' Plánták?

Mikor a Bőltsek azonn törék a fejeket, hogy az organizált testek származását megmagyarázzák; látván abban a meggyőzőhetelen nehézségeket, nemjeltek arra az állítása vetemedtek, hogy a plánták és állatok magzatának szövetei, igen kisiny formában készenn vagynak, és az egész természetben el vagynak hintve, a honnan azokat a plánták és állatok, az eledelkekel szedik fel. Ez a vélekedés, a tenyészés megmagyarázására híjába való gondolat; de a plánták tápláltatására nézve tökéletesen igaz, hogy az organizálható matéria, melynek fő alakja a chemicusok tanítása szerint, a *Savanyyszerző*; *Vízyszerző*, *Szénsyszerző*, és *Halályszerző*, az egész természetben el vagynak hintve, nevezetesen a földnek felső részben, a vízben, és a levegőben. Ez az organizálható matéria soha nem kevesedhetik, mert a megholt organizált testeket széljelbonja a rothadás, széljelbonja a tűz, és azoknak alkotó részeit visszaadja, részszert a földnek, részszert a levegőégnek, a honnan az nagyobb részent, az essővízzel a földre leszállván, az élő plántáknak eledelt szolgáltat; és ilyen szünet nélkül való forgással tartja fel a Természet Ura, az Élő Testeknek két országait.

Innen vagyon 1. Hogy az állótó, és az essővíz ha tsendesenn áll, kevés idő alatt megszöldül, mert az említett matéria, meljel mindenik tele van, a bennelevő Életerőnél fogva, törekedik valami plántai egybeköttetésre, apró szálatstakat kanafokat formál, és plántai szint veszen magára; de 2. Mind az állótó, mind az essővíz ha sokáig áll, megbűszhődik, mert az egymáshoz gyűlt részeit a tápláló matériának, a rothadás ismét bontogatni kezdi. 3. A kúvíz nem zöldül meg, mert abban ilyen matéria vagy éppen nints,

vagy

vagy felette kevés; a honnan az esső vagy tóvízzel való lotsolás, a plántáknak sokat használ; a kúvízzel való keveser, sőt néha árt. Mindazáltal a kúvíz is, ha széles szájú edénybe merővénn, a szabad levegőn sokáig áll, megszöldül; mert a levegőégből megtelek, és alkalmasossá lesz az öntözésre; amnyival inkább pedig, ha trágát olvasztanak el benne. 4. Ha valamely földet sok ideig kaszálnak, vagy szántanak, mindden esztendőben elhordván róla a rajta termett szénát, szálmát: a földben lévő tápláló matéria megfogynakhozik, és a föld elsoványodik; ha pedig megtrágyázzák, ismét megújul s a t.

Ambar ezek szerint, a földnek felső része, és a levegőég tele van a plántákat tápláló matériával: isakugyan más természeti dolgoknak, t. i. melegségnek, világosságának, levegőégnek, villám materiának, és a víznek segítsege is, elműlhatadani megkívánatik arra, hogy az életerő ébresztődjön az ő munkáira, és a matériát a test tápláltására fordíthassa.

A melegségnek bizonyos méreklelt állapota szükséges arra, hogy az életerő munkás lehessen. A téli hidegekben eláll a plántában az életerő, a tápláltatással egygűt, mint szintén a télen alvó állatokban is: de betűjtött virágházakban, télen is eleven a plánta, és nevelkedik; a télen alvó állat pedig ha fűtött szobába vivődik, feléled; ha a hidegre ismét kivivődik, újra elalszik. A felettebbvaló melegségben pedig a plánta elhervad, az állat megfűlad.

A világosság, és a szabad levegő nélkül élet nem lehet; ezek után látatnak a plánták miniegy esdekleini. A házban nevelt virágok, ha nem az ablakba tevődnek, az ablak felé hajolnak. A kőfal mellé plántált fák, ha árnyék-

nyékban vagyunk, kihajolnak, keresvén a' nagyobb világosságot, és szabad levegőt. A' sűrű erdőbeli fák, mintegy egymással vetélkedve emelik fel tetejüket a' napnak világa s a' szabad levegő felé, és az árnyékban lévő galjait elrugják. Az árnyékban pintzében nevelt plánták izetlenek, színtelenek, gyengék: a' szabad világosságon nőttek pedig erősek, izesek, eleven színűk. Az embert a' világosság élészti, serkenti, álamból felkelti, a' setétség pedig álmra hívja. Azt tapasztaljuk, hogy a' beteg, napfeljőtkor megvidúl: alkonyodás után pedig elnehezedik; és hogy a' haldoklóknak nagyobb része, naplementől fogva napfeljőtteig mulik ki.

A' Villám matéria (*Electricitas*) különösen segíti a' plánták tápláltságát, és életerejét. Bizonyos tapasztalás, hogy midőn nyáron felhomályos napok, és az állatokat bábjászó vak melegek járnak, mintha az idő égháborúra akar na készülni: egy ilyen napom többet gyarapodnak a' plánták, mint tiszta időben egy hétig. Az igen száraz nyáron pedig, mikor a' nedveség szűk volta miatt a' plánták nagyot nem nőhetnek: ha sok homályos és vak melegek járnak; a' szárazság kevés, de a' termés bőv lesz. Mikor az emberek panaszolkoznak, hogy volt ugyan eső, de nem hasznos, nem látjuk foganatja: ennek is, talám, a' villám materiának vagy *menyiségében*, vagy *minőségében* van az oka. Ha még idővel a' Bőltsek, a' villám materiának természetét jobban kitanulják: gondolni lehet hogy ez, a' Chemiai eseményekben, kivált az organizált testekre nézve, egy egész új fordulást fog csinálni. —

A' Víz, a' táplálásra elmulhatatlannul szükséges, nem csak azért, hogy a' tápláló materiát nem

nem szívhatja be különbben a' gyökér, hanemha azt a' nedvesség felolvasztja: hanem azért is, hogy a' Chemia tanítása szerint, a' víz, *Savanytárgy-ból*, és *Vitárgy-ból* áll; mely részeket az életelő midőn elvlaszt, azokból a' maga közelebbi alkotó részei formálja.

Még lévén hát a' tápláltságunk ezen előszámlált feltételei (*conditio*), szívják a' gyökerek a' földből a' víz által felolvasztatott tápláló materiát, és annak némely részét az életelő maga testének részévé formálván, táplálja azt; a' többi a' gőzölges által elbocsátja. De ennek a' tápláló materiának legkisebb részetskéje is nem utolsó alak; hanem vagy elegy, vagy keverék, mely az alakoknak különb különb mértékben való összevegyedéséből áll. Ezekből tehát minde-nik plánta azokat vési magába, melyek az ő alkotásához valók, a' többi el nem fogadja, vagy ha kételességből elfogadja, megisml. Innen vágyn, hogy egy valamely földben egy plánta buján nő, más különbözö pedig csak nyomorog; innen, a' kertészeknek az a' tapasztalása, hogy a' vén almafa helyére, ismét almafát plantálni nem jó; innen, hogy ha valamely földbe mindegy csak egyféle magot vetnek; hamar elsoványodik a' föld, fogyatkozván belőle azon plantának alkotásához való elegy: de ha felváltva, egyszer egy, mászor más magot vetnek bele, soká termő lesz. *Mutatis requiescunt foetibus arva. Virgil.*

Nem csak a' földből tápláltsanak pedig a' plánták, hanem a' levegőből is: a' mint erről a' IV-dik Czikelyben szó volt. Még pedig a' szén-gőzzel teljes levegőben is, mely az állatoknak halálos, a' plánták vigann nőnek; beszívják azt, és ekképenn a' levegőveget tisztítják. Továbbá

szüntelen szedik széljel, és rajják öszve az alakokat, és azokból a magok testet formálják. Az essőből és harmatból beszívott vizet széljel bontják a napfényen; abból a Savanysszerző életveget kibővízik, a Visszerző gyűlthető levegőt pedig, magokkal szorososan egyesítik. Innen van az erdőkbenn a megújító kedves levegő napfeljötté után, és a nappali zápor után. Viszont az életveget beszíván, egyesítik azt mikor szűk-ség, a bennük lévő gyűlthető levegővel, és formálnak belőle vizet, nedvességet. Innen van, hogy a száraz helyem termő levek gyűlthetők, p. o. dinnye, alma, szőlő s a t. száraz nyáron levelesebbek, és legjobbak ízük.

Az Allati Testek tápláltatása módja, hasonló a plántákéhoz, tsakhogy azoknak beszívó tsatornák, mint megannyi gyökerek, belől vagyunk a gyomorban, és ott szívják a béveit eledeléből a tápláló nedvet, minnekutána a gyomor az emésztés által, azt az eledelből elkeszítette. Ezen tekintetben olyan forma különbség van a plánta és az állat között, mint a falonn függő, és az asztali óra között, melyek közül amaz, a kívül reá függesztett rethől, emez pedig a benne elrejtett rugótól veszi a mozgató erőt.

De már a tápláló materiára nézve nagy a különbség. Mert a plánták csak a Természetben széljel hintve lévő organizálható materiával, és a rothadás által széljel bomlott organizált testeknek maradványival táplálhatnak. Híjába plántáknak azokat még el nem rothadt húsba, gyantába s a t. azokból életmet nem vehetnek. Ellenben az állatok, a földszinén, a vízben és levegőben széljeloszorva lévő materiával nem táplálhatnak; hanem

hanem a plánták vagyunk arra rendelve, hogy azt öszveszedjük, és a magok alkotásának műhelyében, bizonyos móddal kidolgozzák; hogy az, az állati test táplálására alkalmas legyen. Így osztán az állatoknak, eledelül szolgálnak magok a plánták, azoknak gyökereik, gyümölcseik, magvak; és az állatok országának fundamentuma a plánták országa. A hússal élő és más állatok evő állatok is, olyan eledellel táplálhatnak, melyet az ő prédájokra jutott állat a plántából vett vala.

A plánták tehát, a tápláló materiának sokféle alakját, kulomb kulomb méresekkel szelvénn öszve magokba, és gyümölcseikbe, kidolgozzák azokból az állatok számára való eledelt, oly kimondhatatlan sokféle különbséggel, a hányle az ő magok testének és tagjaiknak alkotása. Innen származnak azok a számtalanféle izek, színek, szagok, erők, melyeket azokban tapasztalunk. Például csak az eledeli ketves savanyúságokat vévém fel: ki ne tudná megkülömböztetni ezeket? *Erdősőka* Lórom, *Kertősőka* Lórom, *Pozsméte* Ribiszke, *Veres* Ribiszke, *Sóska* Borboja, *Paradicsom* Tsutsót, az *Almának* egynehány fajtái, *Meggy*, *Szilva*, *Ősibarack*, *Mondola*, a bortermő szőlőnek *egrese*, *borköve*, és *etzelje*; *Tzibrom* s a t. Így a mint mindenik plánta, a maga alkotásához képest, kulombböző módon szelvénn és keszíti el a tápláló materiát: úgy egyik egy állatnak, másik másnak táplálására alkalmas; a melyik egy állatnak eledel, a másnak mérég. Nints pedig a világgon egy plánta is, mely valamely állatnak, vagy bogárnak s féregnek eledelül ne szolgálna; ezek közül mindegyik megismeri, melyik neki való; és ebben talán csak az ember téveszt, és azok az állatok, mel-

meljeiket az emberek megszelidivénn, természetesen állapotjokból kivettek.

Az emberek a' plántáknak bizonyos részeit gondosom kikeresgeték, és választották magoknak eledelekre, p. o. a' Repáknak s egyebeknek *gyökereit*, a' Kalarábénak, Brokolinnak *szárait*, a' Káposztának, Salátának, Parajoknak *leveleit*, a' Kárfióliának, Kaprinak *virágbimbóit*, a' Salfának *bibéit*, az Artisóknak *tészepekelyeit*, a' Gabonáknak *magvait*, a' Gyümölcsfáknak *hüvelleit* s a' t; és talán nintsen olyan plánta egy is, a' melyet mindenestől fogva megenyhének.

Az állatok gyomra is pedig, az eledelből csak azokat az elegyeket szedi ki, készíti el, és foglalja a' testhez, meljeik az ő alkotásához való; a' többt mint salakot a' maga útján kiveti. Adjon az ember különbözö állatoknak, p. o. *Lónak, Tekénnek, Dizzónak, Lúdnek, Rutának, Tyúknak, Pulykának, Lúdnek, Rutának*, p. o. *Tengeri Málnak*: meg fogja látni, hogy mindeniknek ganéja különbözö lesz; az alkotásához képest, más más nemű részeket szedett ki ugyan azon eledelből. Azonban, még az a' salak is egészszenn tápláló materia; meg abban más állatok, és végre a' fergek eledelt találnak, s a' mi ezektől fenn marad, vissza-megy a' természet kebelébe, a' plánták tápláló materia közzé, és a' földet trágyázza.

Mi légyen az embernek jó eledel, megmutatja az íz, mert a' jó íznek érzése annak jele, hogy a' gyomor — mely a' nyelvel és ínyekkel nagy egybekötésben van — bőven talál abban az eledelben a' test alkotásához illendő részeket, meljeiket osztán az Élterő, a' vér forgása által a'

test

test részéivé változtatson (*assimiláljon*). A' mit az egész ember jó ízűn eszik, az ötét jól táplálja; csak hogy mihelyt az a' jó ízérés szűnni kezd, azonnal szűnjen meg az ételtől. Ezért az emberek, az ő eledelüket olyan dologokkal szokták készíteni, meljeik magok vagy éppen nem, vagy csak kevésse táplálnak, hanem az eledelt teszik kellemetes ízűvé, és annál fogva a' gyomrot vidítyák, ébresztik az emésztésre. Ezeket nevezzük Fűszerszármokoknak; ilyenek a' *Só, Tűzpor, Etet, Bors*, és más Indiai fűszerszármokok, és számos *Hazai plánták*. Gyakran a' gyomor, a' leg táplálóbb eledelt is, ezek nélkül vagy bé nem veszi, vagy undorodással kiveti, vagy ha ki nem veheti, megromlik tőle; mert az emésztésre nem ébresztődött az inyeknek előingerlése által.

Legközönségesebb, és leghűségesebb fűszerszárm a' *Só*, melyet a' gyomor mindennemű készített eledelben megkíván, a' nélkül pedig megújíja az eledelt. Miért szükséges az emberi test táplálására annyira a' *Só*? azért é, hogy a' senyvelésnek ellent áll, vagy hogy a' gyomrot éltedden ingerli? nehéz meghatározni. Elég az, hogy a' gyomor azt szüntelen kívánja, a' vérbe által bocsátja, ott pedig az soká nem marad, hanem a' vízzel útján kitakarodik. Azonban bizonyos, hogy a' kik erősen bésóztott hússal bőven és tartóssan élnek, megcsipősödik a' vérek, és vérsenyvedésbe (*scorbutus*) esnek. Annak sem könnyű okát adni, miért hogy a' *Só*, a' mint állítják, a' tsupa hússal élő állatoknak méreg gyantát van, a' tsupa plántákkal élőnek hasznos, és azoknak meghízását segíti; az ember pedig a' húst a' nélkül nem eheti, a' gyümölcsök ételében pedig ritkán kívánja meg.

VI. C Z I K K E L Y.

A TERMÉSZETI ERŐK (CHEMISMUS) ÉS AZ ÉLŐ-
ESZKÖZÖS ERŐ (ORGANISMUS) KÖZT VALÓ
KÜLÖNBSSÉGEK.

Az Élő Testek, a' külső természet kebelében vannak, és ezen természeti dolgoktól: *Föld, Víz, Levegő, Melegség, Világosság* függ azoknak életek: de még is a' külső Természeti Erők, melyek az élet nélkül való testekben munkálkodnak, az Életerőtől, mely csak az Élelészkhözös (organizált) testekben munkás, nem csak egészen különböznek, hanem egygyik a' másiknak ellenbe vagyon, és ellenére munkálkodik. — Az Életerő, attól fogva hogy munkálkodni kezd, kizagadja mintegy a' materiát a' természeti erőnek uradalmá alól, és azzal egészen más és ellenkező törvények szerint bánt, mint a' melyek alatt volt az a' természet hatalma alatt.

A' természeti erők, a' nehézség törvénye szerint lefelé vonják a' testeket: az életerő pedig, felfelé neveli a' plántákat, és a' magas fákban sok ölnyi magasságra hajtja szüntelen a' nedvességeket, melyt a' hajszaál tsöveknek természeti törvényéből kimagarázni lehetetlen. — Mikor a' természet a' maga szüleményeit, az érzéket köveket formálja; kívülről ragadja hozzájuk a' hasonló részeket, és úgy nőtetli azokat: az életerő pedig bevette magát a' testbe, mint valamely várba, és a' belső részeket formálván, nevelvén az eledelekből, terjeszti kifelé a' testet, és annak külső belső kopásait is kipótolja. — A' természeti erő, a' hig materia által elolvastja, széjjel ártatja a' kemény testeket: az életerő pedig

díig a' hig materiát kemény részekké formálja. — A' természeti erő, a' testeket és alakokat, az atyafiságnál fogva bizonyos és meghatározott mérsékben összevoglálja, de azokat az egyesülésben meg nem tarthatja, mihelyt más materia járul hozzájuk, melynek valamelyikkel nagyobb atyafisága van: az életerő pedig összevetel sok különböző alakokat, az atyafiság ellenére is, és kidolhatatlan sokképpenn változtatván azoknak mérsékkeit, más más alkotású testeket formál belőlök, a' minémeket a' természet nem esmér s a' t.

A' külső természeti erők ellenben, szüntelen ostromolják az életerőt, törekedvén viszszerézni a' materiát, melyet az, maga hatalma alá vett; megtámadják annak munkáját kívülről belőlől, hogy széjjel bonssák azt, a' mit ő a' természeti atyafiság és a' hasonló részek egymáshoz való vonatartásának ellenére összevoglalt. De valámíg az életerő helyén van, hatalmason ellenszegezti magát minden ostromoknak, az ő *Viszaszerző* és *Oroszló* ereje által. *Lásd* III. Cikkely. — Az étel, mely már kevés idő múlva poshadtvólana, leszáll a' gyomorba: azonnal az életerő annak poshadását, mint a' természeti erők munkáját felfüggeszti, hozzá kezd, és tápláló nedvességet készít belőle. — A' természeti erők, szüntelen ostromolják a' vért, és nedvességeket, és készítik a' poshadásra: de az életerő ellent áll; azokat a' részeket pedig, melyekben már a' természeti erők az ő segyvesztő munkájokat elkezdtek, a' testből kihajtja.

Vegre csakugyan győzedelmeskednek a' külső természeti erők, és az életerőt elnyomják, eloszlatják, viszsza veszik hatalmuk alá az organizált testet, és annak minden részeit széjjel bontogatják a' rothadás által, még pedig annál gyorsabban,

bann, memel többféle alakokat fordított az élet-
erő, annak összeállítására; mert tudjuk hogy az
állati test, sokkal hamarabb elrohad, mint az
annál együgyűbb állatiús növény. Az életerő
a rohadásnak állapotjából vette vala ki az organi-
záható materiát, a természet pedig ismét oda
vonja azt vissza. Ezt a rohadást az állatok tes-
tében, egyszerre, és egyenesen kezdi a termé-
szet, az életerőnek meggyőzése után: de némely
plántai nedvessegeknek elrohadására, bizonyos
lépisdőknön megyen, még pedig visszafelé, és
megfordítván azt a rendet, melyet azon nedves-
ségeknek formálásában, az életerő követett vala;
melynek a must forrás legszembeütköző példája.

Mikor az életerő formálja a Szőlőt: először az,
tsak hamar a viágzás után keserű ízű, mely an-
nak jele, hogy még abban a tápláló nedvesség,
kevésse van kidőlgözva; aztán a keserűség egyes
savanyúsággá, és továbbat mikor a szőlő sen-
dől, borítu savanyúsággá, és végre a megérés-
kor izukoros édességgé változik. Ilyen rendel me-
gyen a dolog egyeb gyümölcseknön is. Mikor
pedig ezt az edes mustot a természet hatalma alá
veszi: először elválasztván tőle az első forrás ál-
tal, a szénsavanyú szesznek söt gőznek nagy ré-
szét, változtatja azt borrá, a' bort a' második
forrás által etzeté, az etzetet a' harmadik forrás
által megveszett nedvességgé, mely undorító ke-
serűséggel rohadását kimutaja. De már vissza-
felé nem mehet. A' természet az organizált tes-
teknek alakait tsak szélszedszedheti, de össze nem
rakhatja. Semmiféle természeti erő, és chemiai
mesteresség a' megrohadat etzetből jó etzetet, az
etzetből bort, a' porból mustot csinálni nem tud,
és az alakoknak aláminémü összevaskosgatásával
is tsak egy falevelet, vagy egy hajszálát, vagy
egy

egy tsepp vért is elő nem állíthat; azt tsak az
életerő tselekedheti.

Ambar pedig a' természeti erők így hatalmat
vésznek is az élő testekenn: tsakugyan halhatatlá-
válnak azok; mert a' tenyészésnek tudálatos törvé-
nok azok; mert a' tenyészésnek, más plánták, más
nyé által, ismét más életerők, más plánták, más
állatok származnak, melyek felkeresik, és újra
összeveszik az elszéledett alakokat a' porból, víz-
ből, levegőből; és így az élő testek országá-
ból, az élet nélkül való természetnek kebelében, tsak-
ugyan romolhatatlanul fennáll.

Jegyzés. Ha a' régieb és ujabb Isteniadók,
tudták volna ezt az életerőnek a' természeti erőkkel
való ellenkezését: szégyenlelték volna azt állítani;
a' mit állítottak, hogy az állatokat 's embereket a'
természet formálta a' földből, i. e. hogy a' naplágári
felmegillettek a' sárt, az izapot; egybegyűjtötték
hasznukat az állati testhez való materiát, 's így osz-
tán a' sárból tett bogár, azután madár, négy lábú
állat, 's végre ember. Hogy ezt a' Termost ma
nem tselekeszi, bizonyos a' tapasztalásból: hogy
nem tselekedhetne soha, bizonyos az életerőnek a'
természeti erőkkel való összevételéből. Eppenn azért
kellott az Elők Országában, világ kezdetéről fogva,
az életerőnek nevezés által hívó hira, izról izre által-
adódot: mivel a' természeti erőktől az ő velük ellen-
kező életerő nem származhatik.

VII. C Z I K K E L Y.

AZ EMBER EGÉSÉGE, BETEGSÉGE, ORVOSSÁG.

A' mint az ember a' külső Termost kebelé-
benn él, körül van véve természeti Erőkkel (*Po-
tentiae*) melyek az ő testét érdeklik, mint: *Hi-
deg, Meleg, száraz vagy nedves Levegő, Vilá-
gosság, Villám materia* 's a' t; belől pedig gyom-
rába

rába veszi az edelt, t. i. olyan plántai vagy állati részeket, melyek már a természeti erők hatalma alatt vannak, és így a rothadáshoz készenlénnek. Míg a test híg és kemény részekből áll, melyek a természeti erők törvénye szerint, poshadásra, rothadásra hajolnának s a t. Ezen természeti erőknek külső és belső érdekei, ingertől által ébresztődve az életre, tartja magát azok ellen és harcol, hogy azok a testben kárt ne tehessenek, és abban az ő munkáját ne akadályoztathassák.

Mikor hát az emberben az életre, a maga formáló, viszszerző, és (annak idejében) tevénytő munkái, könnyen és minden alkalmatlanság nélkül gyakorolhatja; nevezetesen a gyomor gyomra volna; a vér könnyen forog, úgy hogy az ember nem is éri hogy szive volna; a tudó, vesék, máj, lép s a t. minden a maga alkotása szerint való kötelességet minden nehézség nélkül teljesíti, úgy hogy az ember nem is éri, hogy ezek a belső részei volnának; eggyesével, mikor minden érző és más tagok, a magok munkáját helyesen, fájdalom és alkalmatlanság nélkül viszik véghez: akkor az életre vidám, az élet édes, és a test egészséges.

Mikor pedig valamely külső vagy belső ok, valamely tagnak, vagy belső résznek, vagy az egész testnek alkotása szerint való munkálkodását emészt; a természet tisztulások megrekednek; a belső részeknek nedvességivó tsatornái bélyegülnek; a vér és nedvességek megtűsödnek; s a t; eggyesével, akár mely rész vagy tag a maga munkáját nem teljesíti: akkor a test megbetegszik, az ember különböző különböző fájdalmakat

makat szenved; és ha az orvosó életre a bajt helyre nem hozhatja, vagy a betegség okát el nem háríthatja: a test vagy valamely tagjában meggyomorodik, vagy az egész alkotmány elromlik, és az ember meghal.

Az Orvosi szerek olyan eszközök, melyek által az életre segíthet arra, hogy a betegség okát elhárítsa. Ha az életre meggyengült: az ingerlő orvosságok ötlet serkenik, hogy szedje össze erejét, és úgy küszködjön a betegség materiájával. Ha az életre felettebb is fel van lázadva, és a testben lévő ártalmas materiával erőszakosan bánt, mely miatt az ép részeknek is szaggatódásokat és károkat kell szenvedni: akkor az enyhítő orvosi szerek, vagy a felettebb való érzékenységeket megtompítják, vagy a tisztos materiát, mely az életre fellármazta, olyan nyálkával, s egyebekkel nyeltek el, hogy többé rágó ingerlést ne okozhasson. Ebből lehet látni, misoda kárt tehet a tudatlan ember, ha az orvoslához fog. Mert ha a felettebb is nagy mértékben lévő életre, ingerlő szerrel feszíti, vagy az elgyengült életre még jobban is egyengíti, vagy annak több dolgot ad, és több kártani valót hány elébe: lehetetlen hogy a beteg el ne romtsa.

Az edeledek az orvosi szerektől abban különböznek, hogy amazokban a test alkotásához illő tápláló materia lévén, vonódik hozzájuk az életre, és szűksége lévén, rejszok, kívánja azokat, s általuk megújulván, a maga természeti állapotjában és munkálkodásában marad: az orvosi szerek pedig többnyire a táplálásra alkalmatlanok, és így a test természete ellen valók lévén, az életre vagy ingerlik, vagy tsitíják. Ez az oka, hogy az orvosságok többnyire mind

kedvetlen izűk, és a beteg tőlök undorodik; t. i. Az eledelre való plántákban, gyümölcsökben nagyobb mértékben van a savanyuszerző alak, mint a több alakok, a többekben pedig vagy a Szénszerző, vagy a Vízszerző, vagy a Halalszerző van nagyobb mértékben.

Meg kell pedig jegyezni, hogy az eledelre való dolgok is, vagy ébresztik, vagy tsendesítik az életet, de ez azoknak serkentését kedvesen vészi. És így az eledel is lehetnek, tesznek is orvossá szolgálatot, és a tanult orvosok, tudnak gyakran tsupán csak eledeli dolgokat, minden más orvosság nélkül, betegségeket gyógyítani. Példák vagynak arra is, hogy a beteg valamely ételt feltetebb meghívat, és jól lakván belőle, meggyógyult.

Azt a test alkotásával, és természetével ellenkező materiát, mely a gyomorba, és onnan a vérbe bemenve, a test alkotmányát, vagy a feltetebb való ingerlés, vagy az életének s érzékenységeinek lesepülése által elrontja, és az embert vagy lassanként, vagy hirtelen megöli: nevezzük Méregnek. A legártatlanabb, sőt a leghasznosabb szerek, a legjobb eledel is lehetnek mérgek, ha az ember azokkal helytelenül él. P. o. a hideg víz ital, a nagy felmelegedésben, és a pingáló szer bevétele után, halálos mérgek; a legjobb orvosság, ha szertelett nagy mértékben revődik, megöli az embert; a legjobb eledel mérgek lesz, ha az ember azzal mérkleltlenül él. Ellenben, a valóságos mérgeket lehet úgy mérsekelni, és elegyíteni, hogy elvesztve mérges voltokat, csak ingerlő és hasznos orvosságokká lesznek. Ennek a mérseklésnek nem tudása miatt, a nép között tapogató és kuru-soló orvosok, a mérges plántákkal sok károkat

tésznek: de alig van olyan mérges plánta, melyből a tanult és tapasztalt orvosok, jótévő orvosságot ne tudnának készíteni.

VIII. C Z I K K E L Y.

AZ ORVOSI SZEREK FELTALÁLÁSA.

Maga a szükség, és a fájdalom érzés, kényszerítette az embereket arra, hogy az ő betegségeikben, a közmondás szerint, tűhöz fához ragzkodjanak segedelémért; és egyiket a másik után próbálván, a mely után hasznót értek, azt megjegyezték, és más-szor is mikor zettek, azt megjegyezték, elővegyék. Néha az orvosló a szükség kíványa, alkalmatosságot adott a tsupaszor feltalálására, alkalmatosságot adott a tsupaszor történet, mint p. o. hogy a Hagymaszagú Taroria-nak (*Teucrium Scordium*) rothadás és senyvedés ellen való ereje van; abból tudták meg, midőn látták, hogy az ütközet helyén azok a holt testek, melyek ilyen fű között bevertek, sokkal későbbre rothadtak meg. — Azt is állítják, hogy az emberek némely füvének orvosi erejét az ok-talan állatoktól tanulták volna meg; midőn t. i. látták, hogy a Zásza (*Veratrum*) a Kersékek hasmenést okoz, a Savvasok *Ezerjófűvel*, a Vaddisznók pedig *Borostyennal* gyógyítják a rájok esett sebet. De ez tsekély fundamentum, és helytelen; mert tudni való, hogy a különböző állatoknak, alkotások is különböz, és a mely az egyiknek orvossá, a másiknak mérgek lehet. Bizonyos az, hogy az emberek, időről időre gondosabbak lettek abban, hogy a mely plántának valami betegségben hasznát tapasztalták, azt feljegyezzék, és egymással közöljék. A régi

Kaldensok, Assirinsok és Egyiptomiak, az Ország törvénye szerint, tartoztak betegjelket a' platzon, arra rendeltetett helyre kitenni; hogy az ott elmenők, a' betegnek állapója felől tudakozódjanak, és ha valaki valami orvosságot tudna, javasoljon; legalább a' tudakozódásnak meg kellett lenni, és a' ki azt nem tselekedte, embertelennek tartották.

Idővel a' Görögök, az Istenek közzé számolták azokat, a' kik az orvosi szerek esmérétével mások felett bírtak, és azzal másoknak használtak. Ezeknek tisztelekre templomokat, kápolnákat építvén, azokba kezdetek vitetni a' betegeket, hogy ott feküdjének. Ott ezek először is egy-néhány napig, a' míg bírhatták, megtartóztaták magokat az ételtől, és sósvízben megfeszítették; azután könyörögtek az Isteneknek, vagy magok, vagy ő helyettek a' Papok, hogy jelenésük kiálomban, mitsoda orvossággal gyógyíulhatnak meg. Ekkor osztán, vagy magok a' betegek álmodtak valami orvosságot, vagy a' Papok, a' mit már más tapasztalásból tudhattak, úgy adták elő, mint Istenjelenést. Ha osztán a' beteg az ilyen szerekek meggyógyult: a' templom falára, vagy oszlopaíra, vagy felfüggesztett táblákra, leírták a' betegséget, és annak meggyógyulásának módját, hogy annak mások is hasznát vehessék.

A' régi orvosok között legnevezetesebb volt Hippocrates, a' ki Krisztus Úrnak születése előtt 460 esztendővel született. Ez, az orvoslás rendit és módját, oly jó fundamenomura építette, és lábra állította; hogy azért méltán az Orvosi Tudomány Attyának nevezetük, mind e' mai napig. O azon jegyzéseket, melyeket a' templomokban és oszlopokon talált, összevesszte, és által adta a' maradéknak. Attól fogva az orvosi tudomány

virágozni kezdett; és — a' mint minden tudományokban ez az emberek szokása, — sokképpenn változott, és Szerzetek támodtak benne; de mind ezek mellett is több próbák téteinek, és az orvosi szerek száma megszáporodott; mert nem csak sok Plántáknak, és az Ásványok közzé tartozó dógióknak, erejét és tulajdonságát tanulták ki; hanem ezeket egymással összevegyítették, és készítették belőlök sokféle elegyített orvosi szereket: Keneteket, Plastromokat, Szirupokat, Tejleket, Eszszentizákat, Balsamokat is a' t.

Valamint pedig a' betegségek tulajdonságának megítélése, és az azokhoz intzett orvoslás módja, az Orvosi Szerzetek tudományja, és gondolkozása módja szerint, időről időre változott: úgy az Orvosi Szerzetek betse is, a' módinak alá volt vetve, mind e' mai napig. A' mit egy időben nagy erejű orvosságnak tartottak, és az éig megcsaltak; azt azután semmire se betsülték, és mint vagy tehetetlen, vagy ártalmas szert megvetették. Ma is sok plánta forog a' közemberek kezén, melyeket ők a' magok tapasztalások után, jólévvé erejéről dísérnek, az Orvos Doktorok pedig azokat kevésre betsülik; nem mindenkor azért, mintha haszontalanoknak tartanák; hanem mivel esmernek nállok határozabbnak.

De hogy eshetik az, hogy, ha valamely plánta, egy időben a' betegségnak meggyógyítására hasznosnak tapasztaltatott, más időben tehetetlen legyen, holott a' természet, az emberekben és plántákban mindenkor ugyanazon volt? Ez megcsertük azon megismeratásból, a' mely leszen vagy a' képzelődés által, vagy a' dolog okának helytelen megítélése által Tudnillik:

1. Sok plántát csak a' képzelődés tett orvosi szerre; mikor az emberek azt, a' mit a' képzelő-

dés élelensége tsinált, a plánta orvosi erejének tulajdonították. Ugyan is a képzelődésnek, és az indulatoknak, igen nagy hatalma van az élet-erőnn, és sokszor nagyobb, mint minden orvosi szernek. Megtörtént hát, és minden nap megtörténik, hogy mikor a betegnek arra van szüksége, hogy élesztődjön benne az életérő; ha nagy bizodalma van vagy az orvoshoz, vagy az orvos-sághoz, és egészen elfoglalja képzelődését a meggyógyulásnak reménye: meggyógyul, ha csak tiszta vizet adnak is be neki orvosság gyanánt. Sok példa van rá, hogy az ilyen képzelődés gyógyította meg a hidegleléseket, és más nyavajákat is tehetetlen szerek által. Így gyógyultak meg sok betegségek a *háolvasás* által, mikor a beteg annak erejét erősen hitte; nem azért gyógyultak pedig meg, mintha a ráolvasásnak esztelensége használt volna valamit; hanem mivel a betegnek hite, egészen felelevenítette az életérőt.

Ezt hozza magával a léleknek a testel való szoros összeköttetése. A testnek állapotja a lélekben bizonyos és szembetűnő változásokat okoz: úgy kell hát lenni, és úgy van, hogy a lélek tehettségének változásait és indulatit is, a test megérezze. Példák vagynak rá, hogy a léleknek rendkívül való és hirtelen indulat, olyan betegségeket gyógyítottak meg, melyekben semmi orvosi szer nem segíthetett. Linné mikor a Svédiai Királynak fő orvosa volt, közvényben sinlődő, ágyban fekvő beteggé lett: egyszersen a Kertész bemenyén hozzá, ezt az övendetes hírt vivenn, hogy egy Hajó megérkezett Indiai plántákkal rakva; ezen híre egyszersen fellobbant a betegben a repeső öröm, felugrott ágyából, és lábai inainak ropogásai között, kiment a Hajóhoz,

hoz, maga szálltatta kerbe a plántákat, s a közvényből kigyógyult. —

Ellenben az is igaz, hogy a mint a kedves képzelődésnek és indulatok élesztik az életérőt; úgy a kedveltenek, kivált a tartósok, minéműek a bánat, aggodás, félelem, gyűlölség s a t. gyengítik, és leverik azt; és meg az orvosság erejét is akadályoztatják, ámbár megcsik hogy a hirtelen fellobbant kedvelten indulatok is, mint a megrettenés, megbosszankodás, véletlenül okozott testbeli változás, fájdalom s a t. hasznosságon sekenetik az életérőt, és a gyógyulást segítik. — Ha a beteg kételkedik, vagy az Orvoshoz, és orvossághoz bizodalma nints; ha a haláltól való félelem és iródzás elfoglalta és lesepülte képzelődéseit: akkor az életérő, az orvosi szernek hathatós ingerléseire is érzéketlen; az orvosságnak vagy semmi munkája nints; vagy azal éppen ellenkező a mit az Orvos tőle várna, és e miatt bétét elveszt; holott pedig ha az ilyen környüli állásokban bötmsöli valaki az orvosi szert; lát-nivaló hogy nints igazsága. És így, mikor látjuk, hogy valamely plántának orvosi erejét nemeljek magasztalják, mások ótsárolják; sem egyiken sem másikon, egész bizonyossággal nem építhetünk. — A képzelődés járka adhatott tekintet azoknak az égis magasztalt *Élet Balsamoknak*, és más gyógyító szerének is, melyeket némejek mindenile nyavaják ellen hasznosoknak tartanak; a mely egy rész ugyan nevetéses, de más rész veszedelmes balgatagság.

2. Helytelenül tésznek ítéletet a plánta orvosi hasznáról, mikor annak erejének tulajdonították azt, a mit a természet egyedül maga viszen véghez. P. o. bizonyos az, hogy az eltört tson-tok forrasztására semmi orvosság nem használ

semmit, hanem azokat maga a természet forrasztja össze; a sebeket is többnyire maga a természet gyógyítja meg, csak az akadályokat kell elhárítani, melyek az ő munkáját hátrálnák: még is sereggel vagyunk olyan plánták, melyeknek a régiek tontforrasztó s sebgyógyító erőt tulajdonítottak.

2. Sokszor megtagadjuk az ember abban is, hogy a meggyógyulását annak az orvosi szernek tulajdonítja, a mellyel legutolszor élt. Megbetegszik az ember, és ha nints orvos, mindenhez folyamodik, és mindent megpróbál, a mit mások komendálnak. Meglehet, hogy azok közül valamelyik, kezdet is segíteni valamit az élet-erőnn; de a beteg mindég mást, mindég mást szeret próbálni. Egyszer az élető hatalmat vésszen a betegségem, és a beteg meg kezdvénn fordulni, nem gyógyzi eléggé ditseni azt a szert, a mellyel legközelebb élt; holott meglehet, hogy az még akadályoztatta, és késleltette a gyógyulást. Ez a hiba terjesztett el a Kőznép közt, ezer tehetetlen szereket, bizonyos nyavaják, nevezetesen Kőszvény, Hideglelés, Fogfájás s a t. el-len, melyeket sereggel tukmálnak az ilyen szenvedésben lévő betegre; az pedig panaszkodik, hogy neki semmi sem használ.

Mind ezek mellett is pedig meg kell jegyezni, hogy az orvosi szernék munkája nem csak attól függ, minémű állapotban vagyunk a betegségben az élető, és a betegség materiája; hanem attól is, minémű az embernek belső alkotása, vagy természete. Minthogy pedig ez véghetetlen sokféle, és különböző lehet: látni való, hogy gondolni sem lehet olyan orvosi szert, a melly minden embernek egygyerint használnon. Nemely embereknek természete különösen iszonyodik a

zonyos

zonyos orvosságoktól: egyikik nem szenvedheti a Bodzavirágot, másik a Mentát, más a Pésmát, más a Ró s át s a t. úgyhogy ezeknek a szagától is elájul, ha el nem viszik előle. Ezeknek, az ilyen természetekkel ellenkező szerekből készült orvosság, lehetetlen hogy használnon, akármilyen jóltévő legyen is másokra nézve. Mikor hát valaki, valamely tapasztalt orvosi szerről azt mondja: ez az én orvosságom, helyesenn szől; mert soha sem lehet ártályában állítani, hogy a mi egyik embernek használt, a másinak is bizonyos használni fog. Ezekre nézve mondotta a hihatalmas Burháv (*Boerhaave*), hogy minden betegnek szükséges különös orvosságot rendelni.

Ha már az a kérdés: Miből lehet kitanulni valamely plántának orvosi erejét? erre az a legbizonyosabb felelet, hogy tsupán csak a Tapogatásból, a Próbátételekre való okosfigyelmezésből. Mert itt az okoskodásból (*a priori*) semmire sem mehetünk, minthogy az alkotó részeknek különb különb mérsékben valókó részede, és az abból származó erő, előtünk elfedezett titok. És minthogy ez az alkotó részeknek különböző elegyedése, és összeállása, teszi a plánták nemibe, hogy nints a világontán azt lehet mondani, hogy nints a világontán két olyan különböző plánta, a melynek ereje egygyik a másikkal tökéletesen megegyezne. — A Chemia itt csak annyiban segíthet, a mennyiben a plánták részeit száraz vagy nedves úton bontogatván, meg tudja mutatni, hogy egyik plántában az olaj, másikkban a gyanta, nyálka, másikkban a só s a t. nagyon nagyobb mértékben, és ezeket a kiválasztott közelebbi pénta részeket is, tudja haszonra fordítani; meg tud i továbbá mutani, hogy egyik plántában

a Szavyszerző, másikkban a Vízyszerző, másikkban a Szénszerző's a t. az Uralkodó Alkotó rész: de hogy ezek a részek az ő természeti összeegyeztett állapotokbann, minémű erővel bíriának, azt meg nem határozhatja; mert az bizonyos, hogy a testek, az összevontetésbenn más erővel bírnak, mint külön külön. P. o. a Szappan, sűrű és lúgsóból áll, és olyan tulajdonságokkal bír, a melyek sem a sűrűbann, sem a lúgsóbann külön nincsenek. Mikor még a mustbann benne van a szénsavanyú szesz, vagy inkább gőz; édes a must; mikor pedig a megforrásközben tőle elvállk; a must borrá lesz, maga pedig ez a gőz minden lehelő állatot megfojt.

Tsak a tapogatózás lévén hát a plánták ereje kitanulástnak módja, a mely plánta a sokszori próbatétel után, sok emberekbenn, ugyan azon könnyűállások között, ilyen vagy amolyan erejűnek találott; arról mondhatjuk, hogy ez vagy amaz orvosi haszonnal bír. Legjobb pedig hogy az ember, a vizsgálás alá vett plántának erejét, magán próbálja meg, egészséges korábann, és kicsiny mérekbenn kezdve, és gondosan figyelemzzen rá, micsoda változást ismál benne; úgy osztán a betegségbenn is bátrabbann tehet vele próbát.

IX. CZIKK E L Y.

A HAZAI ÖNKÉNT TERMŐ, ÉS TERMESZTELT NÖVEVÉNYEK.

Hazai Növényeknek nevezzük azokat, melyek a Hazábann önként vagy vadúl teremnek, és a magok magváról szaporodnak. Termesztett plántáknak azokat, melyek vadúl nem

termen-

zennek, hanem magvaik másmann hozatvánm mivelletnek, és szaporodnak. Idegenek pedig azokat, melyeket a mi Hazánkban természetien és szaporítani nem lehet.

Válamint eledelre való plántákkal bétöthtette a Természet Ura a föld keletkezésén minden részeit, hogy azokból az ő élő állati tápláltságának, és minden állat a maga Hazájábéli természetekkel elhessen; úgy a földnek minden részét bétöltötte orvosi hasznú plántákkal is; mert a mint a feljebbvalókból világos, minden olyan plánta, a mely nem eledelre való, ha bé megyen az állati testbe, az ő idegen részeivel az életet érdekli, és lecsendesíti. Az Orvosi szerekre nézve hat, egyik Ország a másikkra nem igen szorúl; mert úgy kell lenni, és úgy van, hogy minden Tartománybann plántát a jó Isten olyan Növényeket, melyek az ott uralkodó nyavajáknak gyógyítására alkalmasok.

Közönségesen szölván, minden Állat a maga Hazájábann megtalálja az ő életmód; de az emberekre nézve, a kiknek az egész föld kereségenn el kellett terjedni és szaporodni, és a kiknek testi és lelki tehetségeik tsak a munkásság által fejlődznék ki, úgy rendelte a Bölcs Teremtő, hogy ők ne találják könnyűm és egy rakásón az ő eledelüket, hanem munkával jussanak hozzá, és a földnek messze lévő részeinn is, keresek fel az eledelre való plántákat, és azokat magról termeszték; a Hazai gyökereket és gyümölcsöket pedig, a mivelés által szelídítések, javítsák, és az eledelre tegyék alkalmasabbakká. A mely Tartománybann a Gabonának nemei vadúl teremnek is, rikkán lehet azokat egy helyen nagy bőrszelvél találni, hanem tsak szálsáknak, mint nálunk

lunk a ligetekben a vad rósta. Ott is mivelni kell a földet, ha az ember kenyeret akar enni.

Az embereknek lakására, és elszaporodására, legalkalmasabb a földnek mérsékelt része, a minémü nevezet szerint Európa. Elhozták ide Ásiából, Egyiptom vidékeiről, Afrikának északi részéről, az ott vadúl is termő *Bizának*, *Arpának*, Indiáról a *Zabnak*, *Kolesnek* magvait; Amerika feltalálása után, onnan és a több Indiáról a *Tengeri Malét*, *Kolompért* s a t. és mind ezeket nagy bővességgel termesztik; a Hazai gyümölcset, a miveles, magról vetés, oltás által megtermesztették, és azoknak igen sok fajtát elszaporították; az Indiai fűszerszámokat, melyeket itt termesztetni nem lehet, a kereskedés által olj bőven hozzák, hogy azokra nézve is semmi fogyatkozás nints. Ezek által lett Európa a Világnak legbővölködőbb és legboldogabb része.

Az emberek eledelére való plántákat tehát termesztetni kell; mert az önként termő plánták, tsaknem egészen és átalljában a Barmoknak, Lovaknak, Juhoknak, s egyéb állatoknak eledelre szolgálnak; az emberre nézve pedig egyenesem, nem eledeli, hanem tsak orvosi hasznat tehetnek; és a mi számtalan plántával ékeskedő mezeink, réteink, erdeink, olyan rakott Patikák, melyekben minden törvéthető betegségek ellen, orvosságot lehetne reményleni. De a mint az Európaik, Indiákat fűszerszámmért, és egyéb ott termő dolgokért bejárták: megismerkedtek ott azokkal az orvosi szerkekkel is, melyekkel az odavaló nép élni szokott, bizonyos nyavajákban; és azokat nagy bővességgel behozták Európába. Ezek az idegen szerkek itt nagy kedvességet találtak, nem tsak azért hogy messze földről jöttek, és drágák, hanem azért is, mert vizsgálás és próbá-

alá vétetvém, sokann közlölök igen jólévő erejének tapasztaltattak. De az ő bejöveteleknek az a káros következtése lett, hogy a Hazai plántának bétst elvetették, és az embereket resteké tették azoknak erejének kimeresébe: holott mind a mellett is, hogy a heves Tartományokban, a napnak ereje jobban kifőzi és kidolgozza a plántai nedveségeket, a mint ez az onnan került fűszerszámokból és egyebekből megtettik; tsakugyan hihető, hogy sok Hazai plántát tapasztalunk alatti, melyeknek betesebb ereje és haszna volna, mint nemely Indiai szerkeknek, melyeket drágánn kell fizetni.

Ohajlani kellene, hogy a dolgozhoz értő Tudósok, vennék vizsgálás alá Hazáinknak Nővételeit, és már nélkül részszertént segítségül levén a Chénia is, próbatételek által járának végére, minémü erővel bírnak azok, és másoda móddal kell alkalmaztatni a betegségek orvoslására, hogy fogantatosok légyenek; hogy így az Indiai drága szerkek nélkül ellehetnénk. Mert most meg kell vallani, hogy ámbár igen sok fűvének nélkül orvosi hasznat tudjuk a naggyából, de a Hazai plántáknak igen nagy számához képest, kevés az, a minnek ereje egész bizonyossággal tudva volna; az is pedig a melynek tudva van, kéntelen kiténni az Indiai szerkek előtt, melyekhez az Orvosok inkább bíznak. — De ennek a méltó kívánságnak teljesítésére nézve, a tanult Orvosoktól nem sokat lehet várni; mert mint hogy azoknak erejét tsak a tapogtatás, és próbatételek által lehet kitanulni; úgy látzik, kívánni se lehet, hogy a bizonyost a bizonytalanat elmentőlözzék, felvetvém azt a szerk, melynek munkáját már a tapasztalásból tudják; és felvétvém azt, melyről még nem lehet tudni, használ és

vagy árt. De a beteg sem örömet áll arra rá, hogy ő rajta tegyenek próbát, az ő egészségének és életének kockáztatásával: hanem azt kívánja, hogy a mi már tapasztalt orvosság, azt vegyék elő az ő gyógyítására.

Vagyunk mindazáltal olyan esetek, melyekben ezen dologra nézve, a tanult Orvosok sokat tehetnek. Nevezetesen: Megesik, hogy valamely nyavaját idegen Orzági szereikkel sok ideig gyógyítanak haszon nélkül, mert a nyavaja azoknak nem enged. Ilyenkor talán jó volna félre tenni azokat, és Hazai nővételeket venni elő: mert hátha annak a betegnek teste alkotása, inkább engedne az ő Hazájából alkotású, és így ő hozzá közelebb járó plánta erejének? Ezenkívül: sokszor kell szegény embereket gyógyítani, a kik a Patikára nem örömet költenek, hanem inkább szeretik a Hazai orvosságokat. Ezekben hát főgyeimetesen szemmel lehetne tartani, melyik orvosi plánta, micsoda formában, minek változásokat okoz a betegben, annak hasznára: s az ilyen tapasztalásoknak feljegyzése által, apránként sokra megnénk, a Hazai plánták erejének kitanulásában.

A plánták orvosi erejével, sok próbákat és tapasztalásokat tesszünk, a nép közt tapogatva gyógyító, vagy károsító füves Aszszonyok, és mások. De az ő próbatételek a tényleg keveset használhat. Mert egy az, hogy ők az emberi test alkotmányát nem esmerve, a nyavajának okát és eredetét, a zavarodásba jött belső részeknek miében létét, megítélni nem tudják; és így ha használt is a plánta valami nyavaja ellen, mi-ben álljon annak ereje, meg nem mondhatják; azomban szeretnek szereikkel titkolózni, és orvoslásukat kivált az Orvos Doktorok szeméi elől,

szor-

szorgalmasan elrejtik: más az, hogy ők egyféle megkedvelt szerhez, és orvoslás módjához (a mely hibától néha még az igaz Orvosok sem egészen mentek) makacsul ragaszkodnak, és azonn a környülállásokhoz képest, változtatni se nem tudnak, se nem akarnak; mely miatt a próbatétel keskeny határok közé szorúl. Ide járul az is, hogy sokszor sok plántákat összekegytessenek, és osztánn nem lehet megítélni, melyiknek kell tulajdonítani az orvosi erőt.

X. CZIKKEL Y.

A PLÁNTÁK ORVOSI EREJÉNEK MEGESMER- TETŐ JELEIRŐL.

A Plántáknak sok különböző közelebbi Alkotó részei: *itz, olajok, nyálkák, savanyók, keserű, mézge, földcsemé por, lúgos* s a t. annyival inkább utolsó alakjaik, *Savanyószerző, Víz-szerző, Szénszerző* s a t. képzelhetetlen sokféle módon elegyedhetnek össze, és ettől a különböző elegyedéstől függ az ő különböző alkotások, formájok, színek, ízek, s a t. sőt ugyan azon egy plántában is a különböző részeknek, gyökereknek, szárnak, levélnek, virágnak, magnak, gyümölcsnek különböző alkotása és tulajdonsága.

Úgy tapasztaljuk pedig, hogy mindenik plántában, és annak különböző részeiben, vagy egyik vagy másik alkotó rész, vagy kettőből háromból származott Elegy, nagyobb mértékben mutatja ki magát, melyet *Fő, vagy Uralkodó* Alkotó résznek (*Effectivum Principium*) lehet nevezni. Egyikben az olaj, másikban a savany, másban a nyálka s a t. van nagyobb

D 5

mér-

mértékben; és ez a fő alkotó rész az, a melyben áll az orvosi erő; úgyhogy mihejt ez a plántától elválásztódik, azonnal tehetetlené lesz az. Mert valamin az eledeli plántából, csak azokat a részeket szedveget ki az állatok gyomra, melyek az ő testének táplálására valók: úgy az orvostól csak azokat az alkotó részeket fogadják el az emberi test, melyeknek ingerlése az életterőnek, vagy serkentésére, vagy tündesítésére alkalmas.

Továbbá, különböző alkotásuk lévén a plántának különböző részeik, egyikének a gyökerében, másnak vagy a szárában, vagy a virágában, vagy a magvában nagyon az orvosi erő; és innen ugyan azon plántának különböző részei, gyakran különböző, sőt ellenkező erővel bírnak.

Ezekből azt lehet kihozni, hogy a mely plánták alkotásokra, formájokra, és tapasztalható külső minőségekre nézve egymáshoz hasonlítanak; azokban az alkotó részek is hasonló mértékkel vagyunk elegyítve, és így azokban, ugyan azon fő alkotó részek mutatván ki magokat, az erejének is egymáshoz közelíteni kell. De jól meg kell jegyezni, hogy az egymáshoz ábrázatjokra nézve hasonló, de még is különböző alkotású plánták, soha sem lehetnek tökéletesen egyformák erejük; mert bár mindenikben ugyan az alkotó rész, a fő Alkotó rész, (melyben van az orvosi erő) de egyikben lehet nagyobb mértékben, mint a másikkban; és egyikben egy, részszel egybekötve. Így P. o. a mely plántákban a fő alkotó rész a Keserűség, egyik keserűbb mint a másik; egyik tiszta keserű, másik fojtós keserű, más nyalkás keserű, más sós keserű,

serű, más rágó keserű, más émelgő keserű, más bódító keserű s a t.

Itt hát az okosság arra tanít bennünket, hogy a hol a természet a külső formára nézve hasonlatosságot mutat: ott a belső tulajdonságokra nézve is hasonlatosságot nyújtunk, és ez osztán ne vakmerő, hanem okos, és vizsgálva teendő próbatételre serkense figyelmességünket. Ezek szerint, a soha többször nem látott plántának orvosi erejéhez is nyomosan hozzá lehet vetni. A.) A külső formájából. B.) Az érzékenységinkei tapasztalható minőségéből; melyeket itt szükséges előadni.

A.) A NEMEKBŐL, ÉS TERMÉSZETI RENDEKBŐL VÉTT JELEK.

Ezek épílnék ezenn a természeti hasonlatosság által javasolt és a tapasztalás által is megerősített feltételenn: A mely Plánták ugyan azon Nemre tartoznak: azok erejekre nézve is hasonló egymáshoz. A mely Nemek ugyan azon természeti rendben vannak: azok erejekre nézve is egymáshoz közellenek.

A mi hát a Nemnek Fajait illeti: mikor már valamely plántának orvosi ereje tudva van, és valaki talál és megismeri ugyan azon Nemnek más Faját; már mindjárt tudja, hogy az is hasonló erejű: de abból nem mindenkor következik, hogy egyikkel éppen oly haszonnal lehetne élni, mint a másikkal. Mert azt soha sem kell eltejeitni, hogy ámbár egy Nemnek minden Fajában, ugyan az is a fő alkotó rész, de egyikben nagyobb mértékben lehet mint a másikkban, egyikben más elegyedéssel mint a

másikbann; és egyiknek a gyökerebenn, másiknak a fűvèbenn, virágábann lehet.

P. o. a Tarnitsnak minden fajai fűvestől, virágostól erősítő kesetűséggel bírnak, és akár-melyik fájával haszonnal lehet élni; de még is a sarga Tarnis gyökere, és a *Foldpepe* Tarnis virága és fűve, legalkalmasabbnak tapasztalattalott. — A Gyökönke minden fájának gyökerebenn, van a kevés kesetűségnek más alkotó részekkel egy különös elegyedése, meljél fogva ezek az erő-inakat érdeklik, rettegést nyavajátórést 's a t. gyógyítanak: de leghathatósabb ezek közt a *malaka* Gyökönke, meljèbenn a repülő olajnak különöségét az is mutatja, hogy ennek szaga a matkákat úgy megvidítja, hogy örömköbenn nem megesszik. — A Tsutsornak minden faja bódító, szédítő: de a *Kolompur* Tsutsor gyökerét, és a *tojar* Tsutsor bogóját főve meg lehet enni; a *kerevés* Tsutsor szára és gyökere pedig nagy orvosi hasznú. — Az Ugorka fajai hvestől, szenvedés ellen valók; van benne elrejtve egy kis rágó kesetűség is, meljél fogva a *Sargadmye* Ugorka, (meljèbenn a rágó kesetűség, tizútor édeséggel, és repülő olajjal lévén elegyítve, ennél fogva fűszerszámos szagot és ízt mutat) néha ártatlan hasmenést okoz: de már a *Kolozint* ugorkában (Cucumis *Coleocynthidis*) meljél fogva tom és Arabia környékén terem, ez a rágó kesetűség olj nagy mértékben van, hogy csak kevés is bellőle kínos rágással és vérrrel purgál.

Jegyzet. Talán nem leszsz itt helytelen ez a megjegyzés, hogy a nemi hasonlatosságból való ítélet talán még régebb az Elizeus Próféta szolgáját 2. Kir. 4: 39. a ki kimenne a mezőre, hogy valami földi valóit szedjen, erre az indás képeskodó plántára a *Kolozint* Ugorkára talált, meljél ő nem esmér-

vén,

vén, úgy félt, heljesenni! hogy az valami Tök vagy Ugorka nemli plánta; de abban megtévedt, hogy azt is megehelőnek gondolta. — Ha észébe jutott volna, hogy megszögvén megfőstolja, bizonyossann elhajította volna. —

Ezt a helyet a mi Magyar fordítóink, a Peák fordítók után, igen zártavárosan így fordították: *Kimenne a mezőre parfül szedni, találkozik azért vad-szöltre, és arról tele szed az ő ruháját sátrókkal.* A melj szót parfülnek fordították, *talál* az térszen mindentőlé szölséget, *jözeleket*; a meljlet vad-szöltrenek, *talál* az térszen mindenféle mezőt indás plántát, a meljlet *sátróknak*; *talál* *talál* az teszi az Arabia környékén esmértes *Kolozint* Ugorkát, meljlet mezei, vagy *vadugorkának* is hívják. E szerint ilyen formánú levetelt volna érthetőbbéjenn, fordítani: *Kimenne a mezőre valami jözeleket szedni, és mikor elche akadit volna egy mezei indás plánta, tele szed arról az ő ruháját Kolozinttal, vagy vadugorkával.* A *Coleocynthist* Lexiconaiok is Sátróknak lettek, *libásonn*; mert az egészszen más plánta.

Még nagyobb vigyázást, és tartózkodást kíván pedig a plánták erejének a Természeti Rendéből való megítélése, a hol a Nemek az ő erejekre nézve egymáshoz csak közeltenek. Mert a fő alkotó részekre nézve ugyan egyezzenek egymással; de ez a fő alkotó rész, némelyekbenn más alkotó részekkel és más mérsékben egyez-silvénn, olyan eleggyé leszsz, meljènek gyakorlatilag egészszen más munkája van a testbenn. A Fűvész Könyvben előforduló Természeti Rendek orvosi erejének előadása így következik:

A Híromhimes Seregebenn vagynak:

A Polyvás Fűvek. Ezekre, úgy láttzik, nincs még annyi figyelemesség fordítva, a mennyit érdemlenének, és többnyire csak abban állapodott meg a körülírók való gondosság, hogy

magok

magok a' fűvek a' barmoknak, apróbb magvaik a' madaraknak, nagyobb magvaik pedig az embereknek és barmoknak tápláló eledelül szolgálnak. De sok jelebből kiertzik, hogy a' Polvívás plántáknak mind gyökereikben, mind fűvékben, mind magvaikban, fő alkotó rész, az inakt édesdenn *serkentő*, *vitalis*, és *erősítő* Balsam, vagy részszereit repülő olaj, sáros nyálkával egyítve, mely nyálka a' magvak széleiben liszt vagy keményítő formában mutatja ki magát.

Ezt az élesztő balsamot bizonyítja a mezőnek illatja, mely minden érzéseket megújít, mikor az ember tavasszal és nyáron a' sós mezőben jár; bizonyítja nemeli polvívás fűvének p. o. a' *Kethimpastinak*, a' *Nápitznak* különösen érzhető illatja; bizonyítja az idejében t. i. éppen virágzaskor lekaszált és jó időben felgyűjtött szénának kellemes és megújító szaga, mely abban esztendőkről esztendőkre megmarad, (és nem fumdamentom nélkül tartja sok szegény ember Királyi boldogságnak, a' szénás szekerem vagy szénatartó padonn való hálást); bizonyítja a' szénamurvából vagy töredékből készült fordó, mely sok szegény emberek helyesem és hasznosan élnek, az elgyengült betegek erősítésére és gyógyítására; bizonyítja a' kisült meleg kenyérnek, és a' megpirított száraz kenyérnek illatja, mely az elalt beteg is szembeütőképen élcszti.

Ez az illatozó Balsam, a' lisztes, nyálkás, sáros nedvessegekkel egyesítve, a' polvívás fűvékben, és kivált azoknak magvaiban, igen alkalmas a' *vérnek hűvösítésére*, a' *forró nyavajában való tündésítésére*, a' *tsipós matériának beryelésére*, és a' *vizellet útján való kitakarítására*. Ezen végre különösen élnek az árpakása

levén

levén kívül, a' *Taratik* Búza gyökerének főtvizével.

Ártalmas ezen természeti rendben nincs tudva egyéb, a' *boaitó Vadotz* magvánál. Bizonyosnak állítják pedig, hogy vagynak egész darab földék, melyek szép szénát teremnek, de azt a' marha vagy éppen nem, vagy csak kéntelenségből eszi, és elsoványodik rajta. Polvívás fűét ott az ártalmas, vagy más nemű plánta, melldő és szükséges dolog volna gondosomn utánna járni.

A' *Négyhimes Seregben* vagynak:

1. A' *Tsoporitos* virágú. Ezek gyenge erővel bírnak; gyökereikben van a' keserűség mellett valami tsipösség. Belsőképpen a' *vizellet* indításra használnak, külsőképpen a' *bőr felomladozásának*, *rühnek*, *kosznak* s a' t. gyógyítására alkalmasok.

2. A' *Tsillag* levelű. Ezek is keserűes sós ízűk, összevázók, *vizellet hajók*; de valamint az elebiek, úgy ezek is sem károkról, sem hasznokról nem igen nevezetesk.

Az *Öthímes Seregben* vagynak:

1. A' *Darótz* levelű. Ezek izellenek, szagatlanok, tehetetlenek; fő alkotó rész bennük a' kotsnyás nyálkásság, mely a' *Fekete Nádályt* gyökereiben legbővebben van. Használhatunk a' *vérnek hűvösítésére*, s a' gyomorban, méjben, torokban levő *tsipösségeknek elnyelésére*.

2. Az *Ervyös* virágú. Ezeknek erejek részszereit a' gyökereikben, főképpen pedig a' magvokban van, melyek bizonyos olajjal és fűszerzanos erővel bírnak, *tagerlők*, *szejhajók*, *tejszatok*. Megkülömbözteti pedig őket a' hely a' meljenn teremnek; a' száraz helyenn termők

fű-

fűszerszámosok, a' vizenyős helyen termők mérgesek. Ezeknek is nagy része elveszti mérgességét ha megsárad, és a' marha a' széná közt ártalom nélkül megeheti.

3. A' Tekeredettlek. Ezekben annyi bizonyos, hogy tsipős keserűség van, és némelyekben tsipős téj forma nedvesség, és ezek mérgesek: de még nincsenek elégséges próba alá véve.

A' Halhines Seregnék

Nagyobb részét tészik a' Lilliomos virágú, melyeknek többnyire mindnyájának *hagymás* gyökere van. Ezekben fő alkotó rész a' rágó tsipős keserűség, egy tsipős repülő olajjal, mely ezeknek valami különös orr tekerő és személtánító szagot ad. Ez némelyekben olj nagy mértékben van, hogy a' gyomor ki nem állja, hanem úgy lehet őket nézni mint valóságos mérgeket; de a' megfőzés vagy sítés által rágó erejüket részserént, vagy egészen is elvesztik, és többé nem mérgesek.

Ezek közt a' hagymaneműek vizellet hajtók *gilisztá üzők*, a' *versenyvedést gyógyítják*, a' *gyomrot és beleket erősítik*, a' bennük megszaplott *nyálkát felszaggatják*; és azért minden keserűségek mellett is, sokan szeretik nyersen enni. — A' melyek ezen rendben bűdös bak bűzűk, azok mérgesek.

A' Húshines Sereg:

Ebben ugyan Természeti Rend nincs, mert az itt lévő plánták termete, és tekintete különbözők: mindazáltal, mivel a' természet itt foglalta össze a' lágyszájú Kerti gyümölcsöket; úgy lehet nézni magát az egész Sereget, mintha Természeti Rend volna.

Az

Az itt lévő minden plántának levelei, kérgéi és gyökerei, összevázó keserű ízűk, és így *erősítők*. Ez a' fojtság megvan a' gyümölcsökben is éretlenkorokban, némelyekben akkor is, mikor megéne; de a' mivelés alá vett kerti gyümölcsökben, *hívesítő, enyhítő, senyvedés ellen való gorts osztató* kedves savanyúsággá, és tizkor édességgé változik.

A' Sokhines Sereg:

E' sem természeti rend ugyan rá nézve: de az itt lévő Nenek belső tulajdonságokra nézve annyiban egyeznek, hogy mindnyájann vagy kisebb vagy nagyobb mértékben *mérgesek*. Mindazáltal némelyeknek az orvoslásokban igen nagy haszna van, mert a' készítésnek módja, és a' beadás mértéke által, tudják a' mérgességet úgy megennyhíteni, hogy hasznal innérlő orvos-ságokká váljanak.

A' Kétfőbbhines Sereg.

Maga egy Természeti Rend, a' mennyiben minden ajakas virágú plántákat magába foglal: de Orvosi tekintetben ezen Seregnék tsak egy része, t. i. a' fedetlen magvú, vagy a' Gyűrűs virágú plánták Természeti Rendi bír hasonló erővel. Ezek mindnyájann keserűségűek, egyenlően összevázó, az *éltető serkentők*, az *inákat erősítők*, és az erő van főképpenn a' leveleikben. Vagyon bennük valami repülő olaj, erősítő balsam, mely azoknak kedves illatot ad, és ettől függ az ő orvosi erejének munkássága. A' melyek között szagtalanok: tehetetlenek is; mennél kedvezőbb illatú, annál jobbak. Mérgek között egy sünts.

E

A'

A' Seregnek Magrejtős rendi magába foglal különböző tulajdonságú, nagy részént élmelygös ízű, söt mérges plántákat is.

A' Negyfébbhimes Sereg

Maga egészen egy Természeti Rend, t. i. a Keresztes virágú plántáké. Ezek mind keserű tsipős ízűk, és valami repülő fűszerszámos tsipős só van bennük, hasonló a' fohagymához. Ezekkel némelyek igen nagy, némelyek igen kicsiny mértékben bírnak; némelyeknek a' magvokban, némelyeknek a' gyökereikben van nagyobb mértékben.

Különösen a' vértipősséget orvosolják, és vizellet üzők, gyomor erőstők, bőrvesszők, és ezeknél fogva az ő hasznok sokféle nyavajákra kiterjed. A' legtsipősebben szinte semmi mérgeesség.

Az Egyfalkás Sereg

Maga egy Természeti Rend, t. i. az Oszlop os virágú plántáké. Ezek mind nyálkások, a' gyomorban a' tsipős matériát megemlítik, a' vért síkostíják. Kívülről belőlről lágyítanak. Nem mérgesek.

A' Kétfalkás Sereg

Maga egészen egy Természeti Rend, t. i. a Pillangós virágú plántáké. Ezek közül kesveset fordítanak orvosi hasznokra, ambar leveleik és gyökereik vizellet és gilisztá üzők, némelyek has lágyító is; magvaiknak lisztje pedig kitűs-képem daganatot osztató, lágyító, és érlelő erővel bír. Leveleik a' marhának, nagyobb magvaik pedig, P. o. Paszuly, Borsó, Lense's a' t. az embereknek kedves eledetek, de szétet tsinálnak, és a' *gyenge gyemrot jefűjűk*.

Az

Az Együtt - Nemzők Serege

Maga egy nagy Természeti Rend, és három kisebb Rendekre oszlik, t. i. a' Felsőzser virágosok, Tsöves virágosok, és Sűgár virágosok Rendére.

A' Felsőzser virágosok keserű ízűk, szágtalanok, tej nedvesség vagyon bennük, még is kivéve a' Salátának egy vagy két igen mérges fajtát, nem mérgesek; holott egyéb Seregekben a' tej nedvesség mérgeesség jele. Ezek igen jó erőstők, vizellet hajítók, a' belső részek dugulását megnyitják. A' mivelés által megszéldülve bennük a' keserűség, a' kerti Saláta, Katáng, Pitypang, kedves eledellé lesz.

A' Tsöves virágosok, keserűk, némelyek között kedvetlen szaguk, de nem mérgesek; a' jó illatuk erőstők, és sokféle orvosi hasznokra fordítódnak. —

A' Sűgár virágosok fűszerszámos keserűk, illatozók, újítók, eleszők, erőstők; mérges közöttök nincs.

Az Anyahimesek Serege.

Ennek nagyobb része Kosbor nemű Természeti Rendnek nevezetlik. Az ide tartozó plánták nyálkás nedvességűk, bak büzők, nem mérgesek. Azt hiszik rólok, hogy szellemre gerjesztő, fájdalom enyhítő, hasmenést elaltató erők van bennük. A' magtalanság ellen dtsérik.

A' Loparászók Serege.

Négy Természeti Rendekből: Harasztokból, Mohokból, Moszatokból, és Gomabából áll. Ezek közül valami kevés, hasznavehető; igen sok mérges; a' többek gyanúsok.

E 2

B.)

B.) A' TAPASZTALHATÓ MINÉMÜSÉGEKBŐL

VERT JELEK.

Meglehet még iténi a' plánták erejét, a' termékeknek Helyéből, az Izeiből, a' Szagjokból és Színekből. Mefjekre nézve meg kell jegyezni:

1. A' Helyre nézve: A' száraz helyen termő plánták izesebbek a' nedves földben termettekénél; a' vizenyős helyen és vízben termők, többnyire rágó erejűk, és gyakran mérgesek. A' Kert gyümölt, ha száraz helyen termett, jobb ízű annál, a' mely nedves és árnyékos helyről került. A' szagos Zeller ha vizes helyen terem, mérges; ha száraz földbe plántálódik, jó ízű, meglehető. A' Fűszerszámos plánták: *Rozmaring*, *Sálya*, *Dé-mutka*, *Levendula* s. a. t. mind a' száraz földet szeretik. Igen sok vizes helyen termők, rágó mérgesek, mint a' *Szörötkék*, *Böszövény*, *Tösmorika* s. a. t. Akármely esmérten plánta hát, ha vizenyős helyen, vagy vízben termett, gyamús legyen.

2. Az Izre és Szagra nézve egyzersmind: Az ízes és illatozó plánták, hathatósabak az ízetlenekénél és szagatlannoknál. Ha az orvosi plánta ízét és szagát elvesztette; elvesztette erejét is.

Az ízes és jó szagú plánták hasznosok; a' bűdössek ártalmasok; az érmelygős izűk, hányatók, hashajtók, mérgesek.

Az édes izűk táplálók; a' nyálkások táplálók és lágyítók; a' sósok ingerlők és hevítők.

A'

A' savanyú plánták és gyümölcsök hívesitene, szomjúságot óltanak; a' fojtós savanyúk összevázók.

A' keserű plánták bővítködnék lúgsóval; erősítik a' gyomrot, a' szerelmet gyengítik, és gyakran gyamnúsok. A' gyomorbeli savanyúság miatt szenvedőnek használnak a' keserűségek: *Tarvis*, *Fűstike*, *Üröm* s. a. t. de ha sokáig él vele, elgyengül a' gyomra. Minden keserű plántában van valami, több vagy kevesebb, a' mi mérgeességhez közele.

Jegyzet. A' tiszta keserűségek között legelső és legbeisebb a' *Patikai Quassia* forgás. Ez az embernél igen jó gyomor erősítő, és sok nyavajákban nagy hasznát teszen: a' házi legyeknek pedig halálos méreg.

Ha ennek föt vízből valami keveset megmélzelve lapos tába töltene; a' legyek ezerekként gyűlnek ra, és mihelyt megkösiolják, azon helyen rákásra döglenek, és a' tából idetova se nem repkednek se nem mászkálnak.

Nimis hát ennél jobb légypusztító eszköz; mert egy az, hogy a' házban, konyhán a' döglött legyek szerszellyel nem hevernek; más az hogy emiatt a' haznépet semmi veszedelemtől nem lehet féltetni, a' mely másféle mérges légyvizektől már gyakran megörint.

3. A' Szagra nézve: A' jó illatú plánták vídítók, szíverősítők; a' bűdössek bódítók; az ondorított szaguk mérgesek. A' plántákban lévő repülő Balsam, vagy olaj, vagy lúgsó, vagy tsipősség, egyenesen érdeklí az Agyvelőt, az ornak szaglása által; de oszán azt az érdeklést hogy veszi az Agyvelőtől, attól függ, minémű az érző inaknak alkotól, és minémű állapotban vagynak azok. Emnél fogva az erőss illatú plántát egyik ember szereti,

E 3

ti,

ti, a' másik nem szenvedheti; a' mi egyiknek jó szagú, a' másiknak kedvetlen.

A' Péma illatában egyik gyönyörködik, másik azt kiállhatatlan bűdösnek tartja. A' Szünádrával bajlódó Aszszonyzsemély, ha bémegyen olyan szobába, melyet bétöltött a' Tubarósa szaga, elszédül, elájul: a' Ruta szagtól pedig, vagy a' bűdös Libatoppétól felezmel. Alájában a' kik a' jó szagoktól elájúlnak, a' bűdösetől magokhoz jönnek.

A' Szürinamba először ment Európaik egyszerre mint meghóltak; sokára lehetett végre menni, hogy az ott lévő *Metregfanak* (*Hippomane*) bűze ölte meg őket, melyet az ott lakók szenvedhetnek. — Azt állítják, hogy az Ambra szagával az életet is meg lehet hosszabbítani.

4. A' Színekre nézve: Ámbár itt sok kifogások lehetnek is; tsakugyan a' veresszín igen gyakraann savanyúságnak (de leginkább tsak a' Gyümölsökbenn), a' sárga keserűségnek, a' zöld nyersségnek, éretlenségnek, a' halovány izetlenségnek, a' fehérszín édességnek jelle. A' Ribiszke, Borbolya, Medgy, Szilva, s a' t. veressék, és savanyúk is; ezek közt a' világos pirossak, és szőkés pirossak édességre hajlanak. A' savanyú almák többnyire veressék, az édesek fehérek. A' savanyú füvek levelei ősszel megveresednek. A' Félster virágok, mind sárgák és mind keserűk. A' Gyümölsők míg zöldek, éretlenek, és más izűk.

A' két színnel a' savanyúságot és a' lúgsót lehet kiutalni. A' két Szírom, két papiros, ha savanyúság ér hozzá, megveresedik, ha lúgos, megzöldül. Így már a' pipa füstjétől a' két virágok megzöldülnek.

A'

A' szennyes, fekete-sárga, undok színű virág, mérégről gyanús plántát mutat. A' fekete Bogyók, ha megédesék előtt először zöldek, azután veressék voltak, és abból lettek feketévé, egésségesek, p. o. *Eperj*, *Szedertj*, s a' t. de ha zöldből egyenesen lettek feketévé, mérgesek, p. o. *Tallar*, *Takta*, s a' t. Az esmérletlen fekete Bogyót tehát megköstolni veszedelemes.

Ha az Ember ezeket a' Tapasztalásbeli Jeleket, a' Nemekből és Természei Rendekből vett Jelekkel együvé veszi: a' soha többször nem látott Plántának erejét és hasznát is, a' naggyából alkalmasint eltalálja.

XI. C Z I K K E L Y.

AZ ORVOSI PLÁNTÁKKAL VALÓ ÉLÉS MÓDJA.

A' mint a' beteg testnek vagy belső részeiben és véreben vagon a' romlás, vagy az kívülről is kimutaja magát, valamely tagnak kisedalmával, megüzesezésével, dagadásával, kibesedésével s a' t. úgy az Orvosi Szerekkel is kétfelképpenn lehet élni, t. i. vagy belsőképpenn, mikor azokat a' beteg, Gyomrába, beleibe bevesszi; vagy külsőképpenn, mikor azokat a' szenvedő részekre kívülről alkalmazatja.

Ez nem azt teszi, mintha a' belső nyavalyákat tsak belsőképpenn, és a' külsőket tsak külsőképpenn kellene gyógyítani: sőt inkább szantalan sokszor, a' belsőket külsőképpenn is, és a' külsőket tsaknem mindenkor belsőképpenn is szükség orvoslalni.

E 4

Rit-

Ritkán esik meg, hogy az Embernek az Orvosi Plántát, úgy a mint a Természetben találtaik, megérni és elnyelni kellene: hanem szükség azt mind belső, mind külső haszonra, bizonyos móddal elkészíteni, és ilendő formában a szenvedő testhez alkalmaztatni. Ezen Módot és formákat itt szükség előadni:

a.) *Belsőképpem. A Betétel Formái.*

Kifatsart Lév. Ez úgy készül, hogy a nyers friss Plántának leveleit, vagy virágait, vagy gyümölcseit, vagy gyökereit, összetöri az ember, ruhába teszi, erősen kifatsarja, kinyomja, és ezt a levet beveszi. Meglehet úgy is, hogy összeverégia azokat, a levet belőlök kiszívja és elnyeli, a törkölyét pedig kiköpi.

P r. Az árnyékomból jól kiszáraztatt gyökereket vagy plántát, jól össze kell törni tiszta mosásba, és kiszítván a langját, ezt kell vízben vagy borban bevenni.

T h. a. A megszáraztott plánta részeiből, bizonyos mértéknyit, tiszta tsupotba vagy bőrébe kell tenni, arra forró vizet ötlezni (vagy néha bort), hirtelen befedni, készkenővel jól betakarni, és egy kevés idő múlva meginni. Ezt azért kell így tsekedni, hogy a plántának könnyen elreplő orvosi gőzzé, a főzés által ki ne párologjon.

J e g y z e t. A' *Thea* tulajdonképpem egy Indiai Tserje, melynek leveleivel az előadott módon élnek. Innen átlament a nevezet *Thea*, *Herbaté*, a hasznolt módon készült italokra.

F ő t t v í z. A' Plántának gyökereit, szárait, vagy más részeit is, apróra kell vagdalni, vízbe téve egy darab ideig főzni, és osztán kihűlve apródonként iszogatni.

A'

A' Theából és a Főttvízből is, a legjöltevőbb Orvosló szer lesz, ha azt, egy kevés só és olaj téve hozzá, a kristályozóval a végébe öntik. A' Házi Orvosló eszközök között nincsen semmi jobb, mint egy alkalmas kristályozó, meljél az ember magát megkristályozhat; mert különbenn ennek a nagy hasznú orvoslásnak, elene szegzezi magát a beteg szemérmétesége.

M a g t é j. A' Gyümölcstök magvainak bélit, meg kell törni tiszta mosásba; de úgy, hogy előbb egy két kalán vizet kell ráötlezni; mert különbenn nem lesz belőle tej, hanem zsír, vagy olaj. Így megtörvén vízzel, és a vizet oljkor ráta szaporítván, fel kell eresztetni bővebb vízzel, és jól elelegyítvén, által kell szárítani és fátarni tiszta ruhán, és készen lesz a Magtél. Így készül a' Mondolatél, Tokmagtél s a t. A' Mondolatag beliről a' hátya könnyen leválik, ha azt forró vízzel megöntik.

b.) *Külsőképpem való alkalmaztatás.*

B o r o g a t á s. A' nyers friss Plántát, vagy úgy a mint van természet állapotjában, vagy összetörve, vagy megérgetve, vagy gyenge tűznél meghevasztva, rá kell tenni a' fájdalmas részre. A' szárazt pedig lábassal felmelegítvén, vagy szárazon, vagy egy kevés vízzel megparábolva, ruhá közé vagy zsatskóba kell tenni, és úgy alkalmaztatni a szenvedő tagra.

F ő r ő s z t é s. Meg kell főzni a' Plántát bőv vízben, és ebből osztán lehet:

1. *Mosóvíz*, meljél mosogatók a' főt, vagy más szenvedő részt.

2. *Lábóvíz*, meljében áztatják a' lábakat, bo-
kaig, vagy szárközépig, vagy térdig.

3. *Felfordó*, melybe beléül a beteg ágyékeáig.

4. *Fordó*, melybe beléül nyakáig.

Párgolás. Meg kell főzni a Plántát, és a szenvedő részt lepedővel beborítván, annak párájára kell tartani, hadd járja által. Meg lehet úgy is, hogy az ilyen vizet meleg téglára, vagy vasra tsepegteik, és annak gőzét borsáják a szenvedő tagra.

Füstölés. A Plántának magvát vagy gyökereit, vagy egyéb részét, eleven szénre kell tenni, és annak füstét a fájdalmas tagra borsátani.

Ezekem kívül szoktak a Plántákból bizonyos szerszemet is készíteni, és azokat belső vagy külső hasznatra tartani. Ilyenek p. o.

Fresztett vagy Szagos víz. A Plántának szagos virágát, vagy leveleit, valami nedvességgel felgyúrják, és azután vizet töltvénnel, lombikban kifőzik és leeresztik.

Essentia. A Plántát, vagy annak virágát füveg edénybe téve, égetbort töltenek reá, eggyenlőnapig meleg helyen tartják, és azután tisztán leszűrik.

Szirup. A Plántának Theáját, vagy főtt vizét, lassu tűznél sokáig párologtatják inkább mint főzik, tűzkort téve belé, míg az valamennyire megsűrűdik.

Szivadék vagy Kihuzadék (Extractum). A Plántának kifatsart levét, vagy Theáját, főtt vizet mind addig párologtatják, míg egészen megsűrűdik, és osztán megkeményedik.

Róó b. A Plántának, leginkább pedig a Gyümölcstnek kifatsart levét, lassu tűznél Főrologtáják tűzkor és méz nélkül, míg olyan sűrű lesz, mint a méz.

Liktarium. A gyümölcstnek húsos ből, vagy a Róbot és Szirupot is, mézzel vagy túrúval keverve, henger formába csinálják, és ennek keverékét megkeményedik.

Kenet. Az Orvosi Plánta részét, olajjal vagy zsírral összeverik, és ennek vele külső hasznatra.

Plastrum. A Plánta részét olajjal és viasszal, vagy szurokkal összekeverik, megsűrűrik, és mikor meghűl, henger formába csinálják, és ennek vele sebek gyógyítására.

Készítenek még a Patikákban a Plántákból különbözőféle Szereket, melyeket itt előszámlálni nem szükség.

XII. CZIKKEL Y.

AZ ORVOSI PLÁNTÁK MUNKÁJA AZ EMBERT TESTBEN.

Az Orvosi Szerek munkái az emberben különbölkömbfélék, a mint t. i. azok a Testnek kemény részét vagy ingerléssel vagy enyhítéssel ébresztik, a hibás vért és nedvességeket pedig megváltoztatják, és ezek által az Elterét serkentik, és segítik a maga Viszasszerző és Orvosló erejének gyakorlására.

Ezeket itt előadni, és rólok közönségesen némi Jegyzéseket tenni szükséges, a végre, hogy a ki Orvos nem létében kentelemtetik a Plántához folyamodni, a mennyire lehet tanulja meg, mire kell vigyázni, és mitől kell ógizkedni, hogy magának vagy másnak kárt ne tégyen.

1. Hányató Szerek. (*Emetica*).

A Hányás az az erőlködése a Természetnek, mellet azt, a mi a gyomorban van, a torokra felszoritja, és a szájon kiveti. Ez igen jóltevő munkája a Természetnek, és mikor magától indúl, ritkán esik meg, hogy akadályoztatni vagy elállítani kellene; hanem vagy csak az okát kell elhárítani, vagy még segíteni és könnyíteni kell, Székű hebetet, vagy más itatván a beteggel. Azonban, vagynak olyan veszedelmes ojtankor is nem az veszedelmes, hanem a mi azt okozza.

Magától elindúl a hányás sokféle okokból, nevezetesen:

a.) *Képzeldésből*, mikor valami útálatos dolgot meglátunk, vagy a szagát megérezzük, vagy ha csak emlegetik is előttünk. Ez elmúlt, ha képzeldésünket és szemünket, azon dologról elfordítjuk.

b.) *A gyomornak étellel vagy itallal való megterheléséből*. Ekkor a hányás maga orvosság; A honnan némelek, m kor hányásra volna szükség; éppenn ezen tizébből, önként több bort iszik többet is felhajtának, a megtrákdítatásig és rindorodásig; mely után nem sokára a gyomor felhaborodván, tizéjokat elérik.

c.) *A hasnak szokatlan állapotjából*, p. o. viselőségéből. Ezt csak a természetre kell bízni.

d.) *A Főnek keményen való megütődéséből*, *Hidegleléséből* s a t. Ekkor a hányás okát, a betegséget kell gyógyítani.

e.) A

e.) *A hi szokatlan, a székerenn vagy hájón való járáshoz, pipázáshoz*: felhaborodik a gyomra és hány. Ezt a hozzá szokás meggyógyítja.

f.) *A hi értzéből való mérget talált bevenni*; ígyon hirtelen lágy meleg ojtat, vagy tejet igen sokat; meglehet hogy a hányás által megszabadul: de ha már a merég a belebe vagy a vérbe vette magát, nints reménység.

Mikor pedig szükség a Természetet hányásra indítani, hogy a gyomor a benne lévő rútaságtól kitisztuljon; az meglehet

1. Csak azzal is, a mint némelek tselekesznek, hogy az ujtokat a torokra nyújtják, vagy azt valami toll szállal ingerlik: de ez veszedelmes, mert könnyen nyelvtap leesés, torok gyúlás, vérpökés, s több félelmes következései lehetnek; vagy

2. ha az ember lágymeleg vizet, vagy oltat, vagy zsírt egyszerre bőven iszik; vagy

3. a mi legjobb, ha hányató szert okosan veszen be.

A Hányató Szereknek tulajdonságai ezek:

1. A nagy erőltetés által a beleket is mozgásba hozzák, és szabad székeket csinálnak, sőt gyakran elvegeződve a hányás, alólól fordítanak és purgálnak.

2. Ha olyan kicsiny mérekbenn veszi azokat az embert, hogy hányásra nem indíthatnak: akkor is nagy hasznót tesznek, mert gyengénn és húzomosan a gyomrot émelegtetik, a beleket izgatják, mely kivált a mejnek nyavajában csak nem a legfőbb orvosás; sőt a vérbe is általmennek, és annak sűrűségét felolvasztják, tisztítják, és más egyéb hasznokat is tesznek. A hon-

nan

nan a tanult Orvosok gyakran adják a hányató szert, olyan kis mértékben, hogy hányásra ne indíthassanak.

3. Nagyonn vigyázva kell velel élni, mert ha az ember kelleinél többet vészen bé, úgy munkálkodnak, mint a méreg.

4. Úgy munkálkodnak könnyen és hasznosan, ha az ember a gyomrot előre hozzá készíti, nevezetesen ha este valamit oljat eszik, p. o. jól megmészelt szilva ízberét, a mi a gyomorban lévő sárt felhígítja, felszaggassa, és osztán úgy vészi bé reggel a hányatót; aztán pedig minden hányás után egy kevés lágymeleg Szikfi herbatét iszik; de hideg vizet ne igyon, mert az halálos kólikát okoz.

5. Mikor már a Hányató alólról fordított; valahányszor a Természet hirt ad a tisztulásta; egy szempillantásig sem kell késni, hanem menn kell a székre; mert a tartóztatásnak szédülés, ájulás, kólika-görts, és más veszedelmek lesznek a következősei.

Lehet Hányatót bévenni:

1. Ha az embernek rossz szája íze, és savanyú felbőfőgése van; ha az ételől undorodik, a nyelve motkos, a gyomra is emelyeg, és ottann ottann felháborodik.

2. Ha ételt nem kíván, a gyomra nem emészt, és a miatt a feje megnehezedik, s a gyomorában is nehézséget érez.

3. A napos Hideglelesekben, melyeket a gyomorban és belekben való tútság, makatsabaká szokott tenni.

4. Az epeháros és járvány Hidegleleknek mindjárt az eleinn.

5. A

5. A szorulás kezdetében.

6. A szamar vagy fojtó hurútban; de ha csak lehet, ezt tanult Orvosra kell bízni.

El kell pedig a Hányatót távoztatni:

1. Ha a beteg vagy nagyon el van gyengülve, vagy feletébb erélyen, úgy hogy az erőltetést hi nem állhatná.

2. Az öreg embernek, a nagyon kővér és bővérűnek, a már nagyon terhes asszonyoknak hányatót adni veszedelmes.

3. Ha a Hideglelés már régen tart, Hányató rikkán kell.

4. Veszedelmes ez a filadozásban, vépölkésben, vérhányásban, száraz betegségben, a tudónak minden nyavajában, és a már régen tartó szorulásban. Ezekben csak a tanult Orvos tudja megítélni, ha szükséges-e hányatót adni.

5. Azoknak, a kik szakadást, belnek vagy méhnek lejárást szenvednek; és a kikben kó van.

6. Azoknak, a kik ájulásra, vértolásra hajlandók, és az olyan betegeknek, a kiknek valamely belső részek már gyűladsába jött.

7. A kik soha sem szoktak hányni, vagy a hányás rendkívül való erőltetésbe került; azoknak nem kell hányatót adni.

Vagyunk eegynéhány Hazai Plántánk, melyek hányató erővel bírnak, p. o. a *Tallának*, *Kapotnyának*, *Tsikortának*, *Tavasszi Violának* gyökerei; de sokkal bátorosabbabb a hányatót Orvos által a Patikából rendelteni, és házi szükségére elleni; hogy mikor kívántatik, az Orvos nem létében is, annak rendelése szerint, elő lebeszen venni.

Mikor

Mikor a' hánys felettebb való, és már azt számolni kellene: e' végre a' Hippokratés idejétől fogva díszérék a' *Fodor Menta* herbatét, még inkább pedig a' lombikonn levett vizét. A' *Bor-sos Mentának* ereje ennél sokkal nagyobb, de a' Fodor Méntát bátoraságosabb.

2. A' Hashajtó Szerek. (*Laxantia*, *Purgantia*.)

A' Hányatók, kivált a' meliek az Ásványok Országából valók, olyan ingerlő Szerek, melyeket a' természetünk nem szenvedhet, hanem az Élet-erő mindjárt a' gyomorban ellenek szegezi magát, és azokat a' gyomorból, ennek rútságaival együtt, kivetni erőlködik. A' Hashajtók pedig, meliek többnyire mind a' Plánák Országából valók, olyan ingerlő Szerek, melyeket a' gyomor el-szenvedhet, sőt azokat emészteni kezdi; de mint a' táplálásra alkalmatlanokat, a' belebe hamar általbotásja, a' hol ezek a' beleket tsipdesvénn, erősebb mozgásra, a' nedvességeknek mindenfelől való összevgyűjtésére ingerlik, és ez által az ott megiszapolt és megdugult rútságot a' végbelem kitakarítják.

Némeliek ezek közül eggyzersmind a' belekben összetapadt rútságot felolvasztják, felszaggatják; és ezzel a' kihajtást segítik. Némeljeknek pedig bizonyos része, általnégyen a' vérbe is, és azt tisztátalanságától, a' vizellet úján, és más módon is tisztítja.

Némeliek továbbá csak gyenge ingerléssel munkálkodnak, a' hasat meglágyítják, nyíva tartják, és szabad székeket okoznak: de némeljek, kisebb vagy nagyobb mértékben felzavarják a' beleket, azokat erőszakos mozgásba hozzák, és

gyakran

gyakran kínos rágasokat okoznak. Ezen utólsó rendbeliekkel sokszor a' kúrásokkal halálos veszedelembre ejtik azokat, a' kik magokat kezek alá adják.

Sokann azzal tartják, hogy az egészség fenntartására megkívántatik, hogy az ember a' gyomrot és beleket ottann megtisztítsa, különösen pedig, hogy a' tél elmúlván, tavaszi cura gyanánt, vagy hányató vagy hashajtó orvosságot vegyen be. De ez nem helyes, mert a' ki egészséges, annak se tavasszal, se más időben nints orvosságra szüksége. Miért is ingerelné az ember a' belső részeket és az Életerőt, mikor azok kötelesegekben jól eljárnak? Látni való, hogy azal hasznót nem téssen, hanem kárt könnyen tehet. Elhozza a' tavasz azok nélkül is a' frissítő eledleket, *Salátát, Paréjt, Turbolyát, Sósát, Ribizskét, Terecsnyét* s a' t. a' meliek nem erőszakkal, hanem gyöngyözdödtetve, a' gyomrot vidítják, a' vért tisztítják.

Sokann pedig arra szoktatják magokat, hogy mihelyt a' székieknek restelkedését érzik; azonnal tisztító orvosságot vesznek be. Ez jó volna, ha csak haslágyló szereket vennének, minéműk a' borkó, és más közép sók, és külömbkülömbféle gyümölcsök; és ha mértékletes járkálással, s testeknek mozgatásával segítenének magokonn: de ha erősebb hashajtó szereket vesznek be, ez által magokat a' szorulásra teszik hajlandókká. Mert legtöbb emberben a' hashajtó orvosság minemintánna munkáját elvégezte, szorulást hágy magután, és így a' tisztító orvosságra szüntelen szükség leszz. Innen az ilyen személiek, mintegykéntelenké lesznek sebekben hordozni, és ottann ottann ráfogatni a' Rabarbarát, katulyákkal tartani a' plulákat s a' t. meliek az a' káros

fr

kö-

következése, hogy a gyakori ingerlés által megfoszódanak a belek a nekik oly szükséges síkos nedvességtől, melyből ismét más bajok és szenvedések származnak.

Mikor a szükség kívánja, hogy az ember hashajtó vagy purgáló szert vegyen bé, vigyázzon a következőkre:

1. Soha erősen purgáló szert bé ne vegyen, ha csak tanult Orvos nem rendeli azt.

2. Ha a szorulás régi, és a rütség a belekben megkeményedett: akkor a hashajtó nem segít, sőt árt. Ilyenkor Kristély kell.

3. Nem minden szorulásban kell a hashajtót elővenni, mert két tézen. A forró s nátha hideglelések kezdetében, melyek a bőrnek felomladozásával járnak, mint a Skarlát hideg, tsalán hideg s a t. a szorulás kevésbé ártalmas, a hasmenés pedig éppen veszedelmes.

4. Mikor a hideglelésnek napja van; mikor a hideglelős izzadás által enyhülni kezd; mikor vagy a havi tisztulás, vagy az aranyér éppen folyásában van: nem kell hashajtót bevenni.

5. A szűz természetű, a gyenge gyomrú, a szűz betegségben lévő, vagy akarmiképpenn elgyengült személyeknek, a terhes és szoptató asszonyoknak, a gyermekeknek és nevelőeknek, az erős hashajtó veszedelmes.

6. A magától indult hasmenésben, ha az az embert nagyon nem gyengíti, hashajtót bevenni jó: de ha a hasmenés a beteget bádjassza, veszedelmes.

7. Mikor az ember hashajtót vészen bé: igyon utána kevés idővel herbatét, vagy sajttalán hús levet; hideg vizet pedig a világért se, mert az halálos kólikát okoz.

8. Mikor a hashajtó szer elvégezi munkáját: valami olyan levest, p. o. Árpakása, Aprókása, Riskása levest kell enni, mely hasat lagyútusa; mert külbombenn a hashajtó maga után szorulást hagy. Az említett leveseket igen jó egy kevés borkövel megavanyítani.

9. A hűk Piulákat szokatak tartani, és azokkal élni: kerüljék az Aloeval készítéseket, kivált azok, a kik az aranyér folyásra hajlandók; mert ez, az aranyeret, és egyéb vérfolyásokat nagyon ingerli.

10. Ha a purgáló szer felettébb hajt, és nem akar szűnni; némejjek egy kevés bort vagy pálinkát javallanak. Ha pedig a purgáló szer mégis talált lenni: tejet, vagy árpakása főtt levét, vagy olajat kell bőven és gyakran inni, vagy pedig ezekből készült Kristélyt beadni.

3. A Gözöltető és Izzasztó Szerek. (Diaphoretica, Sudorifera.)

A mint a verőerek a testben mindenfelé széjjel ágaznak, végre a test külső részén a bőrrön számtalan igen apró ágakra oszlanak, melyeknek végük nyílván van, és azokonn a vértől kiválasztott nedvességek szüntelen gözölgőnek ki a testből, és ha ezen tsatornátskák lyukai bővebben kitágulnak, azon nedvességek tseppkebe szedődvénn kiizzadnak, és ezt az izzadást a bőrnek ikrás részetskéi is segítik.

Ezenn az úton igen sok nedvesség, és levégőnemű felesleg való matéria takarodik ki szüntelen az egészséges testből; és a munkás léleterő főképpenn ezen az úton takarítja ki a testből vagy Göz, vagy Pára, vagy Izzadság formában azokat a részeket, melyek már a vérbenn romlan-

ni kezdenek, és a meljek ha tovább is benn maradának, különbségtől bétegségnek szerző okai lennének.

Tudva van a melegnek és a hidegnek az a természeti tulajdonsága, hogy a melegség a testeket kitágítja, szélhinyítja, a hideg pedig azokat összehúzza. Ha tehát a testnek külső része hirtelen meghiű: ezek a gözölgő tsatornáskák összehúzódnak, bégugólnak, és sokszor oly makatsom összekútsolódnak, hogy igen nehezen lehet azokat újra megnyitni.

Ekkor hát bérekedvén azok a részek, melyeknek ki kell vala tisztulni, megháborodik a vér, megzavarodnak a belső részek, és a betegség vagy egy vagy más formában kimutajja magát. Nagy része a nyavajának, melyeket az emberek szenvednek, ebből a meghűlésből vérszerelet. Viszont ha a betegségnek más volt is a szerző oka: rendszerent ez a természeti gözöl-gés is megreked, és azzal a nyavaja súlyosodik.

Mélto azt is megjegyezni, hogy a gözölgő tsatornak könnyen hajlandókká lesznek a bégugulásra. A ki hát már a meghűlés miatt szenvedett, nagyon vigyázzon magára, mert különben tsekély okból is elkapja a meghűlést, és az abból származó valamely betegségét.

Hogy a megrekedett gözöl-gés a testben helyreálltassék: arra megkívánatik mind az, hogy a test illendő melegségben tartassék; mind az, hogy a vér, hígító szerek által megvékonytassék; mind az, hogy az összehúzódot gözölgő tsatornáknak, dör-sülés és légító szerek által kiűgittassanak; mind az, hogy a szívnek verő ereje erősítő szerek által segítessék arra, hogy a vért a testnek külső részeire is nagyobb erővel nyomja.

ja. Ezekből kieltetik, hogy felette sok lehet, és van is olyan szer, a mi ide tartozik; ilyenek p. o. többnyire minden savanyú, vagy sós ízű planták, gyümöltsők, és egyebek.

Tsakhnem mindenkor igyekezni kell azon, hogy a test gözöl-gése szabad legyen: vagynak mindazáltal olyan környüllások, melyekben azt tselekedni, és kivált az izadást indítani nem jó. p. o. mikor a betegség még nőtön nő, és az Eleterő a betegség materiáját még ki nem közte, a vértől való elválasztása még el nem készitet; a mely megtettik abból, hogy ha a beteg izrad, még inkább elbádgyad utánna, mivel az által nem az ártalmas, hanem a hasznos nedveség ment ki a vérből. Mikor pedig a beteg izradni kezd, és az izadás könnyebbülésre van: izadást segíteni kell, legálabb arra vigyázni, hogy a természet ebbenn a jólévő munkájában ne akadályoztatódjon.

A száraz betegségben lévőnek vagynak éltzakai bádjasztó izadásaik; ilyeneket hagynak magok után nemeli hideglelések is: ezek ellen jó orvosság a Salya herbaté hidegenn, vagy az olyan égetbor, melybenn salya levél egy vagy két nap ázott.

4. A Vízellethajtó Szerek. (*Diuretica*.)

Az emésztés által kiválasztván a gyomor a bévett eledelből a tápláló materiát, készít abból egy ténnemű nedvességet (*clytus*), és azt az itallal felelegyítvén, a maga tsatornáinn a vérközé bortsítja, hasonlóképpen tselekeszik az időközben bévett itallal is. Ebből azt lehetne gondolni,

dolni, hogy minden étel és ital által megszaporodik a vér, az ételnek, és kivált az italnak mérsékszerént: de a mint a szívnak ereje forgatja szüntelen a vért az egész testben; egy nagy verő ér szolgál a vesékre, és azoknak belső részében sok ezer ágakra széljel oszolván, lassanként a vérének egész özönét (*massa*) a vesékenn áthalviszi.

A Veséknek különös alkotása pedig szüntelen abban munkás, hogy a vértől elválassza a vizes részeket, a vérbenn megtapósódott sós nedvességekkel, romlani kezdett olajokkal, és föld-nemű részekkel egygyűlt, és azokat bizonyos tartózkodáson a vízhojagba leszállítja; a honnan ez a vizellet, a maga útján kitakarodik. Ezt tselekeszik a vesék, a bévett és vér közzé ment itallal, mindárt nagy gyorsasággal, minekelőtte az a vérről jól összevegyedne: de minekutána ez meg lett is, nem szűnnek meg a vérről már összevegyedett vizes tsipós avas, olajjal és földel elegyes nedvességeket attól elválasztani, és a vizellet útjára borsítani.

Ezenn a módon nem engedik azt a vesék, hogy az ital a vér özönét felettebb megszaportsa, és a vért vivő tsatornákat feszítse. Sőt a gyomorba bévett ital csak lassanként és egymás után mehet a vér közzé, azzal a mérsékkel, a mint másfelől a vesék a vérének vizes részeit elválasztják, és kitakarítják. — Mikor pedig már a vérbenn nem volna felettebb való víz, azomban a vesék még is dolgoznak; megfosztják a vért a szükséges nedvességtől is, mely hűjénosságnak kipótlására, a természet a szomjúság érzés által italt kíván.

Imen származik a Vízlethajtó az idő és környüállások szerént való külömbisége. Mert a bő-

venn

venn bévett ital után csak hamar gyűlt vizellet, sok, vízszínű, nem tsipós, és azt a hójagbann soká lehet tartóztatni, ha felettebb meg nem gyűlt: de mennél több idővel gyűll a vizellet az étel után; annál kevesebb, színesebb, bűdösebb, tsipósabb, és a hójagbann nehezen lehet tartóztatni. A betegségekben, mivel a vérének forgása és alkotó részei megzavarodnak, az abból elválasztott vizellet is külömböző minéműségű, és annak megnézéséből, a tanult Orvosok, a betegségnek miben létét megtudják ítélni.

A vérbenn felesleg való nedvességeknek, és romló felelenn lévő részeknek kitakarítására a természetnek ez a két fő útja van: a bőrből való gőzölgés vagy izzadás, és a Vízellet; és ezek úgy vagnak egymással, hogy ha a gőzölgés vagy izzadás nagy, a vizellet kevesedik; ha pedig a vizellet bőv mértékben vagon, azzal a gőzölgés szenved fogyatkozást. Tapasztalni lehet, hogy mikor valakire a vizelés rá érik, és kéntlen tartóztatni: izzadni kezd belé, és megcsik, hogy ilyenkor a vizellet a hójagból visszaszivódván, az izzadás útján gőzölög ki, és a vizellelre való erőltetés megszűnik. A nyári munkás, ha sok vizet iszik is, de izzad a munkában; a vizellet az italhoz képest igen kevés.

Ha a gőzölgés szűk, és gyakorta megreked, és a mellett a vesék elgyengülnek és nem győzik a vért a sok nedvességektől megszabadítani: tehát a vérének vize lassanként a bőr alá, és a belső részeknek üregeibe vészi magát, és szárnabelső részének legjobbra, ha a szabad gőzölgést, és gyógyítására legjobbra, ha a szabad gőzölgést, és bővséges vizellest helyre lehet állítani.

A' Vizelemnek készülcire megkivántatik:

1. Hogy a' vér illendőképenn hig legyen, és vizes nedvességgel bővölködjön.

2. Hogy a' szívnek elégséges ereje legyen a' vének a' vesékre való hajtására: de módjával, mert ha a' szív verése felettebb erős, és sebes, ez a' vizelet választását akadályoztatja, nem engedvén elégséges időt a' veséknek a' vizelet választására.

3. Hogy a' vizelet választó edények sem felettebb feszes és összehúzódott, sem felettebb eltagult állapotban ne legyenek.

4. Hogy a' veséknek tsatornáj megdugulva ne legyenek.

Ezekből megtettzik, hogy a' vizelet indító szerek, a' környállásokhoz képest igen sokféle lehetnek, és többnyire a' gúzlító s izzasztó szerek is ide tartoznak.

A' vér hígítására alkalmas a' víz ital, a' a' különbölkömbféle hívesítő fött vizek, plánta sók és savanyúságok, savanyúvíz gyümöltsók s a' t. A' szívnek és a' több edényeknek izgatására, és egyszersmind mérséklésére, sokféle gyengén ingelő plánták, tavaszi gyenge jövésök, gyümöltsók, magvak, gyökerek s a' t. Mikor pedig a' vizelet készülő és vivő edények feszesek, fájdalmasak, dugultak, összezsugorodtak; a' magtejek, a' görs osztató, fájdalom enyhítő, altató szerek, s egyebek.

A' kinck a' vizelet indítására szűksége van, gyakran sétálgasson, lovagoljon, szekeressen; de mindenkor arra vigyázzon, hogy az izadás ki ne verje; az orvosságot reggel éhomyra vegye be, és a' vese tájékára meleg kötözéscet rakjon.

Az

Az étellel és iallal sok mész nemű föld megyen a' gyomorba, és onnan a' vérbe; sőt az élőszközös testek alkotása (*Organismus*) maga is kész a' testben ilyen nemű földet. Ebből való keves szűkséges a' tsontoknak és a' test kemény részének erősítésére, összeállására, a' több pedig a' szék, a' vizelet, és a' nyál útján, legbővebbenn pedig a' vizelet által kitakrodik, a' mint ezt meg lehet látni, ha a' vizeletet edénybe megvesszük.

Ha már a' vesék valami okból ingerelhetőségeket elvesztvén, nem helyesem választják el a' vértől a' vizes nedvességet, ez a' por elegedvén a' nyálkával, könnyen éles fővényé vagy kővé is válik, és vagy a' vesében marad, vagy a' hójagba leszáll, és kínos fájdalmakat okoz.

Ennék a' kőnek széjelölvasztására még eddig semmi szert nem találtak. Az égetett tojás haját ezen végre sok ideig dístérték, és nagy betsben tartották; de a' tapasztalás megmutatta, hogy az a' kővel egyűtt a' vizeletvivő tsatornákat is összezsugorítja. Szerentsés a' beteg, ha a' lágyító, puhító, s más egyéb szerek és kötözések által arra mehet, hogy míg ezen kövek nagyra nem nőttek, a' veséből a' hójagba leszájának, és onnan a' vizelettel kimenjenek: de ha a' kő a' hójagban annyira nőtt, hogy a' vizzelő tsövömb ki nem fér; nints egyéb mód a' kivágásnál.

5. Ortisztító és Pírúszköltető Szerek. (*Erythina*.)

Az ornak üregeiben gyűlni szokott takyos nedvesség a' nyáltól abban különböz, hogy abban meze is van, melyét fogva megkeményedik, és az ornak nedvességválasztó részei miatt

F 5

bédugulnak, és sok alkalmatlan szenvedéseket okoznak. A' mely Szerek ezt felolvasztják, és vagy pírúszkölés által, vagy a' nélkül kitisztítják, nevezetnek *Orrtisztítóknak*, *Pírúszkölletőknek*. Ezeket szokták az orra színi vagy porú, vagy híg formában, vagy füstölés, vagy párgolás által.

Ezeknek munkája kihat nem csak az orra, hanem a' körül belől lévő szomszéd részekre is, és azoknak dugulásait megnyitja. A' pírúszkölletők a' dugulásokból származott keserves fogfájást, fő, szem, és fal fájdalmat gyógyítják, sőt a' nagy megátszkódás által az egész testre kihatnak; a' torokból, tüdőből a' turhás nyálkát kihányatják. Egy két pírúszkölés az álmóból felserkent embert egészen megújítja; a' közelítő guttautést, szélütést eltávoztatja; a' szűlő asszonyt szülésre segíti; arra is vagynak példák, hogy a' pírúszkölés által a' vesekő a' hólyagba le-
verődött.

Élni lehet ezen Szerekkel:

1. Mindenféle náthában, a' főnek, orrnak, füleknek, ínyeknek dugulásaiában.
2. Ha ezekbenn a' részekbenn valami genyetséges matéria támadt, p. o. a' fulltolyásban; továbbá a' szemnek nyavajaiában, a' hűgözhetében, és a' szemnek tsipós könnyezésében.
3. A' nyeldekő környékén már megért daganatnak megfakasztására.

Kerülni kell pedig ezeket:

1. A' gyermekeknek, az öregeknek, és a' bőv vérűeknek; mert a' nagy rázkódás miatti könnyem megcsik, hogy valamely ér vagy in elszakad.

2. Azok-

2. Azoknak, a' kik az orrvér folyásra, kivált pedig a' kik a' vérpökésre hajlandók; mert ezeknek könnyem hirtelen halált okozhatnak.

3. A' viselős aszszonyoknak: mert könnyem idétlen szülést okoznak.

Mikor az ember megnáthasodik, pírúszkölésre való erőltetést érez, sőt gyakran pírúszköl is, és ezt nátha jelének tartják. Helyesem; mert az az orvosló Életerőnek munkája, mely a' dugulást megérvén, attól a' főt szabadítani igyekezik, és ebbenn a' munkában szükséges ötet segíteni.

6. Mejtisztító Szerek. (*Expectorantia*, *Becchica*.)

Semmi része nints a' testnek, mely az ingerlést annyira nem szenvedhetné, mint a' Lélekző Gége, és a' Tüdő. Tsak egy legkisebb morisa érdekelje azt: abban a' szempillantásban erőszakos köhögéssel igyekezik azt az Életerő kivetni. Természeti állapotában a' lélekző gége szüntelen valami síkos nedvességet izzad ki, mely ezt az igen érzékeny részt meg a' beszívott levegő-égnek bántásától is óltalmazza.

Ha ez a' síkos nedvesség vagy felettebb bőv mértékben gyűl a' gégre és tüdőre, vagy megsűrűdik és megtapad: szűkség volna annak meggyűlést akadályoztatni, vagy nyúlóságát felolvasztani: de ez a' baj, hogy a' gégehez és tüdőhöz semmiféle orvossággal egyenesem nem lehet férni; belső orvosság is semmi nints tudva, mely által azt a' jóltévő köhögést lehetne indítani, mely azon matériát a' mejből kivetné.

Legfeljebb is a' meleg víz párta, melyet a' gége valamennyire szenvedhet, és tsak ennél fogva

va használnak ha használnak a megtapadt nyálkának feloldására azok a sokféle mejjisztító theák, melyekhez sokan annyira ragaszkodnak; de a melyekkel való bőven élés, vagy inkább vizsgálés, a gyomornak, és kivált a tudónek ártalmára van. Ezen végre tehát jobb volna a theát meg nem inni, hanem csak a pártját szívni be, a föl egy keskenővel beborítani.

Legjobb mejjisztítónak tapasztalatot a mértéketesen hányató orvosság, néha még a vérpökésben is, kiváltképpem pedig a hányató Szernak naponként oljan kis mértékben való adogatása, hogy az hányást ne okozhasson, hanem húzomosan tartsa az embert a gyomor háborgásnak, émelygésnek, vagy ondorgásnak állapotban; mert a Mejj nyavajának oka, igen sokszor nem is magában a Mejjben, hanem a Has üregében van.

Ezenkívül, a mejjnek, tudónek, és lélekző gégeének állapota nagy egybekötetésben van a testnek gőzölgéssel; és azért mivel a testnek szabad gőzölgése a nedvességeknek a tudóre leltébb való nyomlását elfordítja: minden gőzöltető és izzasztó Szerek egyszersmind Mejjisztító orvosságok.

7. Szélhajtó, és Gyomor erősítő Szerek. (*Carmiativa*.)

Az étellel mindenkor Levegőég is megyen a gyomorba; magából pedig az etelből az emésztés által meg több fejlődik ki; és ha a belek jó erőben vagnak, ez a szél vagy feljül felbőffen, vagy alóltól megyen ki. Meg kell pedig jegyezni, hogy ez a bőffenés és által szele, egészséges embernél ritkán alkalmatlanodik, ha csak magát

réa

réa nem szoktatja; hanem a rendes szék és vizelés alkalmatosságával takarodik ki a testből; szokás által pedig oljan illelennül elkapatják némelyek a Természetet, hogy akár mikor, ha akarják, szelet borsáznak, s ha nem akarnák is megcsik rájuk.

Jegyzés. A belekben felesleg meggyült szélnek legbizonyosabb eredete ez, hogy az elgyengült gyomor és belek az emésztést jól véghez nem vihetik; mikor a féligmeddig emésztődött eledelekben (nem magokban a belekben!) elkezdődik a külső Természeti erők munkája a posztadás, és akkor valamely ott lévő vagy ott származott matéria a vizes nedvességet széllyelbonlja, t. i. annak Savanyúszerzőjét bényveli, azaz a rágó tsipősséget neveeli, mikor a Vízszertő az egybekötésből kiszabadulván, gyútható levegő formára kiterjed, és ha a belek gyengéssége miatt ujakra nem igazíthatók és ki nem mehet, a beleket feszíti. Az bizonyos, hogy az által szele gyútható levegő, és az oda tartott egyenyától langtót vét.

Mikor pedig a gyomor és a belek el vagy nem gyengülve, vagy a makacs szorulás által bedugulnak, vagy valami méreg, rágás, gőrs által összevezűzödnek, tekerződnek: meggyűlvén a szél, a belek tekerületeibe vézi magát, azokat feszítvén, még tehetetlenebbekké teszi, és a Kólikának kínos fájdalmait okozza; annyira, hogy ha segíteni nem lehet, vagy ha helytelenül bántak a beteggel: kipukkadván a belek, a kólikának a halál vét véget.

Akármi légyen a Szél-Kólikának oka, legelőször is a szorulást kell elhárítani, lágyító és gőrsoszlató Kristályok által: mert a szorulás a belek gyengességének legelső következtése; a mellett oszlani szokás a gyomrot és beleket erősíteni fűszerszámos ízű Szerek által, minéműnk az

ernyős

ernyős virágú plánták magvai; de erős fűszerszá-
mokat nem kell adni, mert azok könnyenn kárt
tesznek.

A gyomor és belek erősítésekre alig van jobb
eszköz a mértékletes és lassú lovaglásnál.

A' teherő Kólikában fájdalom enyhítőt kell
bévenni, p. o. a' Mák fejek főtt levét Szikfű theá-
val elegyítve. A' beteg hasára tett meleg kötözé-
sek sokszor jóltévéők és görsz oszlatoók: de néha
a' szél-Kólikában könnyenn kárt tehetnek, mert
a' melegítés által a' benn lévő levegőöveget még
inkább felpuffasztják, és a' kínokat nevelik.

Tudva van a' köznép között, hogy ha egy
tsuprot vagy bögrét szájjára fordítván, alatta
egy darab papírossal lángal elégetnek, és akkor
a' tsuprot vagy bögrét hirtelen a' betegnek köl-
dökére teszik; ez a' köldököt felszíván, sokszor
a' gyógyíthatatlannak láttó Kólikán is nagyot
segít.

8. A' Gilisztahajtó Szerek. (*Anthelmintica*.)

A' belekben támadnak néha bizonyos fér-
gek, és Giliszták, a' minéműket kívül a' termé-
szetben nem lehet találni. Ilyenek

1. A' Póndrók (*Ascarides*), melyek ha-
sonlók a' Sajfőreghhez, hanem vagynak köztők
giliszta forma hosszúságúak is; laknak a' végbél-
ben, ott visketést okoznak, és a' székel együ-
könyvenn és gyakran nagy sokasággal kivetőd-
nek. Ezekhez tartoznak a' Hajsál Póndrók is,
melyeknek testek szélesebb, fejük hajsál forma;
laknak a' vastag belekben, és nehezebben haj-
tódnak ki.

2. A'

2. A' Giliszták (*Lumbrici*) a' földi gi-
lisztáktól abban különböznek, hogy ezeknek fe-
jénél egy bibirtó gyűrű van, amazoknak min-
denik végek hegyes; ezeknek csak egy szájok
van, amazoknak egynehány szívó orrok; ezek
elevent fiadának, amazok tojnak. Laknak a'
gyermeknek, és más elgyengült személyeknek
beleikben.

A' kibenn giliszták vagynak, ilyen jelensége-
ket lehet körülírtok látni: sokat esznek, kívánják
kivált a' térsz és édes ételeket, száraz kenye-
ret, s a' mellett még is fonnadtak; gyakran
fúj a' hasok; gyomrok émelyeg, de nem hány-
nak; a' székek taknyos, emészetlen, és sokáig
megyen véghez; vizelleték zavaros; ábrázatiók
halovány, szemeik bádög színű, könnyező; ha-
sok, orrok zimpái, szemek, ajakaik pöffednek;
gyakran az étel után megpirosodnak; lehelle-
tek nehéz szagú; orok gyakran visket; szemek
feketije nagy; álmok nyughatatlan; ajakaik és
egyéb tagjaik rángatódznak; fogaik tsikorognak,
sőt a' nehez nyavaja is kitöri őket; és a' gyerme-
kek nyavajatorésének igen sokszor ez az oka. Ezen
jelekből ha csak némelyek mutatják is magokat,
lehet a' Gilisztákat gyantítani.

3. A' Pántlika férég (*Taenia*) lapos
hosszú, mert 30—40. singyire, sőt többre is
meg nő; feje hosszúkás tértforma, melynek vé-
gém egy kis gomboska van, teste tizkelyekből
áll, melyek hasonlítanak a' tökmaghoz; ezen tiz-
kelyekből akárhány elszakadozik és kivetődik a'
testből, ismét helyre nő, valamint a' férégnek fe-
je benn van a' belekben. A' pántlika férégtől igen
nehéz megszabadulni; szerente hogy tizkákban
fordul elő példa rá.

Külső

Kulcs jelei, az ort vizketésém kívül azok, a melyek a' gilisztáé, de az ő benn létét bizonyossan csak abból lehet meg tudni, ha a' székkel egygyütt tőknag forma dombjai vetődnek ki. — Ezek a' fergek csak a' gyenge és nyúlós nyálkával teljes belekben származhatnak; és ha egyszer az ember tőlok megszabadulhat, gyomrot és beleket erősítő szerekkel kell ellent állítani, hogy többé ne származzanak.

A' Giliszták és Pondrók ellen vagyunk igen sok Orvosságok, és ezek vagy oljanok, melyek azokat megölik, mint a' *fa olaj*, *foghagyma*, *eleven kenesővel sok ideig főzött víz* s. a. t. vagy oljanok, melyek azokat erővel hajják ki, mint a' pangáló szerek; vagy oljanok, melyek a' gyomrot és beleket erősítik; a' megszaplott nyálkát, melyben a' giliszták tanyáznak, felszaggatják, és így; azokat fészkestől egygyütt kitakarítják. Iljenek a' *matka Gyökönke*, *vidra Elctike*, *gilisza Várádis*, s. a. t.

Sok vigyázó Szülők tartanak a' Háznál a' Patikából vett Gilisztaport (*Semen Cinæ*) mely a' Várádis magvánál nem előbb való; azl egy kevéssébe kevervén, a' gilisztás gyermeknek hold fogytám adják be; mert az tagadhatatlan, hogy valamint sok egyéb dologoknak a' természeteben, úgy a' Gilisztának is a' hold változásai-val nagy egybekötetések van, bár a' módját ki-

magyarázni nem tudjuk is. A' Páulikaferenek. kiűzésével olyan könnyen boldogulni nem lehet; az a' legtanulabb Orvosnak is dolgot ad.

9. Havi tisztulást indító Szerek. (*Emmenagoga*.)

Ez az egészséges természeti tisztulás, kezdődik az aszszonyi Nemenn 14 esztendő kora táján; igen ritka példa, hogy előbb kimutatná magát; azonbanbann vagynak olyan aszszonyok, a' kikenn soha teljes életükben nintsen, és a' melletti egészségesek és gyermekhezok.

A' Havi tisztulásra nézve szükség ezen három esetekre figyelmeztetni:

1. Ha valamely személy meghaladta jóval a' 14 esztendőt, és még sem érkezett el a' tisztuláshoz, a' melletti pedig erős és egészséges; semmit sem kell igyekezni rajta, hogy elinduljon.

2. Ha a' tisztulás a' rendes időre el nem érkezővén, a' leány gyengül és betegesedik: a' betegeskedés okát kell megvizsgálni, és azt gyógyítani. Ha a' sok benn ülés, és mozgás nélkül való munka miatt gyengült el: erősíteni kell mozgással, kerti vagy más egyéb munkával, hogy a' testnek gyakorlása által, a' vér serényebben forogjon; élhet erősítő orvosságokkal is. Megesik, hogy a' vénnek felettebb való bővsége miatt dugultak be a' tisztulásra vivő csatornák: ezenn érágással lehet segíteni. Ha pedig a' vér vastag és sűrű: ezt a' vértisztító szerek megigazítják.

3. Ha az aszszony személynek már gyakran volt havi tisztulása, de az megakadt, és a' szokott időre el nem jött: ez az eset nagy vigyázást kíván, mert ez a' kimaradás sokféle okokból származhatik, melyeket aboz értő embernek kell megítélni, hogy kárt ne tegyen; mert egy orvosi

szer szünts, a' mely egyenesen és átaljában a' Havi tisztulást segítené; számosan vagnak pedig, a' melyek a' megakadásnak különbkülönb okait elháríthatják. Ezek az okok lehetnek:

a) *A' vérnek nagy bősége:* ezenn segít az érvágás.

b) *A' vér vastagsága és sűrűsége:* ezenn segítenek a' vért hígító Szerek, italok, savó, bor, kósa t.

c) *A' vérnek lassú forgása:* ezenn segít a' Salya és Szikfü herbaté, mértékletes élet, mozgás, munka s a t.

d) *A' testnek magának elgyengülése, és a' szü indulatának a' kezeletlenséggel által feleltetbvaló elterezkenyülése, a' módí ajúlások s egyéb cselekedtek.* Az első megerősödik a' mértékletes élet, a' szorgalmas munka által. A' másik elhárítható a' maga Házanéperől való okos gondoskodással, és a' Rómán s Komédia olvasás félretételével.

e) *Görtsök és nyíltalló fajdalomnak, gyomor rágások.* Ezek származnak vagy az indulatosságból, vagy a' megrekedt székletől, vagy az érveinek gyengeségéből: az első el kell távoztatni, a' többit pedig a' maga rendi szerencs orvosi.

f) *A' gyomornak és beleknek nyálkás tisztáltsága, és giliszták:* ezenn segítenek a' hasbajó és gilisztázó szerek.

g) *Valamely betegség, mely a' tisztulás idejét megelözte:* ezenn segít a' Természet, ha a' beteg felgyógyul, és megerősödik.

10. Hivesítő Szerek. (*Refrigerantia.*)

Az ember testében a' vérforgása, és annak egy különös belső tulajdonsága által, kivált pedig

dig a' lélekeztetéssel által származik melegség, és annyi gráditra nevelkedik, a' mennyi a' külső Levegő állapothoz képest, az életre és egészségre megkívántatik, és annak mindég nagyobbak kell lenni, mint a' Levegő melegsége; mert ha a' Levegő melegebb mint az ember teste, megfojja az életet. Azomban, hogy az a' melegség felettebb nagyra ne nevelkedjen, szüntelen hivesítődik, kivül a' testet körülöfő Levegő által, belöl a' beszívott Levegőnek kivételése által, hogy mérsékelt állapotban tartassék. Ezt a' természeti melegséget, semmi bevett szer nem kissebitheti, hanem azt a' lélekeztetéssel tartja egyarányúságban.

De sokféle okokból megeshetik, hogy a' vér felhevüljön, vagy a' melegség a' maga természeti mértékét meghaladja. Megesik az egészes testben, a' munka és fáradtság által, a' hevítő ételek és italok által, az indulatok rendeltensége által; a' betegségben pedig sokféle ingerlő okok által, melyek az életet izgatják, hogy a' vért a' szívverés által sebesebben forgassa, és az által forróságot okozzon, mint a' hideglelésekben, és különb különb forró nyavajákban. Ennek a' természeti melegséget haladó belső hévségnek enyhítésére valók a' hivesítő szerek, minémük: minden savanyú gyümölcsök, a' közép sók, és kivált a' salétrom, az árpakása fött leve, s egyebek.

11. Erősítő Szerek. (*Tonica, Adstringentia, Roborantia.*)

Az életet munkásságának két ébresztője van az ember testében: egyike

Szálahúsok Alkotmányra, melynek tulajdonsága az *Ingerelhetőség*, *Izgathatóság*, *Mozgás*, és *Erő*; másle az *Érző*nek Alkotmányra, melynek tulajdonsága a *Serkenethetőség*, *Felcselthetőség*; meli által veszi a Lélek az *Érzéseket*.

Ezek egymástól szoros függésben vannak, és az egyikben való változás, kihat a másikra is; mert az *Érző*nek elvagnak oszlova, a Szálahúsoknak minden legkisebb részei között, és egyiket érdeklenni nem lehet úgy, hogy abban a másik is részt ne vegyen. Innen p. o. Ha a testnek akármely részében a Szálahúsok, valami ok által feletrőbb ingerletnek: származik abból Fájdalomérzés. Viszont ha az *Érzések* kedvesek és vidámok: a Szálahúsok ereje, a szívnek és az egész testnek mozgása, szemléletmást eleveneb.

Ambr pedig az *Életerő*nek ezen két ébresztői, az ingerelhető Szálahúsok ereje és az *Érzések*, így függenek is egymástól: tsakugyan nintsenek oí szoros öszveköttetésben, hogy egyik a másikat feljűl ne haladhatná, sőt el ne nyomhatná. Az egészséges testben bizonyos egyarányúságot tartanak ezek egymás között; egyaránt ébresztődnek az életet fenntartó dolgok által, minéműek a Világosság, Melegség, Levegőség, Elidel s a t. de mihelyt az egészség változik; azonnal megbomlik az egyarányúság, és az egyenletlenség vagy egy vagy más formában kimutatja magát.

Megesik t. i. 1. Hogy a Szálahúsoknak Ingerelhetősége, vagy azoknak a betegség matériájá által való Ingerlődése szerfelett nagy: az *Érzések* pedig leverődnek és megavarodnak, p. o. a *Forró nyavajákban*, *Nyavajátörésben* s a t. Vagy

Vagy 2. A Szálahúsok ellágyulván, elpuhulván, az ingerelhetőség megcsügged: az *Érzések* pedig feletrőbb is elevenek. p. o. *sokféle hosszassáslődözésekben*, száraztó nyavajákban s a t. Vagy 3. Mind az *Erő*, mind az *Érzések* együtt leverődnek és elalélnak. p. o. a *Hagymázos nyavajákban* (*Morbi Typhosi*), melyeket *rohasszó nyavaják*nak is hívják.

Mind ezeknek osztán az a következése, hogy az *Életerő*, az ő ébresztőinek rendeltensége által megavarodván, a maga minden munkáiban meglassodik, és az egész ember elgyengül, elalél. Mert valamint a feletrőbb felhúzott rugó, vagy húr, vagy kötel, ha az elebbeni rontra viszsabotsátódnak, már ott az elebbeni rugó vagy húzó erejét meg nem tartja, mivel a feszülés által abból sokat elvesztett, és ellágyult: úgy a szerfelett feingertőlőtt *Erő* és *Érzés*, mihűy a szerfelett ok elhárítódott, visszanekutánna az ingerlő ok elhárítódott, visszamenveín természeti állapotjára, ott meg nem állhat, hanem annál alább esik, mert a nagy feszülés által elgyengült. És így valamint az egészséges testben, az erőltetett és mértékletlen munkának lankadság, fáradtság, és elbádádás a következése: úgy a betegségkben, a feletrőbb való ingerletetés, elgyengülést, és elalélást hágy maga után.

Az igen erős mérgek, az igen éles nyavaják, a ragadó pestises matéria, a Guttatús, s a t. mind a Szálahúsok Ingerelhetőségét, mind az *Érzéseket*, kovés idő alatt, néha egy szempillantásban elszaggatják, és azonnal az élet is megszűnik.

Továbbá, az *Életerő* munkássága, nem tsak az ő testben lévő ébresztőtől függ; hanem a Lélek

Leleknek képzelődésével és indulatival is nagy egybekötetésben vagyon, és azok által vagy sejtendők, vagy gyengítendők. Ha az elmét valamely tartás indítat, p. o. *Szomorúság*, *Feltélem*, *Aggódás*, *Szégyen* s. a. t. elfoglalja: ez által az Életerő is meglankad, kihat a gyengülés a testre is, és az egész ember elbárad, az elédelt sem kívánja. Viszont, ha valamely hirtelen indulat p. o. *Megjédes* által, fellármázódik az Életerő: egy szempillantásban az egész testnek túl a rendün való erőt is ád. — De ilyenkor az is megtörténik, hogy midőn a fellázadt Életerő, a Szálashúsok és Érzőnek erejét, túl a határon emeli: az által azoknak Ingerelhetőségét kentszakasztja; és az ember a' hirtelen öröm, hirtelen harag, hirtelen rettenés s. a. t. miatti, hirtelen meghal.

Ezekből megtettik, hogy az elgyengült és elalált embernek erősítésre, nem csak a' testnek orvoslása, hanem az elmének vidámsága, minden kedvetlen képzelődéseknek és gondoknak el távoztatása, és a' mértékletes mulatságnak keresése is megkívánatik.

Mint hogy a' feljebb nevezett elgyengülések és elalálások, a' test Alkotmányának minden részeire kihatnak, és az életet erősen fenyegetik: könnyű gondolni, hogy azoknak orvoslása, a' Gyógyító Orvosi Tudományban, fő és kiváltsággal való dolog; és ahoz csak nagy Tudományú, a' dologba mélyen belátó, sok tapasztalású, és az orvosi Szereket nyomosan ismerő Orvos foghat; a' ki meg tudja ítélni, miképpen és mennyire bomlott fel az egyarányúság, az Életerőknek ébresztői között? micsoda okok háborították azt meg? Lehet-e azokat, és miképpen lehet

lehet elhárítani? Mikor lehet és kell nyúlni az erősítő szerkekhez? mert azoknak elővételebenn, a' sejtés is, a' késedelem is veszedelmes. — Mikor hát Orvos nem létében, más ember, az elalált betegnek orvoslására, valami próbált orvosságot előveszen: az nem egyéb, hanem csak tapogtatás, és Gyakran veszedelmes próba; mely ha néha használni talál is, azt csak az (úgy nevezett) Szerentsének, vagy inkább az orvosló Életerőnek lehet tulajdonítani.

Erősítő Szereknek tulajdonképpen azokat nevezik, melyek egyenesebben a' Szálashúsokat érdeklik, azokban tartóson munkálkodnak, a' bennük elgyengült Ingerelhetőséget ébresztik, segítik, és azt a' maga természeti állapotjára állítják vissza. Ilyenek a' keserűségek, melyek a' Plántákban bőven találhatunk; ezek közé tartozik a' marha epe is.

Az Erősítő Szerekről azt kell megjegyezni, hogy azok csak bizonyos határig erősítenek, míg t. i. a' Szálashúsok Ingerelhetősége, természeti állapotjára visszaáll. Ha azon túl is el velek az ember: ellenkezésképpen munkálkodnak, és gyengítenek. Innen, egészes és erős gyomrú emberek, az Erősítő Szerek ártalmasok; és ha azokkal él: először is a' gyomra gyengül el, aztán pedig a' gyengülés a' belekre, és a' testnek egyéb részeire is kihat. Még a' beteg is, mikor már az étel jó ízűen esik, és a' gyomor jól kezd emészteni; az erősítő orvosságokkal hagyjon fel.

Az Erősítő keserű Plánták Három Rendbelik.

1. A' tiszta keserű és nem fojtós ízű Plánták. A' tiszta keserűségnek erősítő ereje, leg-
egyenesebben a' Gyenge Gyomorban mutatja ki
magát

magát. Mikor a gyomor ételt nem kíván, és nem jól emészt, annak leginkább az az oka, hogy a Szálhúsok, melyből a gyomor áll, megerecskednek mint a lebotátott hegedűhúr, és nem tehetik azokat a mozgásokat, melyek az emésztésre szükségesek; ezt pedig legtöbbször okozza valami tsipős savanyúság, mely a gyomorban meggyülekezik.

Ébbe az állapotba ottann ottann beleesnek a különbenn egészségesek is; és ha ekkor bevesznek valami tiszta keserű szert, p. o. vagy a Patikai *Quassia forgátsnak*, vagy a nálunk termő *Földpénék*, *Füstikének*, *Urom levelének* s a t. theját vagy főtt vizét: szemlátmást megő az ételkivánások, és két három nap alatt a gyomrok helyre áll. Ez azt mutatja, hogy a keserűség, a gyomornak megerecskedett Szálhúsait ismét felvonja, és természeti állapotokra visszahozza. Eggyzersmind pedig a gyomrot, a tsipős és ottann ottann felbőflendő savanyúságtól is megszabadítja; mert minden keserű plámban, nagy bővességgel vagyon Lúgos is, mely magát a gyomorbeli savanyúsággal egyestivenn, lessz belőle Középső, mely az emésztést segíti, és a belekbe leszállván, a szorulásokat távoztatja.

A beteg testbenn, nagyobb lévén a gyomor elgyengülése, nem oly hirtelen mutatja ki magát a keserű szer erősítő munkája; hanem a tartós vele élés után. Mikor pedig a gyomor helyre áll: arról elterjed az erősödés, a testnek minden részére.

Ámbar pedig főképpenn a gyomorban munkálkodnak is a keserű szerek: de nem egyedül csak abban, hanem onnan általmennek a vér közé is, és az által a testnek minden részére kihatnak; mely abból is megtettük, hogy a kik

ilyen

ilyen szerekkel tartóssan élnek, azoknak izzadásgok, és vizellek is keserű.

A tiszta keserű szerek, ha mással össze nem elegyítetnek, soha sem hevítene, sem a természet tisztulásokat nem akadályoztatják; a honnan szent tisztulásokat nem akadályoztatják; a honnan akkor is lehet vele élni, tisztító orvossággal együtt, mikor az ember szorulásban van.

2. A keserű és eggyzersmind összehúzó fojtós izű Szerek, a minéműk igen sok plánták, és többnyire minden fának igen sok kérgel. Ezeket a megkóstoláson kívül arról is kérgei. Ezeket a megkóstoláson kívül arról is meg lehet esmerni, hogy a főtt vizek megbar-nul, sőt megfeketedik, és lénává lessz, ha gálizkövet tesznek belé.

Az összev húzó szerek, a felettebb ellágyult el-puhult szálhúsokat összev húzáván, azoknak napuhult szálhúsokat összev húzáván, azoknak nagyobb keménységet és így erőt adnak: de eggyzersmind az Erőtnakat is inkább érdekeltvén mint a tiszta keserűségek, azoknak segítségével az erősítést a gyomorról, a testnek távolabb lévő részeire is, kevés idő alatt kiterjesztik. De ezek a hatásat megszorítják, és csak úgy lehet veleek hasznosann élni, ha előbb a gyomor és a belek kitisztítodnak. Meg kell pedig jegyezni, hogy ha valakinek a belek nagy ellágyulása miatt nuntse-nek tisztulásai: akkor ezek a szeket elindítják.

A napos Hideglelések gyógyítására, az összev húzó keserű szerek hasznos orvosságok. Ezekbenn a Hideglelésekben valami idegen matéria vette magát a vébe, és az Eleterőnek ébresztőt hábor-gatván, azokat elgyengíti. Erre felserkenvén az Eleterő, küszködik azon matériával, hogy azt vagy a testből kihajtsa, vagy más nedvességekkel összev elegyítvén megváltoztassa és szelídítse. Ezen küszködésből származik a hidegrázás, és az azt

követő forróság. Ha ez által a vének felhabordása által, az ingerlő matéria megváltozik és szelídül; akkor megszűnik a Hideglelés. De ez a matéria, bizonyos idő múlva ismét kifejti magát, és bizonyos óráin, vagy minden nap, vagy harminc, vagy negyed napra újra alkalmatlankodik; az Életerő is újra kúszkodáshez fog, és az embert a Hideg újra kieleli s a t. Ha már az összeváltó keserű szerek, azon matériának ingerlését megelőzvéen, a Szálshúsokat annyira megerősítik, hogy azokat ama matériának ingerlése meg ne gyengíthesse: a Hideglelés kimarad, az a matéria pedig a testből kihajtodik; kivált ha már egynehányszor hitelle az embert a Hideg, mert minden kileléssel mind inkább inkább változik és fűződik az a matéria, és alkalmatossá lesz az a testből való kihajtodásra.

Az összeváltó keserű szereket, a feletébb való vérforrásoknak és más tisztulásoknak elajlítására is dicsérik: de jól meg kell jegyezni, hogy azok két ellenkező okból származhatnak, t. i. vagy a vért s nedvességeket vivő tsatornáknak feletébb való eltágulásából, vagy azoknak feletébb való összeváltásából, és kérgességéből. Az első esetben, az összeváltó szerek hasznosok, a másikkban veszedelmesek. Ezen okból a hasmenések elállítására hasznosok, a véhasban pedig többnyire mindenkor veszedelmesek.

Külsőképpen az összeváltó keserű szerek, a sebeknek tisztulását gyógyulását nagyon segítik. Különösen azoknak jó kövérem készült fött vi-ze, a fene nemű fekélyek gyógyulására igen alkalmasok, ha azzal azokat mosogatják, és bele mártott ruhával borogatják. A feletébb való Hávi vérforrásban is, nem annyira belsőképpen mint külsőképpen használnak, ha t. i. a szel-

vedő

vedő személy, azokkal az ágyékát borogatja. Sőt még jobb, ha azt csak tiszta hideg vízbe mártott ruhával tselekeszi, vagy hideg vízbe fűződbe ill; és mikor ez használni nem akarna, akkor téssen a vízbe összeváltó szereket is.

Az összeváltó keserű s erősítő Szerek között, a legelső helyet érdemlelte, az Amerikából került Patikai *Khina*, meljél a tanult Orvosok, egyaránnál élmélkedésre méltó orvoslásokat vizsnek véghez. Még eddig nem találtatott olyan Hazai növény meljél erejére és hasznaira nézve, a nagy árrú Khinának tökéletesen helyébe lebeine tenni. Vagynak pedig számos plántánk, meljél vagy egy vagy más tulajdonságra nevez, a Khinához közelitene, sőt azt feljül is haladják. Reményleni lehet, hogy ha az olyanokkal gondos próbákat tesznek: ki fog pótolódni Hazai plántákból a Khina; és ezen drága orvosi szer nélkül elérhetünk.

3. A Fűszerszámos keserű, de össze nem húzó Plánták. Ezek az által is segitnek az erősödést, hogy fűszerszámos erejékel az erzőnkat is ébresztik, módjával véve a belső reszekben kedves hevülést okoznak, és ez által a keserűség munkáját hathatósabba teszik.

Az erősítő szerekről is azt kell megjegyezni, hogy a velek való élés, — hívált az összeváltókkal — nem bátoraság addig, míg a betegség materiája ki nem fűződik, és a beteg fordulni nem kezd.

12. Serkentő, Élesztő, Újító Szerek.
(*Stimulantia, Excitantia, Analeptica*)

Semmi sem érdekelheti a testet sem kívülről sem belülről úgy, hogy az, az Életerőnek vagy

eggyik,

fével, s durva szőz anyagával, vagy pedig szappanos vizes kézzel, vagy csak száraz kézzel visznek véghez. Ez által nem csak a bőr alatt lévő szálashusok végei indítódnak mozgásra, hanem az azok közt eloszolva lévő Érzőinek is ébresztődnek, és a kedves érzés az Érzőnek egész alkotmányát elhatja. Ez által lehet a megfázásokban és hidegveretek emberében is, az elállott Életerőt felermenteni.

A pusztá kézzel való döröslés által, mind a döröslőnek kezében, mind a döröslöttnéknél bőrében, mozgásra indul és éled a testben nyugó villámterfia is, és az érzőnek, terjeszt az egész testben, a kedves és megújító érzéseket. Annak az igaz tapasztalatának is, mely után a Kőznép azt állítja, hogy egyik kenő Asszony-nak hasznosabb keze van mint a másinak, kétség kívül a villámterfiában (mely egyikben más móddal lehet mint a másikban) vagy talán az állati magnetizmusban is, van a fundamen-

3. A Gyomor, mely az élesztő serkentő szereket magába vévén azok által megvidál, és először is a megújítást az Érzőnek alkotmányának, és aztán az erősödést a Szálashúsok Alkotmányának átadja. Ijen gyomrot vidító és egyzerszemind erősítő eszközök, minden megkívánt kedves ízű eledelek, melyeknek csak a szágarra is éled az elállt beteg, még inkább pedig ha meg is kóstolhatja.

Ijen vidító és erősítő mindenek felett a gyenge bor-safa és maga a bor, mely a legveszedelmesebb nyavaják után elgyengült betegnek Életerjét mintegy öszveszedi, ha értelmes orvosi rendelés után, idejében és módjával adják neki. Ijen a jó borettet párája is, és azok a Parikákbann készült Spiritusok, melyeknek hatásosann in-

Az Enyhítő, Lágylító, Síkosító Szerek. 111

gerő szagával, szokták a tanult Orvosok, a szédülőket, nehez álomba merítteket, elájultakat, és közönségesen szőlővín az elállt betegket élesztgetni.

Az élesztő, és életerőt serkentő szerek közé tartoznak: minden illatozó Fűszerszámok, minden jószagú Plánták, és ezek közti különösen, a két-főbbhines Seregheli fedetlen magvú gyűrtű virágú fűvek, melyeknek nem annyira virágjukban mint leveleikben nagyon a kedves illat. Ijenek némely Ernyős virágoknak magvai is.

A Serkentő Szerek, bár hirtelen munkálkodnak is, látni való hogy egyzerszemind erősítők. Ezeket a tanult Orvosok, a tartóssan munkálkodó erősítő szerekkel egyítve veszik, és okos vizsgálással vagy egyzerszemind, vagy egymást felválva, a súlyos betegségek gyógyítására fordítják, midőn látják hogy az Életerő, a maga ébresztődnek megromlott egyarányúsága miatt, elállt állapotban van.

13. Enyhítő, Lágylító, Síkosító Szerek. (*Emollientia.*)

Ezek a testnek kifeszült és felfingerlett kemény részeit táptíják, puhítják, síkosítják, az ingerlő materia töpösségét enyhítik, a megrekedés miatt megaludt nedvességeket felhígítják, metvizes, nyálkás, édes, olajos anyagból állanak; minéműek némely plánták, gyökerek, magvak, sir, vaj, hű, fagygyú, tojás, viasz s a t. és mind belső, mind külsőképenn, a hol kívánatik, haszonra fordítodnak.

Jó ezekkel élni: Mikor az öszvesztett rútság a belekben megrekedt; a vesekő miatt való fáj-

dalmakbann; minden nyavajákban, melyekben tsak kicsiny ingerlés is kínos fájdalmakat, belső gyúladásokat, rángatózásokat okozhat; továbbá a vérhasnak szünése után.

Külsőképpen minden daganatokra és fakedőkre, melyeket eloszlatni nem lehet, vagy nem is tanácsos, hanem tsak élelmi kell; a torokgyúladás gargarizálására s a t.

Ezek, kenet, flastrom, vagy borogató kötözés formában, a fájdalom daganatokban, a kifesztült bőrt elpuhítják, az az alatt megrekedt és sűrűdött nedvességeket felolvasztják; melyek ha a magok tsatornáikba viszsza nem szívódhatnak, genyettéssé válnak, és a kitágult bőrt kiszakasztván, kitakarodnak.

Meg kell pedig jegyezni, hogy belsőképpen velek hosszasan elni nem jó, mert a gyomrot és beleket elgyengítik, és többnyire minden orvosló szernek ellenére dolgozván, az egész testnek ártalmára lehetnek.

14. *Vérhígító vékonyító Szerek.* (*Diluentia*).

A vérnek vizes része szüntelen választódik el attól, és a lehelés, gőzölges, izzadás, vizelés által szüntelen takarodik ki a testből, vivém egyzersmind magával, a vérbenn felesleg lévő sos, tsipős materiákat, és romlani kezdett reszeket. — E miatt a vér minden szempillantásban sűrűdik, és ha ottann ottann meg nem frisselődnek, újra fel nem hígídnak: a főrgásra is alkalmazlan lenne, és az egész test megromlana.

Mikor hát a vérnek hígítására vagyon szükség, hirt ad a Természet a szomjúság érzés által, és Italt kíván. Menél nagyobb szükség vagyon

vayon pedig reá, annál epeztőbb a szomjúság érzés, és ha mód nints benne, hogy az ember azt meglegítse, az egész test elilksad, elal, és sokféle veszedelmeknek van kitéve.

A tápláltatás is, ital nélkül véghez nem mehet. Akár híg akár kemény eledelt vegyen az ember gyomrába, annak bevétele után italt kíván a természet, mert hogy az emésztés által elkészíthesse a gyomor a vér közé menendő téjemenű nedvességet (Chylus), arra bővséges itali nedvesség kívántatik.

Közönséges szokássá lett pedig, hogy az emberek az ebéd és vatsora közben ottann ottann isznak. A mihez az ember hozzá szokott, az nem árt neki: de úgy tetszik, legjobban követik a természetet a mezei munkások, a kik az ételközben nem isznak, hanem minékutána jól laktak, kinyitódzák magokat, előveszik a korsót, és igen jóízút s sokat isznak: a mikor orzánn egészen megvagnak újulva és elégedve. Helyesenn! mert tapasztalni lehet, hogy az ebéd közben, minden pohár ital elveszen valamit az ételkivánsából, a sok ital pedig egészen lerontja azt.

A szomjúságnak mególlására, a vérnek felhígítására, és egyzersmind a testnek erősítésére s az egészség fenntartására, legtökéletesebb ital az, melyet a Természet Úra, minden élő állatoknak kimutatott: t. i.

A tiszta Hideg Víz.

Minden eledetek és italok, ha illendőképpen alkalmaztatódnak a szenvedő testnek állapotához, hasznos orvosságok lehetnek: de ezek közt a legelső helyet érdemi a tiszta hideg víz.

és sok tanult Orvosok, kivált a' múlt Század kezdetétől fogva, méltán egy közönséges orvoságnak tartják ezt, mivel annak jörlévé munkája csaknem minden betegségében kimutatja magát.

A' tiszta hideg víznek két nevezetes tulajdonságai vannak, melyeknél fogva mind külső mind belsőképpenn, az egésznek vagy fenntartására, vagy helyreállítására megbetsülhetetlen hasznokat tesznek. Egyik az, hogy a' vort és a' testnek egyéb nedvességeit felhígítja, az ezekben lévő tisztátalanságokat magába veszi, és különbözőkben itatván a' testből kiakarítja. Másik az, hogy a' melegség materiáját hirtelen magába veszi; mely által a' melegség miatt ellágyult és kipuhult belső részeket őszsőbb szorítja, és azoknak erőt ad.

Milyen gráditsban szükség hogy hideg légyen az ivóvíz, azt legbizonyosabban a' költség határozza meg. A' száj, sem a' felettebb hideg, sem a' lágy hideg vizet nem szereli, és az ilyenek itala a' gyomornak alkalmatlan, nem is hasznos: hanem a' melinek mértéklete a' szájnak kedves, azt a' gyomor is kívánva és gyönyörűséggel veszi magába.

Általában szükség, hogy a' testnek belső melegsége és az ivóvíz hidegsége közt, ne legyen szerfelett nagy a' különbség, mert abban az esetben a' hideg víz ital veszedelmes, és gyakran halálos.

Ha a' járás, munka, s a' t. miatt felettebb felhevült ember, hideg vizet bőven iszik: a' víz a' belső melegséget hirtelen magához kapja, ezzel a' szív verését és a' vastag erekből a' vér folyását hirtelen meglassítja; ebből következik a' tudónak sok ezer ágakra osztott apró ereiben a' vének megrekedése, abból a' gyógyíthatatlan

száraz-

szárazbetegség. Vagy pedig a' vastag erekből meglassított vér, a' főre s az agyvelőre telül, és az élének kevés órák alatt végét vét. Ilyen következése van a' hideg vízben hirtelen való fürdésnek is, a' felhevült emberre néve.

Minemű jörlévé ereje légyen pedig a' hideg víznek, mind belsőképpenn mind külsőképpenn az egész fenntartására, és sok betegségek gyógyítására, arról a' tanult Orvosoknak tapasztalásai ezek:

A. Belsőképpenn.

1. A' Gyomorban: A' gyomornak apró tsatornái szüntelen izzadnak egy nyálkás nedvességet, mely az emésztésre szükséges, de a' sürdésre és megiszaplásra hajlandó. Ezt a' hideg víz felolvasztja, a' gyomrot a' mellett hidegsége által erősíti; emel fogva a' gyomorban lévő szelét felbőllenes által kihűti, a' gyomor nehézségét elveszi, és a' gyomor rágiást megszünteti; a' gyomorral való köhögést meggyógyítja. A' gyomor gyengeségéből származó makats ökrondózt és hanyat megszünteti.

Ha a' Verpökés és Verhígítás a' gyomorról ered: azt legelőször egy ital hideg víz egy-szerre megszünteti, és osztán a' testnek nyugodalomban való tartása, s a' hideg víz ital folytatása, egészen meggyógyítja.

2. A' Belékben. A' megstíptódott epesárt felolvasztja, hidegségével a' beleket erősítvén, a' tisztulást segíti, és szabad széket okoz. Megesik ugyan, hogy a' vizial után is az ember szorulást szenved, mert a' beleknek tsatornái is szüntelen szávják magokba a' vizet, és azt a' vér közé botsújták, mely miatt a' belekben való

H 2

rút-

ritság keményedni kezd: de annak csak ez az orvosság, hogy bővebben kell inni. A ki sok vizet szokott inni, ritkán szenved a szorulás miatt.

A' hideg víz ital a *Kölikára való hajlandóságot* is elveszi, a' szeleket hajtja, és a' *Kölikát* is meggyógyítja, kivált ha a' hasat hideg vízbe mártott ruhával is borogatják. — A' *Sznádra* (*Hysterica passio*) és *Hipokondria* alkalmatlanságai ellen, a' hideg víznek bőv itala, legjobb általom orvosság; sőt példák vannak rá, hogy az, ezen nyavajákat egészen is meggyógyította; hasonlóképpenn a' *Sargaságot* is.

A' hideg víz bőv itala meggyógyítja a' *Vérhast*, még akkor is, mikor az malakodó és ragadó nyavajává lett. — A' kibenn *Pantlikaféreg* van, és az mozgásával alkalmatlankodik, és szenvedést okoz; ilyon hideg vizet: és a' *Pantlikaféreg* megszűnik.

3. A' *Vérben*. A' *Hideglelések forróságában*, az epesztő szorjúságnak és forróságnak enyhítésére, legjobb a' mértékletesen hideg víz, vagy magában, vagy citromlével keverve megsavanyítva. — Iamit Orvosok állítják, hogy gyakran a' *Forró nyavajákat*, a' hideg víznek bőv itala, meggyógyította minden egyéb orvosság nélkül. Mikor *Palu helyek* a' szegény emberek ilyen nyavajába esnek; az ő orvosságok is egyedül a' hideg víz ital.

4. A' hideg víz itálnak haszna, kihat még az *Érzőinek* rendeletlenségéinek megelőzésére és tsendesítésére is. Példák vannak rá, hogy a' *nyavajatorvások* némely neméből az emberek *biggyadtak*, tuppán csak a' hideg víznek bőv itala által; kivált ha a' méltott hidegvízbe mártott ruhával borogatták a' fejeket.

Kö-

Közönséges és helyes vélekedés és szokás a' *Köznép* közt, hogy ha a' *gyermek valamitől megijed*, azonnal hideg vizet itatnak vele bőven; hogy azal, a' rettenésből származható rángatózásokat és nyavaja kiűtést megelőzzék.

5. A' *Gőzölgés* és *Vizellet* útján. A' vérnek az ital által való felhígítása, és annak vizes részének megsaporítása, a' test alkotásának törvénye szerint, bővebb gőzölgést és vizelést okoz, és kivált a' bőv vizelés el nem marad, ha csak a' veséknek bajok nincsen. De megesk, hogy a' bőv vizelés mellett, a' test gőzölgése, nem olyan szabad mint kellene lenni.

A' ki akarja testét a' szabad gőzölgés állapotában állandóul megtartani: szoktassa magát ahoz, hogy reggel minkeeltőte felkelne, ilyon meg részenként egy vagy két mészely meréklésenn hideg vizet, és akkor takaródon be jól, de nem meleg leplekkel, hogy az izzadás ki ne verte, (hanemha talán éppenn az izzadás is volna a' tzelja), s heverjen így még valami fél óráig. Kevés idő múlva, mihelyt a' gőzölgés divatjában megindul: az egész testében kedves érzéseket és vidulást fog tapasztalni. E' mellett gyakran azt a' hasznát is veszi, hogy szabadul a' szelektől, melyek részszert a' beleknek tekerleteiben lappangottak, részszert az italból fejtődtek ki; felkelve pedig az ágyából, szabad székre lesznek.

B. *Külsőképen*

Külsőképen fordítódik a' hideg víz gyógyításra *lotsolás*, *mosás*, *forószás*, és belé mártogatott ruhával való *borogatás* által.

Külső hasznára, a' víznek sokkal hidegebbnek kell lenni az ivó viznél, és gyakran jegesnek is.

H 3

Meg

Meg kell pedig jegyezni, hogy a' hideg fordóbe hirtelen való betűtés, a' betegnek igen alkalmatlan, sőt ártalmas is lehet. Egyen hát a' fordó igen gyengénn hideg mikor a' beteg beleül, ekkor apránként egy edénnyel lopogatni kell ki belőle a' gyenge hideg vizet, és helyébe igen hideget tölteni; így hozzá szokik.

A' merékletes hideg vízben való fordés, egészséges embernek igen jó, mert a' testet erősit, megújítja, szennyeitől tisztítja, és a' gőzölést szabaddá teszi. De az idős embereknek jobb a' meleg vízben való fordés. Kivált pedig a' betegségekben, a' hideg víznek, külöképpenn is, megbetsülhetetlen hasznai vagynak. Nevezetesen:

1. A' külső Tagok romlásában

A' *hidegnette tagokat*, igen hideg sőt jeges vízben szükséges áztatni hogy megpuhuljenek. Mikor az ember valamely tagját a' *hideg megveteltől felti*: szükség azt jeges vízzel sőt hóval szorgalmasan mosogatni. Sőt a' *megfagyott emberben* az elállott kileterőnek felszerkenésére, nints más mód, hanem az egész testnek jeges vízzel való mosogatása, és hóval való szorgalmas döröslése.

A' *Szemnek épségben való tartására*, és annak *tűzessédésének eloszlatására*, legjobb a' hideg vízzel való egykori loszolgatás, és hideg vizes borogatás. A' *Törést és friss sebeket*, ha hideg vízzel jól kimosogatják, a' seb meg nem evesedik. A' *Főnn ellett sebnek* nints jobb orvosága, mintha azt igen hideg vízbe mártott ruhával szorgalmasan borogatták.

Az *orr vérfolyás* ellállítására, a' hideg víznek orba való szívása, és a' homlokra s válszemekekre hónak vagy hideg vizes borogatásnak raká-

sa igen alkalmas. Ha ezekre nem akarna szűnni a' vérfolyás: a' leghidegebb vízbe mártott ruhát kell borítani a' betegnek ágyékára és szemérem testére, hogy ezeket a' részeket jól befedje; azonnal a' vérfolyás eláll.

Ha az Aszszony Személynek *Havtisztulása* felettebb bőven megyen: borítson ilyen ruhát az Ágyékára s méhére, és szenvedésétől megszabadul. — Megtörténik hogy az *Anyaméh nyavadjai miatt*, az Aszszony Személy *halálos ajúlásba esik*, és holtának lehetne gondolni. Ezt is az ágyékára rakott hideg borogatások felelesztik.

A' Tsuklókban történt *Fizamodásokat*, szükség hideg vízzel mindjárt a' történet után jól megmosogatni, és úgy húzogatni helyre: a' helyektől kinozdult tsonokat és mozgató inakat. A' *Sugorodásban*, *Farszában*, sőt néha a' *Kösznyében* is, a' hideg víz fordó nagy hasznos tészen.

A' ki az *ágyékának*, s *szemérem testének kiállhatatlan viselkedése* miatt szenved: rájja ágyékára s szemérem testére a' leghidegebb vizes bortékokat, s szenvedésétől megszabadul.

A' ki *Szakadást*, *Tökösseget*, *Bél* vagy *Méh lejárást* szenved: szorítsa fel ezeket a' részeket, mennél hidegebb vizes borítással lehet; és azt gyakorolja egy darabb ideig; hasznát fogja érezni.

Az *Orbántos lábának* gyógyítására, igen alkalmas a' hideg vízzel való áztatás és mosogatás.

2. A' Belső nyavajákban.

A' nagy *forróságban* lévő *hidegletlősnék* kezét, könyékig minden két vagy három órában egy-néhány minútig hideg vízben kell áztatni, és mosogatni, és e' mellett homlokát, ábrázatját,

nyakát hideg vizes ruhával törölgetni. De ha a beteg izzad, vagy ha a bőrének kinévése vagyis: ereket nem kell tselekedni.

A' kit *Gutaités* ért: sietve hideg vízbe mártott ruhát kell a' fejére bortani, és azt gyakran változtatni.

Az *elméletben megháborodott vagy drólt* embernek, gyakran jobb orvosság, ha a' leghidegebb vízben fürösztgetik, és fejét hasonló hideg vizes ruhával borogatják.

Az *Aggverő gyúladásban*, és az abból származott bódulásban és dühösségben, a' fél vagy egész hideg fordó, hideg Kristályezéssel egyített, igen használatos orvosság.

Még a' *rothasztó vagy hagymázos nyavajában is (Typhus)*, a' betegnek mejjére és hátára rakott hideg vizes borogatások, nagy használnak tapasztaltattak. Sőt példák vagynak reá, hogy az ilyen nyavajában elalt betegnek lábát, ágyekát, himzaskóját egynéhányszor így borogaták, azután tsendesem hagyván nyugodni az ágyban, erősítő belső szerekkel érteték, és ez által a' Sír széliről visszaratagadták.

A' Meleg Víz.

Ez a' vér hígítását s vékonyítását gyorsabban vízi véghez mint a' hideg víz: de a' melegségénél fogva egészen ellenkező tulajdonsága van mint a' hideg víznek, mert a' kemény részeket ellágyítja, elpuhítja, és azért mind azokban az esetekben hasznos, melyekben a' feszes szálahúsokat és testet mozgató inakat, megereztetni tágtani szükse'g.

A' meleg víznek magában való itala, émejést és hányást okoz, és csak akkor szokás inni, mikor

mikor a' hányást indítani vagy segíteni szükse'g. Herbatét pedig öntenek forró vízzel számtalan plántákból, és közönséges tulajdonsága minden Herbatének, hogy a' vért hígítja vékonyítja.

A' meleg víz párájával való párgolás, hasznos a' megdagult nátha és torok rekedés ellen, a' torok gyúladás, fog fájás, a' fulmonisok megkeményedéséből származott *fulfajás* ellen. Az *aranyer folyását* segíti, és a' hasogató futkosó fájdalmakból (*Rheumatismus*) származó daganatokat meggyógyítja.

A' meleg víz fordó hasznos a' testet mozgató inaknak *húzódásai, sugorodásai, marjálásai* ellen. A' kinek szája összevaskultolódott: meleg fordóba ültetik egész az állág, és az állkaplójának összevaskorodott inai megerezhednek. A' *tájiának összevaskorodott inai* megerezhednek. A' *kő miatt szenvedőknek* a' gyakori meleg fordó könnyebbülést okoz, a' *vízszaverődtet ruhát* pedig igen sokszor jobb, ha az ember nem meleg vízbe, hanem annak párájába ül; és a' fordó edényt jól betakarván, az egész testet párgolja.

A' tiszta vízből készült meleg fordónál, sokkal hathatósabban a' Természetben sok helyeken találhatók meleg fordó Bányák, melyeket mesterséggel követni nem lehet. Ezek igen sokféle erőtelenségekben nagy hasznot tesznek, mert a' benne bővebb lévő levegőnemű szeszeknél fogva a' bőrre nyájásonm illetik, és az érző inakat is kellemetesen serkenetik; és némelyek, a' melyekben vas is van, a' testet erősítik.

Általában pedig a' meleg fordók csak ott tesznek hasznót, a' hol a' feszes inakat tágtani kell: p. o. a' Sugorodásokban, Köszvényben, Széltésekben, Bőrfelemladozásban és azoknak régi Fekélyekben, Havi-
tisz

tisztulás rekedésében, Aranyér alkalmatlanságai-
bann, és mikor a beteg a nagy ingerelhetőség
miatti feleltébb érzékeny. Az ellágyult elgyengült
emberben pedig, inkább kárt mint hasznót tesz-
nek.

Keserű és Savanyú vizek.

Vagynak a Természetben sok helyeken
oljan források, melyekben a tiszta víz szoros-
sann egybe van kötve bizonyos érzetű ré-
szekkel, és a Savany és Szénszerzőnek bőv mér-
tével. Ezek közt legnevezetesebbek a *Keserű*
víz, és *Savanyú víz*, melyeket a Kereskedők min-
dentelé meszszé földekre is elvisznek.

A Keserű víz tiszta mint a Kristály. A
vének hígításán kívül a hasat kellemetesen
tisztítja, az emésztést segíti, és a belső részek-
ben lévő tsípősséget megazítja. — Tétjel fel-
elegyítve is igen jó, és kedvesebb ízű. — Imi
kell poharanként minden órában, míg a hasat
megindítja.

A ki vele orvosság gyanánt él, elég ha
6—8 napig issza, mert a hosszas vele élés a
beleket a szükséges nyálkás nedvességtől meg-
fosztja. — A puha testű és bőv nedvességű szé-
mlyeknek igen hasznos: de a gyenge alkohátú
és érzékeny s száraz embereknek, a betegségből
lábbadozóknak, aranyeres és szűnádás személyek-
nek, vagy épen nem, vagy csak kevés belőle
tanácsos.

A Savanyú víz. Ennek forrása sok he-
lyeken találhatók s egyik jobb mint a másik.
Ezt a jó iz kedvéért ebéd és vatsora közben szo-
kás

kis kivált nyáron borral inni; tavasszal pedig
tétjel elegyítve, mint Május (egészes ember-
nek szükséglen!) orvosló ital. — A vérhígi-
táson kívül fő haszna az, hogy a belekben le-
vő savanyúságot és nyálkasságot felolvasztja, ki-
tárlítja, és vizelletet hajt.

Orvosi hasznára dicsérik a szárazto nyava-
ját, *Vérpókás*, *Majdagulás*, *Köszvény*, és más
kóborló *hasogató fájdalnak*, *sugorodás*, *zibba-
dás*, valamely tagnak *szelétése*, makats *Hurát*
s a t. ellen.

Sokann, ha valami egészségbeli gyengesége-
ket érzik: a tavaszi és nyári kies napokban, el-
utaznak a Savanyúvíz forrásához, és ott egy né-
hány napokig s hetekig mulatván, és az alatt
a Savanyúvízzel bőven s talán mértékletlenül is
élvén, megújúlva térnek vissza.

Az ilyen esetben a Savanyú víz használt-é,
vagy inkább a levegőég változtatása, utazás,
gondoktól való megszűnés, sokféle emberkel
való nyájas és vidám társalkodás? nehéz megha-
tározni. Megtörténik pedig, hogy az ember a
Savanyú víz curától haza érkeve, súlyos be-
tegségbe esik.

A vért hígító és egyszersmind a legjobb
tápláló ital a sok száz plántából az állatok belső
részei által elkészített nedvesség, t. i.

A Tej.

Ez rész szerint már állati, főképpenn pedig
még plántai nedvesség, mert a mi már tökéle-
tes állati rész, mihelyt az Előszközös egybeköt-
tetéstől elválik, és a Természeti Erők hatalma
alá megyen, egyszerre rothad: a tej pedig a
plántai nedvességek természetét megtartja, és mi-
nek-

nekelőtte rothadni kezdene, elebb a' bortemű és savanyító forrásom megyen által.

Valamint a' ~~vér~~ három kiváltképpenn való részből, t. i. kővérségből, nyálkával elegyes por forma veres matériából, és síkos savóból áll; úgy a' tej is egy darab ideig állván, hasonló háromféle részzeit mutatja ki; t. i. a' téjfelt, melyből leszsz a' vaj, a' túrót, melyből leszsz a' sajt, és a' savót, mely a' téjnek vizes része. — Van pedig még ezeken kívül a' téjbenn túrkor matéria is, mely annak édes ízt ad.

Ebből kitéttük, hogy a' tej a' vérrrel legkönnyebben összevegyedlik, és a' legjobb tápláló eledelnek közül való. — Ha a' borral rendszeren élő egészséges ember, téjjel jól lakván, aztán bort kíván: ihatik bátran, mert a' bor a' téjnek szélbontását és emésztését segíti, és annak a' gyomorban a' belekben lehető meghoshadását s tsipósodását akadályoztatja.

A' Tej, mint orvosi szer, *belsőképpenn*, a' Száraz betegségeknek s tüdő rothadásnak, ha még azok felettébb el nem haralmaztak, és meg nem öröködtek, legjobb orvossága; de úgy hogy folyában és állandóképpenn azzal éljen a' beteg, és semmivel egyébbel ne; és az alatt ne Városban, hanem valami mezei vagy erdei Major-ságban lakjon, a' hol a' levegőég tiszta és egészséges. Ha pedig a' betegség már annyira ment, hogy az éltzakai bádysztó izadások is egesztik a' beteget: már akkor a' téjorvoslás késő és ártalmas.

Inni kell pedig a' tejet, mihelyt kifejődik, míg a' maga melegeitől való párája el nem múlik; mert a' plánták bajsája nem marad meg a' téjbenn, hanem ezzel a' meleg párával mind elrepi.

A'

A' kinck gyomra tsipós savanyúsággal tele van, annak a' tej ital bádysztó hasmenéseket; a' ki pedig szorúlásra hajlandó, annak makats szorulást okoz; ezeket hat szűréség ellátrítani, minke-előtte a' beteg a' téjorvosláshoz fogna.

A' hidegjelősöknök és gyenge gyomruáknak ártalmas a' tej, mert emésztellen marad, és a' belső részekben sokféle veszedelmeket okoz.

Jó a' tejet savanyú vízzel felelegyítve inni, mert így a' hasat nyitva tartja, és a' nedveségek poshadását távozattja. Ezen curára pedig a' Tehen téjnel, a' Kerske és Szamár tej alkalmazotabb, mert könnyebben emészthető, mivel kevesebb túró van benne.

A' téjjel bőven való élés hasznosnak tapasztaltott a' Kőszvény ellen is; ha elebb a' gyomrot és beleket jól kitisztítják, és őstárán kevesen kezdve, naponként bővebb bővebb tej itatra fogják a' beteget; ezen tej orvoslást egynehány hónapokig folytatják, és ezek után tsak lassanként szoktatják a' kőszvényel vesződni szokott embert másféle eledeléhez.

Továbbá, a' Tej ital hasznos orvosság a' Kőrs-bogárból készült szer ellen, mikor az felettébb és kínoson hatja a' vizelletet; nem különben az érzi méreg ellen, ha valaki azt talál bevenni; de ilyenkor nagy bőveggel kell inni.

Külösképpenn lágyító szerekkel elegyítve az ételő kötőzsekre, szappannal felelegyítve a' futkosó hasgató fájdalmaknak (*Rheumatismus*) kenegtetése, Kámmorral felelegyítve, a' korpás és koszos főnek mosására, magában pedig a' már kifekadt, és matériázó toroknak gargariálására hasznos orvosság.

Szokták a' tejet lábasban lassú tűznél forralni, és szüntelen kavarni, míg az portá válik, és

ezt

ezt a port ugyan annyi vízzel mint volt a téj, felelesztvén, a beteggel itatni: de ennél sokkal jobb maga a téj.

Ha a téj mértékletes meleg helyen tessen áll: bizonyos idő múlva, elvállik tőle magában a posztadás által

A Savó.

Ez igen egészséges vérhígító, kevéssé tápláló, és majd minden betegségekben, kivált a száraz nyavajákban hasznos ital, és gyakran az uralkodó *Skarlat*, *veres himbó*, és *nátha* Hidegleléseket, a savó ital, minden egyéb orvosság nélkül meggyógyítja.

Az ilyen magában készült savó nem igen kedves ízű; azért vele nem is igen élnek, hanem mesterséggel készítenek friss téjből italra való savót. Tudnillik, a forralt tejet valami savanyúsággal megöltik, mely által a vizes rész a kövérségtől és túrótól elvállik, s leszsz belőle halvány színű savó.

Ezt kétféleképpenn lehet készíteni, a mint az ember szája ize kívánja, t. i. vagy édesen, vagy úgy, hogy egy kevés savanyúsága legyen. Az édes savót rendszerent készítik borjú gyomorból készült óltóval, de lehet tojás fejjével, vagy egy kevés borkóval is édes savót készíteni, és ez jó tápláló és vérhígító. Ha pedig a forró tejet vagy Tzitrom lével, vagy Timsóval, vagy bővebbeske borkóval hűztik össze: leszsz belőle savanyú savó, és ez is jó vérhígító, és a senyvedésnek ellent áll. — A timsóval készült savót, igen alkalmatosnak tartják a felettebb való Havitstudás mérséklésére.

Akarmely egészséges légyen is pedig a Savónak mértékletes itala: nem jó vele visszaélni, mert a ki vele sok ideig él, elgyengül a gyomra, és belső részeiben a tispós savanyúság elhatalmazik.

A Savónak neme az Írós Savó, mely a vajköpüléskor a téjfelnek kövér részétől elvállik. Ez igen jó hivesítő, tápláló, szomjúság enyhítő ital, és a forró s rothasztó nyavajákban, száraz betegségekben, Sargaságban hasznos, a hasat is lagyan tartja, sőt megindítja. Némelyek magánál a téjnél is többre betsülik.

A Téjfel, eledlek készítése, egészséges embernek, jó és kedves, de belső orvosságnak nem alkalmatos, sőt általában szőlíván, beteg embernek ártalmas. Hanem külsőképpenn igen jó kengetni vele mindenféle égéseket, és azok közt a száját és torkot, ha azt a forró étel megégette.

A Túróval és Sajttal élnek mint tápláló eledellel; de bőven élni vélek nem jó, mert a belső részekben a tispós savanyúságot megbövitik, és a vért is megtispósítik. Külsőképpenn dísérik a tűzes daganatok oszlására.

Ezekenn a természeti italoknál kívűl vagy-nak még

Mesterséggel készült Itatok,

melyekkel az emberek élnek. Ezek nevezetesen:

1. A Thea, mely a Napkeleti Indiákban termő tserje. Ennek leveleit még ott helyben bizonyos móddal elkészítik, és a Kereskedők el-

A Ser, a készítésnek sokféle különböző módjára nézve igen sokféle, és különböző ízű, erejű, tulajdonságú. Általában minden ser *vérhígító*, *szonjúság* *ótó*: de ezekem kívül a készítés módjánál fogva, egyik jó *tapláló*, más *gyomor-erősítő*, más *hevitő és részegítő*, más *vizellett-hajtó*, más *senyvedésnek ellent álló erővel bír*. A keserű ser, a gyomrot és beleket igen jól erősíti, a tápláló az embert meghízalja, a vizellettűző a vízi betegségekben lévőeknek orvosság.

A Ser, azokbann, a kik vele nagy bővséggel élnek, megszaportja a nyálkás nedvességeket, és az azokból származó nyavajákra okot ad.

5. A Bor, ha jó, nemcsak jól kifortrott és tiszta, és ha az ember vele mértékletesen és módjával él: a legjobb *vérhígító*, de egyszersmind *ébresztő*, *szívet serkentő*, *vidámtó*, és *test tápláló*, *gőzölgést vizellett indító*, és az egész testet sőt elmet megújító ital az egészségeseknek; az elgyengülteknek pedig, a betegségből lábadozóknak, és a száraz nyavajákban lévő Személyeknek, ha rendivel és módjával veszik, igen jótévő orvosság; úgyhogy, kivévén a forró nyavajákat, alig van oly betegség, meljben a bor nagy hasznót nem teherne.

Itt a borról mint itlról ezeket szükség megjegyezni, azokra nézve, a kik azzal rendesen, vagy talán rendetlenül is élnek.

Az étel közben minden pohár bor — kivált ha az ember hamar kezdi — sokat elveszen az étel kívánásból, sokkal többet mint a víz ital, és a ki gyakraan iszik, minekelőtte jól laknék, bizonyosan nem is fog jól lakni. Értzi osztán hogy valami hiányossága van, de maga se tudja mi baja; és ezt azal próbálja kiprotolni, hogy

bort

bort iszik ismét, többet mint a mennyi itale a Természet kívánja.

Megeskí osztán, hogy a kelletinél több borknak ingerlése, nagyobb mint a mennyi a bevett kevés eledelnek emésztésére kívánatnék. Elkor hát az ingerlés több ingerlést szül, és a bor ingerlése miatt már szenvedő ember, időközben is bort kíván, mikor már a gyomrot az emésztésre serkenteni nem volna szükség, és az által mértékletlené, részegessé leszsz; mert a borknak serkentő ereje nem találván dolgot a gyomorbann, általmegyen az Erző inakra és aggyelére, és azokat erőszakoson ingerelvein, bódulást, tsábúlást, az erőnek leveretetését, részegséget, esztelenséget okoz. Innen van hogy a részeges ember keveset eszik; a mit eszik is nem jó izünn, és tsak a bor tartja benne (a meddig tartja) az eltsábult és butult lelket.

Bár a bor, a gyomrot és az által a több belső részeket ébreszti, vidítja is: tsakugyan az eledelnek megemésztődését, a víz sokkal inkább segelli mint a bor. Ha hát az étel közben tsakugyan inni kell, minthogy az ember hozzá szokott, legjobb hogy igyon egyegy kevés vizet; mikor pedig jól lakott, igyon egy jó pohár vizet, aztán kevéssel iszogassa meg a maga szokott portzió borát tisztán, vízzel való elegyítés nélkül. — Akármely kemény légyen a bor; jobb azt tisztán inni, és hogy a vett feletébb fel ne tizelje, vagy előtte vagy utána kevéssel, vizet inni; mint a vízből és borból, egy bizonytalan munkájú, s könnyenn rágást okozó kevereket tsinálni, a mely a borknak az erő inakra kiható serkentő erejét is tompítja.

Az elgyengült Személyeknek, és száraz betegségre bajlandóknak, naponkent egy pohár jó

1 2

bort

bor (kivált az igazi Aszszuszöllő bor) igen hasznos ital: de úgy hogy azt ne ebéd vagy vacsora közben, hanem idő közben, ebéd után 3—4 órával, mikor már az emésztés végbe ment, igyák meg mint orvosságot.

A gyermeki időben 20—25 esztendő korig a borial mérég; azontúl 60 esztendőig a vele való mértékletes élés, mind a testet mind a lelket vidítja, erősíti; 60 esztendőn túl, az avuló testnek és tompuló érzékenységeknél, nagyobb száhségek lévén a serkentésre, a természet a borból bővebbetske portziót kíván. A Bor az öreg emberek teje.

A Bornak orvosi hasznait lásd a Szöllő alatt.

6. Az Égettbor's Pálinka. Ezt főzik mi nálunk, vagy Borseprűből's ennek tulajdonképpem *Égettbor* a neve, vagy Tökölből, vagy Rósból, vagy kerti Gyümölcsökből, melyeket *Pálínkáknak* hívnak. Ezek közt legnevezetesebb a melj Szilvából fő, s meljnek *Szilvorium* a neve. Angliában főzik Trunkornádból is, melyet *Rumnak*, és Riskásából, melyet *Arraknak* neveznek. Ez a mi Szilvoriumunknál egyik sem előbb való.

A Szilvorium, ha nagyon mértékletesen él vele az ember, s kivált ebéd előtt veszen be egy keveset: a gyomorban kedves hevülést okoz, azt erősíti, étel kívánást gerjeszt, az emésztést segíti, a bévert étel poshadását és felbőlgését akadályoztatja. A ki bőven issza, annak gyomrát és egész testét elgyengíti elszárazítja, és minden étel kívánását elveszi. A Pálínkában mértékletlenkedők szüntelen azt érzik, mintha a talpok égne.

Azt

Azt lehet tapasztalni, hogy a ki nagy hidegben Pálínkát iszik, felmelegszik tőle, keves idő múlva pedig még inkább megfázik. Viszont hogy a nyári forróságban, egy kevés Pálinka ital hívesít.

Az Égettbor's Pálinka, belső orvoslásra nem fordítódik; hanem a Patikákban készítenek vele különbkülömb Szereket.

Ha forró vízbe vagy Herbatébe egy kevés Szilvoriumot töltenek, és trükkal, a mint szokás, megdestik: ez egy igen kedves és jóltévő ital; a megrekedett gőzölögést elűdítja, és a vizelletet is hajtja. Ez a meleg ital még sokkal kedvesebb és hasznosabb, ha valami savanyúságot is, nevezetesen tzirom levét elegyítenek közé. Az így elkészített ital nevezetük *Puntinak*. Ezt mindenfelé, a hol esmerik, igen kedvelik, és különösen az utazóknak hasznosnak tartják.

15. Felolvasztó, és Oszlató Szerek. (*Resolventia, Attenuantia.*)

A Vér, a megalvásra igen hajlandó, a benne lévő nyálkasságnál fogva. Megesik hát gyakran, kivált a hosszas betegségekben, hogy ha a szivnek ereje gyenge a vér forgatására, a legyekonyabb tsatornákbann, itt is annott is a vér megstunddik és megalszik. Azokat a Szereket, melyek a vért annak vizes részének szaporítása téfelolvasztják, és ismét könnyen fojthatóvá tesszik, nevezik *Felolvasztó és Oszlató Szereknek*. Ilyenek minden erősítő szerek, és más egyebek is.

Ide tartozik, a sok ezer virágok nedvességeiből, a melyek által készített *Méz*: de Orvosi hasznára csak a legtisztábbat lehet fordítani, mely a raj sejtől magában kissegett. Ez belsőképpenn véve, felolvasztó, has lágyító, gilisza úzó

1 3

mind

mind magabann, mind egyéb szerekkel elegyítve; sőt vagynak Orvosok, a kik állítják, hogy napontent sok ideig vére, a vése és hólyagkövet elolvasztja. Külsőképpenn pedig seb tisztító, dagadatot puhító, és erőtlen erővel bír.

Ezenkívül hasznos a felolvasztó Kristályokba, mindenféle gargarizáló vizekbe, és a fakedőknek, kivált a sebes szájnak kengetésére. E végre készítenek belőle rósa mézet, mely abból áll, hogy rósa teát töltenek reá felénnyel mint a méz, és megfőzik, hogy méz sűrűsége legyen, lehágyván rólla a főzősközben a tájékat.

A kinek gyomra a nyers mézet nem szenvedheti: főzze meg tsendes tűznel, a tájékját lehágyván.

16. Senyvedés rothadás ellen való Szerek. (*Antiseptica*.)

Az Élelőszközös Testekhez, minékutánna bennek az Életerő megszűnt, ha melegség, nedvesség, és levegőég járul: azok azonnal senyvedni, revesedni, romlani kezdenek, míg nem egészen elrothadnak. Meglévén az ember testében számtalan ezek a rothadásnak feltételei, a Természeti erők szerint, annak szüntelen rothadni kellene; de az Életerő azt szüntelen akadályoztatja, Lásd VI. Czikkely. úgyhogy az élő testben valóságos rothadás nem lehet, mert a senyvedni kezdő részeket, az életerő a testből kiűzi; ha valamely tagba tsakugyan belé esik a valóságos rothadás, attól magát egészen elvonja; ha pedig az egész testem elhatalmazik: az egész testet oda hagyja, és az ember meghal.

A mi hát az élő testet a senyvedéstől és rothadástól óltalmazza, az maga egyedül az Életerő.

erő. De a különbözőképpente betegségekben, mikor vagy a vér s a nedvességek, és vagy a belső részek, vagy a külső tagok rendtelenségbe jönek; mint a hideglelésekben, kivált a forró nyavajákban, belső részek gyűladásában, hagnyában, tüzes daganatokban, fene nemű terjedő sebekben, annyira megnevekedik a senyvedésre való hajlandóság, hogy az Életerő véle nehezen bír, hanem segítő szerekre van szükség, melyek vagy a forróságnak és gyűladásnak ge, melyek által, tartóztatás a test részeit az egybeköttetésben, és a senyvedést terjedni, s rothadástól való ne engedjék; (ilyenek a *tzukor*, minden *kedves savanyúságok*, és *más plantai szerek*) vagy az Életerő elől hártásuk el az akadályokat, melyek az ő munkáját hátrálják, (*szorításokat, rekedéseket, dugulásokat* s a t.) hogy az osztán erőt vévén, a testet rendbe hozza.

Ebből látni való, hogy mind azokat az Orvosi szereket, melyek az Életerőt a maga munkájában segítik, egyzersaminde senyvedés ellen valóknak is lehet mondani.

17. Görtsszlató, Innyújtó Szerek. (*Antispasmodica*.)

Görtsszlató, és Innyújtó Szerek azok volnának, melyek az érző és a testet mozgató inaknak rendtelenségéből származó nyavajákat, minéműk a gört, *sugorodás, tsuklás, rangatódás, szédülés, ajulás, szélütés, guttautes, nyavajátórés, örülés, megveszés, alombeli járkalás* s a t. meggyógyítanak; de ezeknek a nyavajákban nagyobb részében, mitsoda neműk legyenek az inaknak rendtelenségei? mi okozza azokat? és mitsoda állapotban legyen akkor az Életerő? ezek

ket egy állathatatlalan kárpit fedezi el az emberi eszmét elől.

Ami bizonyos, hogy sokszor ezek a nyavaják, származnak a testben és vérből lévők, a tanúlhatják, elhárítván az okot, meggyógyíthatja szerentsésem a nyavaját: de sokszor magától a lélettől, és annak fő erő eszközétől az aggyvelőtől származnak ezek, p. o. a mély gondolkozástól a szédülés, a megretenésből a reszketés, a nyavajátörés, a haragból guttautes, más titkos állapotjából a léleknek a megörülés, elrejtés, álombeli járkálás s a t. melyek közül némelyekben, az ember az érzést, és a maga lételenek tudását is elveszti.

Ezek az Érzőinek, a léleknek akarajától függének, és szoross egybekötésben lévén a testet mozgató szálak hússal, úgy mozgatják a tagokat, és akkor, a mint és a mikor a Lélek akaraja: miképpenn jöhetnek hát azok a Lélek akarajai ellen is hirtelen olyan rendeltettségbe; azt megfogni és kimagyarázni nem lehet.

Mutatott mindazáltal a sok tapogatás és próbatétel, a szenvedő emberiség vizsgálására nem meli Szereket, melyek az emberi természetnek ezen titkos rejtekébe is behatnak, és ezen kétséges kimeneteli nyavajákban is, néha minden reménységem kívül segítenek; és ezeket nevezik Görtoszlató, Imnyítő Szereknek.

Jejzék. A Tsuklásoknak, még annak is, meli az embert Hét száma el szokta kinezni, egy különös orvoslása az, hogy az ember léleketét megtartózatván a míg lehet, ilyon az alati húzomossan és apró kortyokkal vizet, és azokozóban mozgassa és járta erősen az egyik karját fel s alá. Ez a tselekedet kétségekivül a beleket béborító hártját, Gyomrot, és nyeltekő gégét, a tsuklást okozó görtstől, rángatózástól szabadítja meg.

18. Fájdalomnyhító, bódító, altató Szerek. (*Anodyna, Narcotica, Sedantia*).

Minden testi fájdalom, az Érzőneknek megbánódásából származik, melynek mivel sok okai lehetnek, minden orvosság, meli a bántó okot elhárítja, fájdalomnyhító. De nem mindenkor lehet (legalább hirtelen) a fájdalom okát elhárítani; azonban a fájdalom néha olyan kínossá lesz, hogy ha szüntetni nem lehetne, a még könnyem meggyógyítható beteget kevés idő alatt megölné; mert a betegség materiája az Érzőnek szerfelett ingerelven, mind az érzést, mind a szálhússok ingerelhetőségét, mint a méreg, elszagattatá.

Ezen esetben olyan szerekre van szükség, melyek a beteg érzését meglopítsák, a felettebb felingerlődt és erőszakál munkálkodó Eleterót leslilapítsák, az érzékenységeket elnyugtassák, és a beteg elaltassák. Ezekre nagyon szükség akkor is, mikor a betegnek tisztulási felettebbvalók, és az orvoslásnak nem engednek; mert az altató szerek, rendszerent a tisztulásokat is megfogják, kivéve a gőzölögést s izzadást.

Ilyenfájdalomnyhító és altató Szerek, a Plánták közt számosan vannak. Ezek közül némelyekkel a tudatlanok már sokakat örökre elaltattak. Ebből az a tudomány, hogy nem kell az olyanokhoz nyúlni, hanemha tanult Orvos rendel,

19. Bört veresítő, és Hólyaghúzó Szerek.

Ezek a Szerek, kivülről a bőrre borítatván, a benne lévő tsipós materia, áthatat a bőrről, az Érzőnek végeit tsipkedve, ingerli, meli

mely ingerlés elhat és elterjed, az Érzőnek és Szálashúsnak egész alkotmányára, mely által munkásságra serkentetve az Életerő, úzi ki az általános materiát a nedvességekből, annyira, hogy ez által Gyakran a legveszedelmesebb nyavaják Gyógyulnak meg.

A' meljék ezek között gyengébbek, csak a' bört verestik meg, nagyobb bővséggel találván a' felé a' vért; a' magok tsipősségéből, által is adnak valamit az erek végéig a' vének, hogy az a' vér forgás által is munkálkodjon a' testben. Az ezekből készült borításokat nevezik Mustározásnak. (meljnek hasznait lásd a' *leptze* alatt).

Az igen erősek, (a' minémű a' Kőrös bogár, ral készített Flastrom), erősen és fájdalmasan tsipik a' bőr alatt lévő Érzőnek végét, a' véreket végeiből pedig vérvizet húzván a' bőr alá, hólyagot okoznak; meljért Hólyaghúzóknak nevezetnek.

A' Hólyaghúzó Kőrös bogár Flastrom, se nem Plántái szer, se nem a' táplálásra való dolgok közül való lévén, ide nem tartozik; de nem is jó ehhez nyúlni egyébként, hanem csak a' tanult Orvosoknak; mert sokszor a' betegséget még rosszabbá teszi, némely könnyűállásokban pedig a' sebébe, meljét tsinált, a' fene könnyen beleszik. Jobb és bátorosabb annál a' Mustározás, melj sok kínos hasogató fájdalomban, és veszedelmes nyavajákban nagy haszonnal lehet élni.

MÁSODIK

MÁSODIK RÉSZ.

A' HAZAI NÖVEVÉNYEK ORVOSI, ELEDELI, ÉS GAZDASÁGBELI HASZNAINAK EGYENKÉNT VALÓ ELŐADÁSA, A' FÜVÉSZ REND SZERÉNT.

FIGYELMEZTETÉS.

Ebbenn a' Második Részben, mely egyenként szedegeti fel a' Plántákat, és azoknak Orvosi erejéről szől, az előadások és állítások az Első Részbeli Tanítástól különbözni, sőt néhol azokkal ellenkezni látnak.

Ot a' dolognak valósága szerint az mondódott, hogy maga egyedül az Életerő, orvosolja a' betegségeket, akadályoztatja a' senyedést 's a' t. hogy az orvosi Szerék nem orvosolnak, hanem csak az Életerőt ébresztik, serkentik a' maga orvosló munkájának végbevitelére; itt pedig a' tapasztalások után az állítódik, hogy ez vagy annaz Plánta, ez vagy amaz betegséget orvosolja, a' sebetet Gyógyítja, a' rothadásnak ellentáll. 's a' t.

De

De ezenn a' külömbözésenn megütözni nem lehet, mert annak csak az az értelme, hogy bizonyos Plánta, bizonyos nyavajákban, vagy az Érzőnek serkentése 's tsendesítése, vagy a Szá-lashúsok ingerlése 's enyhítése, vagy a nedvesé-gek változtatása által hasznosann ébreszti az Elot-erőt. És így, mikor a' Plánta gyógyítónak mon-dódik, az csak olyan, mint mikor az Égvi'sgató a' napnak feljöttét és lementét enlegeti, holott tudja, hogy a' dolog valósága nem úgy van.

Még szembeutóbb pedig az, hogy az Első Részbenn az mondódott, hogy nincs olyan Orvosi Szer, mely a' vesében 's hólyagban lévő követ elmozsolhatná, vagy elolvaszthatná, sem olyan, mely a' mejjét tisztítaná, sem olyan, mely a' meg-rekedt Havi tisztulást elindíthatná; 's a' t. ezenn-kivül, vagynak olyan nyavaják, melyek ellen még eddig bizonyos orvosság nincs tudva, p. o. a' Hektika, Tüdő rothadás: 's a' t. még is ezen Mát-sodik Részbenn sok Plánták ezen nyavaják ellen dicsertetnek.

Ezekre nézve azt kell megjegyezni, hogy az ilyen Szerek, ámbár a' nyavajának tökéletes meg-EGYÜLÉSÉT nem segíthetik is, tsakugyan melles-leg megbetsülhetetlen hasznot tehetnek, vagy az által, hogy a' nyavajának nevelkedését és öregbe-dését akadályoztatják; vagy az által, hogy a' fáj-dalmakat enyhítik, mely már csak magában is a' betegnek nagy jótétemény; az Életerőnek pedig pihenést és nyílást ad arra, hogy az a' maga visz-szaszerző munkájában foglalatoss lehessen.

Következnek magok a' Plánták egyenként; az elejébe tett számnak pedig jelenik azt, a' mely által azok állanak a' Füvésznő Könyvében.

EGGY-

EGGYHÍMÉSEK.

1. SOMÓTSING.

(SALICORNIA)

A' *híros* Somótsing lakik sós földön, és szikes mocsárookban; híros levelei sós ízűk, a' barmoknak és kivált a' juhoknak hasznos eledeljeik. Hamvából készítenek Zódiá bővséggel; hamu lúg-ja szappan főzésre igen jó.

Levelei nyersen, vagy etetbe tevéálva, a' vér tsipősséget, seynyvédeset, vagy a' Scorbutot gyógyítják. Főtt vizével használni lehet mosogat-mi a' ruhás, és másképpenn felomladozott bőrt, és minden viszketegyeket.

2. ÚSSZAKÁLL.

(HIPURIS)

A' *Lofark* Ússzakáll lakik mocsáros vizek-benn, hasonló a' 'sarló vagy Kannamosó fűhöz; öszvehúzó ereje lévén, kiűtsart leve vagy főt vize az orrvér folyást, vérhányást, hasmenést el-állítja, és a' sebeket gyógyítani segíti.

Ha ott legeltetik a' szarvas marhákat és juho-kat, a' hol ez bőven terem; megszínlik, és el-döglenek tőle.

KÉTHÍMÉSEK.

K. J Á Z M I N.

(JASMINUM)

Tsejéje szép lugast formál; kedves illatú vir-rágiért viri kertekben természetik; ezekből készí-tik a' jó illatú Jázmin olajt külső hasznokra.

Azt mondják, hogy virágának csak szagolása is, a' nehéz széllel bajlódo személyt segíti, mi-vel

vel az Eleterőt serkentő, ébresztő ereje van. Theaiát beadni nem tanúsos, mert bódító erő is van benne.

7. F A G Y A L.

(LIGUSTRUM)

Ennek fája, virága, levelei őszvehűző erők. Ha őszvegadva vízben megfőzzük, vagy borban áztatjuk, és azzal a szájat öblögetik: az eltárgult ny miatt lógo fogakat megerősíti, és a sebes száját gyógyítja. —

Vesszeje a kassonásra, fája pedig a tsizma s tzipő sarkba való szegeknek igen alkalmas. — Bogyója nem enni való; de a bort szép színe szokaták vele festeni.

8. Z E L N I T Z E.

(PHILLIREA)

Termeszük kertekben eleveit sövényeknek. Virágait őszelőre, és elvetbe áztatva, ha a homlokra kötik: a főfájás enyhül általa. Levelének főit vízbe a régién száj bódoség, nehéz vizelés, és hószám rekedes ellen dltserék.

9. K Ö R I S F A.

(FRAXINUS)

A bódos Körös ágának kége, keserű erőstő gőzöltető vagy izzasztó ereje, és a Klínához közele. Ha megatartjuk vízben; ez az Ázalék (mely más más színt mutat, midőn az ember más más helyről nézi) Lépdagadás vagy Rázt ellen igen hasznos.

Fájának és Levelének főit vízzel, a sebeket mosogatni jó; hanvának lúgia a rühét, és más viszkelegéseket gyógyítja. Levelei mind a vizelletet, mind a szeket inditván, fővény, szorulás, és mérges kígyók marása ellen javasoltnak. Leghasznosabb pedig ezen utólsóra néve, őszelőt leveleink kifűtsart levét borban be-

venni;

venni, és a törkölyét a megmart részre borogatni. Leppendékjének főit vizet, sárgaság, vese fájdalom, és vízbetegség ellen is dltserik, ugyan azon okon.

A bódos, és kivált a virágos Körösfának kéregéből, izzad ki legbővebben a melegebb Országokban, a Patikai Manna, mely friss korában jó tápláló, ha pedig továbbatka áll, haslgyító ereje, de könnyen rágást okoz.

A bódos Körösök lakik Májsban az úgy nevezett Körösbogár; de a mely más fákban is P. o. *Fagyalban*, *Lilában* s a t. találhatik. A Körösbogárnak hasznát veszik az Orvosok, a vizibetegségben, a nehéz vizelés ellen, a veszett állat marása ellen, és mikor a testnek valamely részén hólyagot akarnak szívatni. Igen vigyázva kell vele bánni.

Gazdagságbeli hasznai: 1. A vizes, motósos helyekben, jó Erdőt lehet belőle plántálni, Leppendékjének elvetése által. 2. Fája nem könnyen kopik, s azért lehet belőle jó tengelyeket, s más egyéb műveket csinálni. Deszkája szép tarka erekkel ékes levén, az Asztalosok pompás Házieszközöket készítenek belőle. 3. Levelét a kerőt rágó marha szereti. 4. Ha a házi madarak meggyposodnak, vagy másképpenn elbetegesednek: Körös ágakat kell az itató vályujokba tenni, s meggyógyulnak. 5. A Herenyók ezt a fát nem szenvedhetik, a homann, ha ezt a pusztító vendéget elakarjuk valamely helyről űzni, jó oda Körös ágakat rakni.

11. L I L A.

(SYRINGA)

Ezt, tavaszi szép virág fűrtjeért, természetben és udvarokon. Orvosi hasznairól tudva.

12. SZIROMPÁR.

(CIRCEA)

Ezt ez előtt Magyarúl Varászló fűnek hívják; kettség kívül nem egyérbét, hanem mivel ez a Deák neve *Circea*, ama régi Pórány mesékben híres Circe nevű Varáslóról van adva. Lakik se-rét Erdőkben, a' minémű helyekenn képzelték, hogy Circe is lakott. Se haszna, se ártalma nincs tudva.

13. SZIGORÁLL.

(PERONYICA)

A' Szigorállnak minden fajai keserű és ízű, és egy kevéssé ösvenhúzó 's ingerlő erejűek van; némelyek száraz, némelyek nedves helyekenn teremnek.

A' száraz helyekenn termők gözöltek, iz-zasztók. Ezek közt nevezetesebbek az *orosi* és *sarlos* Szigoráll, melyeknek theáját sokan a' méj-nek nyavajái ellen, és a' flegmás szárazbelőség ellen is igen dúsítják, és azt tartják, hogy feler az Indiai theával. —

A' vizenyős helyekenn termők közt, nevezetesek a' *Dereze* és *Póle* Szigoráll. Ezek inger-lőbbek, mint a' száraz helyekenn termők; vértisz-títók, vizellet hajtók, és hasznosok azokban a' nyavajákban, melyek a' vérnek és nedvessége-nek megsűrűdéséből, és megcsipősödéséből származnak. A' belső részek dugulásában, sárgaság-ban, scorbutban hasznosann lehet a' kiftárt levelekkel élni, kivált ha más hasznosabb plantáknak, p. o. kerü vagy erdei sósának, vagy tiz-romnak levélvel elegyítve.

A' Szigorállnak egyvirágú kotsányos fajait lehet tavaszi saláta gyarant emni.

HÁROM-

HÁROMHÍMESEK.

14. FIGE.

(FICUS)

Az *édes* Figé mi nálunk is megeretem, ha tserjéjét télen a' fagyástól megóhalmazzák: de jobb az, melyet a' Kereskedők a' meleg Taronánnyokból hoznak, mert annak az érese jobban tö-keltessegre ment, azomban a' szárazítás által is el van készítve. —

Ennek étele a' hasat lágyítja, és szabad széklet csinál; theának öntve pedig, vagy tejbe megfőzve, a' Méjnek nehézségeiben és a' hurutban használ; de a' beteg az izere hamar reá ün. —

Legnagyobb Orvosi hasznat téssen pedig, a' Kelésekben és Daganatokban, mert azokat meg-lágyítja, és vagy eloszlatja, vagy megérleli, ha vele borogatják. — Az Iny és Nyelvtap daga-dását, a' megsütött vagy megpergelt Figé, meggyógyítja, ha melegen reá teszik.

15. GYÖKÖNKÉ.

(VALERIANA)

Ennek fajai közt legnevezetesebb a' *matška* Gyökönke. Terem az erdőkönn, hegyekenn, és nedves ligetekenn, 's ezek között jobb erejű, a' mely száraz helyenn terem. A' gyökérét ősszel kell ásni, vagy tavasszal, minkeelőtte szárbá indulna, mert azután nem jó.

A' *matška* Gyökönke gyökere igen hasznos orvosá szer, és azon fontos szerek között, melyek Görtöslátóknak nevezetnek, a' legerősebb helyet érdemli.

Hasznos orvosság mind azokban a' nyavajákban, melyek a' görtösből, és az érő inak rendeltettségéből származnak, vagy azzal egybe-vagynak kötve; p. o. a' fulladozás némely ne-melben, az inak rángatózásában, minémű a'

K

Szent

Szent Vitus tántza, a gyomorgörtsbenn, a szá-
nádás (*Hysterica*) személyek szenvedéseiben,
némely kólikákban, félfő fájdalomban, (*Hemi-
crania*) rettegésekben, a megijedésből és a gi-
lisztától származott nyavajatorésbenn, a Havi-
tisztulás megrekedésében.

Vagnak nevezetes Orvosok, a kik azt hi-
szik, hogy az olyan nyavajatorés gyógyíthatatlan,
mijet a Gyökönke meg nem gyógyít. —

Különös elevenítő és erősítő munkája van a
forró és rothasztó vagy Hagymázos Hideglelések-
benn (*Typhus*), a hol az elalvófelbenn lévő Élet-
erőt serkengetni és gédelgetni kell. —

Nagy haszna van a szem homályosságának
akadályoztatására és gyógyítására, a midőn a
porát tubák közt, vagy tubák gyanánt szívia fel
az ember; vagy a nyers gyökér kifáztart levét
iszsa, és szemeit azzal vagy főtt vizével is lo-
tsolgatja. —

Az előszámolt nyavajákban, lehet vele élni
vagy por formában, fél vagy egy nehézkét
vízbenn egyszer egyszer megiván, vagy herba-
tét öntvénn belőle, a mikor egy meszely vízhez
két s három nehezéket lehet belőle venni. —

Több fajai is a Gyökönkének, P. o. a *Ké-
laki*, *Nardus*, és *Római* Gyökönke, hasonló erő-
vel bírnak; de kisebb mértékben. A *keltai*
Gyökönke gyökerének szaga és íze éppen olyan
lévénn mint a matska Gyökönké, amatt e he-
lyett megszedik és árlikák; holott amannak ereje
igen tsékely, és a beteg s az Orvos is megta-
lódik.

Ehez a Nemhez tartozik a *Galambegy* Gyö-
könke is, mel mint kedves tavasi Saláta, az er-
dős helyeknek esméretes.

17. S Á F R Á N Y.

(CROCUS)

Ennek a plántának, tsupán tsak a virágá-
bann lévő Anyaszárának három ágú Bibéje ha-
szonra való, és ezt nevezik jóféle Sáfrának.
Ennek erősítő, vidító, nagyobb mértékben adod-
ván pedig, fájdalom enyhítő és elaltató ereje van.

A havi, és a szülés után való tisztulás se-
gítésére, a fúladozásnak, a tudó és meji nyava-
jainak enyhítésére ez előtt gyakran eltek vele:
de belsőképpenn bőven élni vele mint orvosag-
gal, kivált ifjú személyeknek nem tanácsos, mert
fő fájdalmat, aranyér fojtást, vérpököst s a t.
okoz. Jobb ezt tsak az esméretes konyhai haszon-
ra hagyni, a betegségekben pedig más szerke-
hez folyamodni. — A fűjös szemet kuru solni
szokták, megsáfrányozott Aszszonytjével.

A Sifrány vásárlásbann szemeknek kell len-
ni, mert némely Kereskedők megvesztegetik ezt,
vagy mondola olajjal feláztatván, vagy Szeklitze
s Peremér virágot, sőt még füstölt szálsák húst
is elegyítvénn közzé. A jószágunk jelei ezek: ha
halhatós illatja van; ha a szálnak alsó végék
(mely az Anyaszár része) szökellők: ha tsipős
tű, ha megnyálaztatván, az ember újat narants
színe festi. Az olajjal való megázatás kitettzik,
ha szártó papiros közt összevonomijuk, mert az
olajt a papiros magához szívja; a Szeklitze s Pe-
remér virágot és hús szálatat kesmér belőle a
vígázó szem.

Lehet ezt a Kertekben egykevéssé homo-
kos, és az előtt egy s két esztendővel megürá-
gázott földben bőven természeteni. Gyökereit
geréndenként szeljeszedvénn, el kell ültetni Juli-
us végénn; Szeptemberben kiveleznik s virág-
zik, a midőn reggelenként kell kiszedni a virá-
gok-

Sokból a' bibéket, vígyáva, hogy a' Himszálak, közzé ne szedődjének; negyedik esztendőben ismét fel kell szedni, és geréjéit szőljel iltetni.

19. N Ő S Z I R O M.

(IRIS)

A' Nőszírom fajának gyökereik, kisebb vagy nagyobb mértékben ingerlők, rágást okozók, sőt mérgek is.

A' *viola* Nőszírom gyökere kívül fejer, belül vaj színi, *tapaszi* *viola* szagú, édeskesernyes ízű, kevésbé tsipős. Ez jó erősítő, nyálkasságot feloldasztó, testet gőzöltető szer. Porrá törve a' legkisebb gyermeknek is bátrann be lehet adni, mikor a' benne megsűrűdött nyálkás nedvesség miatt, rágást szenved; dicsérik a' köhögés ellen is, akár száraz, akár flegnás legyen az. Ezen porból adnak a' gyermeknek 5—10 gránt, nagy embernek 10—20 gránt.

Külsőképpenn az ínyeket dörögni vele jó; ha pedig az elvetemedett sebre hintik, a' vadhúst belőle kivesszi.

A' *pompás* Nőszírom gyökere nehéz szagú, tsipős ízű, rágást okoz. Tszak a' Vízibetegségben lévő embernek szoktak belőle adni, vagy magából a' gyökérből felnehezéket, vagy borral öntött theáját bőven, s ez belőle a' vizet hatalmason az alsó útakra üzi.

A' *büdös* Nőszírom gyökérből készült Feredő, a' száradó tagokat meggyógyítja; kifatsart leve sömört és fakadékokat gyógyít, ha vele mosás; fött víze a' büdös férgeket vagy palaszakát elveszti, ha bűvő helyeket azal öntözik.

22. P Á L K A.

(CYPRESS)

A' *horsszu* Pálka vizellehajtó, és havitisztító; a' *mondola* Pálka pedig mej tisztító és erősítő. Ez utóbbinak gyökereivel kávé helyett is szoktak élni.

23. S Á S.

(CAREX)

Ennek sok fajai közti nevezetes tsak a' *homok Sás*, arról, hogy nem régebenn gyökereinek fött vizét, hatalmas vértisztítónak hittelik. Terem a' száraz repülő fővényben; gyökere nyers korábban szurok szagú édeses ízű.

26. G Y É K É N Y.

(TYPHA)

Ennek Gazdaságbeli hasznai esmértesek. Lehet vele Házakat fedni; levelei szőlő felkötésre, hordó fenekék és dongák összevennésének tatározására, szőnyegnek fonására (meliket Gyékényeknek neveznek), szatyrokra, kosarakra s a' t, alkalmatosok. Orvosi hasznaira nem fordítják.

27. M Á L É.

(ZEA)

A' *Tengeri* Málénak eledeli és gazdaságbeli haszna tudva van. Sengés korában tsüstől sültve vagy főve, kivált ha akkor mindjárt főzik meg, mikor letörik, az embereknek kedves tsemegé, mert tszkoros nedvességgel bővelkodik. — Ezt korábban is, főve és patogatva tsemegelik a' gyermekek s mások is. — A' Málé tszrból pedig vízzel vagy téjjel pépet öntve, vagy megfőzik és Puliszka név alatt eszik, vagy tepsiben jó sütsőn megsütik, és *Málé Pogácsa* vagy tsak *Málé* név alatt jó ízűn megeszik. Némelyek kávé helyett is élnék vele.

Az Oláhok és mások is sokann, a' Máléból sült kenyeret a' Búza kenyérnél inkább szeretik. —

A' kék Mále kenyérral élnek, szorúlással ritkán vesződnek, mert ennek különös tulajdonsága az, hogy a basat szüntelen szabadon és nyitva tartja.

A' Mále minden házi állatnak kedves eledele, különösen pedig a' Sertes semmitől olyan jól nem bír, mint ettől. Száraz kóróját széna helyett megessi a' Szarvas marha. Lehet belőle tükört is tozni.

38. M U H A R.

(PANICUM)

A' Muhar fajai közt az embereknek eledell szolgál a' *Moles* Muhar magva, melyet ondójától malomban megtsitván, *Kasának* neveznek, és pépeledelt készítenek belőle, sokféle formában.

A' tűzes fájdalmas daganatokat, sőtalan meleg kásuppelpel borogalni igen jó.

A' Köles ondóban sok olaj lappang, sebessé tüzrel ég, és a' bogja kementéék fűtés-re jó, ha az ember a' módját tudja. — Szokták ezzel a' magjól Sertesek eledelét is elegyíteni. A' Kuvu solók, nagyra becsülik az innyújtó fürödők készítésében. A' *Szén* Muhar sok helyekenn vetik nagy haszonnal, s igen jó szénát tsimálnak belőle.

41. F E N Y E R.

(ANDROPOGON)

Az *Elesmosó* Fenyér, homokos sovány erdőkön terem; gyökerei hosszú tűzernaszálú, vékonyak, belől kemény fások, s kívülől gyenge héjjal vagynak beborítva. — Debrezen vidékén, ezeket a' gyökereket, a' szegény Aszszonyok s gyermekek felhúogatják, rongy közzé szotiván, a' közt végig huzzák, hogy a' héj vagy kéreg lemenjen rólok, és ezen sarga színű fás gyökereket tsomókba kötözvénn árúlják. Ez az *Elesmosó* igen alkalmas a' fa edények mosogatására.

Sem

Sem ezt, sem a' *szürke* Fenyert, a' Marhameg nem eszi, inkább koplal.

42. T Z I R O K.

(HOLCUS)

A' *seprő* Tzirkot szokták termesztetni a' Mále földnek széleinn, kapálják szintűgy mint a' Málét, és mikor megéri, igen alkalmas házi seprőket könnék belőle. A' magvát az apró marha, kívált a' Kátsa, édesdenn megessi, ha rá szokik. Erre néve hasznos a' termesztésre, mert többet terem száz annyinál mint a' magva volt. Szénának vetni is igen jó, mert akkor sűrű lévén, a' szára nem vastagodik meg, s igen bőv és jó szénát ad.

49. N Á D.

(ARUNDO)

A' *fedő* Nádnak gazdaságbeli hasznai esmértesek. Terem önként az álló vizekben, melyek költömbenn haszonvéhetetlenek vólnának. Nagy jótémény ez az olyan vidékekenn, a' hol még az emberi szorgalmatosság, az álló tavakat, és elterült posványokat ki nem szaraszította, és gabonára földé, vagy kaszáló rétté nem változtatta; mert az ilyen helyekenn a' Nád szaporodik el, és a' tavakat posványokat sűrűn benövi. Gazdaságbeli sok hasznain kívül az egész Vidéknek kész orvosa; ugyanis az álló vizeket megbítszódni nem hagyja; a' melj ártalmas gőzt a' motárok kipárolognak, azt magához szívja, és elterjedni nem engedi.

53. T S E N K E S Z.

(FESTUCA)

Ennek fajai közt nevezetes a' *harmat* Tsenkesz, melynek magvaiból jó ízű eledeleket s tölteleket készítenek; mint a' Riskásából, a' meljel ez tápláló erejére néve egyvez. Terem vize-

K 4

nyős

nyös lapossakom. Szathmár Vidékén az Aszsonyok és Leányok reggeli harmaton szítával szedik a magvát; és fa mósárbann vagy kölyűbenn polyvájától megtisztítván, eladják.

Terem másut is sok helyekenn, nevezetesen a Sárcienn, és Békés Vármegyében is igen bőven. Kár hogy az emberek nem esmerik és gondjok nincsen reá; mert megérdemlene hogy szaporítsák is, mivel a magva hasznánn kívülbőv és a legjobb Széna leszsz belőle, a miljet vízenyős helyenn várni lehet.

55. Z A B.

(AVENNA)

Az *abrák* Zab, nem tsak a Lovának legjobb abrák, hanem az embereknek is jó tápláló eledel. Európának Északi lakosi legbővebbenn ezzel, és az Árpával élnek, és erőssék, egészség.

A Zabból sült kenyér fekete, és a szokatlan embernek száraz, kedvetlen ízű, és a gyomrábann megsavanyodik. A Zakkása leves kevéssé tápláló; enyhítő, de ízetlen, ha tsak vagy valam savanyúságot, vagy malósát és apró szőlőt nem tesznek belé; ha sokáig él vele az ember, szelet tsinál. A téjbenn főtt zakkása, a hervasztó nyavajákabann lévőknék jó eledel.

57. V A D Ó T Z.

(COLIUM)

A *széditő* Vadótz, a mennyire tudva van, a polyvás füvek közt egyedül ártalmas. Amnyival bajosabb pedig, mivel a tavaszbuza közt szokott teremni, és mind termete, mind fűzérje, sőt még a magva is a Buzához hasonlít, úgy hogy füvébenn tsak a gyákorított szem esmerheti meg, de az is tsak akkor, mikor már a fejet kihányta, és gyümölsözni kezd.

Ha

Ha a Búza közt bőven van: keserűvé és főszédítővé teszi a kenyeret, és sokféle nyavaját okoz. A ki a rostáláshoz jól ért, sokat kiűszíthet a Buzából; de még is tsak marad közre. Legjobb orvosága soha sem vetni el Vadótzos Buzát; a mint hogy olyan gondosok is voltak már e körül a földművelők, hogy mostanában ritkán lehet vadótzos buzát látni.

Legyzó. Máte XIII. 26. 29. Ez a szó *szigaria*, nem kokolyt teszen, hanem szédítő Vadótzot, melyet tsak akkor lehet a Buzától valamennyire megkülömböztetni, mikor már gyümölsözök. A Kokoly és a Búza közt pedig felette nagy a különbség, és már kikeléskor a gyermek is megkülömböztetheti.

Az *útfelli* Vadótz is nem a legjobb fű; útonn útféleenn terem, de a disznónn kívül más állat nem kap rajta; hanem a szénáját a juh szereti.

60. Á R P A.

(HORDEUM)

Az Árpából sült kenyér édeses ízű, de szívos és nehezen emészthető; erős gyomrot kíván, a miljen az Észak felé lakóké, a kik ezzel élnek.

Az Árpából készült az Árpakását és Aprókását; mindenik jó tápláló eledel. Sikos levével pedig szoktak élni az olyan nyavajákabann, melyek hívesítő és nyálkás italoikat kívánnak, p. o. a forró Hideglelésekben, a Hurutbann, Verhasbann, és Hasmenésbenn.

Ha ezt az Árpakása levét, tizitrommal vagy borkóval megsavanyították, jó hívesítő, és szomjúság enyhítő; ha aszszu szilvát vagy malozsát főznek benne, a hasat lágyann tartja; a Hurutot, rekedést, és a vizellet tsípősséget gyógyítja; kevés borral elegyítve a rothasztó nyavajákabann hasznos.

K 5

Az

Az Árpákása, tébenn főve jó tápláló eledel, a hervasztó nyavajákban lévőeknek, ha a gyomrok a tejet szenvedheti.

Az Árpából főzött Ser, jó tápláló, erősítő, és vert ligető ital, kivált ha kövérenn főzik, meghízik az ember tőle. De feletébb bővenn élni vele nem jó, mert gyanús, hogy a májban lévő kőnek származására okot ál.

61. R O 'S.

(SECALE)

A' Ro's kenyér, a' gyenge természetű embereknek, gyomor nehézséget és hasmenést is okoz: ellenben, a' szorúlásra hajlandó személyeknek, jobb ezzel élni, mint Búza kenyérral. Nehol szitáltan Ro's lisztből sütik a' kenyeret; ez durva, sovány, nehéz emésztető, de nagyon tápláló. — A' kovásztalan Ro's kenyér nem olyan könnyen okoz hasmenést, mint a' kovászos.

Eledeli hasznánn kívűl, orvosi hasznais van. Ha a' Ro's lisztet, mézzel felkeverve, a' tüzes daganatra kötik; azt megérleli és kifakasztja. Ha a' lisztjét, szárazon, melengerve, és zsatskóba téve rakják az Orbántzra, Szent Antal tüzere, azt eloszlatja; a' régi sebet, ha rejtők himik, terjedni nem engedi, és gyógyulásokat segíti.

Mikor a' Ro's virágzik, és fűzjeimn porhonialesingenek: ezen porhonokat némelejek megszedik, és Ro's virág név alatt, pálinkában vagy borban beadván, napos hidegleleket gyógyítanak vele, kivénn a' negyednapost.

Ha az orvosi Theas tsuprot vagy bögrét, egy szelet Ro's kenyérral befedik: ez sokat elvessen az orvosság kedvetlen szagából. — Lehet és szokás a' Rozsszal élni Kivé helyett is.

62. B Ú Z A.

(TRITICUM)

A' Plánrk Országából vett eledetek közt, legtáplálabb, és az embereknek legszükségesebb a' Kenyér, mely a' gabonának különb különb neméből készül; és mikor ennek szűki van, akkor éhségről panaszkodnak.

Minden gabonák közt pedig legtáplálabb a' Búza; és az ezzel való éles olyan közönséges, hogy ritka olyan készített eledel, a' melibe búza liszt, vagy egy vagy más formában, belé nemme.

A' Búzában legbővebben van a' Keményítő, mely a' Búzának szűki, és a' siker, mely a' tsirájának fő alkotó része. Ezeket egymástól könnyű elválasztani, ha t. i. az ember a' Búzá vizben sok ideig áztatja, szűlyel gyúrja, vagy tapossa, és osztánn bőv vízzel öszvehabaránn, azt ritka szitánn általszűri; mert a' keményítő a' vizben előlvad, és osztánn fenékre száll, a' siker pedig nem olvad el.

A' lisztben együtt van a' keményítő a' sikerrel. Ezt a' sikert, a' kovász által való megposhasztás és dagasztás, a' keményítővel szorosann öszveköti, a' megütés pedig, a' további poshadásnak véget vét; és így lesz a' jól készült kenyér könnyen emészthető, erősítő, és tápláló eledel.

A' nyers azaz kovásztalan térszából készült étetek is, minden népeknél szokásban vannak, és kedvesek. Azt lehetne gondolni, sőt sokann állítják is, hogy az ilyen térszák étetek, a' sikernek el nem elegyedése miatt, nehéz emésztésűk, és egészségtelenek: de azt a' tapasztalás nem mutatja, mert számtalan sok szegény embereknek, a' térszák étel, tsaknem minden napi eledetek, a' kik a' mellett erősek és egészségesek. Tsak akkor hát

a' téstárs étel egészsegtelen, ha az ember megterheli magát vele.

Igy lehet és kell itelni, a' sirtal vajjat készült téstára utemenyekről is; ezek is csak akkor egészegetlenek, ha vagy rozsaszul készültek, vagy felettebb srtosok, vagy kelletnél többet eszik varlaki azokból.

A' téjjel péppé főzött liszt, lágyító puhító kötözésekre, az étetzes vízzel főzött pedig a' tüzses daganat oszlatastra igen alkalmas, kivált ha az a' mejjem van. — A' korpával főzött lábvíz igen jó puhító. A' Búzából készült Aprókása, éppen azon hasznokra való, melyekre az Aprókása.

A' *Taratka* Búza, (melynek fűvét a' Földmivelők *Lábas Penének*, gyökereit pedig *Taratkának* hívják) *egygy* igen jólévő orvosság. Az őszrevagdalt gyökereiből készült főtt víz, a' megtisposított és megromlott vért igen jól tisztítja, és tsipősségétől, a' vízzel által, lassanként megszüadhatja. Innem, majd minden hosszasan betegségében, kivált a' mejjem, vesének, s egyebélső részeknek nyavajáiban, igen hasznos velőélni. Legjobb pedig, ha lehet, friss gyökereket szedemi, és a' vastagát válogatni.

N É G Y H Í M E S E K.

66. G U B Ó V I R Á G.

(*GLOBULARIA*)

Levele, virága, gyökere, a' daganatokat oszlatja, a' sebek beforradását segíti. Belső orvosságának nem jó, mert nagy rágást okoz.

68. M Á T S Q N Y A.

(*MESACUS*)

Minden fájának gyökere igen keserű; főtt víze vagy bora vizelletet hajt; vizibetegség és a' vesének nyavajái ellen hasznosnak tartják.

A' *takács* Másongának bimbós fejét szeretik a' Posztoszővők, azzal borostáiván és tisztogatván szőtt posztóitokat.

69. S I R K A N T Y U.

(*SCABIOSA*)

Az egész Nem, orvosi erejére nézve, tsékelynek tapasztalatott. Diszrik mindazáltal némelyek a' *mezzének* és *tsongagyókerünek* iteját, mint a' mejjem a' flegmatól tisztító, és oldalmiállást enyhítő orvosságot. Főtt víze jó a' ruh és fakadékok ellen.

70. M Ü G E.

(*ASPERULA*)

A' *szagos* Műge jó vértisztító, vizellethajtó, és a' fakadékokat gyógyítja. Kedves illatja az Eleterőt ébreszti. Példa vagy on reá, hogy veszett kutyától megmaratott embernek, más orvoslás mellett, ezen plántát haszonnal adták kétszer napibann, hol nyersen őszeretve, hol thea formában, hol téjbenn főve adván be néki.

A' *festő* Műgével, szárségből, a' Buzér helyett lehet élni.

71. G A L A J.

(*GALLIA*)

A' *téjítő* Galaj, a' görtis oszlato orvosságok közé tartozik. Hasznosnak tartják iteját a' Szünadrának alkalmatlanságai, a' vérvizelés, és kivált a' nyavajatorés ellen, ha kifatsart levét, vagy erős theáját bőven itatják a' beteggel, és nem hagyják azt az ágyból felkelni, meg jól ki nem izzadja magát. — Rüheseknek földöt főznek belőle.

A' Szent Antal tűzét eloszlattja, ha őszeretve reá rakják, azért régen Szent Antal virágjának is nevezték. — Virága kedves illatú, és varlami finom savanyúság van benne, úgyhogy ha

a' forró tejbe belé borsaitják, azt megöltja. Mikor essőt érez, sokkal nagyobb az illaja.

A' *puha* Galajt hasonlóképpenn díserik nyavajatos ellen, ha virágzásakor mintegy egy meszely fehér bort töltvénn reá, a' levét kifaltsarják, és azt itatják reggel éhoma a' beteggel.

A' *ragadó* Galajnak magváról sokann azt tartják, hogy legközelebb jár a Kávéhoz, ha Tizkória gyökérrel együtt pergelődik meg.

76. B U Z É R.

(RUBIA.)

A' *pirosító* Buzért más Országokban természetlik, mivel gyökereiből gyapjú és bőr festő piros festéket készítenek. Mi nálunk itt amott önként is terem.

Ezen gyökérnek Orvosi ereje is nagy van, az úgy nevezett *Vultott Gyermekének*, vagy a' gyermekek eltsenyveszedésének (melyet Anglus nyavajának hívják), a' gyomor és a' mej eltaknyosodásának, a' lép és máj dagulásának, a' sárgaságnak, a' mirigyes daganatoknak gyógyítására.

Egy pint vízben főzni kell egy óráig, két lat száraz akár egy lat nyers gyökeret, abba két nehézők borkövet, és négy lat mézet tenni, és naponként mintegy egy meszelyt vagy többes-két is megitatni. A' ki vele sokáig él, annak nyálát, vizelét, isonjait veresre festi.

78. Ú T I F Ő.

(PLANTAGO)

Az Útifű fajai gyengénn őszvehűző erejekre nézve a' sebek gyógyítására hasznosok, ha lehet őszvetőre azokra rakják, és ezek közt legközönségesebbek a' *széles, közép, és keskeny* Útifű.

Az Útifű gyenge jövéseit, leveleit, lehet Salátának önmé. A' széles Útifűnek magvát a' Kárnári madár szereti.

5. melegbőrt

A' *balha* Útifű magvaira töltött víz megkötszósodik. Ezzel jó kenni az égést, a' megützessedett szemeket, és a' vakaranyér tsomóit.

80. V É R F Ő.

(SANGUISORBA)

Az *orvosi* Vértő a' sebből kifolyó vért elállítja, a' sebet befóraszítja, meggyógyítja.

82. S O M F A.

(CORNUS)

A' *Húsos* Somfa kikeletkor legelőször virágzik, gyümölcseit pedig késő Ősszel tsaknem legutóljára érleli meg. Gyümölcsének nem annyira Orvosi mint eledeli haszna, külbenn pedig egy kevésse szorító és erőstő ereje van, és akár nyersenn, akár kivált aszalva s megfőzve, a' vérhasbann szenvedő hasznosann élhet vele.

A Somfa fája igen kemény, s azért kivált a' malmokban orsóknak, fogaknak alkalmas. Járom szegeket, kalapács nyeleket, páltákat s a' t. igen jókat készítenek belőle.

A' *Peresgyűrű* Somfa ennél együgyűbb tserje, de a' fája ennek is kemény, és vészsejéből alkalmasos kosarakat, kasokat készítenek.

84. S U L Y O M.

(TRAPA)

Terem az állóvizekben. Debrezenben és itt körül belől makjait megfőzve árulják kikeletkor, és ez a' gyermekeknek kedves tavaszi tsemegéje. Bélé tápláló porhanyó, lisszes természetű; a' hasmenést elállítja; lehet belőle jól megtörve, a' kis gyermekeknek, pépet is főzni.

85. F Z Ű S T F A.

(ELAEAGNUS)

Kedves illatjért illetik az udvarokra és kertekbe, és olajának nevezik. Haszna nints tudva.

(PARIETARIA)

87. FALFÜ.

Az *orvosi* Falfü terem kertekbenn, szőlő hegyeknek, és a régi kőfalakonn. Nyers leveleinek lágyító és hivesítő ereje van. Ha borban megfőzik és isszák, szabad szőket tsinál, a vizelet gyengéim hajtja, és a vesekő ellen is dűse-rik. Kivárol is lágyító kötőzésekre élnek vele. Ha megszárad, semmi ereje nints.

(ALCHEMILLA)

88. B O K Å L.

A *karetyos* Bokál leveleinek gyengéim össze-
húzó és szorító ereje van. Öntött theaát dítséink
a tudó gyengesége, és a fejer fofás ellen: de leg-
inkább csak külsőképpenn élnek vele, a sérvés-
nek, torokdagadásnak, tökösségnek s a t. kötő-
zésére.

(CUSEUTA)

89. $\bar{E} \bar{U} N Y \bar{U} G.$

Ez más plánták nedvességéből élődik; mi-
helyt más plántához érhet, arra rátelegyődzik,
abba apró gyökereket bocsát, a maga tövét gyö-
kerét elruga; kesernyés lé, szagatlan. Némejek
lágító, has indító, epe tisztító erőt tulajdonítá-
nak néki: de mivel más plántákon élődik, s
azoknak nedvességét erejét veszi magába: az or-
vosi szerek között kimaradhat.

(ILEX)

90. M A G Y A L

Leveleniek főtt vizét, mint megerősítő szert,
dícsérik.

(POTAMOGETON)

91. ÚSZÁNY.

Minden fajai ártatlanok; kevéssé szorító és hivesítő erejük van. A rüh, és a bőrnél egyéb felmázlódásait fött vízzel mosogatni hasznos.

ÖTHÍMÉSSEK.

95. K U N K O R.

(HELIOTRORIUM)

Ereje egy kevésbé szorító; a sebeket és fekélyeket főtt vízzel mosogathatni, vagy kifacsart levelet azokra ispegegetni hasznos. Jó, ugyan azokat az ostromlott leveleivel is bekötözni.

97. K Ö M A G.

(LITHOSPHERUM)

Ennek magyaráját azt tartották, hogy vesetisztító és kőrontó erejük van; de mivel nem tartoztak elegendő kívánságnak, felhagytak vele. Még most is némeleik, a' nehezezen vizelőket füstölők vélek. — A' boros hordót füstölő Anslóg közlé és teszik ezen magvakat.

08. A T R A T Z É L.

(ANCHUSA)

A *mezei* Atraktél, egy kevésbé szorító, izel-
len és szagatlan; gyökereinek fölül víze a hasme-
nest szünteti; de vannak nála jobb szerek. Azt
mondják, hogy a kígyó, sem ez, sem a többi.
Daráz levelű füvet nem szenvedheti.

A festő Atraczel gyökereiből veres festéket készítenek.

99. Å R N Ö.

(CYNOGLOSSUM)

Az *orosi* Árnő, terem mind száraz, mind nedves helyekenn. Gyökere nyálkás ízű, és a szárazon termő szagatlan, a nedves helyen termő pedig, (talán éppen azért, hogy oljan helyen termett) nehéz szagú, de az is csak addig, míg meg nem szárad. A Régiék éltek vele, mint enyhítő szerrel, a Hunnban, Hasmenésben, Vétasban, Mag- és Vér-folyásban: de ma-

gábnan erőtelen, s azért más álmhozó szerekkel elegyítik, minden igaz ok nélkül, és készítenek vele bizonyos opiumos pilulákat; és azokat ennek nevével *Arvós Pilulának* (Plinae de Cy-noglossa) nevezik; holott azon pilulák erejében, az Arvónak semmi része nincs. — A levelei a daganatokat hivesítik és osztalják.

100. G Á L N A.

(PULMONARIA)

Terem mindég csak az erdőbenn, tavasz elején virágzik. Főtt vizét a' tudó nyavajábnan, vérpökésben dísérik, öszvetört levele sebre jó.

101. N A D Á L Y T Ö.

(SYMPHYTUM)

A' *fekete* Nadálytő, terem mindenütt a' vi-zenyős rétekben. Gyökere vastag, széllyelágazó, kívül fekete, belül fehér, szagátlan, nyers korábnan nyálkás, szárazon taplos és liszes.

Ennek főtt vizét nemeljek túl a' rendint is dísérik, a' Vérköpés, Hasmenés, és Nátha-hurut ellen. Téssen is hasznolt, ha figével, apró Mályvával, és Zilizzel főzödik össze; de jobb vele csak külsőképpenn élni, a' sebek kötözésére, melyet nyálkás erejével hatalmasan forraszt és gyógyít. — Azt mondják, hogy a' fűzékban fővő húst is össze forrasztja.

102. S Z E P L É N.

(CERINTHE)

Levelei gyakran fejt pontokkal vagy szep-
lőkkel jegyesek, onnan vette Szeplén nevezetét. Hivesítő erejének, és theját a' vérpökésben hasznosnak tartják. A' méhek a' virágát szeretik.

103. B O R Á G Ö.

(BORAGO)

A' *kerti* Borágó virágát, leveleit és gyökerét, szíverősítő szernak tartották; de a' próbát nem áll-

állotta ki. Azomban ennek leveleit, saláta vagy ugorika módra betsinálva, vagy paréj módon s paréj közt elkészítve, igen kedves eledelnek tartják, a' kik vele élni szoktak.

107. K I G Y Ó S Z I S Z.

(ECHINUM)

Ez is, mint a' több Daróztlevelűk, nyálkás, kevésbé szorító, és a' sebek gyógyítására alkalmas.

108. N O L Á N A.

(NOLANA)

Erről a' Péruai plántáról azt írják, hogy a' tyúkrok nagyon szeretik, és megbízának tőle. A' Magyar Országí tyúkok hát vagy különböző természetűek a' Péruaktól, vagy esmeretlen eledelhez nem mernek nyúlni, mert a' kertben, se le-
velét se magvait nem illetik.

109. M Ü K Ö T S.

(ANDROSACE)

Vizellet indító erejével fogva, a' vízbetegségben hasznosnak mondják.

110. K Á N K A L I N.

(PRIMULA)

A' *tavaszi* Kankalin, erdőkönn, hegyekben terem, a' kertekben is kedves. Virági illatozók, kesernyész íznék; in erősítő, oszlato, fájdalom enyhítő, vidító erővel bírnak, és azért a' szédülésben, ájulásban, főfájásban, köszvényben, és más elgyengülésekben, virágának öntött theájával élni hasznos.

Virágfűrtjének kifatsart leve, a' bőrt tisztítja és széplíti, ha vele kengetik. Jó az egész plántából fordót is főzni a' köszvényes tagoknak. — Hasonló erejűk a' több fajai is, és azok közt nevezetesen a' *tzifra* Kankalin.

111. NYAKPERETZ.

(CORTUSA)

Mind formájára mind erejére nézve, a' Kankalinhoz közelit.

114. TÜRTSZIRON.

(CYCLAMEN)

A' *lyeti* Türtsziron terem a' sütt erdőbenn, virága kedves illatú, de ereje a' gyökerebenn vagon. Gümös gyökere talán a' serések szeretik, mert disznó kenyernek is hívják; de az az embernek ártalmas, mert igen keserű, égőt-rágó erőt, és azért bévenni eppenn nem bátoraságos.

Van mindazáltal haszna a' külső körtésekre. Ha megreszelve, és szarvas marha epével, vajjal vagy ó hájjal öszvetörve, a' gyomorra kötik, széklet tsimul, és a' gilszták is kihajja. — Ha apróra vágda a' vizre hánnyák, a' halak elkapkodják, és megszédülnek, sőt meg is döglenek tőle.

115. ELETZE.

(MENYANTHES)

A' *Vlada* Eletzke terem vizenyős lapajokon, száratlan; virági és hármas levelei a' gyökerről nőnek. Ez igen jó orvosi erővel bír; gyenge szagú, de nagyon keserű, és a' tiszta keserűség között tartozik.

Erősíti a' gyomrot és tagokat; a' nyálkás, nyúlós, megiszapolt nedvességeket feloldvasztja, és a' vizet s izzadás által kihajja; és azért a' Scorbut, Hypochondria, Sárgaság, Vízibetegség, Gilszták, belső részek dugulási, és azokból származó Hideglelések ellen, igen hasznos orvosság.

A' negyednapi Hidegben is, még akkor is, mikor abba az ember a' kigyógyulás után esett vissza, különösen használ.

A' vele való élés módja az, hogy a' nyers leveleinek kifatsart levét kell egyegy asztali kánnal bévenni, vagy pedig fél marok levelét kell

eggy

eggy meszszel vízben megfőzni, és azt inni. — A' Gilszták ellen lehet az öszvetört levelek porát egyegy kés hegyenn reggeljokor bévenni, s a' mellett a' főt vizet inni.

A' *rézi* Eletzke a' víz színénn úszkál, és a' hol nagy bővséggel van, ingó lápokat formál. Tsak a' virágzás formájára nézve egyez a' másikkal, egyéb részére és tulajdonságaira nézve különbözik.

117. LIZINKA.

(LYSIMACHIA)

A' *Púzen* és *Penzlenellü* Lizinkának íze keserű, és egy kevésse fojtós; ditsérk némelyek a' hosszúas hasmenésekben.

118. TIKSZE.

(ANAGALLIS)

A' *páros* Tikszenet mind a' régiek, mind az újabbak ditsérték, a' veszett eb matása ellen. Megszárazva, és porrá törve beadtak belőle a' betegnek mindennap 1 $\frac{1}{2}$ nehezéket, és a' sebet is ezen porral hintették; de sokan már keservesen megfatsaltokoztak, a' kik ezen Orvossághoz bíztak. — Probáltak főt vizével órtüket is gyógyítani. — Azt mondják, hogy ha megrágja az ember, a' lógó fogakat megerősíti.

Ditsérk főt vizét a' Juhok kábulásában; kifatsart levét pedig a' Lovak szemekenn való hályog ellen.

121. SZULAK.

(CONVOLVULUS)

Ennek fajai mind hasindító erővel bírnak. A' leghatalmasabb Patkai purgáló szerék, p. o. *Jalappa*, *Scammonium*, *Melchoacanna*, *Soldanella*, mind ennek fajai, melyek a' meleg Országokban teremnek.

A' nálunk közönséges nagy Szulák levelének, és kivált gyökereinek káztatott s kinyomott leve,

L 3

hason-

hasonlóképpenn hashajtó, de kevesebb rágással, és talán inkább a mi természetünkhez való mint amazok. — Vizes borral főt levét, a Vízibetegségben lévő embernek, reggelenként inni hasznosnak tartják.

A *kis Szulákot* szélhajtónak és fájdalom enyhítőnek hiszik.

122. PERKATA.

(IPOMOEAE)

Mint hogy természetben és virágzásában a Szulákhoz hasonló; méltán lehet gondolni, hogy természete és tulajdonsága is azzal egyez.

124. TSENGETVŰKE.

(CAMPIANULA)

A Harangforma bokrétyú plánták közt némelyek mérgesek, némelyek ártatlanok. A Tsengetvűkének sok fajai között, egy se tapasztalható mérgesnek, de Orvosi haszna szinte egynek is tudva; hanem a *villas Tsengetvűkével* a fájós nyakat borogatni jónak mondják.

128. LONTZ.

(LONICERA)

Belső orvoslásra próbálni nem jó, mert a testben rendetlen változásokat, vérvizellest s a t. okoz. — A *furós Lontzot* a megerekedt magfolyásnak elindítására jónak mondják.

129. PORHONROJT.

(LOBELIA)

Ez az Üri kertekben is ritka, mérges; az Amerikaiak frantzúz gyógyítanak vele.

131. VIOLEA.

(VIOLEA)

Ennek minden fájának a gyökere, hányató és hashajtó erővel bír. Ennek faja a Patikai Ipecacuanha is. (nem mindenik, hanem az, a mely fejeirebb és őrsebb). —

A *lavasszi Viola* virágának kedves illata, vídtó, szív erősítő; theája in erősítő, fájdalom enyhítő; de módjával kell vele élni, különben tsabulást okoz. —

A *Háromszínű Viola*, mely majd mindenütt terem, és egész esztendőnn által (még ha az idő engedi, télen is) virít és virágzik, virágostól levelestől öszrevagdalva, és árnyékomb meg szárítva, egy a legjobb mejet tisztító, erősítő, és köhögést szüntető theák közül; mely megtettik abból is, hogy ha nagyonn bőv mértékben élnek vele, a gyomrot felháborítja. — Ugyan ez. Főt vizével élni pedig az ótváros és koszos gyermekeknek, igen hasznosnak tapasztalattott.

132. MÉRPILES.

(MIRABILIS)

Mind a *Delignytó* mind a *hosszúnyakú Méhpilis* gyökerének, hatalmas hashajtó ereje van, és a Patikai Jalappánál, mejet idegen Országok-ról hoznak, nem sokkal, vagy nem is alábbvaló. Lehet vele élni, mikor szűkség, éppen úgy, mint a Patikaival.

Kertekben, a szabad földben, vígann és bujann nő, és semmi nagy utánna való járást nem kíván.

133. FARKKÓRÓ.

(VERBASCUM)

Ennek fajai, kivált pedig az *őkor Farkkóro*, síkos nedveséggel bírnak, és ennél fogva lágytók lévén, hasznosok az enyhítő kötőzésekre.

Az *őkor Farkkóro* gyökerének és virágának főt vize, alkalmas a fájós torok gargarizálására, itala pedig a meji fájást, köhögést szünteti, a vértást gyógyítja. — Virágát faolajba bétstina,

nálni, 's azzal a' vak aranyér fájdalomas tsut sorodásait kengetni hasznos.

A' *Molyüző* Parkóciónak ezeken kívül az a' tulajdonsága van, a' mint mondják, hogy a' hóvá leteszik, rá sereglenek a' molyok, és ez által el lehet azokat a' ruhától húzni.

134. REDŐSZIROM.

(DATURA)

A' *Maszlag* Redőszírom, terem mindenütt a' Fáluk Városok körül, 's a' kerekben a' kővér televényes földben. Ez mérges plánta, és a' gondatlan vele való bánás, már sokaknak életébe került; sok közvényes embert kivégeztek már ezzel, mikor a' magvát öszvetőve vele megfirták.

Sokszor a' gyermekek tudatlanságból 's játékból, magvát, valamennyire édes ízért megették, 's halálos veszedelmebe estek tőle; vagy börtörszágaiból szivárványt 's sípót tsinálván szopogatták, 's azután rosszul lévén, a' Szülék nem tudták mi bajok. Ha hát ezt a' mindenütt láb alatt forgó veszedelmes plántát kiirtani nem lehet: szükség a' gyermekeket idejekorán megtanítani rá, hogy ahhoz ne nyúljon.

Azomban ezzel a' mérges plántával a' tanúk Orvosok nagy orvóslásokat tettek, és kiváltsképpenn örültek gyógyítottuk; de az ilyen dolgokban tudatlan ember vele próbát ne tegyen, mert meglehet, hogy mikor jól akarja tenni, akaratja ellen gyilkosságba esik. — Külsőképpenn lehet a' leveleinek hasznát venni, ha sűrűl öszvetővénn a' daganatokra kötik; mert ez a' kenőts a' fájdalmat enyhíti, és osztat.

A' több fajai is mérgesek; de azok nem fogynak úgy szem előtt, mint ez.

135. TSALMATOK.

(HYOSCYAMUS)

Legközönségesebb faja a' *Bolondító* Tszalmatok, mely úton üfflellem terem. Ez is mérges, bódító, kábító, de nem olyan isaló mint a' Redőszírom, mert nehéz és főszerűtő szagával hirtéd, és az embert magától elűzi.

A' hasagató tüzes daganatokat fonyasztott levelével borogatni szokták; magvaival pedig a' fájós fogat füstöltni, a' meljnek sokszor, ha az ember a' füstöt szájában tartja, vagy felszívja, rosszsz követhetése van.

Van más ártatlanabb módja is a' fog füstölésnek, mely által, a' mint mondják, a' fájó fogból a' férgek, meljnek a' fájdalmat okozták, kihullanak. Ez így megyen véghez: Eleven szénre Tszalmatok magot hűtenek, 's azt egy tállal béborítják, hadd járja meg a' füst; kevés idő múlva felfordítják a' tálat, meljlet már a' szenvedő bódított fővel készenn vár, és a' száját reája tántja; sőt talba pedig az alatt meleg vizet töltenek. Nem sokára szűnni kezd a' fájdalom; 's mikor a' beteg megúván élveszi róla a' fejt, a' víz színénn egynehány sajtféreghez hasonló vékony szálatshak úszkálnak, meljékről azt hiszik, hogy azok a' fogból kibúllott férgek.

A' mesének megfajtése ez: minden apró magvak, a' tűzben kipattannak külömbkülömb formákra; a' Tszalmatok magva mind olyaná lesz a' kipattanással, mint egy kis sajtféreg, (a' mint ezzel akárki is próbát tehet). A' kipattogzáskor ezek közül egynehány a' tálnak izzadt oldalára ragadt, meljket osztán a' víz lemosott. A' fogfájás megszűnt, mert a' mérges pára tábólította tette az ember fejt, és érzését; de mihelt abból kijózanodik, a' fogfájás is vissza jő. A' ki a' dolognak végre nem jár; minden képtelenséget

L 3 hely másképp jellemez.

könnyen elhiszen, kivált ha a' dolognak olyan színe van mint itt!

A' derék Orvosok tudnak ezzel is nagy orvoslásokat tenni, még pedig nehéz betegségekben: de a' ki esztét és életét szereti; kenőfendő tanácsára, se gyökereit se magvát bé ne vegye.

A' Jeyér Tsalmatok a' bolonditónál sokkal kisebb erejű, és kevésbé veszedelmes, de azért ennek is Orvosi hasznára való fordítását csak a' tanult Orvosokra kell bízni.

136. D O H Á N Y.

(NICOTIANA)

Ha valamely dolognak betét a' közönséges kedvességből lehet megítélni: úgy a' Dohánynak kell adni az elsőséget minden e' föld kerekességén található Növények között. Mert sem az Eledelel, sem más hasznára való plánták között nincsen egygy is, mely az egész Világon lévő minden Növények közt oly esmeretes volna, és a' mellet olj közönségesen élneket, mint a' Dohány. Eszakon, Délenn, Napkeleten és Napnyugaton, Gyönyörködnek ennek szédtő füstiben, és nagy része az embereknek, a' porát is szüntelen zsebében hordja és szipákolja.

Alig hozta ezt be Nikózius János 1560-dik Esztendőben Amerikának Tabagó nevű Szigetéből Európába, a' midőn a' vele éles közönséges lett. Ez azt mutatja, hogy az ember még a' méreggel is szembe mér menni, és azt a' hozzá szokás által nem csak elűrheti, hanem még Gyönyörűséget is találhat benne.

A' Dohány mérges természetű, fő szédtő, Gyomor háborító és álmhozó plánta, a' mint ezt tapasztalják magokonn azok; a' kik még hozzá nem szokván, a' füstét szívni próbálják. Azomban a' tapasztalásból tudva van, hogy a' nyálkás

kás és taknyos megrekedt nedvességeket, a' füst a' szábam, s a' pora az orbam fölőlvastija és kitisztija; a' homnan az ezekkel bővölködő s mitattok szenvedő személyeknek a' vele való élés tagadhatatlanul hasznos, csak hogy módor tartanak benne, mert túl a' rendim minden megárt, haemha azt tesszük fel, hogy az emberi természet mindenhez hozzá edződik.

Mint hogy a' Pestises Levegőégnek a' nyálkás nedvességek a' taplói: helyes állítás az is, hogy a' Dohányozás a' pestis ellen nagy ótalom; sőt azt is mondják, hogy a' Dohány áruló Házakban Pestis nem tapasztalható.

Különös dolog, hogy azt a' tsipös és lúgsóval teljes füstöt a' tudó szenvedheti. Nem csak magok a' pipások ki's bé lehellik ezt, hanem sokann, a' kik magok nem dohányoznak is, örömet és ártalom nélkül elvagnak a' dohány füsttel tele szobáim.

De mind ezek mellett is, a' Dohánynak kifatsart levével, vagy főtt vízzel, vagy theájával, belső orvosságnál élni nem volna tanácsos, mert kegyetlenül purgál, és rossz következtetést huz maga után.

A' füstöt pedig belső orvoslásra is fordítják a' tanult Orvosok; ezt adják, mint leghatalmasabb kristályt, mikor az utolsó szűkségben segíteni kell; nevezetesen, a' legmakartabb szorításokban, a' görts-kolikában, vízbe és gőztől fűlnek felélesztésekben; a' hol ha ez sem munkálkodik, kevés reményesség van az élthez. A' közönséges kristályhoz is, ha azt keményebbé akarják tenni, valami kevés dohány levelet tesznek.

Külsőképenn, a' megfőtt Dohány lével való mosogatás, jó orvosság a' rüh ellen; sőt a' marhának rühességét is legbizonyosabban ez Gyógya

gyítja meg. — A hamufégeknek, a vetemé-
nyekről való elvesztésére használ, ha a Dohány
leveleket megszáraztván, megtörvén és meg-
szitáiván, ezen porral belintik.

137. NADRAGULYA.

(ATROPA)

Az *altató* Nadragulya, és kivált a *maszlagos*
Nadragulya halálos mérge. Gyümölsét tudatlan-
ságból vagy vakmerőségből megenni, vagy leve-
lét s gyökerét orvosság gyanánt bevenni, bizo-
nyos kár. Kivülről mindazáltal lehet hasznokat
venni.

Az *altató* Nadragulya leveleit téjben meg-
főzni, és az írtshúsok dagasztját, s más kemény
dagasztatot vele borogatni jó.

A *maszlagos* Nadragulya leveleinél kinyo-
mott levélvel, a ráksílyet, farsábát, kőszvényes
tagokat kengetni, hasznosnak tartják.

A tudós Orvosok, belsőkeppenn béátható
orvosságokat is tudnak ezekből készíteni, és nagy
haszonnal beadni a legmunkatöbb nyavajákban
is, mint vízbetegségben, nyavajátórésben, dü-
hösségben, szédülésben, rákfenében s a t.
Más ember pedig jobb ha ezekhez nem nyúl, ha-
nem a mennyire látja, annyira kerül.

Az *altató* Nadragulya gyökere kétágú, és ol-
jan formájú, mint az emberi test, a köldökétől
fogva a talpáig. Ez elég alkalmatlanság volt kü-
lönb külön babonákra a régieknél, a kik ezt,
a régi mesékben híres varázsló Circeól, *Circea-*
nak is nevezték, és szerelen varázsló erejének
hitték. +)

139. PÁPONYA.

(PHYSAIIS)

A *piros* Páponyának, hivesítő, fájdalomenyhi-
tő, haslágító, kivált pedig vizellelhajtó ereje van.

Van egy fajta az úri kertekben, melynek gyü-
mölse Ananász lüzü; a több fajtái gyanúsok.

140. TSUTSÓR.

(SOLANUM)

Ennek minden fajtának nehéz szagú levelei
és virági vagynak, gyümölsései émelygősök és
mürgesek: vagynak mindazáltal köztök, melyek
vagy orvosi vagy eledeli hasznokról nevezetesek.

A *Keserűdes* Tsutsór, nevet onnan vette,
hogy ha az ember a szárát vagy gyökerét meg-
rágja, s nyálát lenyeli: először émelygős keserű
íz érez, aztán pedig még édesség lepi el a
száját, kivált ha egy korty vizet iszik rá. Terem-
lapos nedves helyeken, kivált a nád közt, sok
helyeken olj bőven, hogy szekerekkel hordják,
és kásokat főnnak belőle. Orvoslásra jobbak azok,
a melyek erdős helyeken teremnek.

Ez, a Hazánkban termő orvosi plánták kö-
zött, a legbevisesebbek közé tartozik; és kivált
a hol Orvos és Patika közel nincs, nagy haszon-
nal lehet vele élni. Szedni kell pedig a szárát vagy
venyikéjét nem leveles korában, hanem késő
őszől fogva kikeletig, össze kell vágni mint a
dohányt, és úgy árnyékban megszáraztatni.
Hatalmas vér tisztító. A megsűrűdött és tsí-
pösödött vért és nedveségeket helyre hozza, s
azoknak romlott részeit, a szék, vizellet, és gö-
zőhetés útján, a testből kiharítja.

Nagy haszonnal és biztonságosan lehet vele
élni, a Forróhideglelésben, Oldalgyulladásban,
Tüdőgyulladásban, a bőrnek omladozásában,
Rühben, Fekadékokban, Orbánzban, a napos
Hideglelésekben, megrekedt Náthában, Sárga-
ságban, Vízibetegség kezdetében, Kőszvény-
ben, Farsádban, s más hasogató fájdalmak-
ban;

bann; kivált az éltzakai kinos Lábszár hasogatózáibann, sőt még a Skorbütann is; továbbá a tsonok nyavajábann, eves sebekbenn, még a Ráksütibenn is. A' Havi és szülés után való tisztulás rendelkezését helyre hozza.

Némely személyek, mikor az ezzel való orvoslásra fogják magokat: szédülést, émelygést, hányást, és kezeik rángatózását is szenvednek tőle; vigyázva kell hát es kevesenként hozzá kezdeni.

A' vele való élésnek legjobb módja ez: Eggy meszeselyes tsuporba vagy bögrébe tégy Keserédest, a' mennyit három újjod közt felvehetsz, s tölts reá forró vizet, és fedd bé jól, hadd álljon úgy fél óráig, míg jól áttalázik. Akkor forrald fel, s igyad, mint a' Kávé szokás, reggel is estve is két két findzával, az első findzát teljesen, a' másikat magábann. Lehet vele úgy is élni, hogy az ember a' főtt vizet napközben iszogatja. Eleinte émelygős ízű, és nehez szagú, de hamar hozzászokik az ember, kivált ha kitínyen kezd. — Bogóit bévenni nem jó, mert azok mérgesek.

Kolompír Tsutsór. Amerikai plánta, Európába hozódott és esmeretessé lett a' 17-dik Század elején. Szára, levelei, virági nehez szagú, bódító, bogói émelygősök, mérgesek, haszonra sem ezek, sem am azok nem fordítódnak; hanem a' gyökereinek gumóiert vagy tsitsókáiert termesztik, és nagy betsbenn tartják ezen plántát, nem csak az oljan Országokbann, a' hol *Tengeri* Málé nem terem, hanem mi nálunk is, a' Gaboná minden nemének bővsége mellett is kedves.

Gumói lisztes bétűk, táplálók, a' mivelés és hozzászokás által ártatlanokká lettek. A' hol divatjában

vatjában élnek vele, sokképpenn fordítják az emberek eledelekre; bíztalják vele a' szarvas marhákat és sertéseket is.

Mi nálunk ezen Plántának közönségessé letelét és termesztését nagyon hátrálja a' *Tengeri* Málé, mely ő nála minden tekintetbenn sokkal hasznosabb. Termesztik mindazáltal Hazánkban is sok helyeken, a' kenyér szükségének pótolására; másutt csak a' szegény emberek s gyermekek tsemegéjének. Nehol a' magó sertéseket is gidelgetik vele.

Ha a' nyers Kolompirt megiszlítottánn és megszelvénn szitába teszik, és bőv vízzel kimosogatják: a' víz a' lisztes részeket az alatta lévő dúsába leviszi, s azon lisztből jó keményítőt leszá. Nyersen öszvetörve vagy megszelvé, jó házi orvosság az égések borogatására.

Paraditsom Tsutsór. Mégért bogója szép piros, van benne valamely kedves savanyúság, meljert belőle, hús mellé, igen jó ízű mártásokat csinálnak; de bűzös voltáért, és valami émelygős ízéért, mely a' megkészítés mellet is megvan benne, sokann nem kedvelik, sőt gyauúsának tartják.

Fekete Tsutsór. Utóni útfjelen termő plánta, és *Ebszoló* név alatt esmeretes. Ennek öszvetört leveleit, vagy kifajszart levét, igen dítsérik a' tűzés duganatokra, Körömméregre, tyúlszemre, végbél fájdalmaira, sebéire, és hisutsorodására. Ugyan ezen ereje van a' Kolompír és Paraditsom Tsutsór leveleinek is. Belső orvosságtá vele élni nem jó, mert bódító mérges.

Tojás Tsutsór. Termesztik kertekbenn, és némelyek a' bogóiból éelt készítenek. Leveleinek ereje az, a' mi a' fekete Tsutsoré.

141. P A P R I K A.

(CAPSICUM)

A' *török* Paprika száraz bogycóinak, és magvainak borsos égető ereje van. Éretlen bogycóit a téli étkezés Ugorika közé rakják, hogy erősebb legyen. Megért bogycóival, magvastól öszvetőrvé, bors gyanánt élnek, és sokan a borsnál jobban kedvelik az ételbenn, mert szinte olyan erős mint a' bors, de nem hevítő mint az.

A' paprikás eledelt javasolják a' gyenge gyomrúaknak, a' megrekedt náthában és füladozásban lévőeknek. Némi helyekenn a' Paprika Theáját, házi orvosságnak tartják, minden rázó hideglelések ellen.

143. B E N G E.

(RHAMNUS)

A' *Variétéus* Bengének bogycói keserűk, főtósok, a' gyomrot felhaborítják, és hashajtó erővel bírnak.

A' *hengye* Bengé bogycóiból zöld festéket készítenek.

A' *kutya* Bengének kérge, ha egy s két nehezéket belőle theának öntenek, hashajtó, de nagyon kemény. A' gyenge agairól tavasszal lehamított és megszárazított kérge, kézelt a' China erejéhez.

Kérgéből sárga, bogycóiból zöld festéket készítenek. Fájának szene pedig puskapor készítésre igen alkalmatos.

146. K E T S K E R Á G Ó.

(EVONYMUS)

A' *tsikos* Ketskerágónak tsipós és gyomor rágó ereje van. Tokjainak lúgia a' tetveket és serkeket előli. Ha a' marha, levelét s gyümölcstét megsezi: megdöglik tőle. — Szenének a' rajzoló, fájának az orsósinulók hasznát veszik.

147. R I B I S Z K E.

(RIBES)

A' *veres* Ribiszke, *Poszméte* Ribiszke, és *piszke* Ribiszke, kedves savanyúságokra nézve, mind nyersen, mind főzve kedves eledelek; igen jó hivesítő erővel bírnak.

A' *veres* Ribiszke kifatsart leve, megtűkőrozva, vagy az abból készült patikai Roób, igen jó szomjúság enyhítő a' forró nyarajákban.

A' *fehérte* Ribiszke bogycói is savanyúk, hivesítők, de ezen kívül vértisztítók, vizellethajtók, fájdalomenyhítők. Az azokból készült szirupot dítserik a' torokgyulladás, petéts, vérhas, sőt a' dühösség ellen is. Bogycóinak íze kedvetlen undorító.

148. B O R O S T Y Á N.

(HEDERA)

Öszvetőrt leveleit, vagy azoknak kifatsart levét, a' régi éves sebek gyógyítására dítsérük. Bogycóját a' régi makuts magfolyás ellen különösen hasznosnak mondják.

Ezen plántából, a' meleg országokban, (néha minálunk is) szivárogi ki valamely gyanta (Gumi Hederae) mellet megszédnek, és a' Paikákban árúlnak. Ezzel füstölt Hanerrel dörgölgetni a' daganatokat igen jó, mert nagy oszlato és erősítő ereje van.

149. S Z Ó L Ó.

(VITIS)

Nincs a' világom olyan Növény, melinek minden részei úgy haszonra fordítottak volna, mind az egészség fenntartására s helyre állítására, mind a' gazdaságra nézve, mint a' Szőlő.

Gyökerének fött vizét dítsérük a' bőrnek kérésessége ellen, ha ezt azzal mosogatják. Ha pedig borban megfőzve, a' tüzes daganatokra rakják, azokat megérleli és kifokaszítja.

Venykéknek metzékör kifolyó leve, az ábrát tisztítja, ha vele mosogatják, sőt a szülmőt is elveszti; bevéve pedig borban, a tsipás vagy folyó szemnek gyógyítására hasznosnak tartják. — A' venyike hamvának lúját, szappannal felhabarva, más hamvak felett dörtyök, a' ruhának, s más bőrn való omladozásoknak gyógyítására.

A' venyikét a' náddal fedett házaknak ormójára szokták rakni, és az a' korszolást a' romlástól sok ideig mególtalmazza. Ha a' pajtákat tsak tsupa venyikével fedik is bé, bár mely ősze viszza álljanak is a' venyike szálak; az eső (ha tsak nem hirtelen zápor) rajtok által nem hat, hanem a' venyike szilakonn leszivároog.

Az erdőkön termő Vadszőlő venyikéje, mint-hogy nem metződik, felkapaszkozik a' legmagasabb fák tetejére is. Ez a' venyike alkalmas kútosornak, és ruha- s más - szárazító kötél helyett lehet hasznát venni.

Leveleit, borban megfőzve, javasolják a' szülő aszszonyoknak, gyenge korokban pedig töltött káposzta gyanánt lehet velel élni.

Virágát ha megszedik, és szüretkor hordót forráznak vele, vagy must forráskor egy zalskóban a' hordóba teszik míg kiforr: a' bornak kedves illatot ad.

Egresével, kedves savanyúságú, gyomor erősítő, és könnyen emészthető eledelket készítenek. Magában pedig az Egresnek kinyomott levét, adják a' gyenge gyomruának, mint gyomor erősítőt. A' hasos Szőlő, mikor sendülni kezd, megaszalják teli Egresnek, a' meljel készült étel különösen kedves ízű.

Jól megért *Bogyója* vagy szőlője kedves ízű, síkosító, haslágító, hízáló, a' rohadásnak elmentál; de hideglelés személyeknek nem javasolják. Szőlő éretől fogva Szüretig, és aztán is, míg a' firtóket el lehet tartani: az ezzel való bőven és Savanyvíz cura gyanánt van, sőt annál jobb, mert az embert meg is hízalja. A' Szárazbetegség ellen is jó óltalom; a' vértás, a' forró és rohasztó nyavaják ellen pedig orvosság.

A' Szőlő nemel fajtának Bogyói, az arra alkalmas nyáron megasznak, s azokkal készíttik az aszszőlő borokat; másokból pedig aszálás által készítik a' malósát és aprósólót, melyeket részserént mint kedves ízű tsemegéket és fűszerszámokat, különbkülömb eledelkre fordítanak; részserént mint hivesítő s lágító szerket orvosságok közzé elegyítenek.

A' jól megértett Bogyóknak kinyomott leve a' Must, tizkörös édességű, síkosító, lápláló, hasindító. Ha a' Mustot sok ideig főzik, hogy megsűrűjön: leszz belőle a' Mustméz, mely ha jól készült, édességét egész esztendeig is megtartja, és méz gyanánt lehet vele élni. Mostanában próbáltak tizkört is készíteni belőle: de ha a' próba mindenkör és mindennek szerentsés volna is, alig ha lenne benne gazdaság.

A' Must igen huzlándó a' megforrástra, a' mikor Szénsavanyú szesz vagy gőz fejtődik ki belőle, mely mikor a' mustot elválván, szabad alapoltra jut, és gőzzé leszz, szörnyű erővel kiterjeszkedik, és rugóson széllyel fészül, úgy hogy ha ki nem mehet, a' legerősebb hordót is széllyel szagaftja.

Valamint pedig magából a' szénből, úgy a' mustból sem fejtődhetik ki a' Széngőz, ha tsak

azt a közönséges levegő nem érdeklí. Ha hát az édes vagy fél forrásban lévő, vagy még tőkéletesen ki nem forrott Mustal az edényt tsordáltig főtltvén, úgy bétínálják annak száját, hogy legkisebb levegő se férjen hozzá; és hideg helyre tévén, a melegséget is, meli a forrást seggeleni szokta, tőle elzárják: megakadályoztatódik vagy félbe szakad a Mustnak forrása; és mikor idővel az ilyen edényt előveszik és felnyitják: hozzá érvén a borhoz a külső levegő, azonnal pésegni (musszirozni) kezd.

A mustból kifejtődött Szénsavanyú gőz, a gyertya lángját elcsapja, és minden leheltő állatot megöl, ha az azt beszívja. A közönséges levegőnél háromszorta nehezebb, s azért a földre foly le. Innen megessik, hogy ha az ember a forró mustos pintzében egyenesen és lábujjhegyre felemelkedve jár, és a gyertyát magasan tartja: sem maga le nem főtődik, sem a gyertyája el nem alszik; ha pedig valamint le talál hajolni, és feje a gőzbe belémerül: abban a föld erősen tában lefőtődik. Ezt a szeszet a föld erősen benyeli, és magával egyesíti, úgyhogy akárminthely volt is a pintze vele, keves napok múlva semmi nyoma nints.

Haszonra is lehet a Szénsavanyú gőzt fordítani; mert ha a folyását vizes edényekbe igazítják, vagy tsak a pintze földjére laps edényekben vizet raknak: a viz, kivált ha gyakran felzavarják, ezt a gőzt magába nyeli, megsavanyodik tőle, és etzet lesz belőle.

Különös az, hogy ezek a matériák: Víz, szerző, Szénszerző, Főtő szer, mikor a testekből kifejtődvén, kiterjedt állapotban, s levegő, Szesz, vagy Gőz formában vagynak, tsak akkor fojtják meg az állatokat: mikor pedig a

tes-

testekbe bé vannak szorítva, és azoknak alkotó reszek: egészen más tulajdonságú. Míg a veszedelmes Szénsavanyú gőz vagy borszesz benne van a szőlőlevben, a mustot édessé és egészségessé teszi: ugyan ezt a gőzt pedig ha a víz elnyeli, és magába szorítja; a vízből etzet lesz.

A Mustból, a megforrás által lesz a Bor. A jól kiforrott, megüstült, és megállapodott Bor, kellemelesen ingerlő erejével, a legjobb erősítő, erzőinkat felebresztő, vérforgást gyorsabb tevő, elmét vidámitó szer; és az ellankadásban, erőnek elszakadkozásában, szomorúságban, és minden elgyengülésekben igen hasznos, orvosság. Azok, a kik vele, mint rendes itállal, mértéktelenül élnek, mind egészséges korokban, mind egészségének változásában, tapasztalják a bornak előadott jótévő munkáit; a kik pedig azazal visszaélnek, megfosztják magokat annak orvosi erejétől, vagy legább az ilyen esetben, a vele való élést bizonytalanságba hozzák.

A tanult Orvosok tudják a Bort a Petésben, a Hagymázban, és más igen veszedelmes Hidgelelésekben is orvosságul rendelni; de más azt ne tselekedje vakában, mert megessik, hogy a belegnek helytelenül beadott Bor, valóságos mérgegé válik.

Külsőképpem pedig a Bor, a legjobb gyógyító szernek közé tartozik. Az üteket és megsebedéseket meleg Borral mosogatni legjobb. Ha a gyermekek elesnek, és magokat nagyon megutik; szakség nem tsak az ütes helyét, hanem egész testeket is, meleg Borral mosogatni, kivált mejjeket, hasokat, és bárok gerintzét. Az elalált beteg is vídúl, ha kezzeit, lábait, és ábrázaját meleg Borral mosogatják.

A veres Bornak, a magába vett törköllyel fogva, szorított ereje van, mint a fejérnek; az ebbenn megfőzött savanyú almával, a fájdalommas vak Aranyeret költözni jónak tartják. A kik a beleknek eltágulása, puhulása miatt, vagy szorultást, vagy hasmenést szenvednek, azoknak a veres Bor ital kész orvosság.

A Borból készűl a legjobb *Etzet*, mely nélkül a háznak, konyhának el lenni nem lehet. Ez nem csak az eledelek készítésére szükséges, hanem azonn kívül igen hasznos Házi orvosság is. A vér szenvedésének hatalmason ellent áll, és azért a nyári nagy melegekben, s a forró hideglelekben hasznos az ital közé elegyíteni, ha a beteg az izét szenvedheti; némelyek ezen végre a tsitrom levél inkább dicsérik. —

Mikor rohasztó nyavaják uralkodnak, vagy mindenkor, ha a levegő a házbann egésségtelen; igen jó a házbann *Etzetet* hinteni széljél, vagy forró *Etzetet* vinni bé és elébb tovább hordozni. (eleven szétre vagy tüzes téglára s kályhára lótsolni nem jó, mert az által ártalmas gőz is fejtődik ki)

Az újult embernek legjobb, *Etzetet* tartani az orra alá, s azzal a vakszemét, ábrázatját, kezéit és lábait mosogatni. — A vérfolyásbann s vérköpésbenn is hasznosnak tapasztalatott, öszveházó erejére nézve, az ital közé elegyíteni. —

Az *Etzet* hasznos orvosság a plántai mégek ellen is. Ha valaki gyilkos Tsomorikát, vagy maslagos Nadragulyát, vagy bolondító Tsalmatokat, vagy sok Opiumot s a t. talált enni: legjobb orvosság, ha sok *etzetet* iszik, és a fejét s Gyomrát *etzelbe* mártott ruhával borogatják.

De

De ha valaki értzi mérget talált bévenni, akkor nem az *etzel*tel, hanem a téjjel kell így tselekedni.

Külsőképpenn az *Etzet* és annak meleg párájá ingerlő, és igen jó oszlato. A vak aranyérnek megdagadt és tüzesedett fájdalommas tsomóit, az *etzel*nek meleg párája kevés idő alatt vagy eloszlatja, vagy kifakaszítja, ha t. i. a szükség ládájának egy szegeletébe, egy darab jó meleg, de nem szinte tüzes téglát tesznek, arra egy kevés jóféle *etzel*et öntenek, és a beteg a ládára ültek, hogy a pára a fájdalommas részt jól általjárja.

A *Borsepró* igen hatalmas oszlato, és hasznos vele kenegetni, borogatni a tüzes dagadtokat, fitzandásokat, szakadásokat, és fenenemű sebeket.

A *Törköly* oszlato és erősítő; a sибadó vagy szelintőtte vagy száradó tagokat vele borogatni hasznos. A kőszvény fájdalmi ellen is dicsérik.

A Bornak seprejéből, és törkölyéből főznek *Palinkát* vagy *Égettort*. Ez a Gazdaságbeli hasznain kívül éppen azokra a külső gyógyításokra alkalmas, melyekre a bor; hanem négy annyi vízzel kell felelegyíteni. A tiszta erős égettort pedig a testet mozgató inakat, kivált a lábakat, ha azokbann görts, húzódozás, rándulás, vagy marulás van, kengetni igen jó.

A kifőzött borsepró benn főrszteni, vagy pedig azt törkölyel elegyítve és felmelegítve, borogatni vele a kőszvényes tagokat, igen hasznosnak tartják.

A kifőzött borseprót vízzel felelegyítik, s ezt mikor meghigad, jetsírojják. Ezen kedves savanyúságú vízből, a szegény emberek jó ízű Tziberét

berét készítenek; de bővenn élni vele nem jó, mert a' rézüstól valami mérgeességet veszzen magába.

A' Borból, a' hordó oldalára gyűl és ragad a' *Borkő*, melyet megtisztítva és szépen elkészítve ártalmak a' Patikákban, és fűszerszámos Bótokban, közhasznosvételre. Ez, a' vele készült eledeknek igen kedves savanyúságot ad; azonkívül pedig jólévő Orvosi erővel is bír, a' hasat lágyítja, és az epesárt a' gyomorból kitisztítja, hivesít és szomjúságot enyhít.

Egy latot, vagy többet, ha béveszen az ember vízben, a' hasat tscdesenn és minden alkalmatlanság nélkül megindítja. (Forró vízben kell pedig elolvastatni, mert hidegben egészen el nem olvad.) Legkedvesebb bevétele pedig az, ha az ember Herbatében tükörrel issza meg.

A' heves természetű ember, ha vízbetegségbe talál esni, naponként ebből végyen be egy latot, s bizonytal használát fogja tapasztalni.

A' rohasztó és epesáros hideglelésekben, a' rohasztó vértashann, igen jó ebből minden reggel kétszer vagy háromszor, egyegy óra múlva, egy nehézéket bevenni, vagy az árpakása főtt vízébe egy latot tenni, és azt iszoganni. A' Kerti zöldsegeknek ezzel főtt levét inni, a' kő ellen hasznosnak tapasztalták.

A' Borkőből, a' Patikákban sokféle különkülömb használ és erejű orvosságokat készítenek. Ezek között legnevezetesebb a' *hányató borkő*, mely a' legjobb hányató szer, ha jó móddal adódik. Legjobb módja pedig ez: három vagy legfeljebb négy gránt, egy asztali pohár tiszta vízbe tesznek, és megvárják míg az abban tökéletesen elolvad. Ebből a' hányati akaró, minden fél

óránban béveszen egy asztali kalánnal, de csak addig, míg a' hányás elindul; többet osztán nem veszen. Egyszerre mind bevenni veszedelmes volna. A' tanlt Orvosok, tudják a' hányató borkövet más hasznokra is fordítani.

A' Szőlőnek *magvaiból* lehet ünni olajat, mely a' lenmag olajnál nem alábbvaló.

154. M E T É N G.

(VINCA)

Ezt Orvosi haszonra nem igen fordítják. Főtt vizét mindazáltal a' vértash és hasmenés ellen ditsérik, s ugyan azzal a' fájó torkot gargarizálni javallják.

A' zavaros bort, ha más hordóba levonják, és egy tsonó Meténgtet tévénn belé, a' száját béstítnálják: a' romlófélemn való zavaros bor megtisztul.

(NERIUM)

155. T O R O K R O I T.

Öszvehűző ereje van, de belső orvoslásra fordítani nem bátoros, mert veszedelmesnek látták, a' kik vele vértash gyógyítani próbáltak.

(CYNANCHUM)

157. C Z I N K A.

A' *Méregelő* Cinha gyökerének, felolvastó, szasztó és vizellethajító erőt tulajdonítanak, és vizet vagy borral öntöt thecáját a' vízbetegségben és torok dagadásban ditsérik, és a' torkot vele öblögetni is hasznosnak tartják. A' főtt vízéval való elést javasolták a' Pestis idöben, azért is *Méregelőjének* nevezték.

(APOCYNUM)

158. A P O T Z I N.

Görög nevét onnan vette, hogy a' húsevő állatok, kivált az ebek elvesznek tőle. Ebből és még több tekeredettekől is fejér nedvesség tsepen

pen, ha megszakaszják. Mennél fejelebb ez a nedvesség, annál meresebb a plánta.

160. P O R T Z I K A.

(HERNIARIA)

A *sima* Portzika gyengénn szorító és vizellettajtó erővel bír. Dísérték fött vizét a sérvés, tökösség, kő, és vízbetegség ellen. Ezen kis plántának pora, tszükorral bévéve, használ a szemnek gyengeségei ellen; e végre javasolták Dohány közé is elegyíteni, és a füstöt szívni. Deák nevét onnan vette, hogy a régiek a tökösség ellen igen dísérték.

161. LIBATOP.

(CHENOPodium)

Ennek fajai többnyire gyantások, vagy csak mindazáltal köztök, melyeket Orvosi haszonra is lehet fordítani.

A *paréj* Libatopp izetlen fü, s lágyító erővel bír. A *bonus Henricus* Deák nevét onnan vette, hogy valami Henrik nevű kengető szokott vele orvosolni; de mások nem javasolták a vele élést, mert valami mérgeességet találtak benne. Gyenge korában meg lehet enni leveleit *paréj* gyantát.

A *Pokolpar* Libatopp igen kártévő fü a Kerti dudvák között. Ezzel ugyan, és más sok fűvel is a pokolpar eloszlatására hasznosan lehet élni: de másfelől a szegény embereknek ez a fű sokszor nagy károtra van, mert a Sertésnek halálos méreg. Azok ugyan ezt elkerülik, és nem illetik mikor szabadon legelnek: de megcsik, még pedig Gyakran, hogy mikor a szegény ember a malattzai számára *paréj* (*gyom* Amurántot) szedeget; vagy tudatlanságból, vagy vágáztalanságból, közé szedi s metelli; azok pedig bizonyosan megdöglenek tőle. Ha a Tehenek számára

mára *paréj* kaszáltnak, s ez a fü közé vágódik, azok is elvesznek tőle, ha nyers korában eszik meg. Ilyen ártalmas a *veress* Libatopp is.

Rubianka Libatopp. Igen szagos szinte a fő megnehezítés; felolvasztó, vertiszító, glisztahtajtó erővel bír. Theját javasolták a glisztiás, és a gyenge mejjü emberek.

Mirha Libatopp. Ennek thejával sokan mint rendes theával élnek, és nemeljek szerfelet dísértik, a vesébe s hólyagban lévő kövek ellen. *budas* Libatopp. Nemeljek jónak tartják fött vizét inni a hystericia Asszonyoknak. Bizonyosabb haszna az, hogy a barnok sebjéből a nyűvet kiveszti, ha levelet megtörve rá rakják.

Sepró Libatopp. Terem a kertekben s udvarokon; ha elhatalmazik, kipusztítani is nehéz. Meglehető háziaprókat költnek belőle.

162. M A G L A P É L.

(ATHIPEX)

A *Kerti* Maglapél esméretes *paréj*, vérhígító, hivesítő, és lágyító erővel bír. A levele tavaszi és nyári kedves eledel, mint szintén a több Maglapél fajoknak is: de sem ezt, sem a több fajait a Maglapélnek, orvosi haszonra nem fordítják.

163. T Z É K L A.

(BETA)

Mindenik faja tszükros nedvességgel bővölködik, vérhígító, nedvesítő, és lágyító erővel bír, s a hasat lágyan tartja. Leveleiből a legjobb ízű *paréj* készül; a pintzében kiűött gyenge tszük saláta között vagy magában is tellem kedves eledel. Gyökereinek elkészítése és eledeli haszna esméretes; orvosi haszonra nézve pedig torok fájásban, a leve legjobb gargizáló.

164. S A V A R.

(SALSOIA)

Ennek a' nemnek minden fajai sós ízűk; hantvaikból Zódot vagy Hamusirt főznek, mely a' szappan és üveg készítésre szükséges. A' Libatopniak különböztömb fajaik is szedik e' végre, és a' hantvának lugijával szappant főznek; de ugyan erre alkalmazatosok számtalan sok füveknek hantvai, semmi se volna pedig talán jobb, mint a' szena ízéjének hantva.

A' *Kambor* Savar, és *ballagó* Savar hasznára, az 1794-dik aratás nélkül való nyár sok Gazdákát megtanított. Ez mindenik a' legszárazabb nyáronn legbövebbenn terem, legbüjábbann nő, és a' mezőket elborítja; mikor megerik, a' szél felszakasztja, és a' mezőkön messze görgögti. Ez, a' nevezett esztendőben, kivált Débre-czen vidékén, nagy bövséggel termelt, Oszszal a' Gazdák megszedték fűjüknök, és nagy kazlakat raknak belőle; az ezt követő kemény télenn a' marha szorúságból hozzá nyúlt, és jó ízűnn megette. Ebből azt hozták ki, hogy ha idelebbenn lekasználák, jó szena lenne belőle; és hogy ez igaz is, a' tapasztalat megmutatta.

166. S Z I L F A.

ZIMOS)

Levelei szorító és sebgyógyító erővel bírnak. Keige alatt lévő hejjában kotsonyás nedvesség van; sós vízben főzve, hasznosnak mondják a' köszvényes fájdalmak és vízbetegség ellen.

Fája keményenn tartja magát, és az olyan készületekre, melyeknek nem kell megvertemedni, p. o. ajtófelekre, igen alkalmas. Vízhozó tsőveket és tsatornákat is jókat lehet belőle csinálni. Lependékje megérik Júniusban, ha akkor elvetik, Augusztusra kikel, s az oszlából hat esztendő múlva kiplantálván, erdőt lehet belőle ültetni.

169. T A R N I T S.

(GENTIANA)

Ennek minden fajai igen keserűk, hatalmas erősítő, gőzöltető, izzasztó, glisziták és senyvedés ellen való erővel bírnak. Nevezetesebbek köztök:

A' *sarga* Tarnits, nagy hegyeken terem, vastag bitykös, szélesen elágazó s terjedő gyökereit fordítják Orvosi hasznára. Ez felettebb keserű; vízzel vagy borral öntött thejra, az elegyengült gyomrot és beleket helyre hozza, s a' benne megiszapolt nyálkasságot eloszlatja.

Javasolják a' napos Hideglelések, Köszvény, kő, és glisziták ellen. E' végre némelyek pálmát töltnek reá, abban áztatják két s három nap, s ha a' beteg a' pálmát szenvedheti, azt itatják vele. Ezen gyökérből a' Seborvosok kérőket csinálnak az olyan sebékbe, a' melyeket nyílvá kell tartani.

Éppenn ilyen erejű és hasznú a' *fetske* Tarnits, *korus* Tarnits, *ősz* Tarnits, *mezei* Tarnits, *keresztes* Tarnits s a' t. gyökere is.

A' *Földépe* Tarnits, virágostól levelestől őszvegig dallatva, a' tiszta kesernységek, és a' legjobb Hazi orvosságok közé tartozik; vízzel vagy borral öntött thejra, vagy főt vize ws, a' gyomrot és belső részeket erősíti, azoknak rekedését osztja; és a' napos hideglelésekben, ez előtt egy kiválkeppenn való orvosságnak tartott. Használják a' gyomor elegyengüléséből s eltaknyosodásból származó sokféle nyavajákban, meg a' köszvényben is, és ezen sokféle hasznaira névvel *szaranyosfünek* is hívják.

Az ezzel való mosogatás, az éves sebeket is szépen megisztítja, és gyógyulásokat segit.

171. I R I N G Ó.

(ERYNGIUM)

A mezei lingoának gyökere ünyi vastagságú, igen méjenn lehet a földbe, edes és kedves, de a mellett erős ízű. Ásni kell tavasszal, minekelőtte szárbá indúlna, mert azután az ereje meggyengül.

Nyers gyökerének főtt vize, a belső részekben meggyulósodott és megstipósodott nedveséget felolvasztja, és lassanácént, a vizellet úján, a testből kikaparítja; a honnan, a sínlódó betegek hasznosan élhetnek vele.

A gelyvákat s daganatokat kötözni vele, sőt a dagadozásban lévőknék, porát beadni, hasznosnak tapasztaltatott. Főtt vizet díserik a fővény s kő ellen is.

Tavasszal, gyenge jövéseit, Saláta vagy Spárga gyanánt lehet enni; jó vétiszlító.

173. G O M B E R N Y Ó.

(SANTICULA)

Erősítő és gyengénn szorító erővel bír; összeve tört levele, vagy főtt vize is, a sebeket és fekélyeket tisztítja és gyógyítja. Főtt vizének itallát, a vérpökés, vörvizellet, és hasmenés ellen javasolják.

174. Z A P Ó T Z A.

(ASTRANTIA)

Hervitó fűszerszámos ereje van; a rágást és más belső fájdalmakat számítai, és a megrekedt szeleket megindítja.

176. M A G T A R A I.

(TORBILUM)

Mejítisztító, vizellet és szellajtó erővel bír, de orvosi haszonra ritkán fordítják.

178. M U R O K.

(DAUCUS)

Magvainak, hervitó, rágást enyhítő; vizelle-tet, szelet, és havitisztulást indító, nyálkásságot

oszlató ereje van. A vadil termők gyökere fűs, és haszonra nem fordítódik; a kerti *sárga* Muroknak gyökere pedig húsos, kedves ízű, és mind eddeli s gazdaságbeli, mind orvosi hasznaira néve a természet megérdemli.

Vetni kell (a mint mondani szokták) hóvizenn, azaz kikeletkor, minél előbb lehet. Sőt ha a tél engedelmes, Januarius után mindjárt lehet vetni, és ha sűrűn költ, ritkázni kell; hogy a gyökerek jó nagyra nőhessenek. Ha Julius végénn, vagy Augustus elején essőzések járnak, akkor is jó vetni olyan földbe, melyből már Saláta s más zöldség kikerült; mert ha a gyökere vastagra nem nő is, de sokkal jobb ízű, mint a kikeletkor vetett Murók.

A Muroknak, az eddeli haszna mellett, igen jó orvosi ereje is van. A gyermekek szeretik ezt nyersen is rágitkálni: adni kell nekik valamennyit kívánnak, kivált reggel, mert gilisztájoktól szabadulnak általa, tsak arra kell őket inteni, hogy jól megrágják.

Nyersen, péppé összeveörve, meggyógyítja az égés által vett sérelmet, ha vele kötözik. Ha pedig megreszelik, és a levét kifűtsarják; ez a lève, a száraz és torkot szundáló köhögés ellen igen hasznos; még a Szárazbetegségben lévő köhögését is enyhíti, sőt ezen veszedelmes nyavajának elejét veszi, ha kezdetében él vele az ember.

Ugyan ezen lève, vagy tsak a főtt Murók leve is, a tsipős és égető vizellest megorvosolja.

A kifűtsarás után fenn maradó törköly pedig, ha azt lassú tűznél felmelegítik, hasznos a terjedő és fene nemű sebekre, melyek az ábrátatton, ajakom, tsetsenn, ágyékom, és szemérem testem látnadnak, és azokat gyakran meg is gyógyítja.

A' Gazdálkodásra nézve is a' Kerti Murkot bővenn teremteni jó dolog; mert ez a' tehénnek, lónak, sertésnek, és hízóba vetett lúdnek igen hasznos eledele, és a' lovaknak, mikor egerek vagy torokgyékjök ereszkedik, kész orvosság, ha a' abrakjok között elegendik.

Bővenn lehet pedig teremteni; kivált a' homokos földben; ha a' Rosnak elvetése 's boronálása után, magvával a' földet ritkán behintik, 's gyengénn elboronálják, mert a' Ro's takarás után gyökerei meglehetősen megnőnek. De ez csak úgy eshetik haszonnal, ha a' Rosvetés késői, és a' Murk Oszszel ki nem kél, mert ha kikel; vagy telenn elvész, vagy jövő nyáron felvirágzik, és haszontalan. Lehet az igen jókori tavaszvetéssel együtt is a' mondott módon vetni.

Soktak a' Murkból Murkmezét is főzni, mely így esik meg: A' Murkot, összevagdálva 's törve, vízben péppé főzik, a' levét kiszíróják, és lábasban lassu tűznél mind addig gőzöltetik inkább mint főzik, míg méz forma sűrűségre lesz. Ez kenyérre kenve, a' gyermekeknek egészséges tsemge, az étek edesítésére méz gyanánt szolgálhat, a' köhögősöknek és gyenge mejjű embereknek pedig orvosság. —

Ha a' Murkot apróra megvagdálják, és ke-menzet torkon vagy kementzében, óltalommal megcsárasztiák: lehet vele élni kávé helyett, és élni is sokan, még pedig nem csak szorultságból. E' végre szükség jól kiszáraztani, hogy a' perge-lés közben a' murk szaga elenyésszen.

179. A M M I.

(A M M I)

Ennek fővényhez hasonló apró magvai olyan erővel bírnak, mint a' Murké, és más sok Ernyős Plántké, t. i. a' belekben megszapiott nyálkás

nyálkás nedvességeket felszaggatják, a' vizelletet, szelket, 's havitisztulást 's a' t. megindítják.

180. H A L M Á N Y.

(BUNUM)

A' gesztenye Halmánynak 'gyökere gumós; bárran meglehet enni, olyan forma ize van mint a' gesztenyének; ereje olyan mint a' több Ernyős plántáknak, vizelletet indít, 's az asszonyi tisztulásokat segiti. 's a' t. *megkülönböztető nyelvére*

181. B Ü R O K.

(CONIUM)

Ez az árokpartokon, televényes helyeken, és kertekben (gyomúl) termő plánta, már csak undorító szagával is, mérges természetét elárulja. Megesik, hogy a' vígyázatlanok, leveleit Petreselyem gyanánt az ételbe szedik, melynek rossz következtetési vagnak. Mindazáltal a' tanult Orvosok, ezt is tudták már mind külső mind belső képpen orvosi hasznokra fordítani.

Nevezetesen tapasztallák, hogy igen hatalmas oszlító ereje van, és az összetört leveleivel a' mérleges daganatokat, terjedő és fene nemű sebet botogatni hasznos.

A' tetsemő elváltasztásakor, ha leveleit az emlőkre rákiják, a' tej eloszlajta, de nehez és főszedítő szagával alkalmatlan, 's ugyan azért lehet e' végre más ártatlanabb ernyős virágok, nevezetesen Petreselyem, Zeller 's a' t. leveleivel élni. A' patikáiban készítenek belőle Flastromot, gyógyító hasznokra.

182. A D Á Z.

(AETHUSA)

A' mérges Adáz, olyan erejű és természetű, mint a' Bűrök, de nincs szinte olyan mérges. Az embereknek ártalmas, de a' barnok, megszáradva ártalom nélkül megehetik.

A'

A' *hajas* Adáznak gyökere igen erős illatú, melyet a' miatt sokan nem szenvedhetnek. Ez a' gyöker, széket, vizelletet, és havi tisztulást indító nagy erővel bír.

183. D E R E Z L E.

(*SELINUM*)

Ennek fajai közt a' *tzitrom* Dereze nevezetes. Gyökerének és naranshaj izú magvának borral öntött theája keserű, de jó gyomor erősítő, a' hányszt megszünteti. A' leveleiből öntött thea kedves ízű, tzitromhéj szagú; a' gyomrot erősíti, a' vért tisztítja, izzaszt és vizelletet hajt.

184. E M R E K E.

(*ATHAMANTA*)

A' *tömjénés* Emreke nevét onnan vette, hogy gyökere tömjén szagú.

A' *murok* Emrekenek ereje és haszna éppenn az, a' mi a' *kerti* Muroké.

185. K O T S O R D.

(*PEUCEDANUM*)

A' *kénköves* Kotsord gyökere, ha megsértődik, kotsonyás nedvességet izzad ki, mely megszáradván, erős nehéz szagú. Ezt bévenni a' fejtífolyás ellen igen dicsérik.

Vizben vagy borban főlt gyökere vérhígító, inakat és mejjét erősítő s vizellet hajtó erővel bír, és a' mejjét, tudór, a' turhától s nyálkás nedvességektől tisztítja.

Az ezzel való mosogatás, az éves sebbebet szépen meggyógyítja, és gyógyulásokat segiti.

Az elavult Kotsordnak töveről, szokott nőni a' Galóza Gombának egygy faja, fehér bőrt, fehér lenezű, t. i. a' *Kotsora* Galóza, mely ártatlan és jó izú eledel.

186. B O R D A M A G.

(*LASERPITUM*)

A' *szleszelevellő* Bordamag, terem a' hegyes völgyes helyekben, gyökerei széljél ágazók, bökösök, erős fűszerszámos keserű izűk, de az apróbb vékonyabb szálainak nagyobb ereje van.

Ezeknek héját ha lehánják, és borban főzik, az a' gyomorban megiszaplott nyálkás nedvességeket felszaggatja, kuszítja, a' belső részeket és tagokat erősíti.

187. T A P S I R.

(*HERACLEUM*)

A' *medve* Tapsir lakik ligetes helyekben. Gyökere hosszú vastag, husos, sarga nedvességű, tsipős izű. Levelei lágyló, magva pedig és gyökere, a' megrekedt nedvességeket megindító erővel bírnak, s e' végre flastromokat készítenek belőlök.

Leveleiből és magvaiból, Lengyel Országban a' szegény emberek *Parst* nevű italt készítenek, meljél ser gyanánt élnek. Szárának belső héjából, a' Kamtsatkaik pálinka forma részegítő italt főznek.

188. L E S T Y Á N.

(*LIGUSTICUM*)

A' *Levestikön* Lestyánt természetik kertekben, mint hasznos házi orvosságot. Vastag arasznyi gyökere sok ágra cioszik. Gyökereinek és az egész plántának különös erős sága van, melyet nemeljek nem szenvedhetnek. Ize először édeses nyálkás, de aztán erős égető fűszerszámos, és nem kedvelten.

Hatalmason oszlato, vérhígító, gőzölges és vizellethajtó erővel bír, a' gyomrot erősíti, az emésztést segiti, a' nyálkás turhát a' mejjéből kihajtja, a' sárgaságot és fekete epesárt gyógyítja, a' havi tisztulást megindítja, sőt azt tartják, hogy a' megholt magzatot is a' méhből kihajtja.

Élni kell ezen végekre akár a gyökereinek, akár a leveleinek öntött theájával, akár pedig a magvának porából kell bevenni fél nehézetet.

Gyökereinek, magvának, és leveleinek ugyan azon erejék van, hanem a leveleké gyengébb. Ha pálnkában áztatják meg; az a Lestyán erejét egészen magába veszi, és ugyan azon végekre jó orvosság.

A' *hegyi* Lestyán ereje is ehhez hasonló.

189. ANGYÉLIKA.

(ANGELICA)

A' *kerti* Angyélka terem a' kősziklás hegyeken, s másutt is, természetik kertekben is. Gyökere egy s két újni vastagságú rövid bunkóból áll, meliből sok rojtok erednek ki. Ásni kell késő ősszel, vagy korán tavasszal, mert akkor van erejében.

En a' gyökér erős fűszerszámos kesztű ízű, különös erős szagú, és hatalmas osztató, az élet-erőt serkentő, a megsűrűdött vért és nedveségeket meghígító, és a gőzölést különösen segítő erővel bír. Belső hevítést nem okoz, és azért akármely természeti ember haszonnal élhet vele.

Hasznosnak tapasztaltatott a' Szűz hurrutbann, hasmenésben, götsbenn, és gyomor gyengeségében; kivált pedig a' hagyományos — minden erőt leverő — betegségekben, rohasztó tüdőgyulladásban, belék gyulladásában, s más hasonlókban. Nem előbb valók nála az Indiai szerek. (*Serpentina*, *Polygala senega*, *Contrajerva* s a t.)

Kell pedig bevenni a' gyökereinek porából 1 — 2 nehézetet, vagy pedig theát kell belőle önteni. A' magvának is az az ereje van, a' mi a' gyökereinek, de kisebb mértékben.

Az *erdei* Angyélkának haszna, éppen az a' mi a' *kertié*. *De Maron* 192. *Angelica*

190. BOLONYIKA.

(SILVA)

Ennek fajai közit a' *mérges* Bolonyik magvai, vizelletet, havi tisztulást, és szelét hajtó nagy erővel bírnak, és a' szélkólikát megindítják; de kicsiny mértékben kell velel élni, különben megátának.

A' *mérges* Bolonyikot természetik eledeli haszonra, és ennek színté az az ereje van, a' mi a' *kerti* Muroknak. Venni kell késő ősszel, hogy akkor ki ne keljen, hanem csak következő tavasszal; akkor a' gyomtól jól meg kell tisztítani, s osztánn megrikítani, hogy a' gyökere vastagra nőhessen. Ha a' tisztít elvagdálják, és ezeket tavasszal jó mélyen a' földbe rakják, (mint a' tornát szokták) még jobb ízű gyökereket terem.

192. HARÁMAG.

(OENANTHE)

A' *maszlagos* Haramag terem a' motsáros helyeken, tavakban; és igen gonosz méreg. Ha valaki ezt, s kivált a' gyökereit megtalálja enni, az esse elmegyen, szája őszvektüsolódik, hányásra való erőtlenést nagy kínal szenved, és rikánna meg, hogy megszabadulhasson a' haláltól.

Ha hamarában igen sok olajat, vagy olvasztott vaját, vagy etzetet iszik; ez rajta valamennyire segít. A' szarvas marha megdöglik tőle, de a' juh ártalom nélkül megeheti.

A' *mogyorós* Haramag nem ártalmas, sőt orvosi erővel bír, a' vért tisztítja, a' gőzölést segítő, és a' szeleket megindítja.

193. BÖSÖVÉNY.

(PHELLANDRIUM)

A' *vízi* Bösvény teren minden álló vízekben. Ennek magvának némelyek igen különös orvosi erőt tulajdonítanak. A' szél Köhika ellen

igen díszerik, és a' napos hidegjelesekben tsak-
nem tsalhatatlan orvoságnak tartják.

Az esés és ütés által származott sebekbenn, és összevénződásokbann, a tsonitörésekben, a folyó és régi eves sőt fene nemü sebekben is, a tökösségbenn és más belső részek szakadásábann, a vérpökékbenn, fúladozásbann, és száraz-betegség kezdetibenn különös hasznú orvoságnak tartják, még pedig úgy, hogy belsőképpenn kell vele élni; t. i. magvaiból egygy kalannyit össze kell törni, és kenyerre hínve vagy írósvajjal kenve, reggelenként megenni, vagy pedig 1—2 nébékét összetörve, meleg borral theának kell ün-teni, és azt inni.

Mikor az ember ezen magyarakat megszedi, jól meg kell a szemétől tisztítani, és megszállani, hogy a por közűle kihulljon; aztán meg kell gondosanni tiszta mo'sárban törni, (bár akár mely nehezenn és sok időre törik is meg); ehkor a szálkás részekről újra meg kell tisztítani, és valami edénybe keményeinn bele nyomván, hasznovételre eltenni.

Ezen füvet a szarvas marha ártalom nélkül megeheti; megeshik a lovak a szűkségből, de nem kell engedni, mert megárt nékik, sőt meg is döglének tőle.

194. TSOMORIK A.

(CICUTA)

A *Gyilkos* Tsonorika, minden plánták között legkoszosabb méreg, és kívált a gyökere, mind az embert, mind a barnot, kevés idő alatt megöli; mondják mindazáltal, hogy leveleit, a kecske és a juh, ártalom nélkül megeheti.

Terem a lápokbann és posványokbann, és csak azért jó eszmerni, hogy a' hol az ember találja, írta ki.

195. KÖRIÁNDROM.

(CORIANDRUM)

A *kerti* Kóriadromot termesztik kertekben. Ennek minden része, nyers korában, főszédítő, nehéz szagú, mint a büdösfűeg. Magvai pedig, mikor megérnek, és jól megszáradnak, kedves szagúak, édeses erős fűszerszáműk.

Ezen magvakkal szeretik némelyek az eledeleket fűszerszámozni; helyesebb! mert a gyomrot erősítik, a bőfőgést szüntetik, a szívet és inakat vidítják, erősítik. E' végre jó, öntött theájával vagy főttvizével is élni.

A kinek a' gyenge gyomor miatt szédeleg a feje, ezen magvakat magokbann is hasznosann rághatja, a' nyálát lenyelve.

196. MIR'HASZAG.

(MYRRHIS)

A nagymagvú Mirtaszag, olyan hasznú és erejű, mint a *turbolya* Baraboly, de eledele annál is kedvesebb, és a tövét, Zeller gyanánt is lehet enni.

197. TURBOLYA.

(SCANDIX)

A *Tűnagru* Turbolya, haszonra nem igen fordítódik, ámbar ez is, mint sok más ernyős virágú füvek, vertisztító, vizellet és szélhajtó erővel bír. A nehezen vízellőnek ágycékát, ebből készült kötéseikkel enyhíteni, hasznosnak tartják.

A *telepny* Turbolya, formájára, erejére, és hasznára nézve, a *Turbolya* Barabollyal egyez, és közönségesen nem is szokták attól megkülönböztetni.

198. BABOLY.

(CHAEOPHYLLUM)

A *Bubulyiska* Barabolyinak, mikor tavasz
szal még csak egy vagy két levele búvik ki a
földből, a gyökere egy kis gumóból áll, mely

szárga tej forma nedvesség van; melj erős izú, és
 a hűvös erőt erősebben felhevíti.

az ember száját egészen lemeveti.
Ez a gyökér, a vér nyálkasságot eloszlató
legjobb szerek közül való, a testet erősíti, a
gőzölögést és vizelést indítja; és mind azokban
a nyálvájákban, melyek a vér nyálkasságából
származnak, nevezetesen az álmoságban, szél-
ütésben, Lépdugulásban, Haviúszulás rekedé-
sében, Mejjnehézségben, Kolikában s a t.
hasznos orvosság.

Venni kell pedig bé, vagy a porából, har-
madrés vagy fél nehezéket; vagy két nehezék-
nyit theának kell önteni, akár megfőzni, és azt

Ha ezen gyökérnek porát, külsőképűm az
bintik, abból a vadnúst híveszi.

Magvaibann is, kisebb mérethenn, az az erő van, a' mi a' gyökerebenn. Mindemket hasznosnak tartják, a' nyelvnek szelintése ellen, és a' szájnak felettebbvaló nyálkássága ellen.

200. CURGULYA.

(SESELF)

Ennek, valamint sok több emyös virágok magvainak, széledtő's gyomorerostu ereje van; de vele nem igen élnek.

201. PÁSZTINÁK.

(*PASTINACA*)

A' *kerti* Pásztnak, terem a mezőkön 's il-
getekem is vadul bővséggel; de ha kertben ter-
mesztik, a' gyöhere vastagabb, húosabb, és jobb
ízű. Ennek eledeli és orvosi haszna, közölt a'
Murokhoz (178); de sem egyik sem másik te-
kintetben azzal fel nem ér.

A *Panatz* Pásztinak, Indiai pánta, 's má-
junk tsak az Uraságok kerjéibenn lehe néha látni.
Indiában, ebből izzad ki valamely tsipának ne-

[illegible]

nek íze valamennyire aogyoróbélhez hasonlít.
Ezen gumokat, levélkéikkel együtt, etetvel
megötvéném, mint kedves tavaszi salátát, eszik
az erdős vidékeken, a hol a Bubujszka terem.
Mikor már négy s több levelei vagynak, a gyö-
kere ivellen, fás, és többé nem hasznosra való.

Ezen végekre hasznos, a leveleink kinyo-
mott levét is, kalamanként inni. Eledelel úgy is
dehet vele élni, hogy Saláta közt, vagy tsak ma-
gát is, Saláta gyanánt megönnük, öregem fört-
tojás gereздеket rakván rá.

Kívülről pedig, igen jó vele borogatni az Aszszonyok emlődét, midőn abból a tejét, vagy a bele költ daganatot osztalni kell. Használ a Gyomorra rakni is, mikor valaki rágást vagy gyomorgrótsöt szenved.

Ugyan ezen borogatás, a' vak aranyénak fáj,
dalmait is enyhíti; a' veréből származott törvére
pedig a' bőr alól eloszlatja.

199. D E R E L Y.

(IMPERATORIA)

716. *A tsisókás* Derely terem hegyekem; gyö-
kerébem, meli hüvelyknyi vastag, és sok apró
tsisókakal van megrakva, ha tavaisszal ásódik,
sárga

me, mely mint nyálkás vért tisztító, havitisztulást segítő, miúgyes daganatokat gyógyító szer, a putrákban tartódik.

202. G Y A P O R.

(SMYNNUM)

A' *keri* Kapor, konyhai hasznairól, közönségesen esmeretes, izadás kedvéért különb különb eledelékbe teszik, mint fűszerszámot, és kivált az Ugorika savanyításban, tsaknem elmulhatatlanul szükséges.

203. K A P O R.

(ANETHUM)

A' *keri* Kapor, konyhai hasznairól, közönségesen esmeretes, izadás kedvéért különb különb eledelékbe teszik, mint fűszerszámot, és kivált az Ugorika savanyításban, tsaknem elmulhatatlanul szükséges.

A' gyomrot erősíti, az emésztést segíti, a szeleket megindítja. Ha leveleivel a köldököt borogtatják, a tsuklást megszünteti.

Tsak egygyári planta, de ha eggysszer a kertbe bekaphat, magairól magát bőven szaporítja.

Az *Anis* Kapor terem leginkább tsak kertekben; gyökere a földben sok esztendőig megmarad, és abból minden nyáron magas és buja szárat bocsát. Gyökere, levele, virága, magva, mind édes ízűk, a magva pedig meg fűszerszámos is.

Minden részei, és kivált a magvai, vérhigítót, tisztító, gyomorerősítő, szélindító, rágiást enyhítő, és megtisztító erővel bírnak.

Gyökereinek és leveleinek főtt vize, a szoptató Asszonyok tejet neveli; téjbenn főtt levelei pedig, az emlők tüzsedését enyhítik, ha velel borogatják.

Gyökereinek pora, ha az ember egy harmadrész nehézkenként vízben beveszi, a felpuffadt belső részeket, a mejjét és tudót a sűrű nyálkáságtól megtisztítja.

Lombkon vett vízzel, a sok olvasás miatt elgyengült szemeket mosogatni hasznosnak tartják. Magvannak különösen élesítő, vidító, és az érzékenységeket erősítő ereje van. Ha az ember ezen magvakat rágja, nem tsak a gyomor rágás szűnik meg az által, hanem a szemek látása is vidúl és erősödik.

A' nehéz hallást pedig némelyek úgy szokták vele gyógyítani, hogy egy tosnó magot kenyer téstába téve, azt megtűtik, és mikor kistűt megszavegn, annak párjára tartják a szenvedő fület.

204. K O M É N Y.

(CARUM)

Ennek magvai kedves keserűségű fűszerszámos ízzel, gyomor erősítő, nyálkáság oszlato, és szélindító erővel bírnak.

Az ezekkel készült levesek, és más eledelék hasznosok és egészségesek, kivált a gyenge gyomrú és szélkölkára hajlando személyeknek, mert őket a gyomor egyengeségből származó sok nyavajától órtízi; a honnan sok helyekenn ezt a kenyer téstába is bőven teszik, és a kenyeret azzal sütik.

A' gyomorgörtének, és szélkölkának fájdalmaut megenyhítik ezen magvak, ha felmelegítve és zatskóba téve, kívülről a gyomorra kötik. Ha olajból 3—4 tseppet tázkora tseppentve, bevéssen az ember; gyomrát a sűrű nyálkáságtól, és szelektől tisztítja.

Szoktak néhol ezen magvakból pálinkát is főzni, melynek hasonló ereje van, de minthogy igen

igen kemény, nem bátorságos vele gyakran és bőven élni, mert úgy inkább árt, mint használ.

Ha gyengekorában és virágzás előtt gyökereit felássák, és rágják, vagy főtt vizét isszák; annak is hasonló ereje van.

205. PIMPINELLA.

(PIMPINELLA)

A' tömjenes, a' kétféle, a' nagy, és a' sallangós Pimpinellának mindnyájának a' gyökere, ha tavasszal ásdók, és árnyékomban megszárították; tsipős és égető ízű.

Ez a' gyökér igen hatalmas és derék Orvosi szer. A' nyúlós nyálkás nedvességeket, a' szájból, gyomorból, mellből, és vérből felolvasztja, elosztja, és vagy a' szék, vagy a' köphödés, vagy kivált a' vizellet és gőzölges útján, a' testből kitakarítja, és mind azokat a' nyavajákat, melyek ezen okból származnak, gyógyítja. —

Bé kell venni ezen végre a' porából naponként mintegy egy harmad rész nehezeket; akár pedig az összevagdalt gyökereiből két három nehezékvit, fele vízzel és fele borral theának kell önteni, s azt inni.

Meg kell jegyezni, hogy az elgyengült személyek ezen theából kevesebbet igyanak, mert külsőben az ital után alkalmatlan torok rágást éreznek.

Ezen theával, a' turhás hurutban, és náthás rekedésekben élni, és a' nedvességek megrekedéséből származott torok fájásban, nyelvtápn, és nyek dagadásában a' torok vele gargizálni, igen hasznos.

Ha az összevagdalt gyökérre megtisztált égetbort töltenek, és rajta tartják, az is kisiny méretekben ugyan ezen végekre hasznos, kivált pedig használ belőle 20—30 tseppet a' torokt gargizáló vízbe eresztetni.

Ezen gyökérrel rágni, használ a' nyelvnek szelítésében, és a' fogfájás enyhítésére, ha az, a' nedvességek rekedéséből származott, a' szemet is vidítja. Nyerskorában kifaltsart leve, a' szep- lőt a' bőrről eltszítja.

Az *Anus* Pimpinellát kertekben természetl. Ennek édes, hevíto, és fűszerszámos magvaiban van egészszem az az erő, mely a' több Pimpinellának gyökereiben van.

Ezen magvakat rágogni, vagy porul bevenni, vagy belőlök theát önteni, és azt inni, igen hasznos a' gyomor erősítésére, a' szeleket kihajtására, a' megrekedt nyálkasságnak, a' fűladosásban, és mell nyavajában való kitisztításra. Ugyan ez, az érzékenységeket vidító erővel is bír, és a' szemet erősíti.

Ezen végekre olajával is élnek, de az nem olyan hasznos, sőt könnyen kárt is tehet.

206. Z E L L E R.

(APRUM)

A' *Petreselyem* Zeller, közönségesen esmetes kényári plánta. Első nyáron szárdá nem indul, és ekkor leveleivel, s gyökereivel, külsőb külsőb eledlek készítésében íz-adás kedvéért élnek, és magát a' megfőtt gyökérrel is jó ízűnn eszik.

Vertisztító, tápláló, vizellet indító ereje van; de a' nyavajatoresre hajlandóknak vele élni ártalmasnak tartják.

Ha leveleivel az emlőt borogatják, a' tejet elűzi; péppé főtt levelei pedig az emlők daganat-jait eloszlatják.

Magvait rágni, vagy porul, vagy theával bevenni, hasznos a' vizellet, és szelek ütésére. Ha magvait összevetőre sótan vajjal összekeverik; ez a' kenőts a' tevéket előli.

A'

A' *nagyszagú* Zeller, hasonlóképenn kétnyári plánta, és ennek csak első nyári repás gyökereivel élnek eledre, és vagy főve levest készítenek belőle, vagy nyersen vékony szeletekre vágva, ettetel és olíjjal hús mellett eszik.

Hogy a' gyökereinek jó bunkója nőjön, szükség az oldal rojtokat róla gyakran lemetélni, és az alsó leveleit gondoson leszedni. Hogy pedig jó ízű, és ne bűrök szagú legyen, szükség hogy ne vizenyős helyen, hanem száraz fővenyes földben termeszdjén.

Ez a' Petreselyennél nagyobb erővel bír, a' szél és vízzel hajtására, a' sűrű nyáknak elosztására; de a' nyavajatoróságnak annál veszedelmesebbnek tartják.

A' Zeller leves, nem csak kedves ízért dicséretes, hanem azért is, mivel az elgyengült személyeket megvidítja, és a' láást erősíti. Leveleinek kifacsart leve, a' fekélyeket tisztítja.

207. B A K T O P P.

(AECOPIDIUM)

A' *bigetsi* Baktoppnak Deákul *Podagraria* vagy *Köszvényfű* nevet adtak. Mi okon? nem tudhatni; talán köszvényes tagokat próbáltak vele gyógyítani. Ma semmi hasznára nem fordították.

208. S Z Ö M Ö R T Z E.

(RHUS)

A' Szömörtzének minden részei; kérge, levele, virága, gyümölsze főtós ízűk, szorítók, és mérgeességéről gyánúsok.

Az *Étset* Szömörtze gyümölsével, szükségben ételt is lehet savanyítani; de legnagyobb haszna, melj indva van, abban áll, hogy kérgéből, sőt leveléből is, a' Tímárok's Vargák, bőrkészítő tsávkát csinálhatnak.

Kérgeinek, levelének, s' gyümölsének főtt vízzel, a' hasmenést el lehet állítani, de nem bátoraságos.

Öszvetört és felázatatott magvaival, a' bőrnak, ajaknak, és végbélnek repedéseit, és a' vérző inyekei kenegeni hasznosnak tartják.

A' *sárga* Szömörtzének fájából és kérégből sárga festéket készítenek gyapjú festésre. Leveleinek főtt vizét, mint szorító szert, nemeljek a' fájdalmas torok oblogatására javasolják.

209. B A N G I T A.

(VIBURNUM)

Mind az *Ostromén*, mind a' *Kánya* Bangita Orvosi hasznai esmértenek. Annyi bizonyos, hogy kérégének és leveleiknek szorító erejük van, s' annál fogva, főtt vízzel a' torokt gargarizálni, s' az inyekei oblogenni, hasznos lehet. Vesszejéből mindeniknek alkalmas pipaszárak telnek.

210. B O D Z A.

(SAMBUCUS)

A' *földi* Bodza olj' közönséges Noverény, hogy nem termeszteti, hanem a' Szántó földekből irtani kell, mert a' hol elhatalmazik, a' földet hasznavehetetlenné teszi. Ha nyári forró hévségben szárukat törve levagdadják, a' gyökerek kivész.

A' *gyepű* Bodza, a' gyepűk, garádják s kerítésnek melletti szereti a' helyet, és igen hasznos fá. Ha ágát a' földbe ledugják, gyökereket vér, s' faleszsz belőle. Mindeniknek, s' kivált a' gyepű Bodzának nevezetes Orvosi hasznai vannak.

Gyökereinek és fájának legbelső héjja, erős hashajtó; i. i. A' legfelső fehér bőrt vagy héját le kell vakarni; az alatt van egy zöld héja, ezt is le kell vakarni, és félre venni; azon alól következik oszlan az a' fehéres sárgás héja, mel-

nek hashajtó ereje van. Ebből ha két, három hehezket levakarnak, 's vizet vagy bort töltenek reá, vagy fel is forralják és kifatsarják: ez az ital erős hashajtó, és néha egyszersmind hányató is, és különösen a vízibetegségben lévőeknek használ.

Kihellekter, minekelőtte levelezni kezdene, szokták a bimbóit is megszedei, és Saláta közre megenni; ez is a hasat megindítja és tisztítja. A földi Bodzának magvai is, ha megtörik azokat, és borban megázatják, éppen ezt tselekszik.

A leveleinek oszlato ereje van, és víldagatokat vele borogatni igen jó. Ez a borogatás a vak Aranyérnek fájdalmait is enyhíti.

Virágít, mikor nyíló feleln vagyának, némelek megszedeik, és tojásban megrávtván, eledelt készítenek belőle; ez is a hasat lágyítja, és könnyű székeket okoz.

Megszedett és megszárazott virága, mindennütt esméretes házi orvosság, mellet mint enyhítő 's lágyító szerrel, mindenféle dagadatokat és fájdalmas részeket kötöznek; theájával pedig, mint igen alkalmas részszó izasztó 's gőzöltető itallal, élnek, mely egyszersmind a hasat is lágyann tartja. Ugyan ezzel a fűjós torkot is gargarizálják.

A Bodza virágot szedni kell harmat száradtakor, és olyan állapotjában, mikor a fűrjémm még nyíló feleln való virágo is vannak; ekkor a fűrtöket, árnyékomb, deszkákra vagy pótlókra kell egyenként rakni; így mind száneket, mind szagjokat, mind erejüket legjobban megtartják.

Megért bogzónak kifatsart levéből főznek Roódot vagy Likáriumot; ez is igen jó haslágyító és izasztó szer.

A Bodza belének szorító ereje van, és a sebek gyógyítására hasznos. Ilyen ereje van a Bod-

za fűm termő gomba forma moszatnak is, melynek *fűles* Koton a neve (*Tremella auricula*, *Peziza auricula* Linné.)

A kurusó Aszszonyok, a földi Bodza gyökérét öszvetörvén, fordót főznek belőle; tesznek hozzá kender bugát és köles ondót is. Ezzel a földvel, fűzmodásból, rándulásból származott marjulásokat, in-sugorodásokat, és sántaságokat, tagadni nem lehet, hogy igen sokszor szereséenn gyógyítanak.

211. H A L Y O G F A.

(*STAPHYLEA*)

Makjai izetlen belűk, émelgyösök; olajat lehet belőlök tűni. Orvosi haszna esméretlen. Ágaitaplos belűk, mint a Bodza.

212. A T Á N.

(*TAMARIX*)

Gyökere és kérge szorító erővel bír. Főtt víze a hasmenest állítja. Hamvából lúgsót lehet készíteni, mely igen jó haslágyító, és vertisztító.

213. L Ü D H Ü R.

(*ALSINE*)

A *gyenge* Lúdhúr, kertekben és szőlők sorjaiban, mint gyom, bőven terem; hívesítő és vért vékonyító ereje van. Kifatsart levét bévenni a belső hévésegekben, kívülről pedig a tüzes dagadatokat vele lotsolui, hasznos.

Ha a kólikában szenvedőnek, lágymelegenn hasára kötik, annak kínjait megszünteti. Más nedves kötözések, ilyen állapotban, azért alkalmasnak, mert meghűnek, és ez által még kárt tesznek; ez pedig a beteg hasánn meg felmelegszik, 's akkor kell változtatni a kötest, mikor a melegsége terhére kezd lenni a betegnek.

218. BOGLÁRPÓT.

(PARVASIA)

Terem a nedves rétekem. Orvosi haszonra nem fordítódik; keserű ízénél fogva, gyomor erővel tisztító, és vért tisztító lehet.

219. L E L L E G.

(STATICE)

A sziki Lelleknék (és a több fajoknak is) minden része fojtos ízű, szorító; azért a hasmenés, orrvetélyás s a t. ellen, hasznos szolgálatot tehet.

220. L E N.

(LINUM)

A' Lennek számos fajai közt, tsak a' hazai Len fordítódott, mind gazdaságbeli, mind orvosi haszonra. Ezt, vagy a' végre természetik, hogy szárából, gyölsnek való fonalakat készítsenek; s ezen tizlira sűrűn vetik, hogy a' szárai szép vékony ságárok legyenek, és széllyel ne ágazzanak; vagy pedig a' végre, hogy magot bőven teremjen, meljől olajat tinek; s ezen tizlira ritkásan vetik, hogy annál nagyobb bugákat, s egésesebb magvakat teremjen. Terem pedig nálunk szálsként vadil is, majd minden vidékeken.

Az öszvetört Lennag, vagy Lennag liszt, vagy pedig a' Lennag pegátza, igen hasznos mindeféle lágyító kötözésekre, hogy a' tüzes dagadatok, belső fájdalmakat, és a' görtst eloszlassa. E' végre, egy kevés Bodzavirágot tévénn hozzá, téjbenn pépé kell főzni, és két ruha közt, lágy melegenni, a' fájdalmas tagra rakni.

Fött vize pedig a' Lennagnak, igen hasznos orvosság, a' száraz és görttel járó hurut, vérpókés, kolika, vese fájdalom, égető vizellet, és vizellet rekedés ellen. E' végre, egy kalányi tördelen Lennagot meg kell főzni egy meszszely

vize

vízben, egy kevés Tzirrom levét belé tsepetteti, és meginni.

A' Lennag olaj, nem tsak eledelre, és más sokféle házi haszonra alkalmas, hanem annak igen jólévő orvosi haszna is van. Nevezetesen: Ha valaki forróvíz által, vagy más módon, valami tagját megégette; siessen olaját, édes téjfelt, és tojás fejerét egyenő mértékben öszvehabarni, és azt jó vastagon ruhára kenve, a' megégett tagot azzal borogassa.

Ha valaki a' méh, darás, vagy kígyó megtsipetti; kenegesse a' tsipés helyét olajjal, egy fertály óráig, vagy tovább is.

Ha valaki mérget talált bévenni, ígyon bővséggel olajat, és megszabadul.

Ha az embernek Kristelyre van szüksége, tegyen a' Kristely vizébe egy kalányi olajat. Mind ezen esetekben pedig szükség, hogy az olaj avas ne legyen, mert külsőben kárt tézen.

A jó tiszta Faolajat tartják ezen végekre legalkalmasabbnak; de annál a' jó tiszta Lennag olaj nem sokkal alábbvaló; sőt más olajok is, meljeket Napraforgó magból, Mondolából, Mák-magból, Dióból, Mogyoróból, Szőlőmagból, Bikkfiamakból s a' t. tinek, ugyan ezen végekre alkalmasok.

Az égésekre, ha olaj nem volna a' házánál, lehet a' helyett sotalan írósvaját is venni, tsak hogy ez avas ne legyen; sőt már maga a' tojás fejeri, az olaj nem lét, alkalmasint kipótolja.

Az avas olaj, mindeféle férgeseket, vagy megöl, vagy elkerget. A' megretvesedett lúdat, pulykát, tyukot, ezzel lehet meggyógyítani, ha fejébűját, szárnya tövét, és farát vele kengetik. Ha a' lónak, vagy szarvas marhának van ilyen baja; a' gerinzét kell vele kengetni, a' farka tövéig.

Ha

Ha ezzel kengetik a' marha hátát Május végén, és Junius elején, a' bögöly nem tojik a' hátába; s így a' marha, a' következő esztendőben, a' bogarzással nem fog vesződni.

Ha a' Lemrongyot meggyújtják, és mikor lánggal ég, valami edénybe teszik; az edény fenekére lizzad valami tsipós kozmász olajat. Ez az olaj, a' sömört és egyéb föllokat az ábrázatról elvesztí, ha vele kengetik.

A' *beke* Len theája hashajtó.

222. P Ö Z S G A.

(*CRASSULA*)

Szorító ereje van, hasmenést, orrvér folyást s a' t. elől.

223. M I Z U R A.

(*MYOSURUS*)

Ike tsipós, ereje egy kevéssé szorító. Főtt víze a' hasmenésben hasznos; jó vele a' torkot is gargarizálni.

H A T H Í M E S E K.

231. H A G Y M A.

(*ALLIUM*)

A' Hagymának sok fajai között, legközönségesebbek a' *veres* és *fog* Hagyma. Ezeket sokan nyersen is eszik sóval kenyérrel; leginkább pedig ételket fűszerszámoznak velük. Mindenkinnek ereje főképpent valamely repülő erős olajból áll, mely a' főzés vagy sütés által, mindenikből elrepül, még pedig a' *veresből* annyira, hogy ez megfőve édes ízűvé lesz. Mindenki gyomorerosító, szél és gőzölges inaltó.

A' *fog* Hagyma, ha forró vízzel megöntik, vagy tejjel megfőzik; a' gyomorban és belekben

ben megiszaplott nyálkásságot felszaggatja, és az ott lapangó gilisztákat megöli.

Ha a' beteg ezt bévenni iszonyodnék: főtt vizet melegen a' szükségládába kell tenni, és a' beteget arra illetni. Ez a' gőz a' gilisztákat a' végtelekre menni kényszeríti, kivált ha gilisztaport is vett bé a' beteg. Ha varádits levelével s magvával öszvetörik, és olajjal felkeverik; ez a' keletts igen jó a' gilisztás gyermek hasáta; mert a' gilisztákat tőle elhajtja. Ezen okból, ha a' gyermek a' zöld fog hagymát szereti nyersen enni, nem kell tőle tiltani.

Meleg borral megöntve, a' vizelletet indítja, a' vesekőnek növétét akadályoztatja, és ha az még apró, ki is hajtja.

Öszvetörve, vagy sarátnak alatt megsütve, a' bőrt megveressíti, a' tüzes daganatokat s pokolvarat eloszlatja. A' lábujjakon megkeményült bőrt, melyet tyúkszemnek neveznek, és a' vakteut, ha réá kötik, elveszti.

Gyakran a' sikertűést is meg lehet vele gyógyítani, ha kinyomott levét pamutra tsepegtetve, azt a' fülbe teszik, és ezt akkor nap ötször haszor tselekeszik. Belől a' fül tőle megveressedik, igen fáj, matéráz, és megghamlík: de a' hallás viszázaj, ha csak a' siketségnek gyógyíthatatlan oka nincs.

Útann fog Hagymát hordozni, és egy két gerzedet ottann ottann bévenni hasznos, mert a' szokatlan víz ártalmától az embert megőrzi.

A' fog Hagymának inakat vidító ereje is van. Ha a' gyalog utas ezzel jól lakik, tovább győzi az utat. Azt tartják, hogy ha a' lovaknak fog Hagymát adnak, vagy a' zabolajokat vele megkenik, sokkal futásabbak.

214

Hathimesek.

A' *kigyós* Hagyma, formájára, hasznára, és erejére nézve, a fog Hagymával egyez, sőt annál jobb ízű; azomban igen szaporá, mert magváról is lehet verni. Tszak az kár, hogy a' héjja lekopad, és hamar megavasodik.

A' *veres* Hagymának, eledeli haszna, és orvosi ereje olyan mint a' fog Hagymáé. Ennek olajja sokkal repülőbb, mint a' fog Hagymáé, úgy hogy a' metélés közben, távolról is, az orrot tekeri, és a' szemből könnyeket fatsar; de a' melj tsipős szag, a' főzés által, egészen elenyészik.

A' sátránakban megsült veres Hagyma, az iktás húsok daganatját, és más daganatokat, hatmasam lágyítja, oszlattja, és a' megérni valókat megéri, ha vele borogatják.

A' péppe tört veres Hagyma, a' lábna viz-daganatját is gyógyítja.

A' mézes level készült Hagymaleves, sokszor a' sínlódó betegeket ételre hozza.

A' régi Rómaiak azt hitték, hogy a' veres Hagyma kinyomott levelével való kengetés, a' főnek megkopaszodott részén haját nevel.

A' veres Hagymához hasonló erejűk, kissébb vagy nagyobb mértékben, a' *Pore* Hagyma, *széleslevelű* Hagyma, *fatyolos* Hagyma, *bajásos* Hagyma, *mogyoró* Hagyma, és a' *metélő* Hagyma, melj utólsónak leginkább tsak leveleivel élnek.

232. LILION.

(LILION)

A' *fejér* Liliom, ez a' gyönyörű illatozó virág, erős szagával némelyeknek terhekre van, mert a' fejéket megnehezíti. Átaljában pedig, éjtarka a' házban tartani nem jó, mert akkor az illatja fő fájdalmat okoz.

Öszvetört, vagy zsátrának alatt megsültött hagymás gyökere, a daganatokat lágyítja. Szírmának lombikonn vett víze az ortzát szépíti, és a' fejétfolyást szenvedőknek, az ágyékjokat vele kenegetni hasznos.

Ha szírmait tiszta Faolajba béázattva tartják, ez az olaj igen jólévvő orvosság a' nehéz szülésben, és a' méhnek sok más nyavajában.

Az égetborba béázattott szírmok pedig, igen jó sebgógyító erővel bírnak.

Ha sarga porhonyait borba tészik, és úgy isznak róla: azt tartják, hogy ez a' Havitisztulást segíti, és a' Sárgaságot gyógyítja.

A' *tüzes*, *fogas*, és *turban* Liliom gyökérének haszna az, a' mi a' fejére.

233. HATKOTU.

(FRITILLARIA)

Ez tsak különös formájának és természetének köszönheti, hogy a' kerekében megszenvedik; mert különben ötlet, kottu szaga s bűdössége kellemetlenné teszi. Méz nedvénn is, melj mind a' hat szírmának kottijában vagy gödrében bőven van, a' méhek nem kapnak.

Gyökereinek haszna lehet a' daganatok enyhítésére, mint a' több hagymás gyökereknek, melyek ezen Seregre tartoznak; de még ez ideig vele valamely különös nyavajának gyógyítására próbát nem tetek.

234. NYAKAGYAR.

(ERYTHRONIUM)

Ennek hagymás gyökereinek is daganatokat lágyító ereje van: de sem erre, sem más ezen természetű hagymás gyökérre nem szorúl az ember, mikor hagymája van.

235. T U L I P Á N T.

(TULIPA)

Gyönyörű virágért, és színének 's formájának sokféle jétéért, a *pompás* Tulipántot kertekben termesztik; de szaga nincs. Hasonlóképpenn gyökereinek is ize nincs, és Orvosi hasznára sem tudatik. A' ki akarja, meg is eheti, nem árt neki.

236. S Á R M A.

(ORNITHOGALUM)

Hagymás gyökere közelit a' Hagyma ízéhez, 's azért a' megszorult szegény emberek nyersen is, főve is eszik, orvosoknak is vele, úgy, mint a' hagymával.

Liné azt gyarítja, hogy az *Uri Sárma* hagymás gyökere volt az, melről emlékezet van 2 Kir. 6: 25. mellet *galamb ganéjának* hivat.

237. T S I L L A.

(SCILLA)

A' hagymás gyökertü Lilomos virágok között, a' *tengeri* Tsilla legerősebb, és az Orvosi hasznára nézve legnevezetesebb. Terem a' földközép Tenger partjai körül; 's itt azért emlíődik, mivel nem lehetetlen, hogy nálunk is a' fövényes sziklenn találtaik. *Tótotsánya* hosszá: *virágzik a' levelezés előtt fartságn: murvá szála-sok, középen bolyhosok, és bolykóm meggyókotek, felgöbültek, alól pillempályosok.*

Gyökere ököhnyinél is nagyobb, nyers korábann igen keserű, erős, élmegős ízű, sőt mérgees. Levagdalsák szeletekre, tsont - vagy fűkessel, és megsárazva elteszik hasznára.

Ez igen hatalmas nyálkasság oszlato, mejjtisztító, 's vizelethajtó szer, és a' makats szorulásból származott kölkábam, mindenféle vízbetegségben, füladozásban, megjögortsben, és egyebebeben nagy hasznú orvosság; de a' vele

való

való élés módjának kirendelését, csak tanult Orvosokra kell bízni; mert ha az elvésetődik, hányást, hasmenést, és kiállhatatlan kínokat okoz.

Több fajával a' Tsillának még próbát nem tettek.

238. M A G Z A T I N G.

(ASPHODELUS)

Az *ágas*, és *sárga* Magzating gyökereből, sok apróbb gumók terjednek szélbel. Ezeknek főt bozrat hasznosnak tartják a' vizelet és havitisztulás indítására; vízi betegség gyógyítására; magokat pedig a' gyökér gumókat összevörve, a' daganatok érlelésére.

240. N Y Ű L Á R N Y É K.

(ASPERAGUS)

A' *Sparga* Nyúlárnyék vadul bőven terem, a' kertekben is nálunk könnyű termeszteti, vagy magvától, vagy tsak egynehány tövet a' mezőről a' kertbe bé kell vinni, és porhonyó földbe elásni. Ennek gyenge jövéseit szoktak húsleval, és más módon is elkészítve enni, mint kedves ízű elédelt. Igen jó vértisztító, és vizeletindító elédelt; hanem azt jegyzeték meg némeljek róla, del ez; hanem azt jegyzeték meg némeljek róla, hogy a' köszvényeseknek, az, aranyerre, és vérpökere hajlandóknak ártalmas, és hogy a' vele való bőv élés az Aszszonyokat meddökké, ellenben a' férfiakat tenyészökké teszi.

Gyökereinek rojtos szálai húsosok, ezek is olyan hasznú és erejűk, ha tavasszal, vagy őszszel ásódnak fel, mint a' jövések.

241. G Y Ö N G Y V I R Á G.

(CONVALLARIA)

A' *mejszi* Gyöngyvirágnak kellemes szaga, az érző inakat vidítja, az életerőt ébrezti, az elmének is nagyobb elevenséget ad, és a' gutta-túest távoztatja; nagy kár, hogy a' megszáradással ez a' szag és erő, benne meggyengül.

O 5

Ha

Ha az eleven virágit jó borral felgyúrtván, lombikonn kifőzik; ez igen jó szélűző, sőt szívet, elmét erősít, szédülést távoztat.

Ha ebbe egy kevés Szalamia spiritust (*Spiritus Salis Ammoniaci*) töltnék, és azzal a nyavajatósnak hátagerintit kengetik, sokkal kisebb mértékben fordul elő a nyavajakiutes, és megesk, hogy egészszen el is marad.

A Gyöngyvirág etzetet nehéz-nátha ellen az orba szívni javallják, és ugyan ez a főfűjást is enyhíti, ha vele a vakszemeket kengetik. Kivált pedig a rettegésekben, rebegésekben, félenkségekben, ha ezek képzeldésből, vagy valamtól való iszonyodásból származtak, ez az etzet a legjobb házi orvosság, ha azt a beteg egy kevés vízzel felelegyítve gyakran iszogatja. Virágának kifatsart levélével a szemeket kengetni hasznos. Száraz virágának pora, az erős pírúskölletés, által, a főt tisztítja.

A sokbórhá, a széleslevedi, és a furtos Gyöngyvirág gyökere sebgyógyító; főtt borát, a szakadások gyógyítására dicsürik; péppé törve a vert testet meggyógyítja; kifatsart leve a bőrt a sümörtől, kosztól, szepőlől s a t. tisztítja.

242. P O L I Á N T.

(POLYANTHUS)

A Tubarósa Póliánnak erős illatja, némelyeknek terhekre van. Éjjel a házban tartani nem jó, mert főfűjást okoz. Orvoslásra nem fordítódik.

243. J Á T Z I N T.

(HYACINTHUS)

Ennek némely fajtait szép tavasszi virágért ker-
tebben termesztik. A Játzinak minden részé-
ben nyálkás nedvesség van. Orvosi hasznára nem
fordítják, mert gyanúsának tartják.

A Lésma Játzinak gyökere igen erős há-
nyató.

244. A L O E S.

(ALOE)

Ennek sok fajtait termesztik nálunk az Ura-
ságok kertjeiben: hazája pedig, a földnek meleg-
gebb része. Ott, a száradó Aloeoból, melynek
levét kifatsarják, s a nap melegén megsűrtik,
készítik azt a setétpéj színű gyanta forma Aloeost,
melyet a Patikákban tartanak. Legjobbnak tart-
ják azt, mely az Arabia alatt lévő Socotara nevű
Szigetben terem, és készül; ámbár a másutt
termőnek is csak az az ereje és haszna.

Ez az Aloes, keserű ízű, hevitő, a Sáfrán-
hoz hasonló szagú; ereje pedig belsőképpenn has-
hajó, gyomorerősítő; külsőképpenn, ha porát az
eves sebekre, és a revesedő isontokra hintik,
vagy a megüszessedett könyhező szembe fújják;
azokat meggyógyítja.

Különös az Aloesnek tulajdonságában az,
hogy ebből két vagy három grámnak, éppen az
az ereje van a testben, mintha az ember 15
vagy 20 gránt venne be; ha pedig ennél is töb-
bet vésszen valaki, kínos hastekerést okoz.

Különös továbbá az is, hogy a gyomorban,
és vékony belekben, ennek semmi tisztító erejét
nem lehet tapasztalni, hanem csak a vastag be-
lekben, és kivált a végbélben, és hogy egy-
szori bevetél, egy széknel többet nem tsinál, az
is pedig nem híg, a minéműt a más purgáló sze-
rek okoznak.

Mint hogy főképpenn a végbélet ingerli, ez
által a megrekedt aranyeret, sőt néha a havi-
tisztulást is elindítja; és éppen ezért, a gyakori
vele élés, az aranyerre hajlandó személyeknek
igen veszedelmes; veszedelmes a száraz termé-
szetűeknek, a borral bőven élőknek, a vérpó-
kásra hajlandóknak, a terhes Asszonyoknak is;
hanem a bőv nedvességű, és puha testű szemé-
lyeknek

Iyeknek hasznos lehet; de jobb e' nélkül átaltjában elleneni, mert a mi hasznos ez tehet, azt, más bátorságosabb szerek sokkal jobban teljesítik.

Az Aloeit például bann szokták beadni, és nemcsak azt hiszik feljelle, hogy a' megrekedt aranyeret elindítja, a' folyót pedig megrekeszti.

Az Aloes a' kutyáknak, malszáknak, róháknak halálos mérég.

247. K Á L M O S.

(ACQRTS)

Az orvosi Kálmos, terem a' tavakbann; megszárazott gyökereinek hevítő, és ingerlő ereje van. Ha az ember ezen gyökérből vagy nyersen, vagy tükörrel bétusálva (a' mint a' Patikákban készítik) két, három nehézkét beveszen; a' gyomrát erősíti, az emésztést segíti, és a' szokatlan víz ártalmától megmeneti.

A' mindennapi, és harmadnap hideglelésekben is használ; de gyakran élni vele nem jó, mert nagyon hevíti.

Főtt vizével a' revesedő tsontokat mosni hasznos.

249. B O R B O J A.

(BERBERIS)

A' sóska Borbojának érett gyümölse, kedves savanyú ízű, hivesítő, senyvedésnek ellent álló erővel bír, tizitrom savanyúság helyett lehet venni, és vele Puntst is készíteni.

Kinyomott leve, a' rothasztó, vagy hagymázos, és ragadó hideglelésekben, és verhasbann igen hasznos orvosság.

A' Patikákban készítenek beljelle kedves ízű szirupot, és fogátskákat; ezek is igen jók a' rothasztó hideglelésekben, és hasmenesben.

Példák vagynak reá, hogy a' hasmenés miatt elajélt, és halálhoz közelítő beteg, ez által ki-gyógyult.

Ezen gyümölsökből, az egészségesek is, kedves ízű és egészséges mártásokat készítenek.

Tserjének középső zöld héja hashajtó; az azon alól lévő sárga héjának tháját pedig, sárgaság ellen dicsérik.

Gyökereinek héja a' fát, gyápít, szarttyánt szép sárgára festi. — Tserjeje eleven süvénynek igen jó.

251. L Ó R O M.

(RUMEX)

A' paréj, sós, tompa, vízi, és havasi Lóromnak gyökere keserű fojtos ízű, hasonlít a' Rhabarbarához, erősítő, sebgógyító, vérisztító erővel bír, és a' bőrnek nyavaját, ruhót, fakedőket, főtt vizével mosogatni hasznos.

Különösen a' vizi Lórom gyökereit igen dicsérik a' skorbut, és szájjüdütség ellen.

A' havasi Lóromot Barát Rhabarbarának is hívják, mivel hajdán a' Barátok ezt természetiek, és éltek vele Rhabarbara helyett; de a' Rhabarbarának sokkal különb ereje és haszna van.

A' Kerisóska és Erdősóska Lórom leveleinek savanyúsága esmértes; és kedves ízű egészséges ételket készítenek vele. Ezeknek kifutsart levek, a' rothasztó, vagy hagymázos hideglelésekben, s hasmenésekben, igen jöltéző orvosság.

254. Z Á S Z P A.

(PERITHUM)

A' Zászpának gyökere mérges, és azért vele belső orvossággal élni, nem bátorságos. A' régielt azt hitték, hogy ez a' kábultást, órlást, melancholiát, dübösséget, nyavajatorést meggyógyítja; és ennél fogva némely mostanak is, mikor ezen nyavajákban másféle orvosság nem használ, adnak a' betegnek a' porából 3—20 gránig, nem magát a' port, hanem annak théját mézzel és etzettel elegyítve. —

A' gyökerének pora igen erős pírtszolgáltató, és azért veszedelmes: mindazáltal más pírtszolgáltatók közlé elegyítik néha, mikor azokat erősebbekké akarják tenni.

Külsőképpenn, a' főt vízával való mosogatást javallják némelyek, a' sikettségben, őrlésben, nyavajatorésben, rühben, telvességben.

Ha gyökerének porát, lisztet s mézzel összekevervén, pogátsákat tsinálnak belőle: az egerék, és patkányok elvesznek tőle; a' téjben áztatott porától pedig a' legyek. H

235. K I K E R I T S.

(COLCHICUM)

Ennek virága, magva, és gyökere mérges. Némelyek próbálták a' gyökerét, vagy pergelés, vagy éjzeiben áztatás által gyengíteni; és a' betegnek beadván, vizeléthajó erejét tapasztalták.

A' Törökök, mikor lenkariák magokat részegíteni; ennek virágát teszik a' borba, és azt a' Muhamed ellenére megiszszák.

H É T H Í M E S.

259. K O K R É T A F A.

(ASCULUS)

Ezen szép fának kérget, megpróbálták szerentsésem a' Khina helyett, a' hideglelések gyógyítására fordítani, és azt tapasztalták, hogy még erősebben ellene áll a' senyvedésnek, rohadásnak, mint maga a' Khina. A' vele való éjszenn legjobbnak találták azt a' módot, hogy fél nehezék porra tölttenek lágymelegem Patikán fahéj vizet, és azt egy s két nap rajta tartván, ezen vízből adnak a' betegnek, minden három órában Havann tseppet.

Megszárazított gesztenyét ha liszté törlik, és bőv vízzel felkavargatván, szitánál általbotstíják, a' mi abból fenékre száll, és lelepedik; jó keményítőt leszsz, meliből a' Könnykötők igen alkalmasok tsiréz készíthetnek, melyet a' moly nem bánt: a' vize pedig, felforraltatván, mosásra olyan, mint a' jó szappanos víz.

Ezen gesztenyét a' Sertések nyersen nem eszerik: de ha eleinte megforrázzák, lúgozzák, vagy áztatják; azután nyersen is megesszik.

Ez a' fa Indiákról jött hozzáuk; magváról lehet szaporítani.

N Y O L T Z H Í M E S E K.

261. T S É S Z E K Ü R T.

(OENOTHERA)

A' *Ligetek* T s é s z e k ü r t ről azt írják, hogy Virgínia a' Hazája, és onnan hozták Európába, 1614-dik esztendőben, és kezdtek természetien kertekben, cseleli hasznára; t. i. a' leveleit salátának, a' gyökeret répának, mert két esztendőös plánta, mint a' Petre selyem, és első esztendejében nem virágzik.

Meglehet, hogy az előtt Német Országban, és napnyugoti Európában nem volt; de hogy nálunk ne lett volna, nem lehet hinni; mert p. o. a' Debreczeni és körül belől lévő erdőket és ligeteket sok mértőldéig úgy elbortotta, hogy alig van nála egy egy közönségesebb plánta; és hogy oda a' kertekből került volna, nehéz gondolni.

Orvosi haszna nints tudva: de némely gazdák igen hasznos orvosságnak tartják ezen plántát a' Sertés dög ellen, ha t. i. ezt azoknak itató vályójokba tesszik.

264. A P O N Y A.

(VACCINIUM)

A *fekete* Áfonya terem sűrű erdőbenn, éret bogója fekete, savanyú, s egy kevéssé fojtós ízű. Nyersen, vagy megszárazva és porrá törve, hasznosann lehet vele élni a hasmenés ellen, ha az a beleknek nagy eltágulásától származik.

Leveleiből öntött theát is jó inni, hasmenés ellen. Szokták bogóival a bort is veresre festeni.

A *veres* Áfonya, éppen ezen orvosi hasznokra nézve, a feketénél jobb. Sőt ennek tükörrel bétsinált bogóival, hasznosann lehet élni, a hagymázos és forró hideglelekben is.

A *fojtos* Áfonyának (mely a hidegebb részekben, nedves lapályokon terem) dértispte bogója, olyan hasznú, mint a *veres* Áfonya.

265. H A N G A.

(ERICA)

A *reptsén* Hangának, öszvehúzó és szorító ereje van, meljél fogva némelyek, virágjának theáját, a fejerfolyás ellen dltseik.

266. J Á V O R.

(ACER)

A *Feketegyűrű* Jávorból pipaszárazakat készítenek; a hejít pedig lehánvánn, erősen megfűzik, és a levebe gáltkövet és gummit tesznek, s ténia lessz belőle. — Ebből megtettzik, hogy a Feketegyűrű kérge öszvehúzó keserű szer; és megérdemlené a próbátelt.

A *Juhar* Jávornak szép fejer szívos fája van, a szű meg nem eszi; alkalmas páltáraknak, hegedűkhöz; és az fésztergályosoknak minden munkájokra. A gyökere szép habos, betses puskaanyag készűlnék belőle. —

A *jókori* Jávort szép leveleiért kedvelik a kertekben. —

A *jódor* Jávort alatsony tserje, eleven sóvénynek igen alkalmas, a fája pedig betses a fűnőrozásokra.

268. B O R O S Z L Á N.

(DAPHNE)

Eznek minden fajai erősen mérgesek. Ha valaki a bogóit öszverágja, bár ha el nem nyeli is, a száját és torkát erősen égeli; sokszor belek gyűladását, halálos hányással együtt, okoz.

Orvosi hasznokra fordítódik, a *farhas* Boroszlán ágának, de sokkal inkább a gyökereinek hejja, vagy kérge. Főtt vizet vagy theáját, hányatózélből bévenni veszedelmes, mert könnyen halálos hányást okoz.

Ha a gyökere hejéből, két latot hat itte vízbenn főznek, mind addig, míg az négy itte nyire le nem fő: sok tanult Orvosok hasznosnak tapasztalták, ezzel mosogatni a kőszvényes kőtsorodásokat, ha még azok nem régiek, és a rák nemű fekélyeket.

Ugyan ezen vizet, ha két három lat édes gyökereket is főznek közze, hasznosnak találták belsőképpenn, a bőrnék frantzú nemű fakadékbann, és az éjelt tontfájdalmakbann, ha a beteg napoként megiszik mindegy másfel megszelyt négy ízben.

Ezen gyökének kérge, olyan tsipős matériával bír, hogy ha a testre teszik, a bőrt szellyel eszi, és folyó sebeket tsinál. Ennél fogva, a tsinált Orvosok, mikor arra van szükség, hogy a megrekedt tsipős matériát, a nemesebb részekről, p. o. szemről, fülről s a t. más bátorságosabb helyre szivassák, vagy lassanként a testből kitakarítsák, tudnak ezzel, az ember karján, vagy lábikráján, folyó sebeket tsinálni.

Ezzettel t. i. megnedvestvéim, megpuhították a kergét, rátészik a testre, azt befédik borostyán, vagy tizékla, vagy káposzta levéllel, és két három nap alatt készenn lesz a folyó seb; mellet a kéregnek tovább tovább való rakásával annyira nevelnek, a mennyire a szükség kívánja.

271. TZIKKSZÁR.

(POLYCONUM)

A vídra Tzikkszár gyökereinek theája és főtt vize, jó enyhítő, és a tsipós nedvességeket édesítő ital, a hosszas betegségekben, és forró nyavaiákban is. Olyan erejű, mint a Patikai Szaszszaparilla.

A hódos és kivált a borsos Tzikkszár levelei, igen tsipós ízűk; a homnan nyerssem öszvetörve, jó oda borítani, a hol szükség a bőrt megtűzesíteni. A fergeket, legyeket elűzi, és azért szokták a lovak sebeit vele mosogatni.

A lekert Tzikszárnak gyökere, erősen szorító, és a tanított Orvosok élnek vele, sárga Tarnistal elegyítve, Hideglelések gyógyítására.

Vizzel vagy borral ömött theája és főtt leve, hasznos a hasmenésnek, véhasznak, felettévaló havisztulásnak megállítására; és az idejlen szülésre hajlandók, vele hasznosann élhetnek.

A Portsín Tzikszár, a barmoknak kedves eledel; de gyengénn szorító erejete nézve, hasznos orvosság is, mind az embereknek, mind a barmoknak.

A véhasbann, vépökésbenn, és vérvizelésbenn, a theája hasznos orvosság; és a hasmenésbenn, köztögetni a füvével a hasat és vékonyokat, igen jó.

Ha a marha vért hűgygyozik: ezen fűvet öszvetörvéim, tsinálnak belőle golyóbisokat, és béteszik néki.

A Pohánka, Tatarika, és Szulák Tzikkszárnak (Kruppa) lisztes belű magva van, és eledeli hasznokra természetik. Megterem a legsoványabb helyeimen is.

272. TZILLÁR.

(PARIS)

Gyökere hányató erővel bír, és ennek porából, a fájdalom hasmenésekben, ha bévesznek két harmadrész nehezéket, olyan hasznos, mint az Ipekakúána. Az egész plánta bódító szagú; öszvezuzott leveleit a postises guggákra szokták rakni.

KILENTZHIMES.

273. RABARBARA.

(RHEUM)

A patikai Rabarbara terem Ásiában; de lehet nálunk is természeteni, és az, az Ásiánál nem alábbvaló, sőt jobb, mert amaz gyakra nem féregárgta, lyukacsos; vagy nem jól száralt, és belől fekete. A jósága abból teltzik meg, ha ketté törvéim, belől szép sárga, és veres erekkel van tarkázza.

Ez igen jó, tsendes, és bátorságos hastisztító, és egyszermind erősítő orvosság mindeneknek, még a gyermekeknek és terhes asszonyoknak is, kivált pedig az olyan személyeknek, a kiknek belső részeik eltűgültak, meggyengültek, és a miatt szenvednek szorulást, minemnek gyakran a fejerfolyásbann és hipokondriábann szenvedők, a terhes asszonyok; és az aranyerre a miatt hajlandók.

Némeli hasmenésekben ez igen jó orvosság; mert a' tsipós matériát és nyálkát kitchatítja, és egyszersmind, összehúzó erejével, a' beleket erősti, nem gyengíti, mint más hashajtó szerek.

A' hosszas hasmenésekben ártalmas volna, ha úgy adnák, mint hashajtót; de ha olyan kistiny mértékben adják, hogy hashajtó ne lehessen; akkor mint erősítő, igen jó orvosság. Némeljek az epesáros vérhasban is javallják, de abban mások veszedelmesnek tartják, kivált ha az gyáladással együtt van.

Lehet hát a' Rabarbarát bévenni, vagy olajtzból, hogy szekeret okozzon, vagy abból, hogy a' hasat lágyann tartsa, és a' mellett a' beleket erősítse, a' nyálkától tisztítsa; és ez csak attól függ, hogy többet vagy kevesebbet veezen belőle az ember.

A' hasnak lágyann tartása végett, az útasok, s némeli idős emberek, darabokban sebjeikben hordozzák, és ottann ottann fágogaják.

A' Rabarbarát leginkább porbann szokás bévenni; azt t. i. kevés vízzel felkeverik, és megiszszák. A' gyermekeknek mézbe keverve lehet beadni. A' megleit emberek, hashajtás végett, bevesznek fél vagy egész nehezéket is; a' tsetsennő gyermekeknek elég 8 grán, a' nagyobbaknak többetske, az idejek szerint.

A' kis gyermekeknek leginkább szokás adni a' Patikában, *mezei* Katáng gyökerével együtt készült szirupot (*Syrupus Cichorei cum Rhoeo*), a' mely jobb volna, ha a' Katáng belőle kinnadna.

A' Rabarbaráról meg kell jegyezni, hogy mivel ez egyszersmind összehúzó, szorító, és egy, kevésbé hevítő erővel is bír; ezenn az okonn, a

hashajtás után, rendszerent szorítást okoz, és a' száraz belső részű embereknek, s általában minden forró nyavajákban, és a' vérhas kezdetiben ártalmas. — *an eren csatolják a' nyavaják*

vele kezdve, hogy kora ki szokott, és így
akkor kaptat Z H I M E S E K.

277. F Z E R I Ó.

(DICTAMNUS)

A' *körös* Ezerjó terem az erdőkbenn. Ennek gyökerének, (melyet tavasszal kell ázni), belső hejja keserű, fűszerszámos, erős szagú; vízzel öntött thejja vagy főtt vize erősíti a' szívet, gyomrot és beleket, a' nyálkásságot feloldvasztja és elosztatja; a' honnan, a' gillsziák ellen, a' havi tisztulás rendeletnegebben, és a' nyálkásságból származó rázó hidegekben jó orvosság. Szokták beadni porbann is egy nehezéknyit.

278. R U T A.

(RUTA)

A' *szagos* Rutát kertekbenn termesztik, és virágzás előtt leveleit megszedveim, azokkal ellenorvosi hasznra.

A' Ruta, egy az únakat erősítő, görtoszlató, izasztó, havitisztulást segítő, és senyvedésnek ellentálló hatalmas szerek között. Vizeletet és szelet is hajl, és a' métegnék ellent áll.

Az anyaméh görtsbenn, a' Hipokondriában, nyavajátórésbenn, Skorbubann, hasznos orvosság. Azt tartják róla, hogy a' ragado nyavajákban és pestisbenn, a' Ruta etzet nagy általom.

Szokták pedig bévenni, vagy a' kifatsart levélből két latot, vagy a' theját iszszák, vagy magát a' levelét megszikk, vagy Aristélyre és fedőkre is fordítják.

Külsőképpenn: ha a nyavaia törősenek újjai közit ennek levelével döröslők, keuegetik; tartoztatja és kissebbli a nyavaja kintest.

Ha levét a homályos szembe tsepegetik, ha az abba mártott pamutot, a fájó és nehezenn haláló falbe teszük; ha borbann főtt levével, az orrbann, szájbann, s egyebütt lévő rohadó sebetet mosogatják, vagy össze tört nyers leveleivel borogatják: ezeket meggyógyítja.

A terhes asszonyok, a Rutától, és minden olyan szerektől, melyek a havi tisztulást nagyon ingerlik, őrizkedjenek.

279. SZURDANTS.

(TRIBULLUS)

A *syrom* Szurdants gyümölcseinek, a megenyvesedett nedveségeket, és a testnek tömlő féleln való részeit felolvasztó, és eloszlató erőt tulajdonítanak: és azt hiszik, hogy ha főtt vízzel, a ház földjét vagy padimentumát öntözik: a balhakat elázi.

281. ROSDABURA.

(LEDUM)

A *molsári* Rosdaburának, bódító, kábító, főfájást okozó ereje van. Néha fordítják a tetveknék elvesztésére, és a rühő főtt vízzel mosogatják.

Ha a Serfőzésbenn a komló közé elegyítik: a Ser nagyonn részegítő és bolondító lesz sz tőle.

Vízzel vagy tejjel főtt levét, a fojtó vagy számar hurutbann, és az azzal való gargarizálást, s magával a fűvel való kötözést, a torokdagadásbann jónak találák.

283. KUKOJITZA.

(ARBUTUS)

A *fanyal* Kukojitza, terem a magas bétzekenn, de a homokos sovány erdőkönn is; összev húzó, szorító erővel bír.

Ennek leveleinek porát, nem régibenn dítsérni kezdettek, a vesében és hólyagbann lévő kö ellen: de sok tanult Orvosok próbákat tévénn vele, hasznát nem tapasztalták.

284. KORTIK E.

(PYROLA)

A *tsahajsz* Körtike, (és a több fajai is), öszvehúzó és erősítő erővel bír, és a sebek gyógyítására hasznos. Öntött theáját a vérfolyások, a fejfolyás ellen, és a gyuladt torok gargarizálására igen dítsérük.

286. KÖTOR.

(SAXIFRAGA)

Ezt a régiek vizellethajtónak tartották; borbann főtt levét, a kö és fővény ellen igen dítsérték, és deák nevét is ezen erejétől adták: de a próbátételek azt meg nem bizonyították.

289. SZAPPANFŰ.

(SAPONARIA)

A *tajtékzó* Szappanfűnek megszárazott gyökerét, ha megfőzik, tajtékzik mint a szappanos víz, és lehet vele ruhát is mosni.

Orvosi hasznára is igen jó; mert izzasztó, vizellet - havitisztulás - és gilisza - hajtó erővel bír, és a tsipös nedveségeket a testből kitakarítja. A sínűdő betegeknek, és a frantzúbann vesződőknek vele élni hasznos.

Külsőképpenn, a rüheseknek, hasznos mosóvizet és fordót lehet belőle készíteni.

Az idegen országi Szasszaparilla semmivel se jobb nála.

290. SZEGFŰ.

(DIANTHUS)

A *pompás* Szegfűt, szépségéért és kedves illatjáért, termesztik a kertekben; szirmaiból etezégyat tsinálnak: de orvosi hasznára nem dítyák.

díriák. Egyebaránt, öszvehúzó, erőstő, sebgyógyító ereje van.

298. S Z A K A.

(SEDUM)

A' *Bablevellő* Szaka húsos levele, nyálkás, és egy kevés savanyú ízű, hivesítő erővel bír. Öszvetört leveleivel, a' vakaranyér tsújsorodásait, a' körömméret, pokolvert, és más veszedelmes fekélyeket borogatni hasznosnak tartják.

A' *horszós* Szaka, tsipős ízű, vérhígító, hányató, és vizelethajtó erővel bír. Némelyek a' negyednapi Hideglelésben, Skorbutban, és Vizi betegségben, hasznosnak tartják; és külsőképpem, a' holttestem eloszlatására díserik.

299. S Ó S D I.

(OXALIS)

A' *madár* Sósdi, terem sűrű erdőkben, levelei kedves savanyúsággal, hivesítő és senyvedés ellen való erővel bírnak. Savanyúságával igen egésséges savót lehet tsinálni, ha azt forró tejbe teszik, mely a' rothasztó Hideglelésben jólévé orvosság.

A' *Patikákban* ebből készült Só, az epesáros, rothasztó, és forró hideglelésekben hasznos, és az égető vizellelet meggyógyítja.

304. V É R F Ű R T.

(PHYTOLACCA)

A' *Bersen* Vértürtőt természetik kerekben. Az egész plánta tsipős, rágó erővel bír; gyökere, mint hashajtó, a' kúrások bécadják a' betegnek, és sokszor megölik vele.

A' nyers leveleiből kifacsart levét, vagy a' bogóiról főzött pépet, ha azt a' levelém széljével kenik, a' ráknemű sebekre díserik.

Bogóirnak veres levével Bort festeni, veszedelmes vakmerőség.

TIZEN-

TIZENKÉTHIMESÉK.

305. K A P O T N Y A K.

(ASARUM)

Ha szükség volna is a' plánták közt keresni hányató orvosságot: úgy se szorúhánk az Amerikai Ipekakunára; mert annál, a' sűrű erdőkben termő Kapotnyak nem albbvaló.

Gyökereiből vagy annak porából 7—10 grán jó hányató; vagy ha leveleiből 10—15-töt vészen az ember, este vizet tölt reá, és meleg helyen tartja; reggel a' vizet leszűri; ennek is az a' munkája van. De a' plántai hányatóknál jobb a' Piskóltzal készült hányató borkó (*Tartarus emeticus*); a' Kapotnyakot pedig más hasznura lehet fordítani.

Ha megfőzik, elvezeti hányató erejét; de jó tizasztó, és vizelet hajtó leszz, a' belső dugulásokat megnyitja, és a' negyednapos, és más napos hideglelésekben, és a' vízbetegségben, hasznosonn élnek vele. A' gyökereiből fél latot, akár a' leveleiből egy latot, megfőznek egy neszely vízben, míg félig elfő, és azt adják bé a' betegnek, minden két órában fél findzásával.

A' pora igen jó ptiúsköltető, és a' szem tizszesedésben estvéneként szivni belőle két, legfeljebb három gránt, igen hasznos, sokszor a' fogfájást is meggyógyítja; mert az orronn sok nedvességet takarit ki.

307. P O R T S I N.

(PORTULACA)

A' *kővér* Portsinának vért vékonyító, vizelet indító, és hivesítő ereje van. A' vizelet tsipösséget meggyógyítja, az epesáros, és hagymázos hi-

deglelésékben hasznos. Szokták emi saláta gyánát, vagy levesben.

308. F Ü Z É N Y.

(LYTHRUM)

A' réti Füžény ize, először egy kevéssé öszvehúzó, azután pedig nagyon nyálkás. A' horszas hasmenésben, és verbenn, a' melj a' beteg elgyengülése miatt nem akar szűnni, hasznosnak tapasztaltott.

A' gyökereinek, és leveleinek porából szokták beadni reggel, és este is 20—22 gránt, vagy megfőznek gyengén egy latot egy meszely vízben, és abból adnak minden két órában egy kalánnal.

309. P Á R L Ó

(AGRIMONIA)

A' bojtorjános Párlónak levele sós, keserűs, ízű, és egykevéssé öszvehúzó; nyers korában jó, de gyenge szaga van.

Thejra a' gőzölgést segíti, s a' belső részeknek, tüdőnek, májnak, lépnek dugulását nyítja. Friss levelet öszvetörve hasznosnak tapasztalták a' ráknemű sebeknek borogatására.

310. R E Z E D A.

(RESEDA)

A' fűgás Rezeda mikor megszárad, egészen megsárgul, a' fejtér tüzénát sárgára, a' kéket pedig zöldre lehet vele festeni. Gyökere a' vér tisztóségét gyógyítja, a' fájdalmat enyhíti, és a' belső rekedéseket osztja. Azt mondják, hogy ha a' hideglelésnek kariait kötözik vele, a' hideglelés elmarad.

A' reptze Rezeda osztató, és fájdalom enyhítő erővel bír, a' tüzes daganatokat szokták vele borogatni.

A

A' szagos Rezedát, kellemes illatjáért, kertekben termesztik, de ha egyszerű békap, önként is terem mint gyom.

311. SZETTYIN.

(EUPHORBIA)

A' Szettyinnnek minden faiból, ha megsértődnek, téj forma nedvesség szávrog ki, a' melj méges, égető, a' bőrt megtűzesti, ki is sebsíti; és azért a' szűmöltséket, és a' lábujjain lésvő tyűkszemnek neveződött töréseket, vele kengetve, el lehet vezetni. Tak ebből is lehet gondolni, mitsoda munkája van ezen plántának a' belekben, ha az ember bévész, t. i. kegyetlenül purgál, és kinos rágasokat s halált is okoz.

Szokták mindazáltal néha egynehány fajtát, nevezetesen a' *nagysár*, és *kissár* Szettyint, s többeket is Orvosi haszonra fordítani, úgy, hogy a' gyökereinek hejtát, igen erős etvetben áztatják huszonégy óráig, azután megszáraztatják porrá törik, és adnak belőle 15—20 gránt; vagy az egész plántát szabad levegőben száraztatják tíz hónapig, s annak a' porából adnak ugyan annyit; vagy pedig a' Sárfü magából adnak bé 9—12 szemet. Példák vagynak rá, hogy a' vízibetegségben, mikor már semmi egyéb nem akart használni, ezt adták bé, és szörnyű sok vizet takarított ki a' betegből. —

Meglehet, hogy az igen erős, vagy sűrű nyálkával megszapiott gyomrú emberek ezt a' szert kiállják, és talán hasznát is tapasztalják; de más ne próbálja, mert az életét veti kockára; és a' kuru solók sok embert kipurgáltak mára, a' Sárfü maggal a' világból. *Miner sötét kőzet*

312. F Ü L F Ü.

(SEMPERVIVUM)

A' rózsás Fulfü terem a' Kősziklákon, és természetűlk a' Házfedelekem; isipős, kevéssé

Miner sötét kőzet — az egész kőzetet...

savanyú fojtós izü, és hívesítö, 's kevésbé szorító erővel bír.

Belsőképpenn javasolják a' Hektikában, és Verhasban.

Külsőképpenn a' kifatsart levét, a' sebes szájbölgelésére, 's gargarizálására, az égéseknek megüzessült vakaranyér tsuttorodásának, 's a' megfásadoszott tsetsbimbónak enyhítésére és gyógyítására dísérik.

Ha öszvetölt leveleit a' homlokra rakják, a' hideglelésbeli bodulást távoztatja. —

Eleink Fülfinék talám azért nevezték; mert a' fülnek nyavajáiban hasznosnak tapasztalták.

Ha ennek magvát beadják a' pókos Lovaknak; azokat megyógyítja.

H Ú S Z H I M E S E K.

315. M I R T U S.

(MYRTUS).

A' *galléros* Mirtust lehet látni kertekben; levelei fűszerszámos kedves illatú, keserü ízű, és erősítő szorító erővel bírnak.

Főtt vízzel, a' vérpolýásokban és hasmenésekben hasznosnak lehet élni. A' leveleknel még hasznosabbak a' bogyói.

317. M O N D O L A.

(MYCDALEUS)

Az *Ószibaratzk* Mondolának, a' mivelés által, sokféle fajai váltak; legjobbak azok, melyek leveles, édeses borizü gyümölcsöt teremnek. Magváról is lehet tenyészetni, de sokkal jobb szemre vagy sipra öltés által szaporítani. A' magvaválót Szilvafába, a' durántzait pedig *tsenge* Mondolafába jó oltani.

Szeretik a' meleg vidékeket, homokos és nem vízenyös földet; a' hideg vidékeken és szeles helyeken

lyeken pedig tartatlanok, hanemha feketére (nem fejeire) festett falak mellé ültetik, és hajmódnak veleik, mint az úri kertekben szokás.

Az *Ószibaratzk* virági, és tavaszi gyenge leveljövészei, kedves illatú, és erős keserűes ízű. Öntött theájok haságyító, vizellettindító, és gilisztazűd. Legjobb gondosan megszárazítani, öszve vágalmi, egy vagy két latra fél megszszely vizet töltvénn, az edényt esve meleg hamuba tenni, és reggel hirtelen felforraltván, a' levét mézzel meginni. A' nyers jövésekből pedig két annyi nehézségűt kell venni. Virágának lombikonn vett vize kedves keserűes izü, és élesztő újító erővel bír.

Gyümölszénék húsa, akár nyersen, akár főve, akár aszalva, akár tűzkorral bétinsálva, a' legegéségesebb gyümölszök közül való, megújító, és vizellettindító erővel bír, és mindenféle hideglelésbeli forróságokban, bátran lehet enni, tsak hogy a' bőrt le kell hámozni.

Még nagyobb vizellettajító erő van pedig a' magva belülben. Ebből t. i. tejet készítenek, mint a' Mondolából, és azt adják bé; vagy pedig olajat nyomnak, és ez a' vesében lévő tsipós matériát eloszlatja.

Magfejenek törköiet ha a' homlokra borítják, a' hideglelésbeli föfájdalmat szünteti.

A' *tsenge* Mondolának kétféle fajta van, t. i. édes és keserü magvú. Mindeniket könnyű termeszteni, mert a' magva kikél, és 4—5 esztendőre termő fa leszsz belőle. Szokták oltani is szemre vagy sipra, ugyan tsak Mondola fába.

A' Mondolának tsak a' magva béli hasznára való. Az édes magvú kedves *tsenge*, és az eledelekben sokképpenn élnek vele; de magában, mint-

minthogy sok olaj van benne, nehéz emésztetű, és terhére van a gyomornak.

Ebből készítik a Mondolajciet, ekképenn: Forró vizet töltenek a magvakra, hogy a bőrök lehámlyon; ekkor öt hat szemenként tiszta mo'sarban megtörlik, de úgy hogy egy kevés vizet lótsantanak rá előre, mert különben nem téj, hanem olaj lesz belőle.

Mikor mind meg van törve, vagy tiszta vizet, vagy olajat, a melyben ápa vagy apró kasa főtt, töltenek rá, hat annyi nehezsgűt, mint a Mondola volt; erősen összehabarják, ruhán alalszűrik, kifűtsarják, és készenn a Mondolajciet.

Hogy az ize kedvesebb legyen, szoktak közözé törni keserűt is, olj móddal, hogy a Mondolának miniegy kilentzed része keserű Mondola legyen; lehet egy kevés túrkort, sőt többnyire jó Arabiai Gummit is belé tenni.

Ez igen jó hívesítő ital minden belső forróságokban, különösen a rothasztó vagy hagymázos hideglelekben, nyilallásokban s a t. ha a betegnek hasiágása, savanyú felbőfőgése, szorlása nints, mert ezekben az esetekben ártalmas. A száraz betegségben lévőeknek pedig táplálás gyanánt szolgál.

Ha egy fontnyi Mondolajcietben, egy nehezék Kántort elolvasztanak: ez az ital, a viszszaemint himlőt, petétet, rühöt s a t. ismét a bőrré kihajítja.

A Mondolajciet soká tartani nem lehet, mert hamar megavasodik, és akkor ártalmas: mindig akkor kell hát készíteni, mikor éppen szükség van rá.

A keserű Mondola, sok oktalán állapotoknak, különösen pedig mind azoknak, melyek nem ki-nyílt szemmel jönnek a világra, halálos méreg.

Az

Az ebből készült Mondolajciet, a napos hideglelekben hasznos orvosság. Ha olaját a fulbe tsepegetik, az ott megiszaplott matéria miatt való nehézhallást, siketséget, meggyógyítja.

A Mondolajciet készítésben arra kell vgyázni, hogy a magvak mind egésségesek és szép fiejerek legyenek, és csak egy se legyen közölk avas, sarga színű.

318. (a) SZILVA.

(PRUNUS)

A Kerti Szilva, közönségesen esméretes gyümölsfa. A mivelés által igen sok fajtái váltak, melyek közt legjobb a Magyar Szilva, melyet nálunk Bertzentzei vagy Beszertzei Szilvának neveznek; csak a benne kár, hogy a magva hegyi belétörik a húsába, és a miatt az ételle sokszor alkalmatlan a főgnak. Termesztetni könnyű, mert magváról száporodik, és ez sokkal jobb annál, a mely a tövéről sarjadzik. Lehet őltani is, de nem hasadásba, hanem szemre, vagy sípra.

A Szilva egésséges gyümöls, mind nyersenn, mind főve, mert a hasat meglágyítja, sőt neha el is tsapja, kivált ha egy kevés Senna leveit főznek a levében.

Régenn azt hitték, hogy a Szilvának némely fajtái, nevezetesen a vörös Szilvák egésségtelenek, mert a gyermekeket hasmenésbe, és vérfhasba ejtik. Igaz, hogy minden édes, és savanyú gyümölsök okozhatnak hasmenést: de az csak addig tart, míg a gyümöls a belekből kiakarodik. Hogy pedig epesáros nyavajákat, és vérfhas okozának, az nem lehet: sőt inkább, a benne lévő kedves savanyúság, azon nyavajának orvossága.

A Szilvát, sokféle formában szokták el-tenni télire, haszonvétre. Vagy megszárazják, vagy

vagy Likáriumnak készítek, vagy kifőzik szilvaíznek s a t. A' hol pedig bőven terem, összeverik kádakra, s mikor megforr, főzik belőle a legjobb Pálinkát, mely Szilvórium név alatt esmérés. A' Szilvórium igen kedves ízűvé lesz, ha a jóféle aszúsúszilvát kaláptással megütik, úgy, hogy benne a magva is össze törjön, és illet eresztnek 5—6 szemet a Szilvóriumos butélibába.

A' Közép Szilva, melyet a kertekben leginkább *Kökény szilvának* neveznek, a többekkel igen egyenlő tulajdonságú; hanem gyümölcset a Szilvaíz készítésére, mások felett alkalmatosnak tartják.

A' Szilvának szép pirosító faja, Asztalos, és Esztergályos munkákra alkalmas.

A' *Kökény* virágnak főt vize, a gyermekeknek alkalmas hasztisztító, ha azt nékik tavaszkezdetével, eggyenéhány reggel fűdsáknént adják. Fojdós ízű gyümölcse összevázó, szorító erővel bír, és a belőle készült Likárium, alkalmas a hasmenésnek, és vérhasnak gyógyítására.

Gyökevénynek, és fájának keserű kérége, erejére nézve, közelit a Kihínához. Ha a naggyából megtörvén, két nehezéket belőle vízben megfőznek, vagy eggy nehezéknyi porból theát öntenek, és azt adják a hideglelésnek, mincutánna hasztisztító orvosságokkal élt, meggyógyul. Példák vagynak reá, hogy ez által meggyógyult az olyan hideglelés, mely a Kihínának nem engedett.

318. *ph* BARATZK.

(PRUNI species)

A' *tengeri* Baratzk, kevés ideig tartó nyári gyümölcs. Ennek magról költ fajtát, melyeknek apró gyümölcsök van, tulajdonképpen *tengeri* Baratzknak, a' melyek pedig nagyobb gyümölcstő terem-

teremnek, és szemre, vagy sípra való ólással szaporítatnak, *Kajsztin* Baratzknak nevezetnek.

Mindenk, mennél levelesebb, annál jobb, és egységesebb, hívesítő, és vérvékonyító erővel bír, és meghamozva chezik a betegek is: a' melyek pedig sovány levetlen húst: izetlenek, és mind a' szájnak, mind a' gyomornak terhére vagynak.

A' *tengeri* Baratzk tsontmagvának béli; nemeljiké édes, nemeljiké keserű; a' *Kajsztiné* pedig többnyire mind édes. Azon hasznokra lehet vele élni, a' melyekre a' Mondolával. — Lásd

Mondola.

Ha kádakra összeverik, lehet belőle jó Pálinkát főzni; de a' moslékját nem kell soká hagyni forrni, hanem mihelt alkalmas, sietni kell a' kiűzéssel; különben megröghad.

318. *fo* MEDGY.

(PRUNI species)

A' *Zelhitze* Medgy fájának kérégevel hasznossan éltek némely Orvosok a' Kihina helyett, kivált a' makats őszihideglelésnek gyógyítására; adván annak porából a' betegnek eggyeszerre mint-eggy eggy nehezéket. Vagy pedig Likáriumot egy eggy nehezéket, eggy kevés ürömsöt is tévénn becsináltak vele, eggy betegnek minden három óráé, és abból adtak a' betegnek minden három órában eggy Szeretsen diónyit; és eggy eggy fűdsá Zelhitze kérégből, s édesgyökérből készült theát itattak vele. Ezen kérégnek főt vize olyan szagú, mint a' keserű Mondola.

A' *borostyán* Medgynek leveleiben olyan különös méreg van, mely az életet eggyeszerre elölítja. Lombikonn vett vizét, ha valamely oktatlan államnak adják, azt eggyeszempillantásbaan megöli, még pedig sokszor minden rángatólzás nél-

nélkül. Az embernek is veszedelmes, és halálos meglepetés tapasztaltatott.

Némely tanult Orvosok tudják úgy elkészíteni, hogy a köves, daganatoknak eloszlatására, a Hipokondriában, máj és lép dugulásában, a megrekedt aranyér és havi tisztulásban hasznát veszik: de mások kerülék.

A tőnek igen kedves ízű, ha két három levelet benne megfőzik, de nem bátorságos.

A *bortzli* vagy közönséges Medgynek magva belül, virágában és leveleiben, éppen azon nemű keserűség van, kisebb mértékben, mely a *borostyan* Medgy leveleiben, és egy bizonyos készítés módja által, lehet belőle valószínű mértékű tisztítani. De mivel az a méreg a *bortzli* Medgyben sokkal kisebb mértékben van: tehát lehet nagy hasznokra fordítani.

A Medgyet magvasztól összevervén, ha bőv vízzel megfőzik, vagy lombikban egyszerű leeresztik, ez a víz igen hasznos ital, mind azokban a nyavajákban, melyek a gyomorban és belekben megposhadt tsipósságból származnak.

Magva belől lehet magtejet készíteni, melynek igen derek enyhítő és vízzel lehajtható ereje van; és a hi veséjében és a vízzellet után, az ott lévő tsipósság miatt fájdalomokat szenved: hasznosnak élhet vele. A nyers vagy aszalt Medgyből készített leves, kedves az egészségnek, orvos-ságul pedig igen jó, a rothasztó és más veszedelmes hideglelesekben.

Ha gulyait összevagdalták, és egy két nap vízben áztatják; ez a víz a megrekedt havi tisztulást elindítja.

gyógytejet az orvosi orvosok.

A'

A *Tseresznye* nálunk majd mindenütt terem az erdőben vadúl. Ebből váltak, a magról vetés, mivelés, szemre és sípra őrítés által, a *Tseresznyének* sokféle fajtai, melyek mind egyenlő hasznú.

A *Tseresznye* igen kedves és egészséges gyümölcs, és a mellett nagy orvosi erővel is bír, mert híveszt, a vért vékonyítja, tisztítja, a hasat lágyan tartja, és a vízzellet indítja; a sárgaságban, a sínlódzésekben, és tolvaj hideglelekben igen hasznos. A hasmenés és vérhas ellen is jó orvosság.

A száraz természetű emberek, sokféle nyavajákban nagy haszonnal élhetnek vele. Mikor pedig ideje nints, hogy az ember nyersen ehesse: az aszalt *Tseresznyéből* készített leves is, csaknem ezen hasznokat teszi.

Különös pedig az, hogy ennek a gyümölcsnek ereje, az érzőnakra is kihat. Példák vagynak rá, hogy az elméjében megháborodottnak, az őrültnek, csak ezt adtak enni nagy bővséggel, és egyebet nem; arra pedig tiszta vizet itattak vele, és gyógygyűlt nyavajájából. Magvából lehet Magtejet is készíteni.

Mind ezen hasznokra nézve pedig, a *bortzli* Medgyet még elbivalónak tartják; csak hogy az elvásokja a fogakat, ha az ember sokat eszik belőle.

39. GALAGONYA.

(*CRATAEGUS*)

A *lisztos* Galagonya, hegyekben szokott teremni. Fája jó erős és eres, szép aszatokat s egyebet lehet belőle készíteni. Gyümölcstét, ha a dör megstni, meg lehet enni; ha pedig kádra vetik, jó pínka lesz belőle.

Q 2

A'

A *Barkótza*, lakik szabad, verőfényes helyekben. Fája igen sűrű, és meg nem görbül; meljért különb külömb műszerekre alkalmas. Még inkább pedig a *Barkótza* Berekenye.

A *tsere*, *eggyagvú*, és *otmagvú* Galagonya, eleven sövénynek, és kemény faja kerék hullóknak, és műszer nyelkeknek jó. Orvosi haszonra egy sem fordítódik.

321. BEREKENYE.

(SORBOS)

A Berekenyék minden helyekben megeremnek, de a nedves földet nem igen szeretik. A gyümölcsök igen fojtos ízű, valamint a *Barkótza* is; de ha szalma közé tesszük, magókban meglágyulnak, levesednek, és akkor meg lehet enni.

322. NÁSZPOLYA.

(MESPILUS)

A *borzá* Nászpolya terem vadul is, de a plántának nagyobb a gyümölcse. Gyümölcse, ha megpuhul, szenvedhető ízű, édeses kesernyés, és öszvehúzó. Megújító és erősítő ereje van, a hasmenést elállítja.

323. (a) KÖRTVÉLY.

(PYRUS)

A *Közönséges* Körtvélynek felette sok fajtái vannak a miveles által: legjobbak azok, melyeknek gyümölcsök leveles, belül nem köves. Ezek a hasat lágyann tartják, a vért hígítják s a t.

A *Birs* Körtvélynek szép sárga szőszös gyümölcse, mely vagy az Almához vagy a Körtvélyhez hasonlít, borzú, kesernyés, öszvehúzó, és kedves illatú; a senyvedésnek ellentáll, és ezen tekintetben, az Alma nemü gyümölcsök közt legjobb. Nem is szorít pedig, a mint némelyek hiszik

hiszik feldőle. Nem nyersen, hanem főve, és sokféleképpen bétámlva élnek vele.

Az ebből készült Likátium, a rothasztó hideglelésekben, vérhasban, hasmenésben, letébb való havi tisztulás és aranyér folyásban, torokgyulladásban, és az erős hányás ellen jó orvosság.

Ha magvát vízben áztatják, azt kotsnyássá teszi, melj az égéseket, és a bőrnök egyéb sérteit, a megrepedeztet ajakakat és tsitsimbót, és a megütözött szemeket kengetni hasznos.

323. (b) ALMA.

(PYRI Species)

Ez az esméretes gyümölcs számtalan sok fajtájává lett a miveles által. Minden kedves ízű Alma hivesítő, tápláló, senyvedésnek ellentálló egészes eledel, mind nyersen mind aszalva. A gyomor gyengeségben, hasmenésben, epe-sáros nyavtyákban, és vérhasban, jobb főve enni mint nyersen.

Ha a nyers Almat szelletekre vagdaltják, és forró vizet töltenek rá: ez, meghűve, igen jó italok a hidegleléseknek. Ha egy almába egy darabotska tizhorkot tesznek, és úgy sütik meg: ez igen hasznos, a gyermekeknek náthahurutok és rekedések ellen.

325. BAJNÓTZA.

(SPIRÆA)

A *Kolontzos* Bajnótza, gyökere gumóit meg lehet enni, mint a Kolompirt; főtt vizét pedig, a vese fájdalmait ellen igen dúsérlik.

A *legyző* Bajnótza pedig öszvehúzó erővel bír.

326. RÓSA.

(ROSA)

A Rósának sokféle fajtái és fajtát gyönyörűségre tartják a kertekben, pompás színekért, főrmájok

májokért, és kellennetes szagjokért. A' feje és piro, vagy tudószin *szaizervellé* Ró'sának illaja élcsitő, érzékenységeket ébresztő. Viráginak nyíló felenn lévő szirmai, ha friss korokban theának öntik, hashajtó, szárazon pedig erősítő és öszvehúzó erővel bírnak, és száraz kötésekre, erősítő gargarizálásokra, párgolásokra, és füstölésekre alkalmasok. — Készítenek belőlök:

1. Lombikonn leeresztett *Rozsarizet*, mely kedves szagáért beites; de a' megtüzessedett szemek gyógyítására, akár meli tiszta hideg vízzel való lotsolásnál nem sokkal előbb való.

2. *Rozsamézet*, a' torohgyuladásnak, és szájbann lévő sebeknek gyógyítására. Ennek legjobb készítése az, ha a' nyers szirmoknak kifatsart levét, két annyi tiszta szűnmézzel jól öszvekeverik; mert a' mint közönségesen készíteni szokták, a' méz a' főzés által, a' maga balsam erejéből sokat elveszt.

A' *Tsipke* és más Ró'sáknak is gyümöltssei, erősítő, öszvehúzó, magvai pedig vizellelhajtó erővel bírnak. A' *Tsipke* gyümöltsből igen jó Lik-tárium készül: de kemény héja és a' magvai körül lévő sok szőr miatt alkalmatlan a' vele bánás.

327. S Z E D E R J.

(*RUBUS*)

A' *Málna*, *Magla*, *hamvas* s a' t. Szederj bogyói kedves savanyúsággal, hivesítő és haslágító erővel bírnak. Levellei keskenyések, öszvehúzó, és mint ilyenek, sebgógyításra s egyebekre hasznot tehetnek. Elzetágyának igen jók a' bogyói.

328. S Z A M Ó T Z A.

(*FRAGARIA*)

A' *Földeperj* és a' *kerti Szamótza* kedves ízű és illatú gyümöltsének, hivesítő, szomjúsággengy-
hítő,

hító, senyvedés ellen való, és vizellelhajtó ereje van, és a' hideglelésbenn, vízi és szárazbetegségben levőket, a' szomjúsággoltás által igen megújítja: de az igen elgyengülteknek, gyakorta szelét és köhikát okoz.

A' tudórohadásbann száradókat, ennek ételle megújítja; de akkor se bort se izukort nem kell hozzá tenni. A' köszvényre hajlandók, ha ezzel bőven élnek; vagy el nem jó, vagy ha eljő is, kisebb mértékben jó elő a' köszvények.

Bőven való ételle, a' fogrosdat letisztítja. A' gyomor savanyúságra hajlando Aszszony szemé-lyeknek, gyomor rágást okoz.

Leveli és gyökerei keserűk és öszvehúzó izúk, és azoknak thejok és főtt vizek tisztító, erősítő, vizellelhajtó, a' belsőrészek dugulásai-bann és a' sárgaságbann hasznos.

Öszvetört leveli hasznosok külsőképpenn a' fekélyeknek, vízdagánatoknak, és a' hidegsanyarította tagoknak gyógyításokra.

A' vadul termő Szamótza, fűszerszámosabb és borizább a' kertnél.

329. P I M P Ó.

(*POTENTILLA*)

Ennek fajának, p. o. a' *liba*, *terjedő* s a' t. Pimpónak leveli öszvehúzó és erősítő; azért is sebgógyításra külsőképpenn, belsőképpenn pedig hasmenés ellen s a' t. hasznosok lehetnek. A' *liba* Pimpónak gyökere, édes kedves ízű, jó tápláló eledelet lehet belőle készíteni.

330. T I M P Ó.

(*TORMENTILLA*)

Hogy a' *felálló* Timpó görtös gyökereinek, nagyon öszvehúzó ereje van, abból is megtettük, hogy ha főtt vízbe gáltkövet tésznak,
Q +
ténia

ténta leszsz belőle, és ezen tulajdonságára nézve a Khinához közelit.

Ha porát a sebre hintik, azt hamar meggyógyítja. Főttvize a hasmenést elállítja, a hidegleléseket meggyógyítja; de belsőképpenn vígyázva kell vele élni.

A Nemetek régebbi Vérhas-gyökérnek (*Rubruurzel*) nevezték, és azt hitték, hogy ez annak a nyavájának legjobb orvossága: de már ma tudva van, hogy nem minden vérhasi bátorságos ezzel gyógyítani, hanem csak tanult Orvos rendelése után lehet vele élni.

S O K H Í M E S E K.

334. K A P O R N A.

(*CAPPARIS*)

A *Kápr* Kaporna, Európának Délre fekvő Tartománybann terem. Virágimbóit minekelőtte kunyhának, megszedik; etetbe bésimálják, és vagy úgy magokbann eszik, mint gyomor erősít; vagy ételeket készínek vele.

Gyökérének kérget lehánják, mely keserű, és öszvehúzó ízű, és azt tartják, hogy ez az inkát, és a dugulástól megszabadult belső részeket erősíti.

335. T A K T A.

(*ACTAEA*)

A *Ékabogyó* Takta, terem a terebokros helyekenn; mindene mérges; leveleivel lehet hólyagot húzatni a bőrönn. Belső orvoslásra nem fordítódik, hanemha akkor, mikor fekete Hunyor gyantát adják el, a meljél erejére nevezve eggyez. A Mathadógbenn gyökereből tsimálnak kéto-ket, a sebnek folyásbann való tartására.

336. G Ó D I R T Z.

(*CHELIDONIUM*)

A *Tzinadonia* Gódtirznak minden részéből, ha megsértődik, sárga téjforma nedvesség tsepeg ki, melj tsipós keserű ízű, és égető erejű.

Gyökere porának borral öntött theájával, némelyeknek a sárgaság, és vízbetegség ellen; de nem bátorságos; mert erőszakoson izaszt, és hajítja a vizelletet.

Nedvességét a szümöls, és terjedő sömör elvesztésére, és a szemenn kezdődő hályognak elisztására dtsérük.

A kenőfenők ezen füvet sok végekre, nevezetesen a dagاناتok elosztására fordítják; de sokszor tzeljok ellen, azokat ezzel vagy megtűzessük, vagy kisebestük.

A Régiék azt hitték, hogy a fetskék ezzel a füvel meggyógyítják a fhaiknak szemeit, ha szint azok kiszúrtattak is, és azért nevezték Fetsketűnek. (*Chelidonium*)

(*PAPAYER*)

337. M Á K.

A meleg Tartományokbann, a *kerti* vagy álomhozó Máknak tokiat, minekelőtte megérnek, megsértegetik, a belőlök kisepegő fejtér nedvességet megszedik, ktszított maktejékbe töltögetik, a napra kirakják, és eggy fekete vesses kemény matériává leszsz.

Vagy könnyebbenn: öszevagdalják az éretlen maktejeket, (néha az egész plántát is) erősen megfőzik, kifatsurják, és ezt a levét lassú tűznél mind addig párologtatják, míg meg nem keményedik. Ezt a matériát a Patkábann nevezik Thebai Opiumnak. Ebből, és ezzel készítenek külbombakomb Szereket, vagy híg formákban, melyeket Laudánmoknak neveznek, vagy

terjék,

terjék, vagy por, és más formákban. Minden készítés módjánál pedig, jobb azt úgy a mint van, a maga természetli állapotjában, vagy pilulákban, vagy valami liktírumban, vagy vízben elővasztva, vagy tszokorral, gummival összevegyve beadni. Mindazáltal a Sydenham Landerumja van leginkább szokásban.

Alig van olyan Orvosi szer, melinek hasznát oly sok különböző nyavajákban jólévő volna, mint az Opium, mert ez igen hatalmas, először ingerlő, azután csak hamar fájdalom enyhítő, göttoszlató, és végre alomhozó erővel bír. De annak kirendelését, hol, misoda körülállások között, és minemű mértékben kell bévenni? tanul, és próbált Orvostól kell válni, a ki a beteg testének alkotásához, érzékeny voltának minőségéhez, és a betegség állapotához tudja azt intezni: mert különböző ha kellett többet vésnek bé belőle, vagy akkor, mikor annak munkája a betegség okát még neveli; elrontja, sőt megöli az embert. Meg kell azt is jegyezni, hogy igen gyakran, ugyan azon körülállások között, különböző személyekben, az Opium munkája, egészen különböző.

Rendszerent fél grántól fogva, ötig szoktak egyszerre beadni, leginkább pedig csak egy gránt, de megesk, hogy sokkal többet is adnak.

A Napkeleti Népek, az Opiumot ingerlő és bődítő erejeért kedvelik, azaz tüzelik fel magokat a hartzra is, és annyira hozzá szoktaik magokat apránként, hogy egyszerre 2—10 nehézket is bevesznek, a mennyi nálunk harmincz embert is megölne; de a szoktatás, tsudálatoson mindenhez hozzá edzi az emberi testet.

De tsakugyan ök is megadják annak az ártat, mert hajlott idejékben kedvelenéké, butáká,

tákká, feledékenyekké, reszketőkék s a t. leszták, mint nálunk sok részegesk.

Ha valaki sokatskát talált volna bévenni, és a rossz következtől lehetne félni: legjobb orvosiga, hogy igyon reá mennél erősebb Kávé, vagy vegyen bé hányatót, vagy igyon plántai savanyúságokat, tsziron levét, vagy más: kívülről pedig rakjanak testére hólyaghúzó flastro-mot. Ha pedig az ilyen esetben már az álom is elérkezett, nehez segíteni. Sok szomorú példa van rá, hogy az édes Anyák, a Patikai úgy nevezett álommézzel (Syrupus Diacodion) örökre elaltatták síró kisedeiket, midőn velek ezt az álommézet nyaltatták, holott tsak a szemekéjaurá, és vakszemekre kell vala abból tsak igen keveset kenni.

Az Opium ereje főképpenn a szálahúsokkal egyesült érző inakban mutatja ki magát, azokat először bizonyos határig felinegeli, azután megsejdesti, és bizonyos ideig (vagy ha nem jól bánnak vele, örökre is) magaltatja; emél fogva a betegségbeli kínokat, nyilallásokat szünteti, és tsendes álmot hoz; mely a betegnek nagy jó-témény: De meg kell jegyezni, hogy éppenn ezen erejénél fogva, a belek munkasságát is akadályoztatja, és szorulást okoz, a melyre nagyon vigyázni kell.

Fájdalomenyhítést, sőt gyakran tökéletes gyógyulást lehet válni az opimios szerek-től, sokféle nyavajákban. Nevezetesen:

A vesekő fájdalomakban; a sírgaságban; a nehéz vizelésben, ha az ágyéknyilallással egy-ütt van; a szülés után való álnokban, és vér-folyásokban; az erős nátha hurutban, és gyakran előforduló náthában.

A nyaraja tövesszem, ha az ijedéshől, vagy nagy megboszszankodásból származott; a szaj összevisszólódásában; a rágó Kolikában; a főtó vagy szamar hurubában; a tsontoknak ejtése hasogatódásában; szűnőre fájdalmában, (*Hysterica passio*); kis gyermekek rángatódásában, és nyúladozásában, ha az nem szorításból, vagy a belekben való rútságból, hanem vagy megretenésből, vagy felettebb való hasmenésből származott.

A felettebb való hányásában, és purgálódásban, mikor valaki ilyen szert erőset vagy sokat vett be; a himlőben, mikor az a egyengeség miatt nem akar kiütni, és mikor már materiáza kezd; az ódalnyilálásban, az ervágás után, ha a betegnek köhögése, és lélekzetvele kínos; a szárazbetegség kezdetiben, mikor az magát már a köhögés által jelentgeti; a gyomorgörtsében, külösképpen borogatván az utale.

Vége a Seborvosok munkája előtt, és után, mikor azok kínos metzéseket tesznek, p. o. követ vágnak ki, vagy valamely tagot vágnak el s a t.

Talán nincs egy betegség nem is, melynek valamely állapotjában az Opium igen jóltevő ne volna, úgy hogy e nélkül az orvoslás Tudomány a alig lehetne el. De nincs egy orvosi szer is, mely az Orvosban, a maga Tudományának fundamentos-értését, és a betegség állapotjába való nyomos belátását inkább megkívánja, mint az Opium; mert ha a beadásának ideje és módja elvészölök; nagy veszedelmet okoz.

Ez az oka, hogy sok Századok óta, és szinté az Orvosi Tudomány kezdetétől fogva, az Opium belse, sok ízben, hol egy feje hol más feje ingadozott az Orvosok előtt. Egy időben meg-

megvetették azt mint mérget; más időben ismét felvették, mint jóltevő orvosságot; meg újra elhagyták, meg újra felvették; sőt egyik Országbeli Orvosok, nagyra bésülték; más Országbeliek iszonyodtak tőle.

A mi időnkbeli nagy Tudományú és Tapasztalású Orvosok, azt tartják felőle, hogy kimondhatatlan hasznokat lehet vele tenni; és hogy egy bős Orvosnak kezében, a ki azzal helyes elmé tud, az Opium nagy Isten ajándéka.

Az Opium, a köszvényeseknek, szorulásban levőknek, bőv vérűeknek, senyvedésre hajlandóknak, a kinek valamely részük gyulladásban van, és a száraz betegségben már flegmázóknak, mindkor ártalmas: a hideglelősöknek, hasmenést és vérhást szenvedőknek, némely könnyűállásokban hasznos, de többször veszedelmes lehet. Kristály közé tenni gyakran ártalmas.

Ha a felettebb említett nyavajákban, fájdalomnyit és álomhozó Opiumra volna szükség, tanulj Orvos pedig közel mint: azt valamennyire ki lehet pótolni, a nálaunk terítő kerti Mákkal. Meg kell szedni a jól megérett Mákfőket, és a magvait kirázván, ezen tokokat (mert csak ezekben van az erő) el kell tenni hasznóvetőre.

Mikor a szükség kívánja, ezen Mákokból, a kis gyermekeknek felet, másoknak a könnyű állásokhoz keppes, —5-öt össze kell törni, vagy vagdálni, megőzöni, és ezt a levet a beteggel itatni, kevesen kezdeni, és a munkájára vált gyávnám.

Ennek koránt nincs olyan nagy ereje, mint a Thebai Opiumnak; de az ártalmatol sem lehet annyira félni: jóltevő hasznát pedig a házi orvosok, mások, már ezer tapasztalások bízonyították,

De Memphis pour de l'ouest de la mer.
 45° 10' N. 10° 10' E. 100.
 54
 Sokhmesek.

t. i. hogy a kínos nyarajákban a fájdalomakat enyhíti; édes álmot és az által nagy megvidulást szerez; a szanár barátot, gyermekek rettegését s a t. gyógyvízja: de a vele beisképpenn való élébbenn vigyázni kell az esetekre, melyekben feljebb az Opium ártalmának mondódott. A nyugós kisdadeknek csak a főződő vízekben főznek meg 2—4 Mákfjet, és ez is az ő fájdalomokat megszünteti, és nekik tisztes álmot szerez.

A Márk magvábann semmi áltató erő nints; hanem még is lehet tapasztalni, hogy az azzal készült tessza süteményeknek ételé utánn, édes-debbenn alszik az ember.

A *Pipats* Máknak is van valami fájdalomegyhitő ereje, és ezen végre a szirmaiból szórtak Theát önteni, és Sziripot készíteni: Ennek tokjában is oltan erő van, mint a kerti Mákebann, de sokkal kisebb mértékben.

Ennek fajainak gyökere, nyers korábann üszvehűzö, fojtós izü, valamint az egész plánta is, és tsaknem holaghűzö tsipösséggel bír; a honnan külsőképem a' daganatoknak osztásúra, és a' sugorodott inaknak kinyújásúra, hasznosnak tartják.

359. SZÓDOKEA. *gum m eo gum* (THIA)
tö, fájdalomnyitő; és főt vizét a vese fájdal-
mában, nehez vizelésben dűsérlik.

igen kedves, mert mezsze terjedő s agazo gyö-
keivel, a körül belől lévő fiatal fákat elfojta;
hanem az erdők széleinn, szabad mezőnn, és sé-
táló helyekenn, igen szép, tojásdad formára nő-
vő fa.

Virági igen kedves illatú, inakat ébresztő, görtös-szaló, fájdalommenthő erővel bírnak, és theajok s lombikom vett vizék, a fő fájdalom, szédelgés, sőt nyavajairés ellen is hasznosnak tartatik. Virági a méhek is igen szeretik, és szép fejer és illatos mézel gyűntének belőlök. Ösveitört magvainak föt vize, az orvó folyást előállítja.

246. SZUHAR.
(CISTUS)

Ex-1-

gyűjtására alkalmas; méltó Eleink tetemtőlő-
nak nevezték.

Kréta Szigetében, a Kréti Szuharból szed-
nek és gyűjtenek valami gyantát, melyet nálunk
a Patikában, mint in-erősítőt, füstölésekre, és
Hasnomok készítésére fordítanak. +)

341. B A S Á L.

(PEONIA)

A róza Ba'sált nálunk természetk kertek-
ben nagy teljes virágért, ámbar annak semmi
jó szaga nincsen.

Bűdös undorító gyökereiről régen azt hitték,
ma is a köznép közül sokan hiszik, hogy gört-
oszlato, alomhozó, havi tisztulást indító erővel
bírt; és kiválképpen a nyavajatorés ellen igen
dístérték; és e végre gyökereit babonás rendtar-
tások közt szokás felásni.

Meglehet, hogy van valami görtoszlato ere-
je; de hogy a nyavajatorésben hasznos volna,
azt nem lehet tapasztalni. Azért mint undorító,
mérges szert, inkább kerülni kell. Elég nézni a
virágát.

342. S A R K V I R Á G.

(DELPHINIUM)

A mezei Sarkvirág, nagy bővéggel terem a
mezőkön, de szép kék virágiet helyt adnak né-
ki a kertekben is az Ajaja mellett. Virágát a
közép, gillsza és nyavajatorés ellen dístéri: de
még vintsenek elég tapasztalatok, melyek ennek
a mérges plántának igazi hasznát megmutatják.

A Péregő Sarkvirág magvait, melyek ége-
tők, mérgesek, tetű vesztő kenőcsökbe szokták
tenni. Igaz is, hogy azokat elveszti; de ha a
főnn valami apró sebetsék találnak lenni, ár-
talmas.

343. S I S A K V I R Á G.

(ACONITUM)

A Sisakvirágot, azért jó esmeni, hogy az
ember a memyre látja, kerülje, mert ennek gyö-
kere, levele, minden állatnak halálos mérge. Ha
a farkasölő Sisakvirágnak gyökereit vagy leveleit
hús közé keverik, és az erőkön elhanyják; a
farkasokat, és minden állatot, a mi abból eszik,
hirtelen megöli.

Mindazáltal sok nagy Orvosok tudják a kuts-
más Sisakvirágnak nagy hasznát venni, a kös-
vényeknek, mindig daganatoknak, és az éjjeli
tsonthasogatódásoknak gyógyítására; de azt csak
ő reájok kell bízni; mert ha más hozzá nyúl,
gyilkosságba esik.

Van mindazáltal egy fajta, t. i. a mérge-
elő Sisakvirág, melyről sokan azt tartották, hogy
ez, a több fajok mérge ellen orvosság: de ezt az
értelmes Orvosok nem hiszik.

344. T Z Á M O L Y.

(MYRTLEGLA)

A Seregről, melyre tartozik, és pillseiről ítel-
vénn, ez is mérge, bár ha kicsiny mértékben
is. A Harang Tánolyt, jeles virágiet természet-
zik kertekben. Minden része édeses ízű, és iz-
asztó erővel bír. Magvait a bőr felomladozása,
és ruh ellen, sárgaság, és nehéz szülés ellen dí-
stérték; de bizonytalan.

345. K A N D I L L A.

(NIGELLA)

A Kék Kandillát, virágiet természetk ker-
tekbenn; a szőrös és mezei Kandilla pedig terem
vadl is, vetve is, nem orvosi, hanem konyhai
hasznára.

Minden részében ezen plántának, nyers ko-
rában van valami mérgeesség: de a magya, mi-
kor megezik, és jól kiszárad, jó illatú, fűszerszá-
mos

mos ízű, és a szegény emberek bors gyanánt helyesenn élnek vele.

346. P O M P A R A.

(*LIRIODENDRON*)

A *tulipantos* Pompafát lehet látni az Uraságok kertjeibenn. Északi Amerikábann ennek kergével élnek a Khina helyett, a hideglelések gyógyítására.

347. M Á J F Ű.

(*HEPATICÁ*)

Ezen szép kis plántáskának, kedvesem öszvehűző, keserűsége ize levén; a belső részének mindenféle gyengüléseibenn, tüdőnek, májnak, méjének, vesének dugulásabann, hasznosnak tartatik.

348. K O K Ö R T S I N.

(*ANEMONE*)

Ennek majd minden fajai igen tipós, egető, hólyaghúzó nedvességgel bírnak, és nagy vigyázással lehet vele belsőképpenn élni.

A *mezei* Kökörtsin nyers leveleit vízben áztatják, szitadják, vagy a száraz leveleit forró vízzel megöntik, és ennek a víznek különös ereje van, a szem nyavajának, még a fekete vagy fahas hályognak is gyógyítására, ha azt, vagy a Kihűzadékjából 7—10 grán egy nehezék izukorral jól összevegyítve, a betegnek beadják. Az élesen szűrő fájdalom, jele szokott lenni a gyógyulásnak.

Ezen vízzel való mosogatást, a lovak hátán lévő fekélyek gyógyítására is javallják.

A *berki* Kökörtsinnek minden része erős, égező. Leveleit virággal együtt öszvetörvén, bekötik vele mustározás helyett annak karját, aki a fejének fele részét, vagy derekát fájálja; vagy a tavaszi harmadnapos hideglelésben szenved.

De

De ezt a kötést csak addig kell a karján tartani, míg az azt jól megveressiti; hólyagot nem kell hagyni húzni, mert nehezenn gyógyuló fekély leszsz belőle. Ezt a kötést a hideglelésnek, a hideglelés órája előtt három vagy négy órával kell feltenni.

350. B É R T S E.

(*CLEMATIS*)

Az *Izsalag* Bértének, mely a gyepükre szokott felfutni, levelei öszvetörve hólyagot húznak a bőrrön. Főtt vízzel a rühes testet mosogatni hasznos.

A *Lótorma* Bértének levelei, hasonlóképpenn hólyaghúzó. A frantzús ráknemű fekélyeket, és tutsorodott tsontokat, levelenek porával hintgetni, nem csak, hanem öntött theájából is napontként keveset bevenni, hasznos.

A többek közt a Bértse leveleivel is szoktak a tsalád köldűsok magokonn diálatos, de nem veszedelmes fekélyeket tsimálni, hogy másokat könyörületességre indítsanak.

351. V I R N Á N T Z.

(*THALICTRUM*)

A *sárga* Virnántzot, puhító, haslágyító, gőzöltető erejűnek tartják, és a sárgaságban di-tsérők; de az Orvosok vele nem élnek. A kis gyermekeknek vele fordított főzni jónak tartják. Győhere a nyálat és vizelletet sárgára festi.

352. H É R I T S.

(*ADONIS*)

A Hérits nem fordítódik orvosi hasznára; erős, rágó, mérges nedvessége és kedvetlen szaga van.

Itt csak azt kell róla megjegyezni, hogy a *tavaszi* Hérits gyökerét, sokszor fekete Hányor helyett adják el; de a Hérits gyökér ennél sokkal

R 2

alábbvaló, mérgesebb, faujalgó édessége és undorító bűdössége van.

353. SZIRONTÁK.

(RANUNCULUS)

A Szirontáknak majd minden fajai, kissébb vagy nagyobb mértékben, erős rágó égítő nedvességgel bírnak, és ha leveleit összevetörve a bőrre teszik, azt megüzestü, ki is sebesíti, meljseb nehezezen szokott gyógyulni.

A tsalárd köldűsök, a *Torszárvól* szokták magokat megfelyesíteni: az Orvosok pedig, ha erre a plántára szorítanak, hogy hólyagot hússanak, a *reti* Szirontákok szokták elővenni. Ezt, és a *lángos* Szirontákok fordítják arra is, a mire a *berhi* Kókörtsint.

Ámbar pedig a Szironták mégis is: de a szárztás, főzés, és másféle készítés által, ki lehet belőle venni vagy egészen, vagy nagyobb részint a rágó erőt, és akkor jó vértisztító orvosság, sőt eledélül is szolgálhat.

A *salata* Szirontákban legkevesebb a tőpösség. Tavasszal salátának öntve, vagy saláta közé elegyítve, igen jó eledel, kivált azoknak, a kiknek verék megtűsödött: de sok ember sem ízét sem szagát nem szenvedheti.

Ez a plánta mindenestül őszvetörve, a vak aranyér fájdalmait enyhíti, ha vele borogatják.

356. HUNYOR.

(HELLEBORUS)

A *fekete, zöld, és bűdös* Hunyor gyökereinek csak a rojtjait fordítják hasznára.

Ez megszárazva nem felettebb isipős, kesernyes és emelgős ízű, szagatlan; jó és erős tisztító orvosság; mert a belekben megiszapolt nyálkasságot felszaggatja, és azokból minden rit-ságot kitisztít.

KÉL-

Különösen használ az elméjékben háborgóké-
nek, nyavaiajtörősöknek, ha ezen betegségek oka
a belekben vagon; továbbá a vízi betegség-
ben lévőknak, és glisziásoknak.

A gyökerek rojtjaiból egy két nehezéket for-
ró vízzel megöntenek, rajta tartják, és ezt a vi-
zet veszik be. De leginkább szoktak élni azaz a
megüritett levélvel, Kihűzadekijával (*Extractum*),
mellet a Patikában készítenek, melből 5—15
gránt vesznek be, a melj kevéssé purgál, hanem
a havi tisztulást és aranyeret indítja el.

357. GÖLYAHÍR.

(CALTHA)

Leveleinek és viráginak főtt vize, vért hígi-
tó, gözöllető, havi tisztulást segítő; és méreg el-
len valónak, s a himlőben is hasznosnak tartá-
tali.

Virágbimbóit ha kinyíltás előtt megszedik, és
etelbe becsinálják, a Káprinal nem alábbvaló.

KÉTFŐBBHÍMESEK.

358. GALAMBOTZ.

(VERBENA)

A Szapora Galambotz, az őszveházó erejű
füvek közé tartozik. Azt tartják róla, hogy a
fő fájdalmat enyhíti, ha a szenvedőnek fejet és
nyakát vele borogatják.

359. RÓZMARIN.

(ROSMARINUS)

A szagos Rozmarin levelei és virágtszélei,
tisipős, kesernyes, fűszerszámos, és egy kevéssé
gyantás ízű; gyengénn ingerlő és inakat ébresztő
erővel bírnak, de a melj a vértásonnákra nem
igen hat el.

Vízzel vagy borral öntött theája, a gözöl-
gést, havi tisztulást segíti, a főt vidítja, a sze-
leket

R 3

leket üzi; és a' sibbadásokbann, szédlésbenn, emlékező tehettség egyengülésbenn, fúladásbann, torok mirigybenn, hoszasz és hervasztó hasmenésbenn, hasznosnak találattott.

Külsőképpenn, a' Rozmaringgal borogatni, párgolni, főrszteni, a' törvéres tagokat, terjedő fenét hasznos.

A' feljebb említett végekre, lombikonn vett vize igen jó erejű; még hatalmasabb pedig a' spirittusa, melyet *Magyar Királyné nizeinek* neveznek, mivel, a' mint mondják, Erősbet Királynét erre, mint közsvény ellen való orvosságra, egy Remete tanította, a' kit a' Királyné Isten Angyalának hitt.

364. S A L Y A.

(SALVIA)

A' *kerti* Sállya, *egy* a' régiek legdísérete-sebb orvosságai közül, és azt sok tekintetekbenn meg is érdemli. Orvosi haszonra, kivált száraztolt levelei fordítódnak; ezeknek erős fűszerszámos, nem igen kedves szagjok, tsípös kesernyészhevű izek, és egyengén ingerlő, s oszlato erejek van.

Vizzel öntött theája, a' gyomor és meji nehézsége, hurut, bőfőges, szélkólika, és főfájás ellen hasznos; a' vért hígítja, a' gőzölgeést és izadást segíti, ha az ember jól betakaródnak utána.

Viszont pedig különös az, hogy borral öntött theája, a' lankasztó és hervasztó izadást, még a' száraz betegségekben is, ha azt a' beteg hidegenn issza, nem különbbenn az Aszszony véreinek a' gyermekszülés után, és tejének a' gyermek választása után való folyását előállítja.

Nem tsak a' szárazbetegségekben lévőek pedig, hanem más sok elgyengült személyek is, szenvednek éjszakai badjasztó izadást, mely bizonyos órá-

órábann szokott előkerülni, minthogy az, a' hideglelésnek *egy* különös veszedelmes neme. — A' ki ífet szenved: öntessen jó kövéren valami más fél meszely Sállya Theát, és azt jól betakarván, hagyja megülni, míg olyan nem leszsz, mint a' közönséges ivó hideg víz. Ebből igyon meg, lefekvőre *egy* jó aszalt pohárral, és éjszaka is, ha felserken és szomjhozik, sőt reggelre kelve is, ebből igyon. Ez által, bizonyosan reménylhet, hogy attól a' felelmes és életet erősen fenyegető izadástól megszabadul; kivált ha tudván már, melyik óránn szokott az előfordulni, eleinte *egy* vagy két éjtakánn, akkorra felserkenteti magát, és azt az órát a' mennyire lehet, ébrenn tölti el. — Ezt az egész reménységet pedig semmiivé teszi az, ha a' beteg, *egy* jó paplannal meg nem elégszik, hanem azonnul több, vagy más melegítő takarókat terített magára. Tsak akkor lehet a' takarót valamivel száportítani; mikor már az izadás órája egészen elmúlt.

Sokánn szeretnek theájával rendszeren élni, és azt állítják, hogy a' Khinaiaik feljebb betsülik a' nálok termő igazi theánál.

A' Sállya, kivált nyers korábann, a' rothadásnak is ellentáll, mint a' Khina, és a' test kemény részeit erősíti. A' nyelv sibbadásbann, és a' nyelvcsap lecsésébenn, hasznos leveleit a' nyelv-re ráhni, vagy megrágni.

Külsőképpenn, jó a' Sállya főtt vizével, a' gyúladásbann lévő torkot gargarizálni, az ínyeket és sebes száját vele mosogatni, leveleivel pedig a' fogakat dörölgetni, tisztogatni; ködözésekre és borogatásokra is jó, mert oszlato, és egyszerű smind erősít.

A' több fajai is a' Sályának, közelienek a' kerthez; mi különös tulajdonság lehet pedig a' több

több fajában, az még eddig a tapasztalásból nincs tudva.

365. KATSKANYAK.

(MUGA)

A' *Kalintza* Katskanyaknak, erős de kedvetlen illaja van, mint a' Penyőfának; ize keserű, ereje erősítő, vért hígító, gözölhető; ferdőjét a' meghűlésből származott fájdalomokban hasznosnak tartják. A' régiek azt hitték, hogy ennek főtt víze a' nehéz szülésben segít.

366. T A R O R J A.

(TEUCHURUM)

A' *hagymaszagú* Tarorja, terem a' nedves lapályokon; levelei még megszárazva is szép világos zöldék, ize keserűes, fűszerszámos, tsipős; szaga közelit a' foghagymához, de a' melj elműlik, ha a' plánta megszárazva soká áll. Ereje erősítő, vért hígító, gözölhető, izzasztó, senyvedésnek ellent álló, hevítő.

Vízzel vagy borral öntött theja, a' hosszasan nyavajákban, és tartós napos hideglelekben igen hasznos; sokann, a' gilisziák, belső részek dugulása, havi tisztulás rekedése, fuladozás, és vízi betegség ellen is dicsérik. A' viszazaverődött onladosásokat, rühöt, s egyebet a' bőrré hajtja.

Külsőképben, a' senyvedő fene nemű sebeket vele borogatni költözni hasznos.

A' *Gamandor* Tarorjának ereje és haszna, a' Hagymaszagúéval egyez.

Az *Életlalat* Tarorjának illaja igen hatható, de a' melj azonnal elműlik, mihelyt a' plánta megszárad. Terem Európának melegebb részeiben, természetlik kertekben is. Ez keserűbb és ispisősebb ízű, mint a' több Tarorják. In-vídió és erősítő erővel bír.

Ezt

Ezt a' matskák szinte úgy szeretik, mint a' *matska* Tshipkepityet és Gyökönket. Pora pitűszkölhető, borral öntött theja az Életerőt serkenti; hasznos a' főfájdalomban, hideglelekben, mejjnek hosszasan nyavajában, havi tisztulás rendeltetéseiben.

A' *hegyi* és *Pöle* Tarorja ereje, közelit az Életerőhöz.

367. SZÁTORJA.

(SATUREIA)

A' *borsos* Szátorja kertekben terem, mint gyom. Szaga kedves, ize tsipős, fűszerszámos; ételt készíteni vele jó, mint a' petre'selyemmel; az élethivánást segiti; ereje erőlnakat ebresztő, vidító.

Főtt vizét a' fájós fulbe ereszteti, és a' fájós torkot vele gargarizálni, jónak tartják. Levelének pora, borban bevéve, a' mejjét és tüdőt erősíti.

368. I S Ó P.

(HYSSOPUS)

Ez a' hathatós kedves szagú, s keserű ízű plánta, gyengém ingelő, és erőlnakat ebresztő erővel bír. Sokann dicsérik, mint mejjisztító, havi tisztulást segítő, gyomorerosztó szert, és a' flegmás hurutban, fuladozásban, köszvényben, szentjásában, és a' bőrnök tarjagosságában javallják, mint jólévő orvosságot.

Jegyzés. A' Szent Irát Magyarók sokat tölték fejeket azon, mi lehetett az az I'sóp, melyet a' régi Súdók, a' tzeremóniás rendelesek szerint, tsomóba kötöttek, és hol vízbe hol vérbe mártván, mejjtenék vele azt, a' mit a' tzeremóniák szerint mejjtzeni vagy szentelni kellett.

A' felakadásra alkalmosságot adott az, a' mi van 1. Kir. 4: 33. t. i. hogy *Bólls Salamon szőlőt a' Tzelus jától fogva mind az Isópig, mely a' falból vagy kőszikából nevelkedik ki; az I'sóp pedig ilyen helyen teremni nem szokott.*

Német.

Némeljek hát az I'sóponn érettek valami mohot, mely a régi falakom és koszlikákom nő, azt gondolván, hogy Salamon minden plántákról szólott, a legnagyobból fogva a legkisebbig. Mások másképpenn vélekedek.

Talán legjobb eligazítása a' nehézségnek az, hogy valamin a' Rómák, minden jószágú és szép virágú füvet, melyekkel az őltárokat és áldozatra való barmoknak szarvait felkoszorúzták, 's annál fogva azokat szent füveknek tartották, Verbenának hívják: úgy a' Sidók is, az I'sóp név alatt, nem egy bizonyos plántát érteitek, hanem minden jó illatú füvet, melyek a' nevezett izetémóniás meghintésekre alkalmasok voltak. Iljeneket találhattak kivált buidosásokban, a' Koszlikák hasadékaiban, p. o. *tuipkes* Bordalap, *édes gyökere* Pálfán, *vénus* Fodorka 's a' t. és ezeket elő lehetett venni a' meghintésre, mikor belsőbb füvet nem találtak.

369. TISPKEPITY.

(NEPETA)

A' fedetlen magvú Kétfőbhimnes Plánták, Orvosi erejekre nézve, mindnyájant eggyemáshoz közeltenek, t. i. gyengéim ingerlő, serkentő, inakat ébresztő erővel bírnak, minthogy Kámfor matéria vagyon benne. Ezek közül való a' Tispekity is.

Mindazáltal nem lehet mondani, hogy ugyan azon Sereg és rendbeli, sőt ugyan azon nemű Plánták is, eggyemással tökéletesen eggyezzenek; mert a' különböző forma, és belső alkotás, az alkotó részeknek különböző elegyedését mutatja benne, meljén fogva az emberi testben való munkálkodásoknak is, valamennyire különbözni kell.

Nevezetes ebbenn a' Nembenn a' *Matska* Tispekity. Ez a' fű a' maskákat különösen vidítja; ha elejébe veti az ember hozzá döröszlik fejeket, rajta hengergőznek, 's végre a' leveleit jó izünn rágják, és eszik.

Az

Az emberre nézve ezen Plánta még nints elengedő vizsgálás alá véve, holott figyelmest érdemel, hogy ama nagy hasznú *matska* Gyökének gyökereivel, a' maskák éppenn így tselekesznek.

Ennyi tapasztalat mindazáltal van felőle, hogy theja a' gilisztákat űzi, a' főtörődöt készítheti; kiválképpenn pedig ha főtörődöt készítenek belőle, ez az Anyamelnék nyavajában, 's az onnan származó úgy nevezett szünára fájdalmakban, a' havitsulás rekedésében, igen hasznos, és jólévő orvosság. — Hát az Erzőlnak nyavajában, nem lehetne-e tőle sokat várni?

370. LEVENDULA.

(LAVANDULA)

A' szagos és *Spikind* Levendula kertekben természetűdik. Ereje a' Rozmaringéhoz, és más ide tartozó Plántákéhoz hasonlít, t. i. ingerlő, serkentő, és hevítő.

A' virágival való kötözés, és még inkább az égetborral felelegyített olajával való kengetés, a' daganatokat osztatja, a' görtst, inak sugorodást, reszketést gyógyítja; theja a' főtájdalmat enyhíti, a' szélülést távoztatja.

Olaját kedves, és ébresztő illatjért szagolgatják, de bőven elni vele nem mindennek tanácsos, mert nagyon ingerel.

(SIDERITIS)

371. BIBERYŰ.

A' *tisztes* Biberyű egy kevésbé szorító, erősitő; főtt vize, és a' vele való borogatás, a' szadadsokban, és fejfértyásban hasznos. Szoktak főtörődöt is készíteni belőle.

(MENTHA)

372. MÉNTA.

A' Méntának minden fajai ingerlő, érzőnkat ébresztő, serkentő, görtoszlató, hasmenést,

és hánnyást szüntető, gyomrot erősítő, havitisztulást segítő erővel bírnak, és öntött thejökkel élni a nagy elgyengülésben, anyaméh nyavajában, hipokondriában, szárazbetegségben, kolikában, és köszvényben lévőnek igen jó.

A hánnyást megszüntető erejére nézve meg kell jegyezni, hogy ha a hánnyás gyomor gyuladásból származik; akkor a Menta thea ártalmas, és a hánnyást még neveli. —

Külsőképpenn az ezekből készült főrdő, és meleg nedves kötés, a sugorodott, és megmaradt inakat kinyújtja, a fibrinodúsokat győgyítja, és az azokból származott dagadatokat oszlaltja.

Ezek közt legerősebb, és hathatósabb a borsos Menta, mely ha egyszer a kertbe ültetődik, ott állandó, és terjed. Az ize fűszerszámos, borsos, a kámforhoz hasonló; ha az ember meg-rágja, érezhetőképpenn meghivesedik a szája. Bovenen lévén benne a Kámfor matéria, mind azokat a hasznokat teszi, kissebb erőben, és bátorosabban, melyeket a Kámfor. Lehet leveit eelbe tenni bors gyanánt.

Ennél valamivel gyengébb, de a vele való élésre nézve bátorosabb, és a Ménák között legjobb a Jódor Menta, mely hasonlóképpenn a kertekben szaporodik és terjed, és a Ménának előadott hasznaira nézve igen jólevő.

Ez után van a Tsombor Menta, vizi Menta, zöld Menta, Barzing Menta, leggyengébb pedig a tarloz Menta.

373. R E P K É N Y.

(GLECOMA)

A Ketiks Repkény leginkább az erdőkönn, s erdő széléken terem; fűszerszámos, kedves, kesernyes ízű, és ha levelét az ember újjai között eldörssli, erős jó szagú.

Tavasszal Pétersejlem gyanánt ételbe is szokták tenni, és kivált a mezei emberek s katonák, Pétersejlem gyanánt élhetnek vele, a honnan *Katona Pétersejlemnek* is hívják.

Vízzel öntött thejait a véropók ellen diszért, és sokan mint megelőző orvossággal, élnek vele, a vesebő és szárazbetegség ellen.

A fűjös de nem sebes lábú embernek, lábvizet készíteni vele igen jó.

374. K A N A F Á J.

(LAMUM)

A fejtér Kanafái, ámbár szagatlan és izellen, még is sokan virágának thejait, a fejtér folyás és felettébb való havitisztítás ellen, hasznosnak tartják; leveleinek portubákiát pedig, nátha és orrpöfödés ellen, mint bizonyos házi orvosságot, betsálják.

377. B E T Ö N I K A.

(BETONICA)

Az orvosi Betónikában meg van ugyan, de kisiny mértékben, az az orvosi erő, meljél az ezen Seregbeli plánták bírnak; ezenkívül, amely-gős ízű gyökereivel lehet élni, mint hashajtóval; de koránt sem érdemli azokat a díjszavakat, melyeket a régiek ráruháztak, és azt a nagy betset, meljében tartják az Olaszok, a kinnél példabeszébe ment: *Mű el első ruhádat, és vegy rajta Betónikát.*

378. H U N N Y Á S Z.

(STACHYS)

Emnek fajai hasonló erejűek a több ide tartozó plántákhoz, de az Orvosok velük nem élnek, hanem a Bábák és kurisólo Aszszonyok, a *Tisztes* Hunnyásból főrdőt készítenek, különb különb nyavaják ellen, mely főrdő az inakat erősíti.

OK

Ők pedig vele babonásan élnek, mert az úgy nevezett megromtást gyógyítja vele.

Ezen Seregbeli virágoknak nagy része, kedves a méheknek és hasznos; egy sints pedig olyan hasznos, mint a *Tisztes* és *parlagi* Hunnyász. Ha ezek aratás után elborítják a tarlót: akkor bőv méz-szüret leszsz.

380. P E M E T.

(MARRUBIUM)

Az *orvosi* Pemetnek, ennek a keserű sós ízű Plántának, több erőt tulajdonítottak, mint a mennyit érdemelt. Ditsérték t. i. a hurrut, filadózás, és száraz betegség ellen, de ezekbenn ritkán lehetett hasznát tapasztalni.

A kik vele húzomossan éltek, azoknak gyomrát elgyengítette, elrontotta, mint minden tiszta keserűségek, melyeknek az a tulajdonsága, hogy egy bizonyos ideig a gyomrot erősítik; ha pedig azonnal túl él vele az ember, elgyengül, elrontják.

Mintfog a rothadásnak ellentáll, kívülről jó a fene nemű sebekre; theját pedig a sárgaság ellen, giliszták ellen, és a havi tisztulás megindítására, jónak tartják.

386. MURVAPIK.

(ORIGANUM)

A *Szurokszagú* Murvapiknek, hahatós fűszerszámos szaga, kesernyés erős, de a mellett kedves fűszerszámos íze van. Inakat ébresztő és erősítő tulajdonságával, a nyálkás nedveségeket feloldaszja, a gözölgést segíti. Öntött thea, a havi tisztulás rekedésében, fő és mejj fájdalom-bann hasznos.

A *Majoránna* Murvapiknek hasonló ereje és haszna van; de orvosságul vele nem igen élnek; hanem kertekben örömet termesztek ked-

ves

ves illatjért; és leveleivel s murvapikkelyeivel, melyeket Majoránna polyvának hívnak, kedves ízű eteleket és kolbászokat készítenek.

Leveleinek s murvainak pora, jó pírúszkoltető, és nem feleltébb kemény.

387. D E M U T K A.

(THYMUS)

Mind a *Kakuk* mind a *kerti* Démutka kellemes illatú, fűszerszámos ízű, inakat ébresztő, vért hígító, gőzölgető erejű betes orvosi szerek; és mind azokbann a betegségekben theajok hasznos, melyek az érzőnek elgyengüléséből származnak, vagy azzal összekeelve vagyának, minéműnk a szédülés, borítaltól való föltájtás, álmoság, szélütés, görs, nyelv elesése s a t.

Külsőképpen is oszlató, és inerosító köztőzések belölök tsinálni igen jó.

388. M E L I S S Z A.

(MELISSA)

A *Tzitromszagú* Melisszát kertekben termesztek; kedves fűszerszámos kesernyés íze, hahatós és igen jó, zitromhoz közhető illatja van. Ez jó vért hígító, és az érzőnek ébresztő, s egy szerszámos inerosító orvosság, és kivált a főt különösen vidámtja, a beleket a nyálkásságtól szabadítja, a szellet úzi, az anyaméh nyavajáiban segít. Hahatósabb pedig a nyers levelekből öntött thea, mint a szárazokból, mert a szárazítás által az erejek meggyengül.

Ha ezzel forrozák meg a hordót szüretkor, a bor tiztíromos izu leszsz.

Hasonló Orvosi erővel bírnak: a *hegyi* Melissza, a *prilegetti* Pofóka, az *édes* Mósárvág, és a *matska* Tisipkepity s a t. s. s.

Az orvosi melissza az a leggyakoribb, melyet a kertekben és a mezőkben találunk. Ez a fűszernövény a leggyakoribb, melyet a kertekben és a mezőkben találunk. Ez a fűszernövény a leggyakoribb, melyet a kertekben és a mezőkben találunk.

391. BASALEYIKOM.

(OCIMUM)

Szivet, és inakat erősítő, 's oszlato erővel bír, mint a' több jószágú plánták ezen Seregben. Szagáért természetik a' Kertekben.

392. TSUKÓK A.

(SCUTELLARIA)

A' *vízmeleki* Tsukókának igen gyenge, a' foghagymához közelítő szaga, és igen keserű íze van, meljénél fogva ez, az erősítő orvosságok közé tartozik. A' régiek a' napos hideglelésekben hasznossal éltek vele.

393. VILLAHIM.

(PRUNELLA)

A' *Torok* Villahim gyenge szagú, és egykevéssé öszvehúzó plánta; a' honnan főtt víze a' hasmenésben segít.

Különösen pedig a' torok gyúladásban javallottak a' régiek; mert azt írják, hogy *egy-szer egy* egész Tábori Seregben közönségessé lett a' torok gyúladás, meljében sokan hóltak. Sok orvosságok próbálása után, ezt valaki feltalálta, és a' levével a' torkot gargalizáván, kívülről pedig füvével kötöztetvén, az elhatalmazott nyavaja uralkodásának végét vetett.

394. TSIKORR A.

(GRATIOLA)

Ez, a' lapos nedves kaszállókban bőven terem. A' plánta szagatlan, emelgős keserű ízű; nyers korában kivált a' gyökere hányat, és nagy rággással purgál, megszáraztva pedig csak alólról hajt.

Disserik a' makats vízbetegségekben, negyednapos hideglelésekben, meljék makats szofulásal járnak együtt, és a' gliszták ellen.

Leveleinnek porából bévésznak e' végre, hatod-rész nehezéktől, vagy tíz grámtól fogva, fél nehezéig,

zhig, vagy pedig fél nehezéktől fogva *egy egész* ig, leveleinnek öntött theáját isszák. Gyökereiből fél nehezék jó hányató, mint az Ipekakuná. De ennél sokkal jobb, és báoróságosabb hányatót tudnak rendelni az Orvosok a' Patikából, mikor szükség van rá. —

Külsőképpenn nyersen öszvetörve, igen jó vele borogatni a' köszvényes tagokat, a' meghűlésből származott fájdalmakat, és az olyan ütéseket, meljék alatt tört vér látnak; mert oszlak.

Ezt a' füvet a' legelőn, semmi marha meg nem eszi: ha pedig a' több füvekkel együtt lekaszálják, ettől a' szénától a' lovak megfosodnak, és elszáradnak.

395. HIZÓK A.

(PINGVICULA)

A' *molsári* Hizóka, terem molsáros vienyős helyeken; levelei fényesek, földre fekvők. Főtt víze hashajtó, de azért orvosi hasznára nem fordítódik. Ha leveleire tejet töltenek; a' tej megsűrűdik, de meg nem alszik. Ez a' juhoknak ártalmas eledel.

399. SZÁLKATSEK.

(EUPHRASIA)

A' *személdító* Szalkatsének a' szemre nézve, igen jóltevő erőt tulajdonítottak; de a' mit az újabb tapasztalások benne nem találtak. Fojtós keserűségénél fogva nemeli nyavajákban erősítő lehet.

402. KAJMATSOR.

(PEDICULARIS)

Eről azt hitték, hogy ha a' marha a' szénához közt megessi, megtevessedik. Orvosi hasznára nem fordították.

Handwritten notes in cursive script, likely a continuation of the text or a separate entry, mentioning '403' and 'Handwritten notes in cursive script'.

403. P I N T Y Ö.

(ANTIRHINUM)

Ennek fajai közül Orvosi haszonra fordítodik csak a *Gyűjtvány* Pinyő, mely kedvezlen szagú, keserű ízű, erejére nézve pedig oszlato, fájdalom enyhítő, vizellethajtó, seb tisztító.

Kifatsart leve, vagy főtt vize, az éves sebek szépen megtisztítja. Thejá a vizelletet indítja, és a vízbetegségben lévőknél hasznos.

Leveleit, és virágit összetörve, és dísznő zsírral jól összekeverve, készítenek belőle kenetet, mely a vak aranyér fájdalmait enyhíti, és a tsuttorodásokat eloszlítja. Ugyan ezen kenet a Pokolvarnak, és más mérges keléseknek, körömméregnek, fenenemű tyúkszemnek, legjobb orvossága.

405. T Á K A J A K.

(SCROPHULARIA)

A *bodza* Tákajának szaga kedvezlen, hasonló a bodza levél szagához, meljért a köznép *fekete bodzának* is hívja.

Tsögbögös gyökerének és leveleinek lágyító, oszlato, és sebtisztító ereje van, és a pokolvar gyógyítására úgy lehet vele élni, mint a Gyűjtványnál.

A torokmirigyet a thejának itala, és fűvel való kötözés eloszlítja. Az aranyér fájdalmában, gyökerének porát inni hasznos. Magvait gilisztazó szernek tartják.

A *vízi Tákaj* leveleit, ha a Senna közé elegyítik; a Senna sem kedvezlen ízű nem leszsz, sem rágást nem okoz.

407. GYÜSZÜVIRÁG.

(DIGITALIS)

A *piros Gyűszüvirág*, csak a hitanúlt és próbált Orvosok keze alá való, a kik ezzel nagy orvosságokat tudnak tenni, a vízbetegségnek majd min-

minden nemelbenn, és a mirigyes mérges dagmatokban, s kelésekben, még abban az esetben is, ha ezek örökség szerint a Szülékről mentek által valakire: de más vele próbát ne tegyen, kivált belsőképpenn, mert a plánta felettéb mérges, és a tanult Orvosok is igen óvást bánnak vele, és csak egy gránonn kezdik a beadást, s úgy tartják szemmel, minémű munkája leszsz a testben.

Ereje van főképpenn a leveleiben. Igen kitűnő mértékben beadvá, a vizelletet hatalmatossan őrzi, és a vízbetegségeket meggyógyítja, a mirigyes dagmatokat oszlítja: de e mellett sokáig tartó énelgyést, és undorító gyomor háborgást okoz; az érverést pedig annyira ellankasztja, hogy míg hatvan kellene rendesen ütni, alig öt negyvent, vagy harminzat.

Ha csak kevésse veszen is be többet valaki, mint kellene, kínos hányást, és hasterkerő veszedelmes hasmenést okoz.

Még mikor a tanult Orvosok adják is be, ha egy darab ideig él vele a beteg, meghomályosodik a látása, mintha elvesztette volna szemvilágát, a mikor oszlánn felbe kell hagyni a vele való orvoslást.

A ki összetört leveleit, külsőképpenn borogatja is a mirigyes dagmatokra, nagyon vígyázva bánnon vele; és bátorosabb, ha nem ennek, hanem az ennel sokkal közönségesebb, és akár melj erdős hegyekenn könnyenn találatható *nagy virágú Gyűszüvirágnak* leveleit vési elő.

410. SZÁDOR.

(OROBANCHE)

Nemeljek a szárait Spárga gyanánt eszik; gyökere poráról pedig azt tartják, hogy a szélköllkat elűzi.

411. AKÁNT.

(ACANTHUS)

A' dízes Akánt levelei, hasznosok külsőkép-
pen a' dagاناتok oszlátására; gyökereinek főit
borát, a' gört, s' innak sugorodása ellen javal-
ják; ugyan ez a' hasmenést szünteti, a' vizelletet
pedig indítja.

NÉGYFŐBBHÍMESEK.

412. GOMBORKA.

(MYAGRUM)

A' Gomborka magvának szaga, egykevéssé
a' fog Hagymához hasonlít; sok madaraknak ked-
ves eledele; orvosi házonra nem fordítódik, ha-
nem gazdaságbeli haszonra lehet belőle olajat üt-
ni, és e' végre néhol a' magvas Gomborkát ter-
mesztik is.

414. TÁTORJÁN.

(CRABBE)

Terem a' Magyar Országi kővér síkmező-
kön, és régi kaszálóban, a' szántó földekem
rikáiban, mert az eke, gyökereinek iszardó te-
teit elvagdálja; az ugyan még azután két há-
rom esztendőben kihajt, de a' gyakori háborgat-
tatást nem győzi, kivész. Lehet mindazáltal a'
szántóföldek lábában, és az útfelékem is találni.
Gyökere vastag, mint az ember lába, egye-
nesem, és méjén meyen le a' földbe; ize olyan
mint a' kerek Répé, de élmelygős rettek keserű-
séggel elegyes. Szükség idején meglehet enni,
egyfel húsz ember is megéri egy nap.

415. TSÜLLENG.

(ISATIS)

A' festő Tsülleng leveleiből két fészket ké-
szítenek, melj végre másutt természetlik; mi nálunk
pedig a' kaszálóban vadul terem, de ennél az
említett végre jobb a' természet.

Or-

Orvosi házonra nem fordítódik. A' régiek, le-
veleit a' vérhas ellen, és a' dagاناتok oszlátására,
gyökereit pedig a' sárgaság ellen díserék.

417. SÁSA.

(LERIDUM)

A' kerti Sása igen jó, vérsenyvedést (skorbut)
gyógyító, vérhígító, vizellethajó orvosság. Nyers
leveleinek kifatsart levét kell a' vérsenyvedés el-
len kálanaként inni, — ha a' plánta megszárad,
semmi ereje nincsen. —

Termesztik a' kertekben, és vagy mint pe-
terselymet aprították az ételbe, vagy hús mel-
lé felkezik csak nyersen. ize olyan mint a' tor-
má, a' gyomrot erősíti, az emésztést segíti, a'
vért hígítja, tisztítja.

A' bűdös Metsek Sását, sok szegény embe-
rek tisztájokba teszik talpok alá, a' tavaszi és
nyári hideglelésekben, és gyakran megtörté-
nik, hogy meggyógyulnak.

419. TORMA.

(COCHLEARIA)

A' Négyfőbbhimés Seregben lévő minden
plánták, vértisztító, vérsenyvedés ellenvaló or-
vosságok; kivált a' meljeknek kővérlevelei vagy-
nak: de mind ezek közt méltán legelső a' Kálán
Torma levele.

Ezt nálunk nedves kertekben természetlik, a'
jó Teremtő pedig bőven plántálta azokra a'
helyekre, meljekem a' vérsenyvedés uralkodik,
p. o. a' tenger partokra, és ezen orvosságban,
az eltsiposódott vért hajókázók segedelmet találnak.

Leveleinek kifatsart levét kálanaként inni,
a' bőrnem minden nyavajában, meljek a' ned-
vesség megtsiposodásából származnak, a' rüh-
ben, mindenféle fájdalmas viszketegségekben,
omladozásokban, és éves sebekben, igen jó. A'

rohado ínyeket, és a miatt lógó fogakat, ezzel, vagy ezen plánta spirínusával mosogatni igen hasznos.

Salta gyanánt és hús mellé való mártásnak is lehet vele élni, mert jó vértisztító, izzasztó, és vizelethajó erővel bír, és az elkekedt torkot is kinyitja.

Azombann ezt a plántát minden rozsasz nemű hideglelésekben kerülni kell, mert ott ártalmatlan.

A' *Kalán* Torma leveleinél erősebb és tsípősebb az *ortekerő*. Tormának gyökere.

Mind azon végre hasznos, melyekre a' *Kalán* Torma, ha nyersen megreszelve reggelenként egy asztali kalánnal beveszi az ember, vagy a levét fűszálja ki, és tűzőkorrall megédesíti. Hasznosnak találtatott a' filidózás, hosszasz nátha, hurut, köszvény, és vízdaganat ellen is.

Sok képpenn szoktak vele élni az ételek készítésére; legjobb pedig nyersen, és éppenn akkor reszelni, s akár magában, akár hideg étettel megöntve hús mellett enni, mert a' ver megtsípődésének, és minden ebből származó betegségeknek hatalmasan ellent áll, sőt azokat meggyógyítja.

Ha az *ortekerő* erejétől, akár főzés, akár forró marha hús lével való megöntés, akár tűznél való melegítés által megfosztják: emített orvosló hasznát elveszti.

A' reszelt Torma ha a' bőrrre tevődik, az megveresíti, sőt sokára hólyagot is hűz; és ennél fogva, a' hasogató kóborló tüdőalmokban (*Rheumatismus*), és a' tagoknak sibbadásában, szélütésében s a' t. hasznos. (*Lásd Reptze*).

Lovaknak is, a' keheség ellen, abrakjókba melélve, haszonnal szokták adni.

A'

A' *Barisika* Torma terem útonn útfélelem tavasszal, gyenge levelelt saláta gyanánt lehet enni, magvaival pedig bors gyanánt élni. Fűvének az a' haszna van kissébb erőben, a' mi az élébielenek.

427. F O S Z L Á R.

(CARDAMINE)

A' több ezen Seregbeli plánták tulajdonságaim kívül, az újabb tapasztalások szerint, a' *Kalán* Foszlár virági, igen jó görtoszlató erővel bírnak, és minden inakhúzódozásaiban és sugródaibaiban hathatos orvosló szerül szolgálnak.

428. S O M B O R.

(SISYMBRIUM)

A' *Zsáza* Sombor, terem a' szép tiszta vizű patakok mellett, és mindárt tavasz elején ott lehet találni. Ez is ebbenn a' Seregbenn a' legjobb, bak közé tartozik. Úgy lehet és kell vele élni, mint a' *kalán* Tormával, sőt jó azzal összevegyíteni.

Mind azokat a' Négyfőbbhimnes Seregbeli plántákat, melyeket vagy saláta gyanánt, vagy hús mellett enni szokás, igen jó összevegyíteni *Sóska* Lórommal; így sokkal munkásabb az orvosló erejék.

Az *iszap* Sombornak főtt vize, ha reggel és este hűd'sámként isszák, igen hasznosnak találtatott, a' giliszták sőt a' pánthika férgete ellen is. A' *Szófia* Sombornak magva olyan erejű, mint az *iszap* Sombor, és még azomkívvil a' hasmenés, vérpökés, tejfolyás ellen hasznosnak találtatott. — A' *Szófia* Somborból jó és tartós seprőket lehet könni.

S 4

A'

429. S Z E G E T S.

(ERYSIMUM)

A' Négyfőbbhimes plánták tulajdonsági köz-
zé tartozik az is, hogy az elrekedt torkot meg-
gyógyítja.

Különösen pedig a' *hagymaszagú Szegets-*
nek van az a' haszna, mert ez nem olj igen erős
és tsipős, mint a' többek. A' levét kifűtárván,
mézszel vagy tűzkorral kell jól megédesíteni, és
azt reggel es este inni.

Há az ember erősebbet véssen elő, p. o. *örv-*
tekerő Tornát: azt megreszelvénn, tőlson reá
forró vizet bővenn, tartsa jól befűdve két óráig;
akkor leszűrvénn édesitse fel a' levét, és úgy el-
jen vele.

430. I B O L Y A.

(CHEIRANTHUS)

Ennek egygyűhány fajtát, ékes és jó illatú
virágicrt, kertekben termesztik; de bár ezen Se-
regből való lévén, ereje a' többekhez hasonlít;
orvosi hasznára még is nem igen fordíják.

A' *Fajtlanka* Ibolva sárga viráginak theáját
a' sárgaság ellen, és a' havi tisztulás elindítására,
sokan dísértik.

434. K Á P O S Z T A.

(BRASSICA)

A' *főzelék* Káposzta, a' mivelés által olj sok
külömböző formájú fajtákra vált a' kertekben,
hogy nehéz az embernek elhinni, hogy mind azok
ugyan azon egy fajú plántának hasonfajai vagy
fajtái volnának. Nevezetesen, mely külömböző
formájú és termelő plánták ezek: *Fejér és vörös*
fős Káposzta, *Kalarábe* K. *Kártifola*, *olasz*,
Brokoli, *kék* vagy *teli Jodros* K. ! s a' t. azon-
bann a' fővészek tapasztalása azt mutatja, hogy
mind ezek a' mivelés által, annak a' *főzelék* Ká-
posztának magvaitól váltak, mely vadul a' tenger-
rek

rek partjaínn terem, és a' Kertészek ma is ta-
pasztalják, hogy egygyűknek magváról a' másik
leszsz, és mindenkinek igen nagy gondal kell
magvát venni, hogy el ne vákkozzon.

A' *főzelék* Káposztának sokféle fajtái, abban
külömböznek a' több Négyfőbbhimes plántáktól,
hogy nem érzik benne az az erős tsipősség, mely
a' több ide tartozó plántákban van, s a' mely-
nél fogva azok a' véssenyvedést orvosolják; ha-
nem tele vagynak édes tűzkros nedvességgel, mely-
nél fogva az eledelre és táplálásra igen alkalma-
tosok.

Azombann ez a' tűzkros nedvesség tsak el-
nyelte, és megenyhítette benne a' tsipősséget,
hogy ne érezzék; de valóságát a' főzelék Káposz-
tának minden fajtáiban megvan a' véssenyvedést
gyógyító erő, mely kimutatja magát azokban,
a' kik azokkal bőven élnek; kimutatja magát az
által is, hogy a' megforrástára, poshadásra, sava-
nyodásra igen hajlandók.

Tudva van mindenütt a' Fős Káposzta télire
való bésavanyításának módja, mind hasábosan,
mind gyálulva. Ez, egész eszendőnn által, kivált
képpenn pedig télen, a' legkedvesebb és legszűk-
ségesebb eledelék között való, és mikor szűkőnn
van, méltánn nagy fogyalakozásnak tartatik; met
a' tápláláson kívül, mind azokat a' jótévő hasz-
nokait teszi, melyeket az ezen Seregbeli leghatha-
tósabb szerek: gőzölgest segit, vizelletet indit,
véssenyvedést gyógyit, köhögést szűntet, torok
rekedést kinyit; külsőképpenn a' forróságot eny-
hiti, a' nyak mirígyes daganatját eloszlatja.

A' hasábos Káposzta leveleivel, a' hidegsa-
nyarította tagokat porogtatni hasznos.

Magyar Országom nem kis nyomorúság az, mikor a Káposztának szűki van; mert mivel télen a szegény emberek, kivált Falukom, leginkább besorzott sertés hússal, s más nehéz eledellel élnek: a végek megfűsösödik, és ha bőven Káposztát nem ehetnek, tavasszal kinuntatja magát a vérsenyvedés, a Skorbut, és uralkodó nyavajává lesz. És talán vagy ezenn az okon, vagy még inkább azért, hogy itt tudják azt igen szépen és igen jóízűen elkészíteni; némelek a Káposztát *Magyar Ország tizmerének* nevezik.

Sokan a Szárazbetegség kezdetében, a nyári Káposzták ételét, és a téli bétavanyított levének italt hasznosnak tartják. Erre a végre leginkább dícsrik a kék vagy téli fodoros Káposztát, melbenn legbővebbenn van a tizkros nedvesség. Ezzel egész télelni által lehet élni, ha gyenge tizgolyait megfűzvénn, mézes vagy tizkros lével jól elkészítik.

Sokan erősítik, hogy ha a Szárazbetegségre hajlandó ember ezen tizgolyákat eszegeti, és a levét hőpölgeti, azt a fenyegető nyavaját elkerüli, sőt ha már belé esett volna is, kizógyúl tőle.

Sok helyeken bevett szokás, hogy Új Esztendő napján minden háznál ilyen ételt esznek; mi légyen az eredete, nem tudhatni.

A *Karórépa* és *Kerkrépa* Káposzta, eledeli hasznairól eléggé esmértesek, orvosi haszonra pedig ritkán fordítódnak.

Kinyomott levét tanult Orvosok dícsrik, a tudónek dugulásaiában; kulsőképpen pedig a régi éves sebeknek táztogatására, és hejjának főt vizét

vizét egy kevés etzettel elegyítve, a hideg szányarította tagok gyógyítására.

Öszvetört vagy megszezt Répával a köszvényes tagokat borogatni hasznosnak tartják.

A *mustár* Káposzta magvaiban, nagy mértékben van a Négyfőbbhimések ereje, de erős és kedvetlen íze és szaga miatt vele felhagytak, és élnek inkább helyette a fejer és fekete Reptével.

435. R E P T Z E.

(*SINAPIS*)

Ennek tsupánn tsak magvait fordítják haszonra.

A *vetési* Reptze bőven terem vadul a vetések közt, és elborítja kivált az árpaföldeket, de a mennyi kárt téssen, megannyi hasznot, mert nyomtatás után kirostálván az Árpa közül, öszvegyűjtik, és vagy megtartják a galambok táplálására, melyeknek a Reptze kedves eledel; vagy olajat tinek belőle, nem eledeli, hanem más különb különb gazdaságbéli hasznokra.

A *fejer* Reptze magvai sárgák, a *feketé* sötét pirossak, és ezeket a fejerénél többre bétűslik. Mindenket szokták porrá törve vagy mustar vagy etzettel bétűslni, és mustár név alatt hús mellett enni.

Ez a gyomrot vídítja, az emésztést segíti, és a Négyfőbbhimések hasznait a testben kimutatja.

Ha valaki ezen magvakból reggelenként egy, egy kalánnal béveszen, nyitva fogja tartani a hasat, és könnyű széket tsinál; a sűrű flegmától származó megfűtést és fulladozást gyógyítja: de nem törve kell bévenni, hanem egészen, mert porul bévére felettébb ingerel, és erősen hányat, kivált

Kiválképpenn való haszna és ereje van pedig a *fejér és fekete Reptze* magvának, az úgy nevezett Mustározásokban; t. i. a liszté tort Reptze mag porából, vagy vagy két nehézetet egy kevéssé kovászszal, vagy ha az nem volna, lisztel felelegyivén, etzéssel megparáholva péppé csinálnak, azt ruhára kenik, és reboritják a testnek arra a részére, a hová a szükség kívánja.

Ez kevéssé idő múlva a bőrt megeressíti, néha hólyagot is hűz, még pedig sokkal hamarabb mint a Körös bogár. Ez megelévéen, leve-szik a testről, a helyet tejes vízzel megmossák, írósvájjal kent Káposzta levéllel, vagy viaszszos várszonnal beborítják, s azután Gyógyító flastromokat raggatnak rá. Ha hólyagot talált húzni, azt egy oló hegyivel vagy ákármmal kinyitják, de a bőrt le nem veszik. Ennek a mustározásnak Gyakran megbeszélhetetlen hasznai vannak. Ilyen móddal kell pedig a testnek részeire feltenni különbözőbféle nyavaikkban:

A felnek és az ép fognak kínos fájdalmában, a *salétornere*.

Az oldal fájásában arra a *karra*, mely a fájó oldal felől esik.

A kar köszvényében, máj dügölésében, farsábjában, kóborló köszvényben, *magára a fájdalom részre*.

A karnak, lábnek, nyelvnek szélülésében a *nyak tsigájára*.

A homlok fájdalmában a *bal szem felébe*. (de ha a főfájdalomnak ezen nem esztendőnk múlva ismét előkerül, a mustározás keveset használ, hanem úgy kell gyógyítani, mint a negyednapos hideget.)

A

A kóborló, és viszszaverődött köszvényekben, és természeti himlőben; a forró, rothasztó, és epeáros hidegelesekben, a górsókban, a guttautes környékésében a *lábirrára*. Az oldalnyálásában, minekutánna az vet megvágják, *magára a szenvedő oldalra*.

A torok gyűladásban a *nyakra elől*. Ez sokkal jobb és bátoroságosabb a Körös bogárral készült hólyaghúzó flastromnál, mert annál sokkal hamarabb munkálkodik, s nem is lehet félni, hogy maga után fene nemü sebet hágy, a mint ez a rendes hólyaghúzó flastrom után könnyen megtörténik, kivált a rothasztó hidegjelésében.

Ha ilyen Reptze mag nints: végbe lehet vinni a mustározást, a mártásnak készült mustárral is. Ha pedig egyik se volna készem, az *ortekerdő* Tornának reszelt gyökereivel, mely a Reptzénél nem alábbvaló.

A Reptzemag lisztel felelegyített etzet, igen jó mosó eszköz, a bőrnek mindentéle telomladózáisában, Rubben s a t.

Körödöt is szoktak a fekete Reptze magból készíteni, őszvelőrvén belőle 4—8 latot, és egy kevéssé *ortekerdő* Tornát is tévéen hozzá, mely a kóborló köszvényben, és a kéznek lábnek szélülésében igen díszetes orvosság.

436. R E P T E R.

(RAPHANUS)

A kerti Retek gyökér minden hasonfajait, melyek a kerti mivelés által váltak, sokann édesdenn eszik nyersen, vagy mézzel vagy sóval, és némelyek a gyengébbeket, mások a keserűbbeket inkább szeretik, és azt tapasztalják, hogy vastora után égynehány szelet Retket tsemegézvén, tsendes és édes álmok tessz utánna; kivált

ha

ha jól megrágnák, és nem darabonként nyelik le; mely végre sokan (igen helyesen) megesszelve szokták enni, és már az ételközben érzik a gyomornak attól való kedves megújulását.

Mennel keserűbb a Retek, annál inkább bír mind azokkal a tulajdonságokkal, melyek a Négyfőbbimes Plántákban vannak.

A régiek a Retket nagy betsbenn tartották, és éltek vele egy bizonyos nyavaja ellen, melyet ma nem tapasztalunk, t. i. a Szívzsárgadás ellen. (ha nemha talán azon a Hektikának valamely nemet értették) Élték vele úgy is, mint hányató orvossággal; dítsérték a kifatsart levét a vízbetegségben.

Mind a régiek, mind az újabbak dítsérték a vesekő fájdalom ellen, béadván a levéből a betegnek naponként felkálánnal faolajban. Azt mondják némelyek, hogy a Reteknek kifatsart leve melegeen, vagy a főtt vize is, a követ párássá teszi, és apró darabokra szaggatja!

A nehézeleket vélt, a Reteknek bőven való étele megkönyebbíti.

Hasznos a glisztrák ellen is, és példák vagy-nak reá, hogy a kik Retekkel szerettek élni, sok gliszta ment el tőlök; sőt arra is van példa, hogy az ember az ezzel való bőven élés által, pánthika gliszrától szabadult meg.

Ha a Retek keserű héját sóval meghintvén a bőre tészik, azt megveresíti, és így egy kis mustárosó erő is van benne. Ez az oka, hogy némelyek a fejek fájdalomában, a két vakszemekre haszonnal tésznek Retek héját.

EGGYFALKÁSOK.

441. ZILIZ

(ALTHAEA et ALCEA)

A *Makola* Ziliz (melyet a Középnéj fejeir Mályvának hív) lúdtollnyi, vagy újni vastag-ágú gyökere, kívül fekete, belül fehér. A fekete héját leszokták róla hámozni, és úgy tenni el haszonra, megszárazva.

Ennek nagy része nyálkás materiából áll, mely a vízbenn felolvad, úgyhogy a gyökérnek fele is alig marad meg, a honnan egy meszely vízbe, legfeljebb sem kell három nehezéknél többet tenni, mert a beteg megundorodik tőle.

Ezen gyökérnek főtt vize tehát, a gyomorbann, és belekben megstipsódott materiát mintegy bépóálja, elnyeli, és az abból származó rá-gásokat, s hastekeréseket szünteti; a beleknek szükséges természeti nyálkát, mely a gyakori has-hajó szerek, és a verhas által kiszokott takarodni, kipótolja; az összevázódott, és elkeresedett állapotban lévő belső részeket tágítja, lagyítja, enyhíti.

Ezekre nézve a vérhasbann, hastekerésekben, szárazbetegségben, tüdőgyulladásbann, oldalnyílalásbann, vese és hólyagkő fájdalmaibann, torókgyulladásbann, hurutbann, rekedésben, igen jó fájdalom enyhítő, és gyakran egészen meggyógyító orvosság.

Sok tapasztalásuk vagynak a tanult Orvosoknak, hogy a kik a vese és hólyagkő miatt szenvedtek, ennek itala által attól megszabadultak, és a kö elment tőlök.

Mikor a beleket szükség a hastekerő tsipós materiától szabadítani: Kiselejt is szokták belőle készí-

készíteni; külsőképpenn pedig a tüzes dagاناتok lágyítására, és érlelésére alkalmazatni.

Ugyan ezekre a végekre hasznosok a virágzás előtt megszedett levelei is, de azokban sokkal kevesebb az enyhítő nyálkasság.

A rósa Ziliznek virág szirmai szoblik tartani, és azokból torok gargarizáló theát ontani; de azokban nem annyira lágyító, mint összev húzó erő van.

442. M Á L Y V A.

(MALVA)

A kerek és erdei Mályvának gyökerei, hamar megfásodnak, és így hasznoveteire nem alkalmazatosok: hanem leveleiben, és gyümölcseiben megvan az a nyálkasság, mely a máhola Ziliz gyökerében, és mind azokra alkalmazatos, melyekre a máhola Ziliz, és igen hasznos enyhítő lázi orvosság.

A több ezen Seregre tartozó Plánták is nyálkások, enyhítők, lágyítók, kivéveim talám az Arorr, Isztragór, és Gerey számos fajait, melyek még nincsenek elégséges próba alá véve, de inkább összev húzóknak, mint lágyítóknak láttanak. Legközönségesebbek, és mindenütt találhatók a Ziliz, és a Mályva; ezeknek jólévvő erejük már a tapasztalásból eléggé bizonyos, azért ebből a Seregből azokat fordítani hasznára elégséges.

K É T F A L K Á S O K.

446. F Ü S T I K E.

(FUMARIA)

A Likasir Füstike gyökerét, a Farhas Gégevirágával régtől fogva összevazavarták, és azt ennek helyében a Patikában is tartják. A tsalatkozás nem felettebb nagy, mert a Likasir gyökereinek

rénék ereje is hasonlít a Gégevirágéhoz, tsakhogy sokkal kisebb mértékben bír azzal. Lásd Gégevirág.

A föld Füstike, a szőlők közt, és a szántóföldekben bőven terem; egy kevéssé sós ízű, de főképpenn tiszta keserűséggel bír, és annálde fogva jó erősítő; a megiszapolt nyálkát, és megsűrűdt nedvességeket hatalmasan feloldasztja, a vért tisztítja; a belső részeknek, májnak, lépnek dugulásait kinyitja, és az onnan származó nyavajákban, p. o. a sárgaságban is a t. igen jó orvosság; némelyek még a pántlika féreg ellen is dísérik.

A rüthben, és a bőrnék egyéb onladorásiban belsőképpenn vele élni hasznos. —

Lehet ezen végekre theáját, vagy főtt vizét is inni: de legjobb a plántát fűvestől, virágostól öszvetörni, levét kifatsarni, és azt kálananként inni.

Ha a beteg a keserűségét nem szenvedheti; lehet savóval, vagy turboja levével, vagy a Négyhimes Seregre tartozó plánták nedvességével elegyíteni.

447. T S É S Z É S Z Á R N Y.

(POLYGALA)

Einek nálunk termő fajai, a kaszálókban találhatók, és a juhoknak igen kedves eledetek.

A Patsirta, és kivált a keserű Tészeszárny igen keserű, a gyökereiben pedig ez a keserűség, valami édességgel van elegyítve.

Ezen plántának theáját, és a mellett a gyökereinek mézbe bétáinált kergét, igen dísérik a meiffájás ellen, kivált ha az hosszszas köhögésből, vagy vérpökésből, vagy tüdőgyulladásból származott.

Az a keserűség, a gyökereiben pedig ez a keserűség, valami édességgel van elegyítve. Ezen plántának theáját, és a mellett a gyökereinek mézbe bétáinált kergét, igen dísérik a meiffájás ellen, kivált ha az hosszszas köhögésből, vagy vérpökésből, vagy tüdőgyulladásból származott.

Ezen végre a főt vízével is lehet élni. Némeljek azt hiszik, hogy borral öntött theája, az Aszszonyok tejét szaporítja.

452. R E K E T T Y E.

(GENISTA)

A nyúl Rekettye szilvos vesszeijének, méhások fonására, viráginak pedig sárga festék készítésére veszik hasznát.

Levele és virága, igen jó vizellet és hashajtó, ha az ember főtt vizet iszsa; sok tanult Orvosok a vízbetegségben igen javallják. Némeljek e végre fordították viráginak borral, mások pedig porrá tört magvának vízzel öntött theáját. Hasonló ereje van a szagos Jeneszter viráginak, és levelének is.

456. I G L I T Z.

(ONONIS)

A tövises Iglicz inkább alkalmatlanságról, mint hasznáról esmértes, úgy mint, a meljének erős gyökerei az ekét megfogják, sőt a földbe belé is szakasztják.

Némeljek mindazáltal gyökereinek főtt vizét, vizellethajtónak, szerelemre gerjesztőnek tartják, és a vesekő fájdalmait ellen javallják.

458. T S I L L A G F U R T.

(LUPINUS)

Ennek magvai kedvetlen keserű ízűk; belsőképpenn bévéve szelet okoznak, és a gilisztákat űzik. Lisztlek az enyhítő körtözésekre alkalmasok.

459. P A S Z Ü L Y.

(PHASEOLUS)

Esmeretes eledeli haszna, mind megért magvának, mind éretlen és gyenge hüvelykéinek. Egészes gyomrot kíván, mert a hasat felfújja, szelet tsinal, de az igen gyenge hüvelykei, azt az alkalmatlanságot nem okozzák.

A Paszuly liszté töreve, és mézzel felkerverve, jó házi orvosság a dagadtatok eledelésére, és kifasztására.

460. B A B U G A.

(DOLICHOS)

Ez éppenn olyan tulajdonságú és hasznú, mint a Paszuly.

A koldokos Babuga magvával lehet élni Kávé gyanánt; éppen az a keserűség van benne, ami a kávéban, sőt annál még nagyobb mértékben; de hogy nem kávé, azzal árulja el magát, hogy a kávé illatjának semmi nyoma nincs benne.

461. B O R S Ó.

(PISUM)

Minden magvak, meljiek ebbenn a Seregben eledelre valók, a gyomrot felfújják, s azért nem gyenge gyomrú embernek valók; egyéberánt jó tápláló erő van benne; orvosásra pedig nem fordítónak.

Némeljek azt hiszik, hogy ha a Borsót, Paszulyt megfőzvénn, áttartott szitánn, és ez által a héjtól elválasztják, nem fűjők fel a gyomrot; igaz, hogy így könnyebb emésztetők, de szelet még is tsinalnak.

462. L E D N E K.

(OROBUS)

Ennek magvai nem megenni valók, mert kesernyes kedvetlen ízűk. Orvosi erejekre nézve vizellethajtók, és a vesekő fájdalmait enyhítik.

463. B Ü K K Ö N.

(LATHYRUS)

A Zisker, és szeges Bükön, mindenik megérdemli a természetet; mert az ize, és tápláló ereje a Borsónál nem alábbvaló, sőt némeljek inkább szeretik, azomban soha sem szokosodk meg.

A *mogyorós* Bülkőn terem a számföldes-kem, gyökereinek mogyorói kedves ízű tsemegék.

464. B A B Ó.

(VICIA)

Az *abronk* Babót néhol természetlik abraknak, a füve pedig jó szén. Magvait a galambok különösen szeretik.

A *bab* Babó, minden hüvelyes vetemények közt legízletlenebb, és legálábbvaló, mert inkább felfújja a gyomrot mint a többi. Kórojának megegetett hánvából készült só, vízzellet hajtó, és vízibetegség ellen jó.

466. L E N T S E.

(CICER)

A *Bagólsa* Lentse magvait némelyek kávé helyett pergelik és főzik.

A *jözelek* Lentse, mint szinte a több ide tartozó hüvelyes vetemények, szélet tsinál, liszti pedig a lágyító, és erlő köztösekre alkalmas.

Azt lehet róla tapasztalni, hogy néha a hasat megfogja, mert valami öszvéhúzó erő van benne, melyet kívánlat az, hogy a kesi megfekteti; és hogy a főtt Lentse fekere leszesz mint a ténia, ha vas serpenyőben melegítik meg.

468. Á K Á S Z.

(ROBINIA)

A *fejér* Ákász nálunk esméretes és kedves fa; szeret az udvarokom és házak mellett lakni; levelei szépek, virági megújító kedves szaguk, a méheknek kedves eledelük. Ez a fa kevés idő alatt megnő, gyökereiről és magyáról is könnyen szaporodik.

Ha valaki erdei akar belőle üthetni, vágasson ki egy vén Ákászt, és a környékét vegye oltalom alá; más esztendőben százanként fognak kijöni

kijöni a fiatal Ákások, melyeket következő őszszel mind el lehet ültetni; és következő tavasszon újra meg anyi tsemetek nőnek a kivágottnak környékén.

Az Ákász erdőt minden három esztendőben le lehet vágatni, akár tűzi fának, akár szőlő káronak, a melyre igen alkalmas.

Az Ákásza ámbár hirtelen nő, még is igen kemény, és ha megszárad, nagy munka felvágni. Aszaltos munkára nem alkalmas, mind azért hogy igen kemény, mind azért hogy fája főnászál forma szőlakból állott össze, melyek a gyalt alatt felszakadozván, a legelésebb számmal is nehéz vele boldogulni.

Fája és gyökere kergének főtt vize méltisztító; virági pedig a hasat lágyítják, és a szádrával bajlódó személyeknek hasznosok.

469. D U D A F Ü R T.

(COLUTEA)

A *Pukhantó* Dudafürt, akárhol könnyen természetlő tserje. Leveleinak ereje és haszna hasonlít az Egyiptomi 'Sennához, és tsaknem olyan jó hasztisztító, mint az; de nem kell se megfőzni, se kűtsarui, mert úgy rágást tsinál; hanem egy kevés *édes* Likritzet (édes gyökere) tévéen hozzá, theának kell önteni, és tsendesem letöltvén, úgy kell meginni.

470. L I K R I T Z.

(GLYCYRRHIZA)

Ennek fajai közt legközönségesebb az *édes* Likritz, melynek gyökereinek íze nyálkás édes, azután pedig keserűre hajlandó; szaga közel a méz szagához.

A torokbann lévő tsipősséget nyálkájával enyhíti, bépóálja, eltsztítja; azért közönséges házi orvoság a köhögés és rekedés ellen.

E' végre szokás vagy a' yers gyökerét ráogatni, s a' kiszívott nedvességet elnyelni; vagy a' száraz gyökerét összevagdaltva thecnak önteni, (nem megfőzni, mert úgy a' leve ketherű), egy keves Arabiai gummit is tévénn hozzá.

A' hol nagy bővességgel terem, mint p. o. Spanyol Országban, a' levét kiszivják, és azt lassú tűznél megsűrtvénn, készítik belőle az úgy nevezett *medve tűrkort* vagy *fehete tűrkort*, mely éppen azon hasznára való, melyre maga a' gyökér. A' Patikákban készítenek az édes Gyökérből, más szerekek elegyítve, különböb különböb méjítisztító orvosságokat.

A' Likritz több fajának gyökere is hasonló hasznú es erejű.

475. B A L T A T Z I M.

(HEDYSARUM)

A' *takarmány* Baltazimot Spanyol Lóherének is hívják, és gazdasági hasznára szokták termeszteni, mivel mind a' szarvas marhának, mind a' lovaknak igen kedves tápláló és hizláló eledel.

Ha egyszer gondosan béveitk vele a' földet, elart 12 esztendeig, és esztendőnként háromszor négszer lehet kaszálni.

476. G A L G A.

(CALEGA)

A' *Ketskere* Gálga, nedves erdőkönn, és sombokos laposok és folyóvizek partjaian szokott teremni, és a' több Kétfalkásoktól megkülönbözteti magát azzal, hogy a' legszárazabb nyáron is, a' gulyajáró helyeken épségben marad, mivel a' szarvas marha meg nem kósolja.

Valami fűszerszámos forma keserűség van benne, meljné fogva gőzölhető, izzasztó erővel bír, és a' kiütésekkel járó forró nyavajákban hasznosnak tartatik.

477. B Ó K A.

(ASTRAGALUS)

Ennek fajainak gyökerei élmelygös édességű keserűes ízűk.

A' *szárazlaton* Bóka, Magyar Országban sok helyeken nagy kedvességben van a' kurusolóknál.

A' tanult Orvosok hasznosnak találják a' frantúzs nyavajákban, hasogató fájdalomnak, és köztvénynek enyhítésére, és néha gyógyítására, gyökereinek főt vizét itatván reggel és este a' beteggel; de egyébaránt semmit sem találhat benne, a' mi különös figyelemességet érdemlene.

478. L Ó H E R E.

(TRIFOLIUM)

A' Lóherének számos faji közül, tsak a' *Somkoro* Lóherét fordítják orvosi hasznára, azt is pedig többnyire tsak külsőképpenn.

Megszedik t. i. a' sárga virágú Somkórónak (mert az a' fehér virágúnál sokkal jobb, hathatóabb) virág fűrtjeit, és árnýékonn megszáraztván, elteszik hasznára.

Ebből a' legjobb oszlató, lágyító, fájdalom- enyhítő, száraz és nedves borogatók telnek; ha t. i. a' Somkóró virágot, akár magában, akár Szikfű virággal elegyítve zatskóba teszik, és a' fájdalom tagokat azzal borogatják.

Ezzel és a' Bodza virággal, hasznosan lehet borogatni azokat a' részeket is, melyek másféle oszlatókat nem szenvedhetnek; mert az ő általható erejekkel, a' rekedt nedvességeket feloldozzák, útnak indítják, és a' daganaot ki nem fasszják.

A' mejinek és a' gojónak legkövesebb dagasztat is, eloszlattja ezen virágnak pora, ha kámen forral elegyítetik, kivált ha a' ferjű, sétálással és tesendes lovaglással is segíti az orvosság erejét.

A' Lóherének többi fáját kedvelik a' kaszálókban, mert a' szénát igen jóvá teszik.

481. LEPKESZEC.

(TRIGONELLA)

A' *Bakszarvó* Lepkeszeget kertekben természetlik a' magvært, meljnek a' Fesztők veszik hasznát.

Ugyan ezen mának liszije osztató, lágyító, és fájdalomnyhító erővel bír; és ennél fogva a' fájdalmas daganatokat szokták vele borogatni.

482. TSIGATSÓ.

(MEDICAGO)

A' *kék* Tsigatsót, mint igen jó, bőven termő, és marhát hizlító szénát, szokták vetni Gazdaságbeli haszonra. Nevezik *Burgundiai szénának*, és *Luternának* is.

Ha egyszer gondosan elveitk, és eleinte a' közte nővő minden más füvektől eggyenhangsors meggyomlájják: gyökere mélyen lehaván a' földbe, eltart 10 esztendeig, és esztendőnként negyszer söt hatszor is meg lehet kaszálni.

Igen nehezenn és soká szárad meg; ha pedig megszárad, a' java t. i. a' levele lehull; azért nemeljek tsak megfontyadva, zab vagy árpa szálmával rétegesen rakják össze bagjába, a' hol a' száraz szálmával eggyütt mintegy összevorr, megfűlik, megsárgul; és ha nem felettebb nedves volt mikor összevorkódott, és a' száma nem felettebb kevés, igen jó széna lesz belőle.

A' *Sarkerep* Tsigatsó, terem a' szénának való polyvás füvek között, és a' Gazdik előtt kedves, mert a' szénát igen jóvá teszi; és mennél bővebben van az úgy nevezett Peje-széna között, annál inkább örülnék néki.

SOK.

S O K F A L K Á S O K.

483. TZITROM.

(CITRUS)

A' *török* Tzitrom levelek eggy különös savanyúsága van, melj a' Tzitromnak tulajdona, és a' plántai savanyúságok között tsaknem az első helyet érdemli; mert azomhívtl, hogy sokféle kedves ízű eledetek készítésére szolgál, orvosi haszn is sokféle van. Nevezetesen:

Minden forró nyavaiákban igen jó hivesítő szer, ha vízbe tsepegetik, és azt tükörrel eggy kevésse felédesitik, melj italt *Limonádénak* szoktak nevezni.

A' senyvedésnek hatalmasan ellent áll, és azért a' rohasztó hideglelekben igen jó, kivált ha eggy kevés söt is tesznek belé.

A' Skorbutnak nevezetett vérsenyvedése s tőpössége ellen.

A' napos hidegleleket meggyógyítja, ha felete kávéba tsepegetik és azt isszák.

Az epeháros vérhasban és sárgaságban.

Ha valaki mérges gombát evett, vagy sok Opiumot talált bévenni: annak megét a' Tzitromlét előli, mint szintén eggyéb plántai savanyúságok is.

Ha a' kifatsart Tzitromlét, az edényben annyi ideig áll, hogy jól meghiggad, és a' benne úszkáló nyálkás nedvességek fenékre szállanak, és akkor a' kemény hidegre kivevődik: megfagy a' benne lévő víz, és kiszedődve a' jég, ott marad tsak az összevett (concentrált) tiszta tzitromsavanyúság; és ez osztán továbbatska eláll, mint a' Tzitromlét, melj kevés idő alatt meg szokott

T 5

pos.

poshadni, rothadni. A' Tzitromnak hejja gyomor-erősítő és szélhajtó.

A' *Narants* Tzitrom a' Török Tzitromnál sokkal kedvesebb ízű, és mind azokkal az orvosi hasznokkal bír, melyekkel a' Tzitrom: de orvosság gyanánt ritkán szoktak vele élni, hanem csak eszik nyersen, vagy magában, vagy vizkorrall meghinnye, mint igen kedves ízű és egészséges tsimeget.

A' *Narants* levél igen jó élesztő serkentő erővel bír, és tehát az Érzőinek rendeltenségekben, nyavajatoréshez hasonlító rángatózásokban, sőt néha magában a' nyavajatorésben is hasznos orvosság.

A' *Narants*nak hejját szokták árulni, megszárazva is, vizkorrall bétsínálva is: mindenik igen jó szélűző és gyomorerősítő.

Mind a' Tzitrommal mind a' *Narants*al szoktak készíteni olajos tsukrot (*Elasosacharum*), mely abból áll, hogy a' külső sárga hejához, mely olajjal bővölködik, hozzá dörgölnek egy darab tsukrot, és azt osztán levakarják. Ez is igen jó gyomorerősítő, és a' kedvetlen ízű orvosságok között elegyítveim, azoknak sokkal tűrhetőbb ízt ad.

484. L I N K A.

(HYPERICUM)

A' *Tsengő* Linkát ez előtt hatalmas erejű orvosságnak tartották, és levelét, virágát, magvait, giliszták, vérpökés, vérvizelés ellen, olajba rakott leveleit pedig sebek gyógyítására dtsérték: más ma vele nem igen élnek.

E G G Y Ü T T N E M Z Ő K.

485. K E T S K E D I S Z.

(TRAGOPOGON)

486. P O Z D O R.

(SCORZONERA)

Mind a' *rétü* Ketskedisz, mind az *Artif* Pozdor, terem kövér reteken, de természetik kerekben is a' gyökereért, melyet vagy mint a' Spárgát, vagy mint a' Salátát, elkészítenek, és mint egészséges eledelt, jó ízűen eszik.

Nyers korában téjforma edeses nyálkas ízű nedvesség van benne, mely szappanos víz tulajdonságú lévén, a' megtspösödött vért helyre hozza: de mivel szelet tsínál, a' gyenge gyomráknak alkalmatlan.

Megsárazva és megpergelve szoktak vele kávé helyett is élni.

487. T S O R B Ó K A.

(SONCHUS)

A' *diuda* Tsorbóka leveleit, gyenge korokban, meg lehet saláta gyanánt vagy saláta között enni.

Téj nedvessége vért hígító, felolvasztó, és erősítő; melyet kifatsarván, kalánonként inni jó, a' belső részeknek, májnak, lépnek dugulásában, forró nyavajákban, oldályillásban.

488. S A L Á T A.

(LACTUCA)

A' *keti* Salátának sokféle fajtái váltak a' mivelés által.

A' benne lévő sahérom tulajdonságú téj nedvességnél fogva, igen jó hivesítő, vérhígító, vizelhajtó, egészséges, és mindenek előtt esméretes eledel.

A' *Salvia* fajai közt a' keszeg és mérges *Salvia* ta, hallhatatlan keserű és mérgesek; a' mérgesnek ismét a' szaga is élesedik az embert. Sőt hogy még a' *keri* *Salvia*nak is virágimbóiban, megvan az a' hallhatatlan keserűség, tapasztalják azok, a' kik a' *Salvia*magot puszta kezével szedik.

491. PITYPANG.

(LEONTODON)

A' *Pongyola* *Pitypang* levelében s' gyökerében lévő tej nedvesség, valami gyantas részekkel is lévő elegyítve, erősítő, élesztő erővel bír, és mind a' húst, mind a' vizelést szabadon tartja.

Hasznos orvosság a' belső részeknek, kivált a' májnak dugulásában; a' vízbetegség kezdetében, sárgaságban, aranyér alkalmatlanságában, melanholiában; a' bőrnek mindenféle om-ladozásaiban, és ezek közt kivált a' rühben.

E' végre lehet enni tavasszal mint salátát, vagy a' mi jobb, inni kell kalánként a' kiftatsart levét, *Turbolyának* kiftatsart levével elegyítve.

Hogy pedig telenn is hasznát lehessen venni, gyökerét levelet összevagdaltván, erősen meg kell főzni vízben, és a' leszűrt levét, lassú tűznel mind addig párolgattani, míg jól megsűrűdik, hogy ezt mint száraz szivadékot (*Extractum*) el lehessen használni. Ebből lehet osztán, mikor szükség, fél vagy legfeljebb két nehézket vízben felolvasztani és bevenni.

301. KATÁNG.

(CICHORIUM)

A' *mezei* *Katángnak*, mely útonn útfelenn vadul terem, sokkal keserűbb a' gyökere, levele, mint a' mellet kertekben termesztettek, és az orvosi erőre nevezetesebb is emel.

Ez is erősítő, hűvösítő, felolvasztó, élesztő, mint a' *Pitypang*, és kivált az igen érzékeny asztmá szony személyeknek, hasznos orvosság, sokféle elengedő nyavajákban, p. o. a' napos hideglelsek után szárazított sárgaságban, a' belső részeknek, lépnek, májnak dugulásában, melanholiában s. a. i. sőt a' makats napos hideglelsekben is, melyek a' *Khiának* engedni nem akarnak. E' végre kell inni a' gyökerének húsával főtt vizet.

Telenn és kikelet tájon, szokták a' kertben termesztett *mezei* *Katángot* (*Trikóriát*), és az *India* *Katángot* enni mint *Salátát*; mindenik jó vértisztító, a' nyákás tsipós nedvességeket megigazítja, és egészséges eledel.

A' *mezei* *Katáng* gyökerét, megszáraztatva, és megpergelve, kávé helyett is szokták inni, és a' mi időnkben egész fűtrikák állottak fel, melyek tillet készítenek: de azonnál, hogy a' kávénak tulajdonságából ebbenn semmi sem: a' *Katáng* gyöker a' megpergelés által olyan tulajdonságot veszzen magába, kifejedzvénn belőle egy bizonyos komós olaj (*oleum empyreumaticum*), mely az egészének sokképpen áralmas lehet.

A' *Patikában* készítenek a' *Katáng* gyökeréből, *Rhabarbarával* együtt, *Tzikoria szirupot*, mely a' kis gyermekeknek és tetsendőeknek igen jó hasistóló orvosság. Ebbenn az egész húsot a' *Rhabarbara* teszi, és jobb volna, ha *Katáng* nem volna benne.

302. BOJTORJÁN.

(ARCTIUM)

A' *keserűlapu* *Bojtorján* gyökere, keserű és édességű, nyálkás, és büzös szagú; a' nyálkás vérnek tisztítására, és vizelést indításra, főtt vízze alkalmas.

Ez előtt ezt *Bardana* nevezet alatt nagy belsőbb tartották, és a Vénusi nyavaják gyógyítására alkalmasnak hitték. Amnyi bizonyos, hogy a főt vízzel való hosszas élés, a bőrnél külömbkülömbféle omladozásaiban segít, mert a vért ritkítja. Azt is tartják róla, hogy a vesékben lévő fővényt kitisztítja.

Tavaszzal, mikor még a levele nincs egytényrű, ha leveleit megszedik, és forró vízzel megöntvén, a levét kifásztarják: ezen levelekből töltött káposztát lehet készíteni; ha borhóval megsavanyítják, mely a levelekben a megforrázás után megmaradt kevés keserűségűt fogva, jó ízű, és egészséges tavaszi eledel.

304. B O G Á T S.

(CARDUUS)

Mindene élmelygős ízű, bűzös szagú, orvosi hasznára nem fordítódik, ámbar különbben izasztó, és vizellelható erővel bírna. A *tarka* Bogáts magyából készült magtejet, az oldalnyilalásában dísérik, valamint minden más magtejet is.

306. B O R D O N.

(ONOPORDUM)

A *Fejérházi* Bordon levelének kifatsart levéről, nevezetes Orvosoknak tapasztalásaiik vagynak, hogy az azzal való kengetés, az ábrázatom, orban, és ajakom támadott fénét, kevés idő alatt meggyógyította: de ugyan az, a tseisenn támadott ráksúly ellen semmit nem használ.

307. Á R T I T S Ó K A.

(CYNARA)

A *kerti* Ártitsókat kertekben természetik eleddeli hasznára; szokták t. i. tsészéjének hűsös pikelyeit, és a magvak vatkát elkészíteni, és jó kéünn enni.

Levelének kifatsart leve, ugyan annyi fejt borral elegyítve, a vizellel hatalmasan hajlja, és annál fogva gyakran a vízbetegséget meggyógyítja.

308. K Ö R F E N Y.

(CARLINIA)

A *Babakalás* Körfeny gyökere bűzös szagú, de a mellét igen erős, fűszerszámos, keserű ízű, hevíti, és izasztó erővel bír.

Borral öntött theáját méregűzőnek tartják, és a pestis ellen igen dísérik. Deák nevet Nagy Károly Császártól vette, a kinek Tábora, a mint trják, ez által szabadult meg a pestistől.

309. S Z E K L I T Z E.

(CARTHAMUS)

A *sáfrán* Szeklitzt Orvosi hasznára már ma nem fordítják, hanem természetik kertekben, és a Sáfrmaival Sáfrán egyaránt élnek.

Ezen szirmokra nagy szilkségek lévén a Festőnek, Egyiptomból hordják a Kereskedők.

A mi nálunk termő, annál nem alábbvaló, és nagy hasznát lehetne belőle venni, ha illendőképpen megadnák az ártát.

Magva a házi madarak eledelére igen jó; olajat is lehet belőle ütni.

314. P A K Ó T Z A.

(EUPATORIUM.)

A *kender* Pakótza leveleinek tsípős, keserű, kevésse fűszerszámos, élmelygős íze van. Ereje erősítő, felolvasztó; a belsőrészeknek, kivált a májának dugulásában, a vízbetegségben, sárgaságban, negyednapos hideglelésben hasznos.

316. N É S I T.

(SANTOLINA)

A *tsiprus* Nésit, kedvös, de egy kevésse nehéz illatú, tsípős keserű ízű plánta. Kedvesen inger-

ingerlő, élesztő, szeleket, és kivált gilisztákat úzó erővel bír.

Jó a gilisztásságra hajlandó gyermekeknek főzödőt főzni belőle, és az ezzel főtt tejet velek itatni.

Magvainak porával, a Patikai gilisztá por helyett bátrann lehet élni.

517. BASAMINT.

(BALSAMITZA)

A *Lapoz* Basamintnak levelei, még szagosabbak, mint a *iziprus* Nésité, gyökere pedig Ménta szagú. Haszna és ereje az, a mi a Nésitnek.

518. VARÁDITS.

(TANACETUM)

A *giliszta* Varádits levelének, virágának, magvának, erős, hathatós, fűszerszámos, de nehez szaga, keserű íze, és gyomor erősítő ereje van.

Virág gombjainak theája a gyomrot, és beleket erősíti; a belső részek dugulásait, havitsztulás rekedését meggyitja, és a köszvényben is nagy könnyebbülést ad, mely végre szoktak ezen fiúból főzödőt is főzni.

Kivált pedig a magvánann lévő tsipós keserűség, a gilisztákat üzi, és ezen magvak nem alábbvalók a Tzivernél, vagy gilisztapornál.

519. ÜRÖM.

(ARTEMISIA)

A *fejér* és a *bárány* Üröm, kedves, fűszerszámos, de erős szagú, és igen keserű ízű plánta.

A *bárány* Üröm nints olyan keserű mint a *fejér*, de annál kedvesebb szagú, és a gyomor erősítésére annál célszerűbb.

A víz, bor, ser, égetbor, az Üröm keserűségét magába veszi, és azért az Ürömmel készült thea, főttvíz, ürmösbor, ürömeszscentzia, igen jó

jó gyomor erősítő, gőzölést segítő szer, ezzel a különbséggel, hogy az égetbor, az Ürömnék gyantás részéből is sokat felolvaszt, és annál fogva hevitő.

Az Üröm igen jó a belsőrészeknek mindenféle dugulásában, hipokondriában, skorbútában, sürgaságban, máj, és lép dagadásban, és a napos hideglelésekben.

Nyerskóróban kiftatsart leve, hasznos a köszvény, és giliszták ellen. —

Az Üröm leveleit, eggyűnéány főghagyma gerédekkel összevagdálni, és azt marha epével jól összekeverve, s ruha közzé téve, a gilisztás gyermeknek hasaia bontani; igen használatos orvosság, kivált ha a mellett, Gilisztaport is, vagy Varádits magyát, adnak bé a gyermeknek.

Az Üröm levél a kis gyermekeknek nagy orvosság. Mikor az ember nem találhatja is el, mi bajok; bórógassa hasokat, gyomorokat, meijeket üröm levéllel, ez többnyire mindenkor segít rajtuk. Hasznos belőle főzödőt is főzni.

Az Üröm levél a vízdagadatok is lappasztja, ha azokat vele borogatják.

Az *Morut* Ürmöt kerekben természetik kedves illatjért, meljénél fogva élesztő, vidító erővel bír, és egyebekre néve is azok a hasznai, meljiek a *fejér* Ürömnék, de sokkal kisebb mértékben.

A *Sepró* Ürömből, a hol bőven terem, Házi seprőket szoktak készíteni, Orvoslása pedig nem fordítják; holott az Ürömnék több fajai közt, ez is figyelemetességet érdemel, tsak azért a megújító kedves szagjért is, mely benne megszáraztva is megmarad.

A fekete Üröm leveleit megszáraztják, úgy, hogy az alatt oljkor oljkor vízzel is megparáholják. Mikor jól kiszáradt, vagy kölyűben megtörlik, vagy kézközt erősen összedörzsölik, hogy, a levelek fás részének pora hulljon ki, és csak a pamutforma béle maradjon meg. Ekkor, vagy a maga köröjének, vagy sárga dinnye héjának tüzes tűszket dördeltik bele, és azzal erősen összedörzsölik, hogy tűzkapóvá legyen. Így készült a legjobb Ürömtapló, mely kellemes szagával magát kedvelheti.

Sok más molyhoshátú levelekből lehet ezem a módonn taplót készíteni, de azok az Ürömtaplónál mind alábbvalók.

Mikor a testem sérelem, vagy vágás esik; jó az Ürömtaplót a sebre bortani, mert az a vér folyását azonnal elállítja.

A Tarbogy Üröm levelei jó szagúak, kedves tsipős fűszerszámos ízűk, szélűző, és gyomor erősítő erővel bírnak. Termeszitk kertekben, és bizonyos ételeket készítenek vele, mint fűszerszámmal.

520. G Y O P Á R.

(GNAPHALIMUM)

A Gyopár fajai szárazító, összehúzó, erősítő erővel bírnak, de Orvosi hasznokra nem fordítódnak.

Nemeljek a kétlaki Gyopárt, kőszvény, hasmenés, és a számarhurut ellen is dicsérik.

526. S Z A T T Y Ú.

(TUSILAGO)

A Lókörmű, és még inkább a Kalapos Szattyúnak minden részében puhító, lágyító nyálkáság van, és elejtől fogva mejjesztítő, nátha, mindenféle köhögés, rekedés, tüdőgyulladás, száraz-

razbetegség, és miingyes dagاناتok ellen való orvosságnak tartott.

Isszák vagy vízzel öntött theáját, vagy a vele főzött tejet. Nemeljek hurut ellen a fűsijét szívatják bé, mint a dohányt.

531. S E R T E T S É K.

(INULA)

Az orvénny Sertetsének először nyálkás, aztán tsipős fűszerszámos keserűségre hajló íze van, szaga pedig hathatós, és nem kedvelten, a nyúlós nyálkát felszaggatja, gőzölgést és vizelést indít, erősít és gyengén hevít.

Borral, s vízzel öntött theáját, és még inkább mézbe kevert porát jó bévenni, a gyomor nyálkásságából származó nehéz emésztésben, tápláltság fogyatkozása miatt való fonnadásban, flegmás fulladozásban, has porrohoságban, nyálkás aranyérben, fejtörtelésben, és a mejnek nehezégekben, s hurutban, mely a megtapadt nyúlós nyálkától származik.

A szűnyogok a fűsijét nem szenvedhetik, és attól a szobából kirohannak.

532. K A P P A N Ö R.

(ARNICA)

A hegyi Kappanör terem a nagy hegyek között lévő laposokon, kaszállókban; gyökér levelei hasonlatosok az Ütiűhehez. Orvosi ereje gyökereiben, és a tsészéjétől jól elválasztott virágában van; íze keserűs de tsipős, szaga, ha az ember az újai közt dörzsi, fűszerszámos.

Kivalképpem való nagy haszna ezen plátnak az, hogy a magás helyről leest, vagy akár miképpen magát öszvetört embernek belső részében, a megszakadt erekből kifolyt, és meg-aludt vért, felhigítja, és kitisztítja.

Még pedig meg kell jegyezni, hogy az a jele, ha használni fog, hogy a megsejlt részen fájdalomt okoz, és gyakran ezzel a fájdalommal mutatja ki, hol van belül a testben a sérelem, és a vérnek kifojása.

A bévetele néha mejj szorítást, lelekzet el-fogódást, emelygést, és hányást is okoz. Egy vagy két nehézkegyi virágából, egy meszely vízzel, vagy borral theát öntenek, vagy megfozik, és azt itatják a beteggel.

Szokták beadni porrá törve is, gyermeknek 4—6 grát, megett embernek 10—20 grát, napjában kétszer háromszor.

Almélkodni kell, ha az ember olvassa, mely sok, és nagy betegket gyógyítottak meg tanult Orvosok a *Hegei* Kappanórel, nevezetesen a *virágatol*: fekete, vagy firkas hályogos szemüket, rothasztó oldalnyílásbann, tüdő, és máj gyűladsbann, szárazbetegségben, szélitésben, rágatódásbann, nyavajtorésben, számarhurban, makats hideglelésekben s a' t. már egészen elalélakat; a *gyökerevel* pedig; a gyógyulhatatlannak látszó hasmenéseket, verhasi, petetset, belső rothadást s egyebeket.

Ellenben, ugyan ezen betegségekben, ha a beteg forróságban volt, vagy vérfojásra hajlandó, ezt a szert veszedelmesnek találták, és azt is tapasztálták, hogy az egészséges embernek, és érzékeny betegnek, ennek bévetele, mejjszorítást, belsőrothadást, és hányást okozott.

Kétséghívül hát a hegyi Kappanórel, a nevezett betegségeknek szillyánn, mikor már mind az erő, mind az érzések le vagynak verve: a szálás húsok elveszteti ingerellhetőségét, és annál fogva az Érzést, és Életerőt ébreszti fel. Ennek bizo-

bizonyossága a fájdalom is, melyet az öszvetört emberben okoz; a kibenn pedig az ingerellhetőség helyein van, vagy felettebb is nagy, azoknak ártalmas.

539. P Á R T A M A G.

(P R E T H R U M)

A *nádra* Partamag, minden tulajdonságira néve hasonlít az *Orvosi Szikfűhöz*, de annál sokkal gyengébb, és el lehet lenni nála nélkül.

540. S Z I K F Ű.

(M A T R I C A R I A)

Az *orvosi Szikfű*, egy a legesmeretesebb Patikái, és Hazi orvosságok közül, melynek használatán szívesen kiterjed, mert virága oszlato, feloldozó, lágyító, szélűző, görtoszlató, segyvedés ellen való, és fájdalom enyhítő erővel bír.

Szokták bevenni, vagy porát $\frac{1}{2}$ — 2 nehézkegyi, vagy főt vizet, vagy a mi ennél jobb, theját; vagy kristályba teszik, vagy külsőképpem borogatniuk vele. Elnek pedig vele

1. A görtset, és lekereséssel járó kínos nyavajákban, szünádrában, szűles után való fájdalomakban, a kínos havitisülésbann, mindennémi kólikákban, verhasbann, a szél miatt való gyomor, és bélragásokban, köldök tömörbenn, köszvény fájdalomában. Ha ezeket meg nem gyógyítja is, de mindenkor könnyebbítést okoz.

2. A napos hideglelésekben Khina helyett. Ekkor a porát veszik bé 3—6-szor napjában, fel-fel nehezéket.

3. Különbkülömbféle nyavajákban, olitzébból, hogy a bevett orvosság erejét, és munkáját segítse, p. o. a hányató orvosság erejét s a t.

4. A daganatok borogatására, szárazon, vagy felmedvestve.

541. MONTIK A. (*ANTHEMIS*)

A' *nemes* Montikának a' Szikfűnél határozottabb, és a' jó bor illatához közelítő szaga van; éppen úgy élnek vele, mint a' Szikfűvel, és ugyan azon hasznokra.

A' patikai *Imely* Montika gyökere, melyet Tárkony gyökérnek is hívnak, ha hozzá ugyanannyi Zedovaria gyökeret téveín egy zatskóba, a' hordóba botsájkák, és vagy két hétig benne tartják: a' bűdös bort jó ízűvé teszi.

542. TZITZKÓRÓ. (*ACHILLEA*)

A' *Kenyérből* Tzitzkórónak tsipős íze, és erős szaga van, levelével és virágával úgy élnek, mint piruszköltető orvossággal.

Az *Egértarkú* és *kormos* Tzitzkórónak egyengete füszerszámos szaga, és kesernyés íze, egyengetté ingerlő, erősítő, és görtoszlató ereje van. Levelének és virágának öntött theájával hasznosan lehet élni: a' vérfolyásokban; a' felettebb bőv havi tisztulásban, és aranyér folyásában, az elgyengülésből származott vérpökésben, a' szűnni nem akaró hasmenésben, és a' szélhólikában; de ezekben meg kell várni, hogy hűljön meg a' thea, és azt hidegenn kell inni.

Továbbá, meleg theájával, mint görtoszlatóval, jó élni a' szülés után való fájdalmakban, gyomorgörteben, szűnadrában, havitisztulás rekedése miatt való kinokban, belső részek dugulásában.

A' Tzitzkóróból készült orvossággal *hoszsas* sánn kell élni, mert lassanként munkálkodik, de osztánn annál bizonyosabbann.

Lehet megszáraztatva is élni vele, de jobb nyersen, van is mód benne, mert egész télelni által a' hó alatt is zöld.

A'

A' Tzitzkóró levele külsőképpenn a' sebekre is igen jó, mert azokat tisztánn tartja, és a' gyógyulásokat segíti.

A' *nemes* Tzitzkóró hatásosabb szagú és erejű: de a' kertben való termesztés által sokat elveszt erejéből.

544. N A P V I R Á G. (*HELLANTHUS*)

A' *Napraforgó* Napvirág magvaiból jó ízű olajat lehet inni, mely a' torkolajl vetekezik.

A' *Tsitsóka* Napvirág víz izű, tsitsókái pedig eledelül, tsemegül szolgálnak; orvosi hasznára eggyik sem fordítódik.

547. TSÜKÜLLÖ. (*CENTAUREA*)

Az *Áldott* Tsükhüllőnek, vagy a' mint más nével hívják, *Papafűnek* levele, és virága, szaglan, keserű, gyomorerősítő, hasiagyító.

Ereje és haszna mindenben eggyez a' föld Fusiikevel, *Földépe* Tarnistal, és más tiszta keserűségekkel.

548. PEREMÉ R. (*CALENDULA*)

A' *Kerti* Peremér sárga virágiról ez előtt sokat tartották: azt hitték, hogy a' sárgaságot meggyógyítja, a' havitisztulást elindítja, a' mérget izzasztja, és a' pestis ellen hasznos: már ma kevesre bethűlik, minthogy sok van nála alkalmazatosabb.

A N Y A H I M E S E K.

(*ORCHIS*)

550. K O S B O R.

A' Kosbor minden fajainak, vagy gojós vagy tenyeres gyökerei vagynak, és azok mind bakbüzük, ízeldenek; de a' mellett olj tiszta nyálkásból

U 4

ságból állanak, melhez hasonló más hazai plántában nints.

Ez a nyálkasság igen jó tápláló matéria az elalélt betegeknek, és eggyezsmind a belső részekben lévő tsipősséget megennyhíti, elvész.

A nagyon bűdösseket elmellőzvénn, kiválasztottak egynéhány fajokat orvosi hasznovételre, t. i. a *kettellü, tornyos, agár, fules, vitéz, bérdecs, és foltos Kosbort*.

Ezeknek gojós vagy tenyeres gyökereket Májusban felásván, a portól nem megmossák, hogy a víz el ne olvassza, hanem tiszta ruhával megtörölgetik, tüzernába fűzvénn ányékonn megszáraztják, és ezt nevezik az Orvosok Szálepnek, mely a megszáraztás által minden szagát elvesztette.

Ha ezen Szálepből egyg nehézknýt össze-törvénn, bővízzel megfőzönn, és ruhánn által-szűrvénn, az ize kedvéért valami kedves savanyúságot tésznek belé, és ezt az elalélt betegeknek, két vagy három óránként egyg egyg kalánnal beadják; ez igen jó tápláló és enyhítő ital.

Adni szokták pedig a szárazbetegségben, gyomorgörtsben, vesefájdalomban, minden veszedelmes hideglelésékben, makats hasmenésben, és vérhasban. s a t.

A Kosbor gyökereiről azt is tartják, hogy szerelenre gerjesztő erővel bírnak.

556. GÉGEVIRÁG.

(ARISTOLOCHIA)

A Gégevirág fajainak, azok közt kivált a *Kerek Gégevirágnak* gyökere, igen keserű, és tsipős fűszerszámos ízű, erős szagú: de a mely a megszárazással elműlik.

Hatalmas felolvasztó, gyomorerosztó, vizeletet és havitsztást indító erővel bír. E végre legjobb a borral öntött theáját venni bé.

Külsőképpenn, leveleit és gyökerét, az éves sebeknek tisztogatására, és a rothadástól, férgtől való megoltalmazására szokták alkalmaztatni, mind az emberekben, mind a barmokban.

E G G Y L A K I A K.

560. L E P T S E.

(LENNÄ)

Ha a tűzes daganatokat, és a fájdalmas aranyeret kívülről vele borogatják, azokat enyhíti, osztatja.

563. T G E R F A.

(ALNUS)

Ez a fá nedves helyenn szeret teremni. Fája a föld színén hamar elrothad, a víz alatt soha sem; azért a televényes vizes helyekenn az épületek fundamentoma alá szokták tenni.

Orvosi haszonra nem igen fordítódik, hanem azt tartják, hogy levelei seynyedés ellen való; szokták ezeket, zatskóba rakván, a hasogató fájdalnakra melegenn borogatni. Kergének pora a napos hidegleléseket gyógyítja.

564. P U S Z P Á N G.

(BUXUS)

Ennek kemény fájából mindenféle szép és erős mu'sika szerszámokat, pixiseket, és egyebet szoktak készíteni. Orvosi haszna nints tudva.

565. T S A L Á N.

(URTICA)

Ennek fajaival, mint ingerlő eszközökkel, külsőképpenn élnek a szélütésekben, guttaltésben, és az álmós betegségekben. Megveregetik t. i. vele a betegek meijét, hátát, és lábait ráját. Legtöbb haszna van a szélütésekben.

A' *kellaki* Tsalán magvai gilisztatűzők; leve, leinek porával pedig tubák módjára hasznosan lehet élni, az ornak súly nemű tűzsedésében.

567. E P E R J F A.

(MORUS)

A' *Szedery* Eperifa Persiából került Európába, és minthogy nálunk him fája nints, a' magva ki nem kél, hanem csak *selyem* Eperifába való szemezéssel, vagy suhaszással lehet szaporítani. Ennek levea csoport bogyoit, a' rothasztó hideglelésben, vértashban levők, mint hivesítőt, és szenvedés ellen valót, nyersen ehetik; díszítik a' torokgyulladásban, és a' száj kisebesedésében is. — Elzetálynak igen jó, és az elzetye szép setét veres színi.

A' közönséges *selyem* Eperifa gyümölcse, a' gyermekeknek egészséges tsermegjék, és a' házi madaraknak jó eledel; leveleivel pedig a' selyem beryókat szokták tartani.

Jegyzet. A' kik a' selyem termesztésről Magyarul írtak, és a' tapasztalat ellenére azt állították, hogy a' selyem beryók, csak a' *sejér gyümölcse* Eperifa levéllel élnek; abban tévesztettek, hogy ezt a' szó, *Moens alba, sejér gyümölcse* Eperifának fordították, nem tudvann; hogy annak a' nevezetnek egészen más oka van, és a' közönséges vagy selyem Eperifát a' Szederyfától különbözteti meg. *Lásd a' Kúeszkönyvet.*

573. T S Á B A I R.

(POTERITUM)

Gyengénn öszvehúzó, szorító erővel bír; a' sebek begyógyulását segéli.

Ez az a' plánta, melyet Tsába az Atula fja, sebes katonáinak gyógyítására fordított, nem pedig a' *támyenes* Pimpinella (*Pimpinella saxifraga*), melynek egészen más munkái vagynak a' testben.

Még akkor csak a' *Signaturákból*, vagy szembeinő különös formájokból okoskodtak a' plántáknak orvosi erejéről; ezénél fogva ez a' Tsabaír, vérszin bugyánál fogva ajánlotta magát a' vér állításra; nem is tsalódtak meg benne, mert szeremsére éppen öszvehúzó erővel bír, és annál fogva a' vért elállítja, s a' sebgógyulást segéli.

574. T Ö L G Y F A.

(OVERCUS)

A' Tölgyfa fajai, sok és nagy hasznaikra nézve, az erdei fák között az első helyet érdemlik.

A' Gazdaságban, ezeknek fája tűzre, mindenféle épületekre, s más művekre is igen alkalmas, és a' sertések hiálására ingyen adja a' bővséges makkot, minden különös szorgalmatos ság nélkül.

A' mesierségokban, fájából az Átsok, Pintek, Asztalosok, mindenféle szükséges műveket készítenek; a' fiatal Tölgyfának lehántott kérge nélkül pedig, a' Vargák a' bőr készítésben el nem lehetnek.

Mikor a' gubó bogár sok, és nem csak a' Tölgyfa leveleket és apró ágakat fukálja meg, hanem a' gyenge makkokat is, és azokba tojik; kistsorodik a' makk, nem gubó formára, hanem széllyefeslik mindenféle rendetlen formákra, s Káskula vége táján érelen lehull, vagy (a' mint szokták mondani), leragyádzik.

Ez a' leragyádzott makk, (melyet *Gubításnak* hívnak), kárba nem vész, mert ezt a' Timárok drágánn megveszik, a' fontos talpáknak s másféle bőrnök készítésére.

A' Tölgyfa kérgeinek felettébb nagy öszvehúzó ereje van, úgy hogy még a' holt állatok bőrét is öszvehúzza, és megkeményíti a' Vargák tsávájában.

Ezért orvosáigul élni vele belsőképpenn nem bátoraságos, nem is szorítnak rá, minthogy elég öszvehúzó szerünk van bátoraságosabb: hanem kívülről borogatni vele a sebeket, ütéseket, szakadásokat, és leveleit az erősítő kötőzések közé rakni, sokszor igen hasznos.

Az ághegyeknek nőt gubóknak vagy Galléseknak ázaték leve öszvehúzó, a Gálitzkótól megfeketedik; ebből készítik a ténit.

A nálunk termő Galles erre nem igen alkalmas, hanem a Török Országi legjobb, mely fekete, nagy, nehéz; ezután való az Istriai, ez sokkal apróbb, sok sárga van közre, és ez öltöbb is, és a közönséges ténit ezel szokták készíteni ilyen módon: Megvésznek egynehány lat Gállest, azt egyenként darabokra tördelik, egyet egyet 3—6 darabra; tesznek hozzá telennyel valanivel több Gálitzkóvet, és Arábiai Gummit, harmad vagy negyed résznyit, mint a mennyit a Galles nyom. Ezen Keverésre vizet tölvenn, főzik jó darab ideig, s a ténit késznem van.

A Galles levét a Gálitzkó leve teszi feketévé: de ha a Gálitzkó kelleinél több, megsárgul, vagy megveresedik a ténit, és a papirosat áttal-eszi. A Gummi pedig arra való benne, hogy a ténit feletébb vékony ne legyen, és a papirosom széjyel ne folyjon; de arra is, hogy a Gálitzkó leve lassanként el ne váljon a Galles levétől.

Az ilyen Ténitához való ágyat vagy Keveréket (Species) árulják a börtökban késznem is, de jobb ha az ember minden hozzá való külön vészen meg, és maga elegyít ösze ilyen forma mersékel: Galles 4, Gálitzkó 3, Gummi 1 lat, Különösen szép és jó ténit így lehet készíteni:

Vég jóféle Török Gallest 6 latot, Gálitzkóvet 4 latot, Gummit 1 latot, Timsót 1 nehézéket, Grünspánt 1 nehézéket. Ezekre töls egytize Eső vagy Hó vizet, akár Sert, s tartsd egynehány napig meleg helynem.

Vagy: Vég 12 lat Török Gallest, 8 lat Gálitzkóvet, és ezt a Gálitzkóvet serpenyőben megeld meg, hogy porrá legyen; tégy hozzá 3 vagy 4 lat Gummit. Töls reá valami 2 itize jó fejer Bort; tartsd meleg helynem egynehány napig, naponként gyakran felkevergevenn vagy felrázánn. Ez a Ténitágy esztendőkről esztendőkre eltart, ha az ember a kitöltött Ténit helyébe gyakran fejer Bort tölt belé.

Vagy: Vég 12 lat Török Gallest, 8 vagy 9 lat Gálitzkóvet, 4 vagy 5 lat Gummit, és egy jó asztali kalán tégy söt Töls reá jóféle boreztetet, a mennyi ezen Keveréket bővenn ellepje; tedd két vagy három napig meleg helyre, az alatt gyakran felkevergevenn vagy felrázánn. Ekör töls reá valami két itizenyi Eső- vagy Hóvizet, tartsd meleg helynem, gyakran keverd fel, s kevés idő alatt késznem leszsz a jó ténit, melyet mit helyt fogyni kezd, meleg Esővizzel szaporítsz.

Ha a Ténit, vagy Ténitágy penészedni vagy poklosodni kezd: jóféle boreztetet kell reá tölni melegem.

A Tölgyfának kávé mostanában igen kedették dicseni, mint egészséges italt, és mint vagy óhatom vagy gyógyító orvoságot, sokféle nyavák ellen, nevezetesen a belső részek és írás húrok dugulási, gyomor és belek elgyengülése, megöröködöt hasmenés, napos hideglesek, és köszvényes fájdalmak ellen.

Igaz, hogy a mak a pergelés által, össze-
húzó nagy erejéből sokat elveszt, de a mellett,
valami kozmós tsipós olajat is izzad ki, mely he-
vítő lévénn, nem lehet hogy sok esetekben kát
ne legyen; és valósággal gyakran hasznéléséget,
és szorúlásokat lehet tapasztalni nálna: de a
mélnek, nem lehetetlen, hogy tsak a rozs-
szól való pergelés az oka.

Magából a Kávéből is izzad ki a pergelés
által ilyen olaj, de ha tsak kevésé pergelődik meg
a Kávé; ez az olaj kevésé és kellemetesen tsi-
pós, és balsam illatú; ha pedig erősen megper-
gelődik, minden jószágát és ízet elveszti, sőt ár-
talmás.

575. D I O F A.

(MUGLANS)

A pomphás Diófának kemény és szép ere-
kel tarkított fája, és vastagabb gyökere, igen
kedves sokféle Asztalos, és Esztergályos munkákra.
Tsontárjának zöld héjával gyapjút festenek
feketére, néha ajtókat, almarimokat, nyoszójá-
kat is s a t. Diószinre.

Ugyanebből ha a latot egy meszely vízben,
3—4 óráig áztatnak, és aztann egy fertályig
főzik: ezzel mosogatni a bőrön való mindenfe-
le fahadékokat, és terjedő viszkegeket, igen
hasznos.

Magvaiból síros olajat lehet itni, a melnek
a több olajok tulajdonságinn kívül, gilisza úzó
ereje is van. —

Magva választékját véthas ellen dicsérik. —
Az érethen Dió Gyenge korában, tznkorral,
vagy mézzel bétámlva, újtó, szélhajtó, Gyó-
mor erősítő; az abból tsinált Likitrium pedig,
a fájdalomas toróknak nagy orvossága.

Leveleinek szagát némelyék szeretik, de so-
kának az, fűszédülést okoz; a körülötte lévő
plántáknak pedig ártalmas.

Ezeknek theaja haviisztrulást indít, és gilisza-
tákat hajb. Főtt vízével ha a Lovak hátát onoso-
gatják, a bőgőjt tölök elűzi. — Szokták vele szü-
rekor a hordókat is forrozni.

576. B I K K F A.

(FAGUS)

A fatul Bikkfa, tengelynek, kullóknak által-
matos; vénebb korában épültere nem jó, mert
megveremedik, és könnyen törlik. A kovátsok
a Bikkfa szenet leginkább becslik.

A vén Bikkfának megveresedett belső részét
kivagdallják, és azzal, mint alkalmatos és jó sza-
gú taplóval, közönségesen élnek. Ennél sokkal
belesesebbek azok a laplányi, sőt ember fönyyi
kutsorodások, melket a Bikkfák oldalán o-
tann ottann lehet találni. Ezeknek belső része pu-
ha mint a Spongyia, és a legkellemesebb tap-
ló. A Bikkfáról leszáradt ágak tövének belső ré-
szé is, néha ilyen taplóvá válik.

A Bikkfának édeses ízű, de fojtós és fűszé-
dítő. Némelyek rá szokván, édesdem eszik, sül-
ve, főve, sőt nyersen is.

Azt olvassuk, hogy a kik felettebb bőven
élek vele, nyavajtorést kapnak, sőt meg is ká-
páltak tőle. Ezzel alyafas a

577. GESZTENYEF A.

(CASTANEA)

Ennek a makja sokkal szeledebb, jobb ízű,
és kelves tsemege. Kárnak tartjuk, és panaszol-
kodunk, hogy kevés ideig lehet eltartani. Hát ha
folytában sok ideig lehetne vele élni; nem ten-
né e kárt? Jobban tudja a bölts Gond-
viselés, mi nekünk hasznos!

578. NYÍRFA.

(BETULA)

Ez igen szívos fa, fiatal korában abroncsnak igen alkalmas; tűze sebes, de hamar ellobban; szénét a Kémiakusok szeretik. Külső héja vagy kéregjén ráros, és kunyhókat fedni vele jó. Valamely összevázó materia, és sok gyanta is van benne, melyet abból ki is szoktak főzni; ugyan ebből készítenek sárga festéket is.

Levellakadás előtt megfürvám a fáját, bővent tsepeg belőle az úgy nevezett *Nyírvi*, mely jó vizellet hajtó, és a vérsípőssége, és a bőrnek omladozási ellen hasznos orvosság.

581. MOGYORÓFA.

(CORULUS)

A' Mogyoró fájának kitűzés által vett olajáról, némelyek azt hiszik, hogy nyavajartós ellen igen hatalmas Orvosság. Disserik e végre, a néha rajta találatható fagyöngyöt is. — Makhjának kinyomott olaját, fogfájást enyhítőnek tartják.

Tudva van, hogy legközönségesebben a hordó kötöző abroncsokat mogyorófaiból készíttik. — Szene Puskapor készítésre alkalmas.

A' régiek azt hitték, hogy a' Mogyoró vesszővel, a' hegyek gyomrában lapangó ezüstértznek erőt ki lehet találni, mert az, az ojan helyen lehajlik, és az ilyen vesszőt *parádó* vagy *szerenszevesztőnek* (virga divinatoria) nevezték.

583. KONTYVIRÁG.

(ARUM)

A' *motikos* Kontyvirág gyökere, nyersen felettebb tsipós, úgy hogy hólyagot lehet vele húzni; megszárazva pedig sokat elveszt tsipősségéből, és ekkor a' gyomorban megiscaplott nyálkának felszárthatására, kitisztítására, és mind azoknak a' nyavajáknak, melyek onnan származnak, meggyógyítására igen hatalmas orvosság.

Hason-

Hasonlóképpenn a' mejbenn, és lélekző gébenn meggyalósodott, és tsipósodott nyálkát is kitisztítja.

Lehet a' porából bevenni tsak valami négygránt, valamely közép sóval elegyítve; nem sokkal többet, mert nagyon erős.

584. FENYŐFA.

(PINUS)

A' Fenyőfából magától is izzad ki, bővebben pedig ha a' kéreg megkartzolódik, hasítódik, valamely méz sűrűségű olajos gyanta, melyet *Terpentin*ának neveznek, a' Kőzép pedig rendszerént *Lágy szuroknak* hívja. Ez négyféle, t. i.

1. *Közönséges Terpentin*, mely az *erdei* Fenyőből izzad, méz sűrűségű, barnás fejer színű; hevítő, ingerlő, ozlató, vizellethajtó erejű. — Bevenni teljességgel nem kell, hanemha igen kevést mézbe, vagy tojás székibe keverve; külbenn igen rossz következményei lehetnek. Kristálybe lehet tenni 10—15 gránnyit, mikor erős ingerlésre van szükség. — Külsőképpenn a' dagantokat ozlatja, érleli, hevíti; sokféle keneteket, és flastromokat készítenek vele.

2. *Szassburgi Terpentin*, izzad a' Lútz Fenyőből, színe barnás sárga, állallatkozó, higabb közönségesnél, egyéberánt azzal egyez.

3. *Ventziai Terpentin*, izzad a' *veres és Tzirbel* Fenyőből, világos, fejer, nagy szagú, egyéberánt a' közönséggel egyez.

4. *Tzirusi Terpentin*, ez nem Fenyőfából, hanem a' *Terpentin* Piszlatzból izzad; a' többeknél sokkal sűrűbb, és jobb szagú; ereje azokéval egyez.

Mind ezeket a' *Terpentin*kat is Magyarul tsak *lágyszuroknak* nevezik, és fenyő kéregből készült apró Kazupokba szedvém, sok helyekenn áru-

X

árulják. — A' lágy szurkot, vagy kazupos szurkot is, ahoz készült vászon kementezék fenekénn vas serpenyőbenn elgyújtják, és égeik. Ennek felmennő kövér füstjéből, a' vászon kementze oldalaira ragad a' legjobb fele úgy nevezett *Bétsikorum*, melből fekete festékeket készítenek, és különösen a' Kőnyvnyomtatáshoz való festék készítésére, ez legalkalmasabb. — Szokták azt a' Luiz és más Fenyőfák forgátsainak, kivált gyökereinek elégetésével is, a' mondott módon készíteni: de az a' nevezettigazi Bétsikorumnál sokkal alábbvaló. A' *balzam* Fenyőfából kiizzad, és a' kéregenn apró hójagotskákban ül, sőt a' tobozaiból is tsepeg, a' Terpentinnáknál sokkal hígabb, és folyó olajos Gyanta, melyet azért Balsamnak neveznek, és ez a' Giliádbeli, vagy Török Balsamnál nem alább való.

Ha a' Terpentint vízzel felelegyítik, és lombikonn lefőzik: elválk tőle az olajos része, és tsepeg, melyet Terpentin Olajnak hívnak. Így készítik a' *bérzi*, és *henye* Fenyőnek tobozaiból, leveleiből, és fájából, ezeket lombikonn vízzel lefőzve, a' *Magyar Balsamot*, vagy *Krunputz olajat* is, mely éppenn csak Terpentin olaj.

Belsőképpenn a' Terpentin olajjal élni veszedelmes: de külsőképpenn az eleven sebekbe, és szársókba melegen tölni, vagy tépésenn rájuk tenni igen hasznos, kivált ha verő ér, vagy In is sérült meg; mert a' vért elállítja, és hamar gyógyítja. —

Ugyan ezt szokta tselekedni a' Kőnép a' lágy-szurommal, kivált mikor a' testet valami szálla, vagy tövis is a' t. megsúrta, és az a' sebbe beletört.

Fe-

Felénny szappannal, vagy kámmforral felelegyítvén, igen jó vele kenegetni a' hideg dagadtokat, és hideg saanyarította tagokat: de a' hólglyuladás, vagy tüzesség van; ott a' Terpentin olaj, méreg.

Ha vele csak külsőképpenn kengetik is a' testet, a' vizellellet megindítja, és annak viola szagot ád.

A' makats hasogató fájalmakbann, farsádbann (*Rheumatismus*) szoktak némelyek belsőképpenn is beadni 10—18 tsepet.

A' mi a' Terpentin olajnak lefőzése után a' lombikbann marad: az a' tulajdonképpenn való, vagy hegedű Gyanta. (*Colophonium*, *Terbentina cocta*)

Ha a' Terpentin sokáig áll, megsűrűdik, és megkeményedik, mint a' kő; és akkor azt nevezik fejer szuroknak, melyet a' Kereskedők darabokbann árúlnak.

A' Fenyőfák gyökereit megszedik, megszáraztják, darabokra vagdalják, és így szárazom, ahoz készült edénybe rakván, tüzet raknak alá és hevítik, úgy mérsékelvén, hogy lángot ne kapon. Ez által kiizzad belőle, és tsepeg a' fekete szurok.

Ha a' Fenyőfának gyenge jövéseit megfőzik mintegy negyven annyi nyomó vízben, annyira, hogy közel felig elfőjön a' leve: ez igen derék vizellet ható, és tisztító. Savóval elegyítve jó ital a' Vénusi nyavaiákban vesződdőknek két-tíz napábann; hasonlóképpenn a' kóborló köszvénybenn szenvedőknek. Külsőképpenn mosogatóván vele, a' koszt, és a' bőrnék egyéb onladosásait meggyógyítja.

357. H Í M B O J.

(RICINUS)

A' *repedtő* Himboj magva belőből kinyomott olajnak, lágyító, szkosító, és ennel fogva használtó, kölköt enyhítő ereje van, mint szinte a mondola olajnak, és más magvakból nyomott olajnaknak. Elnek vele a Pántika gliszta ellen is. Ez tisztább olaj, mint más magvakból nyomott olajnak, és két lat belőle jó haságyító, tisztító, hasznos azoknak, a' kik a' haszajtó szerek ingerlését nem szenvedhetik. Kár hogy minden tisztasága mellett is hamar megavasodik.

358. M A G R U G Ó.

(MOMORDICA)

A' *tszátos* Magrugó gyümölcsében, fájdatlomnyhító, és sebgógyító erő van.

Olajba becsinálván, az inas húsó megsejtésében, fájdalmas aranyerben, a' vizkelő és fájó vakteü alkalmatlanságaiban, a' tselsimító repedéseiben, az anyanéh kisebesedéseiben, és nehéz szülésben, igen hasznos kengető.

Az *ugorkás* Magrugónak megsüritett leve, igen kemény hastisztító, és csak kevés is belőle kínos rágást okoz, erősen purgál, és egyszerűs-mind hányat, és így úgy kell nezní mint megret.

359. T Ö K.

(CUCURBITA)

A' borszivó *lopó* Tök, és ennek fajtája a' *ta-jástartó* Tök, házi szükségére való, az *úr* és *dizsnó* Tök sertés hizlatára; de a' *dizsnó* Tököt éretlen korában, kovásszal beávanytiva, az úrit pedig mikor jól megért, vagy súlve, vagy főve, az emberek is étésdenn eszik.

A' *Görögdiinye* Tök esméretes, és kedves, hívesítő nyári gyümölcs.

A' Tök és Görögdiinye magvakból, igen jó hívesítő magjelet lehet készíteni, mely a' mondotéjnel nem alábbvaló.

360. U G O R K A.

(CUCUMIS)

A' *Sárgadiinye* Ugorka, esméretes kedves nyári gyümölcs, sok fajtái váltak a' mivelés által; annél jobb illatú és fűszerszámosabb ízűk, annél kedvesebbek. Könnyen hasmenést okoznak, de az igen ritkán árt.

A' *saranyító* Ugorkát, mint jó hívesítőt, éretlen korában szokták enni, még pedig nemel-jek minden készítés nélkül, szeletekre vágdalva, vagy sóval, vagy a' nélkül eszik: közönségesen pedig nyáron, kovásszal beávanytivák, téjre pedig etzelbe rakják.

Vagnak, a' kik szeretik a' poshasztott Ugorkát is, melnek készítése csak abból áll, hogy sós vizet töltenek rá, melegeen tartják, és minke-előtte egészen megrohada, megszikk.

Éretlen korában kinyomott levének italát, hasznosnak tartják, mint jó hívesítőt, az éverés mérséklésére, kivált a' szárazbetegségeiben.

A' nyers, és kivált a' feleréshez közelítő Ugorkát, igen dtséri a' köznép, tapasztalásból, a' pokolvarnak, körömméregnek, és más mérges patánásoknak előlésére.

361. G Ö N Y E.

(BRYONIA)

A' *büdös* Gönyet, a' köznép, mely ezzel orvosol és öl, repás gyökerénél fogva, földi Töknek nevezi.

Ennek gyökere undorító ízű, gyötrő rágással purgál, kútsóképpenn pedig hatalmas oszlató.

Ha szeletekre vágdalván, a' vízbetegségben lévőnek lábszára teszik, a' nemesebb részelről a' vizet oda húzza.

Ha a' gugát, és a' tsuklók fájdalom és vereség nélkül való daganyját vele borogattják, meggyógyja.

Kinyomott leve a' mi'igyes daganatokra jó. Belsőképpenn, két lat gyökereinek egy itte borral öntött theáját, legtűrhetőbb fél vagy egy asztali kalánnal, napiában háromszor negyszer béadni, az őrlteknek, nyavajatórósóknek, vízi-bebetegségben lévőeknek. De így is nyaktörő próba, mert gyakran iszonyú hanyást, hasterkerést, és ellankasztó hasmenést okoz.

Külsőképpenn, mint hatalmas osztató, sok esetekben használ: de sokkal jobb soha se adni bé, mert a' rágással purgáló szerek között ennél félmezebb alig van.

Azombann, ha megszáraztják, vagy még inkább, ha hamu alatt megsütik, sokat elveszt mérgességéből.

A' *kettaki* Gönye, mind erejére, mind hasznára, mind veszedelmes voltára nézve, a' budóssel egygez.

K E T L A K I A K.

593. F Ű Z.

(SALIX)

A' Fűz igen betses és nagy hasznú fa a' Gazdaságra nézve. Ennek számos fajai többnyire a' vizes helyeket szeretik, de vagynak olyanok is, melyek a' száraz földben is vígann nőnek, és csak nem minden munka és gondviselés nélkül, bővősegen adnak tűzi fát a' Gazdának; mert a' tsonkázást elszenevedik, és minden három esztendőben meg lehet minden galyaiktól fosztani.

Ha a' töltések, gyepek, és árok mellé plantálódnak; azoknak nem csak ékességül, hanem tartalékul is szolgálnak.

Fája igen sávos, és nem hasad; kivált mikor megszárad, alig lehet vágni és hasítani. Kivá-

vám

ván készítenek belőle tekenőket, mely munkára semmi sem hasonló a' Fűz fához.

Egyenéhány veszszós Tserje fajából készítenek guásokat, kortzveszszókat, kasokat, kosarakat. Szép és tartós kosarak kötésére, fonására, legalkalmasabbak a' *banatos* Fűznek letűgő szálas galyjai.

A' Fűznek minden fajának, és kivált 2—3 esztendő galyainak kérgében, öszvelehúzó keserűség van; és azokkal, a' külső Országai drága Khina helyett, sok tanult Orvosok nagy használat éltek, a' hideglelések gyógyítására, és mind azokra a' nyavajákra nézve, melyekben a' kemény részeket erősíteni szükséges.

Hogy tökéletesen a' Khina helyébe lehetne tenni, azt nem gondolhatjuk, mert tudni való, hogy minden különböző alkotásban és különböző ég alatt, az alkotó részek elegendése is különbözik: de csak abban is már nagy a' nyerveg, ha a' senyvedés akadályoztatására, öszvelehúzásra, erősítésre nézve, a' Khinához közelítő Hazai Plantát találunk. Ijének pedig számosan vannak, és ezek közül való egy tekintetben a' Fűz fa; bár ebbenn nagyobb is az öszvelehúzó erő, mint a' Khinában.

Reményleni lehet pedig, hogy a' Tanult Orvosok szorgalmas próbatételei által, ha a' Khinának tökéletes mását fel nem találjuk is Hazánkban: de kettőt hármát öszvelevé, olyan elegendőre akadhatunk, a' meljél bírva, a' Khina nélkül ellehetünk.

Az eddig szerentésemm próba alá vett Fűz fajai ezek: *háromlimes*, *babir*, *sár*, *tsőrege*, *ketske*, *fejér* Fűz fa.

395. F A G Y Ö N G Y.

(VISCUM)

Ennek az elődi plántának, a' régiek, görtoszlató és nyavajatorést gyógyító erőt tulajdonítottak, sőt ma is vagynak tanult Orvosok, a' kik róla ezt erősítik; ámbar-külső tapasztalás szerint, a' nehéz szagnál, és enyves nyálkásságnál egyebet nem lehet benne észre venni.

Tél kezdete táján megszedik, kementze mellett megszáraztják, és kóróját leveleit porrá törve, ebből minden három órában éjjel nappal fél nehézet bevéletnek a' beteggel, és a' mellét szüntelen ezen összeaprított plántának főtt vizét itatják vele.

Ezt pedig nem gyermekekkel tselekeszik, a' kibenn a' nyavajatorés leginkább a' gilisztától származik, és a' meljéről könnyű tenni (lásd Nro. 15.): hanem felnevelkedett ifjakkal, és meglett emberekkel, a' kibenn a' nyavajatorés okát nehez kitanalni.

Főtt vize, a' benne lévő nyálkásságnál fogva hívesít, a' tsipős materiát enyhíti, bényeli, és a' makats hasmenést elállítja.

Némelyek a' Tölgyfánn, mások a' vad Körtvély fánn, mások ismét a' Mogyoró és Hársfánn termőt tartják hatalmasabbnak.

Ez, vagy onnan eshetik, hogy a' Fagyöngy annak a' fának tulajdonságiból véssen valamit magába, a' meljenn elődik; vagy onnan, hogy nem különbözzenek meg a' Fagyöngyöt a' Fakintól, és egyiket a' másikkal felserélék.

A' bogyróról, melyekből a' madárfogó lépet készítik, azt tartják, hogy a' köszvényes tagra borogatva, a' fájdalmakat enyhítik.

396. H I P Ó F A.

(HIPPOPHAE)

Bogyóiból zöld és sárga festéket készítenek, és ugyan ezekből készült szirupot a' vízbetegségben hasznosnak tartják.

398. P I S Z T Á T Z.

(PISTACIA)

Lásd Fenyőfa.

599. P A R É J.

(SPINACIA)

Kedves tavaszi eledel; de tápláló erő kevés van benne. A' gyenge gyomrúaknak könnyen kölikát és hasmenést okoz.

600. K E N D E R.

(CANNABIS)

Ez, a' ruházatra és gazdaságra nézve nagy hasznú plánta, orvosi erejére nézve még mint úgy megvisszálva, a' mint érdemlené.

Nehéz szaga és főszerű ereje miatt, az általok kerültek. A' melj vizben Kendert áztatnak, onnan a' halak távoznak, a' marha a' vizet nem issza, vagy ha kéntelenségéből issza, megárt neki.

A' Kender magvából készült magtej, a' vizetlet újának tsipősségét, a' vese és hólyagkö mizatt való fájdalmakat enyhíti, és kivált a' magvafolyást gyógyítja. Hasonló haszna van a' magvából ültet olajnak is.

A' tapogató, kuriosó orvosok, a' Kender bugát igen nagyra becsülik; ebből, és a' földi Bodza gyökereiből, köles ondót is téve, bizonyos főrdőt főznek, és ezen főrdővel, a' bizonyos tapasztalások szerint, olyan fizamodásból, rándulásból s egyéből származott marulásokat, sántaságokat, sugorodásokat, tsuklóban való dagamatokat gyógyítottak meg, melyek semmi más orvoslásnak nem engedtek.

Handwritten note: *Handwritten note: 17. 108*

Ök a dühös eb marja ellen is, a Kőrishogarat Kender bugával szokták öszvetörni.

601. KOMLO.

(HUMULUS)

A Komlónak főképpenn csak az Anyavirág tobzos barkáját fordítják hasznokra, még pedig azt, a mely meddő; a honnan a Komló természetű helyekenn, a Him Komlót szorgalmasan kiirtják, hogy a nöstény, magot ne teremhessen.

Ez a Komlóvirág keserű ízű, büzös, és szédítő erejű; különös tulajdonsága pedig az, hogy a megforrásra, vagy megkeletésre segít, és azért nem csak a Serfőzésre, hanem a kenyérhez való kovász készítésre is hasznát veszik; egyzersmind pedig a Sernak második megforrását, vagy elzetesedését, (a mint hiszik) akadályoztatja, tartóztatja.

Tavaszzal, a Komló gyenge jövéseit Spárga módra eszik, és ez jó vizellethajtó, és a tsipős vért tisztítja.

Öszvetört leveleivel, a fitzmodott tagot borogatni hasznos.

604. FAKIN.

(LORANTHUS)

Lásd Fagyöngy.

605. NYÁRFÁ.

(POPULUS)

A fekete és fehér Nyárfának tavaszi bimbói tele vagyunk valami balsamos jó illatú nedveséggel, melyet a méhek, mindjárt kikelekor, szorgalmasan felkeresnek.

Ezekből más fájdalomenyhítő szerekekhez hozátételével, készítik a Patkákban az úgy nevezett Popunot (*Unguentum populeum*), mely jó tsendesítő, fájdalomenyhítő, és egyzersmind erősítő; a köznép is esmeri, és a Patkából veszi.

607.

607. BABIR.

(LAURUS)

A némes Babirt némely kertekben természetűk, de a nép gyümölcseit és leveleit esmér, és a Kereskedőtől, eledetek fűszerszámozására veszi.

Az égettbor, melbenn bogóit áztatják, jó gyomorerosító hazi szer, és a vízibetegség ellen italom; leveleivel leginkább csak fűszerszámozásra élnek.

Olajja a rüh ellen jó orvosság, és fő részét teszi az ugyan az ellen való nevezetes lnek.

A napkeleti Indiákban terem a Babir fának egy bizonyos faja, a Kámför Babir (*Laurus Camphora*), melynek fájából, ágából és gyökereiből, Lombikonn való főzés által készítik a Kámfört, mely még akkor szemeses, hanem azután itt Európában tisztítják azt ki.

A Kámför Babirt, sem a mi Hazánkban, sem az egész Európában természetű nem lehet; mindazáltal itt előhozódik, nem csak azért, hogy a Köznép a Kámfört mint hazi orvosságot kedveli, és azt nem annyira a Patkákban, mint a Bólókban veszi; hanem főképpenn azért, mivel nekünk is vagnak sok plántánk, ilyenek nevezetesen, a Kéthöbhimés Seregbeli Gyűrűs viráguk, meljékben Kámför materia van, és valószínűs Kámfört lehet belőlök főzni. De ezzel nem szoktak bajoskodni, mert sok munka után is kevés kerül ki: az Indiához pedig könnyem lehet jutni; nem is nagyon drága.

A Kámför egy különös szagú és természetű repülő olaj, mely megsűrűvénn, öszveállottt kivált száraz levegőgögn, vagy zártan edényben áll; apránként ismét elrepül, és semmi sem marad belőle. Ha meggyújtják, tiszta lángal, és kőver füstel ég, és semmi salakot nem hágy maga után.

A Kámfornak orvosi ereje Serkentő, Általható, Gőzőlétő, Görtsszlító, de nagy mértékben vére elbódító. A bővéneknek, és a szorításban lévőnek, a bévétele veszedelmes.

A tanult Orvosok igen nagy haszonnal fordítják azt, mind az eles, mind a sínlódó nyavajának gyógyítására, melyekben a betegnek ereje elesik, és elalul. Nevezetesen:

1. Mint Serkentő, és az Érzőinek megzavarodott Mótanyagát tsendesítő szert, nagy haszonnal adják, a nyavajaitörésben, elmehabordásban, dahoskodásban, szerelemből vagy más okból is szárazott örülésben, és a forróhideg-beli félrebeszélésben is.

2. A Hagymazos, vagy rothasztó nyavajában, (*Typhus*) mikor az erő le van véve, a szomjuság kiállhatatlan, és a beteg tagjai már rángatózni kezdenek. Ezekben a nyavajában, a Kámfor nem a szenvedésnek áll ellent, mert az az ereje nints, hanem az érzőinakon segít.

3. Mikor a betegség materiája a bőrrel viszázaverődik a testbe: a Kámfor azt ismét kihajja, p. o. Himlő, skarlát, ráh, petés s a t.

4. A meghűléssből szárazott nyavajában, kóborló, hasogató fájdalmakban. (*Rheumatismus*)

5. A Görtsből szárazott, vagy azzal összehőttetett nyavaják ellen, Szünádra Görtseben, Tsuklásban s a t.

6. A vizellet útjának bajaiában. Magfolyásban, és a heves szerlem rendeletlen, és az elmét is megzavaró gerjedezéseinek tsendesítésére; a honnan a Kámfor Szárazság oltalmának is tartatik. — A Parhas háog ellen is (*Amaurosis*) hasznos.

Szokiák

Szokiák beadni, vagy porul 1—6 grint tűz-korporral jól összekeverve; vagy tojásszékvél felhabarva; vagy Pilulába tsinálva. Mikor? melyik betegnek? es mennyit kell belőle adni? azt az Orvos bölcsessége itelje meg.

A Kámforral, mint házi orvossággal, leginkább csak külsőképpenn élnek, mert az igen hatalmas oszlató. Elővasztanak t. i. egy nehezék Kámfort egy itte vagy égetborban, vagy olajban, vagy etzerben, mert ezekben tökéletesen elolvad, vízben pedig tellyességgel nem.

A Kámforos etzeret Pestis ellen valónak tartják, és a nyavaják elragadása ellen szorgalmazzák, sőt egy egy k. lánként be is veszik.

A Kámforos égetborral, a mozgató inaknak görtsenemű húzódásait kezegetve, enyhítik; mindenféle daganatokat oszlaltak, kivéve azokat, a melyek már nagyon megüszesedtek.

De ezen esetben jól meggondolva kell elővenni, mert a Kámfor ugyan a betegség materiáját, arról a tigről a meljre tevődik, elveri, de megcsik, hogy még veszedelmesebb helyre uzi, p. o. a köszvényt a lábrol, a meljre.

A Kámforos olajat, különösen élesztő, és vidító szemek tartják.

Pelda vagy on ret, hogy a negyednapos makas hideglelés, sok ideig semmi orvoslásnak nem engedett. Ekkor a tanult Orvos a Kámfort vette elő, és jól megkámforozott flannel, a betegnek mejt, oldalait, hátagerintzet szorgalmasan döröschette, éppenn akkor, mikor arra a hidegrá jött; e mellett pedig adott néki gőzöléget segítő theákat; mely után a beteg erősen megizadt, és a hideglelés többé elő nem jött.

A fodor, borsos, és Zsombor Menáiban bőven lévőnn Kámfor materiája; azokkal is haszonnal lehet élni, mikor Kámforra volna szükség.

608. S Z É L F Ű.

(MERCURIALIS)

Az *eggyári Szelfűnek*, nyers korában, vi-
zes, saletromos, nyálkás nedvessége van, és se
szaga, se íze nincsen.

Kinyomott leve, hús lével elegyítve, hívesít,
lágylát, a hasat megnyitja.

Kivülről a daganatoknak enyhítésére, lágylá-
tására jó.

611. B O R Ó K A.

(JUNIPERUS)

A *nehézsagú Boróka* levelei igen hevítők,
és ingerlők, izék keserű, tsipős, rágó.

Pora, vagy főtt víze a vizelletet annyira
űzi, hogy az verrel is megyen. Ha valaki a havi-
tisztulás idején vészi be: rendkívül sok vért nap-
el tőle, és átaljában veszedelmes vele élni, ki-
vált az Aszszonyoknak.

Kivülről hinteni bé porával a kútsutorodott
és revesedő tsontokat, hasznos.

A *Gyalagfenyő* Boróka fája, levelei, gyen-
ge jövései, hevítők, vertisztítók, vizellelhetők.
Főtt víze a Vénusi nyavajákban, rühben, skor-
bútban hasznos. — Bogyói édeses keserűk, fűszer-
számos izók, szagúk, és hatalmas ingerlők. Mint vi-
zellelható orvossággal, jó velek élni mindenféle
vízibetegségekben, a skátját hideg után követ-
kezett vizdagamatokban, és a vizellet utjának
nyavajákban, melyek azoknak enyves nyálkával
való béleperteléséből származnak.

Legjobb bévétele az, ha boros vízzel önté-
nek theát belőle. Gyomor erősítés végett fél ne-
hézek egész bogyókat kell elnyelni.

Végre szoktak vele élni, mint füstölővel, a
levegő tiszítására, és a dör-sülő flauellnek meg-
fűstölésére, mert a dör-sülés hasznát, ingerlő
erejével nagyon neveli.

612. T I S Z A F A.

(TAXUS)

A Tiszafa leveleinek ereje, hasonló a ne-
hézsagú Borókához, és ártalmatlan.

Bogyói, a mint állniuk, a hívesebb Tarto-
mányokban kevésbé mérgesek, sőt meg is che-
tők; a meleg Országokban pedig halálos mér-
gek. Orvosi hasznára nem fordítják.

Ez a fa, az Asztalos és Esztergályos mun-
kára igen betes, mert sem keménységére, sem
(ha megfestődik) színére nézve, nem alábbvaló
az Ebennél. *folia viridis, quae + aqua*

614. P É R A.

(RUSCUS)

A *szürös Pérának* gyökere, először édeses,
azután keserű ízű; erősítő, vizelletet, és havi-
tisztulást indító erővel bír.

A *nyelbes Pérának* levelei, öszvehúzó, szo-
ritók; a nyelvtápnak leesésében, méhnek, és
bélnek lejárárásában hasznosok.

L O P V A N Ö S Z Ö K.

615. Z S U R L Ö.

(EQUISETUM)

Minden fajai öszvehúzó erővel bírnak. Theá-
ját a vérvizelés, és magfolyás ellen, és torok-
gagatizálásra dicsérik. Nyerskorában a barmok-
nak ártalmatlan. *herba viridis, quae + aqua*

Némeli fajai az érz edények tisztítására, és
más egyéb dör-söléssel való tisztogatására, igen
alkalmasok.

616. K O R P A F Ű.

(LYCOPODIUM)

A *kaptos Korpafű* főtt víze, vizellelható.
Magva por, vagy liszt forma, szárazító; ha a
gyertya langjára fűjük, lángot vet, és azért plin-
tai

taí Kénkönek is nevezik. A' kis gyermek trombita kipállását vele hinteni jó.

Nemeljek görtoszlató, kőszvény, és vesefájdalom enyhítő, sőt szárazbetegség ellen való erőt is tulajdonítanak neki.

617. KIGYÓNYELVŰ. (OPHIGLOSSUM)

Olajba áztatva sebgyógyításra dltserik, mert szárazító ereje van.

618. OZMUND. (OSMUNDA)

A' *Holdruta* Ozmund főt vizét, a' gyermekek tökössége ellen dltserik; használ a' gillszták, sőt a' Hipokondria ellen is.

621. BORDALAP. (ASPLENIUM)

A' *Szarrasnyelbű* Bordalap, szárazító, és erősítő erővel bír. Theját a' verpökés, szünádras, és hipokondria ellen dltserik. Ugyan ezt ez elött, mint mej tisztító, és erősítő szert belsemben tartották, de a' reménységnek nem felelt meg. A' több fajait gözölgeést segítőeknek tartják.

622. PÁFRÁN. (POLYPODIUM)

Az *édesgyökereű* Páfrán gyökere, míg meg nem fásodik, oljan hasznú és erejű, mint a' Likritz.

Az *erdei*, és *Páprág* Páfrán gyökere, öszve húzó, és gillszta ölö, a' pánlika fereg ellen legjobb orvosság.

Megöli a' gillsztát, de ki nem hajtja; azért utánna erősen purgáló szert kell bévenni. A' gyökérnek porából kell bévenni 1—3 nehezéket, a' Pánlika fereg ellen pedig még többetsét is.

623. FODORKA. (ADIANTHUM)

A' *vénus* Fodorka thejja, jó meijtsztító, és erősítő.

632. PÁPRÁN. (POLYTRICHUM)

Főt vize gözölgeést segítő, izzasztó.

640. ZUZMÓ. (LICHEN)

Az *Izlándiai* Zuzmó, nyálkás, keserű kevés öszvevettő izú, száraztan. A' benne bőven lévő nyálka, test tápláló és erősítő, se nem hevít, sem a' hasat meg nem szorítja.

Vizben vagy tébben, vagy hús lében megfőzve, kivált ha keserű, és Likritz is tevődik hozzá, igen jó orvosság, a' szárazbetegséggel fenyegető turhás hurut ellen; a' hosszasan náthában; a' tudógyuladástól való megfordulás után, ha sokat és gonyetséges materiát köpködt a' beteg; a' veres himlő után való elszáradásban. Még a' tudótrkadásból szárazbetegségben is hasznos, ha lassú hideglelés nints vele; de mikor már a' nyavaja nagy mértékben van, keveset használ, hanem akkor is az ejzakai bádász-tó izzadást kissebbíti. Jó a' verpökésben, vérvizelésben, és számarhurutban is.

650. TSÖBIBIRTS. (CLADONIA)

A' *skarlát és sokformájú* Tsöbibrts, úgy ké-szítve, mint az *Izlándiai* Zuzmó, jó orvosság a' számarhurut ellen, akkor is, mikor a' beteg vért vét ki.

656. GALÓTZA. (ACARICUS)

A' Galóza fajai többnyire mérgesek, kevés van köztök megehető. Itt a' legjobb tanács az, hogy az ember soha semmi névvel nevezett gombát

meg ne kóstiolyon, ha csak azt jól nem esmérí, és nem tudja, hogy szoktak az emberek vele élni. Itt a vigyázatlanság, vagy vakmerőség, sokaknak életébe került már.

657. TINORÚ.

(BOLETTUS)

A' *tapló* Tinorút, *taplónak* szokták elkészíteni, és ezzel a' Seborvosok is élnek a' vérnek elállítására.

A' Tinorú nemben öt faj van megehető, t. i. a' *díjfa*, *sárga*, *húsos*, *tönkös*, és *szarvas* Tinorú.

Az *illatozó* Tinorú, (mely Füzfaán terem) a' napos hideglelésnek igen jó orvossága. Ugyan ez, a' szemnek tüzesedést és véres dagadtát meggyógyítja, ha megnedvestivenn, vele a' szentvédő szemet borogatják.

665. P O F E T E G.

(LYCOPEHDON)

A' *drága*, és a' *porközepű* Pöfetegnek, melyeket ősszel az arra megtanított kutyák és disznók által szoktak a' föld alól felkerestetni, jó, de egy kevéssé bakhúzzre hajló illatjok van.

Ezek igen kedves úrieledelek, külömbkülömbféle módonn elkészítve: de ha bőven élnek velük, hasrekedést, és szélkolikát okoznak. Azt tartják felőlök, hogy szerelmre gerjesztő erejek van.

A' *méhszedő* Pöfeteggel élnek a' Méhészek, a' méhek leszédítésére, és ez jobb is a' kénkövű A' Seborvosok pedig a' vért állítják el vele.

B É R E K E S Z T É S.

Ímé ezek a' Két Hazabéli, ez ideig megesmért hasznú Növényeknek, orvosi és egyéb hasznai summásan előadva!

A' természeti dolgoknak, és azok közt különösen, a' Fáknek, Fűveknek, és Virágoknak esmértebenn gyönyörködő, ezeket és több ezekhez hasonlókat természet szerint kívánja tudni: és mihelyt tudja; lehetetlen hogy egyszersmind, valami orvoslásbéli Esmeretnek színe is ne ragadjon reá.

De abból nem következik, hogy ő tehát ez által az esméret által szükségessé képpenn kúrúsolóvá leszsz: hanem az által megtudja okosan itélni, mihez lehet folyamodni a' szorongató szükség idején, mikor vagy magán vagy másann haladék nélkül segíteni kell; meg tudja mondani, melyik Plántát lehet a' másik helyett elővenni; mikor az, a' melyik kívántatnék, nints; tudja, mit kell szorgalmatosann kerülni mint mérget, akár mint javasolják is azt a' tudatlanok.

Sőt, ha ebbeli tudományát magános haszonra is kívánja fordítani: okosan ki tudja válogatni, misoda plántákat, gyökereket, magvakat szedjen meg, és tegyen el házi szükségére, hogy azokat, mikor a' szükség kívánja, orvosságul elővége. És ezt kiilthajja meg tőle??

A' ki hát a' Botanicábann Dilettánt (Gyönyörködő, magától tanuló); lehetetlen hogy a' Plan-

Nagy hasznú dolog volna hát a Népnevezés, ha a félre fekvő Falukbann, Helységekben, ahol tudós Orvos közel nincs, a tanultabb szemé-lyek, minéműek a Plebanusok, Predikátorok, és mások, esmemének meg egygyéhány hasznos or-vosi Plántát, és az azokkal való helyes éle-olvasgatnák meg a tanult Orvosoknak Házi Orvos-lásról írott könyveiket; és osztán a szegény em-bekeken segítenének.

Igaz hogy ők, nem lévén a testnek belső alkotásáról esmeretek, nem tudják megítélni a betegségnek titkos okait; nem is lehet tőlök kívánni, mert azoknak kinyomozása, sokszor a legtanultabb Orvosnak is sok ideig dolgot ád: Ugyde, megismerik a betegségnek tapasztalható külső formáját, p. o. *Gyomornéhezége, hódás emésztés, etelnehátlanság, szorulás, Hasmenés, Verhas, Hidegletés, Kólika* s a t.; és a házi orvoslást egyenesen az ellen intézhetik; a mit a tanult Orvosok is kéntelenek tselekedni, mi-kor a nyavaja okát kitanulni nem lehet.

A ki hát a Hazai Plántákból, hasznos és bá-tortságos Házi Orvoslásbeli Esmeteket akar szerez-ni magának: ezeket tselekedje:

1. Az első Résznek 12-dik Czikhelyét, olvas-gassa meg gyakrann és figyelmesen, és osztán, *Az etelre való Plántáknak*, és azoknak, melyekkel *Izadás kedvéért az eteleket készíte-mi szokták*, tulajdonságokat, erejeket, és a test-nek különböző körülállásibann való munkálko-dásokat, tanulja meg jól. Ezek által, igen sok-féle állapotokbann, mind magán mind másokom-b bizonyosan segíthet, és más orvosi szerekre nem szorúl.

2. A Ház körül, udvarokom, és kertekbenn talátrható némeli Plántáknak, nevezetesen: *Bodvának, Malvának, Mentának, Salyának, Melisszának, Maknak* s a t. erejéről és hasz-naikról, legyen elégséges esmerete, és azokból gyűjteménye. Mikor ezekre ráment: alkalmasint készenn van a bátoroságos, és életet nem kotkáz-tató Házi Patika, melyből mind magának mind másoknak segítségül lehet.

3. Ha pedig erdei és mezei Plántákkal is, kí-vánja szaporítani Házi Gyűjteményét: ezekből is rihet be egygyéhányat; tsakhogy sokat belé zavarani ne igyekezzen. Ezek közt kiváltképpen nagy hasznú ezek: *matka Gyökönke* gyökere, *Kecserdes* indája, *Földipe* füve, virága, *fejér és barany* *Urom* füve, virága, *gillsza* *Varadus* fü-ve, magva, *Székfü* virága. — Elégedjen meg annyival; a többi bizza a tanult Orvosok ren-deletére. Átalbann pedig, semmi szert, a mi nagy ingerléssel és erőszakkal munkálkodik, házi orvosságai közé be ne vegyen.

4. Hányató és Hashajtó szerre, gyakrann van szükség a Házi orvoslásbann. Iljenek a Hazai Plánták közt nagy számmal vagynak: de ha tsak elkerülheti, jobb hogy azokhoz nem nyúl. — Há-nyató Borkövet szerezzen a Patikából; az azzal való legbátoroságosab élének módját tanulja meg jól; azt soha, tsak gondolomra s kéheggel ne mője; hanem vagy mikor veszi, mérse ki két, három, s négy gránonként; vagy a mi jobb, le-gyen magának Patikai mértéke. — Rabarbart is, ha a maga kertjében természetli nem akar, vagy módja nincs benne, vegyen a Patikából. Nem kő-lombenn Senna levelet is, mely a Rhabarbaránál tsendesebbenn, és a mellett igen jól munkálko-dik.

dik. Ezt valamennyire ki lehet pótolni a *Pukkantó* Dudaiart leveleivel; de az csak szorultság, jobb annál a Senna.

Így a Hazai Plánták orvosi erejének előadás, sok és nagy hasznokat tehet! De azért a tanult és nagy Tapasztalású Orvosok, nem nézik azt úgy, mint az ő gabonájokba való sarlóágást; mert tudva van, hogy a ki Orvos segítségével szokott és szeret élni; ha betegségbe esik, Orvost keres, és annak segédelmével él, a házi orvosát gokat pedig felejt: azt sem hiszika Böltsék, hogy ez a Könyv alkalmatosságot adna a viszszaélésekre; midőn látják, hogy azokat minden lép-tenn nyomom távoztatja, és a vakmerők elébe intést ad.

A mi pedig itt a fő dolog és egyenes tétel: A Plánták hasznainak megismeretése, meglehet hogy sokakat a haszonnál fogva felindít, hogy azoknak megismerésének módját is kívánják meg-értetni, és azoknak Seregeire, Rendjeire, és külömböző Formáira figyelemzőbbek legyenek. Azokbann pedig, a kik külfömben is a Fűvésztudományt kedveltették; a Haszon előadás, a Természeti dolgok eszméretéből, és azoknak tsudáiból származó Angyali gyönyörűséget, egy léptővel feljebb emeli.

A'

A'
KÖNYVBEN ELŐFORDULÓ
PLÁNTA-NEVEKNEK
ÉS NÉMELJ
MÁS DOLGOKNAK
MUTATÓ TÁBLÁJA.

A díltó betűkkel nyomtatódott nevek, Tulajdonosajnevek.

A	B	
Adáz - - - - -	Babir - - - - -	292
Afonya - - - - -	Babó - - - - -	331
Akánt - - - - -	Babuga - - - - -	291
Akász - - - - -	Bakopp - - - - -	206
Alak (utólsó A.) - - - - -	Baltatim - - - - -	294
Alak - - - - -	Bangita - - - - -	207
Alma - - - - -	Baraboj - - - - -	199
Aloes - - - - -	Baratzk - - - - -	240
Altató szerek - - - - -	Batsaikom - - - - -	272
Amni - - - - -	Batsál - - - - -	256
Angyélka - - - - -	Basamint - - - - -	304
Apotzin - - - - -	Bajnóta - - - - -	245
Arnó - - - - -	Benge - - - - -	176
Arpa - - - - -	Berkenye - - - - -	244
Artisóka - - - - -	Berise - - - - -	259
Atán - - - - -	Betegség - - - - -	42
Arratzel - - - - -	Betónika - - - - -	269
Abur - - - - -	Bétskorom - - - - -	322
Alódtija - - - - -	Bibetyü - - - - -	267
Anis - - - - -	Bikta - - - - -	319
Artif - - - - -	Bodza - - - - -	207
		Y 5
		Bogátz

Bogács	302	Démutka	271
Boglarpót	210	Derey	200
Bóka	295	Dereze	194
Bókál	160	Dófla	318
Bokréfa	222	Dohány	170
Bolonyik	197	Dör sölés, Kenés	110
Bor	130	Dudaiúrt	293
— égett Bor	132	Dülgnyitó	167
Borágó	162		
Borboja	220		
Bordalap	336	Egerfa	313
Bordamag	195	Egesség	42
Bordon	302	Égeutbor	183
Borkő	184	Egres	178
Boróka	334	Elegy	19
Borosgyán	177	Életerő	3
Boroszlán	225	— elállott E.	4
Borseprű	183	— elállása jele	7
Borsó	291	— ébreshetősége	8
Boltorján	301	— külbbsége a ter-	
Börtveresiók	137	mészei E.öktől	38
Bösövény	197	— Formáló E.	9
Buza	155	— Visszaszerző E.	10
Buzét	158	— Tenyesző E.	12
Bükhön	291	— ez két Nemre oszlik	13
Bürok	193	Elvezke	164
Bub	292	Előszközös Test	12
Bábkavalkis	303	Elő matéria	25
Babacella	232	Emreke	194
Bagótsa	296	Enyhiók, Lángyitók	111
Bakszervé	296	Eperfa	314
Ballaqó	188	Erőstök	99
Barkóza	244	Erzet	182
Bárzing	207	Ezerjó	229
Békabogyó	248	Ezüstfa	159
Ber sen	232	Egerfarkfa	310
Birs	244	Elemosó	150
Bolondló	169	Elállat	264
Borsika	279	Enduita	301
Brokál	230	Erdeisóka	221
Bubutiska	199	Ezetfa	206

[illegible]

K	Kalmos	-	-	-	188
Kámför	-	220	<i>Kambor</i>	-	-
Kanáti	-	331	<i>Kányfa</i>	-	207
Kandilla	-	209	<i>Kápré</i>	-	248
Kankallo	-	237	<i>Karórepa</i>	-	282
Kapor	-	163	<i>Katifeola</i>	-	280
Kapona	-	202	<i>Kénbogyó</i>	-	194
Kapozta	-	248	<i>Kenyérbütyög</i>	-	310
Kaputayák	-	280	<i>Kerékepa</i>	-	282
Kappanór	-	233	<i>Kerítéska</i>	-	221
Katáng	-	307	<i>Keserdes</i>	-	173
Katksanyak	-	300	<i>Kétkés</i>	-	203
Kajmatsór	-	264	<i>Ketkete</i>	-	294
Kavé	-	273	<i>Kolompit</i>	-	174
Kender	-	129	<i>Kornis</i>	-	139
Ketskedisz	-	329	<i>Kökény</i>	-	240
Ketskerágó	-	299	<i>Köles</i>	-	150
Keverék	-	176	<i>Kutyafa</i>	-	176
Kígyónyelvű	-	19			
Kígyószisz	-	336	L		
Kikenis	-	163	<i>Lednek</i>	-	291
Komló	-	222	<i>Légyölőviz</i>	-	69
Kontyvirág	-	330	<i>Leleg</i>	-	210
Kóriandrom	-	320	<i>Len</i>	-	210
Korpatü	-	199	<i>Lentse</i>	-	292
Kosbor	-	335	<i>Lepkeszeg</i>	-	296
Kotsord	-	311	<i>Leptse</i>	-	313
Kökörtisín	-	194	<i>Lésyán</i>	-	195
Kómag	-	258	<i>Levendula</i>	-	267
Kömény	-	101	<i>Libalopp</i>	-	186
Körfény	-	203	<i>Lila</i>	-	143
Körisfa	-	303	<i>Lilium</i>	-	214
Körtike	-	142	<i>Likritiz</i>	-	293
Körtvély	-	231	<i>Linka</i>	-	298
Kötör	-	244	<i>Lizinka</i>	-	165
Krumputz olaj	-	231	<i>Löhete</i>	-	295
Kukcoizsa	-	322	<i>Lóhere</i>	-	166
Kunkor	-	230	<i>Lóron</i>	-	221
Kakabü	-	161	<i>Lúdhut</i>	-	209
Kaldafü	-	271	<i>Levestikon</i>	-	195
Kalapfü	-	278	<i>Ligetke</i>	-	223
Kalarabót	-	306	<i>Likász</i>	-	288
Kalinza	-	280	<i>Lógarfü</i>	-	141
	-	264	<i>Lógarma</i>	-	306
	-			-	259
	-			-	Mág-

M	Maglapél	-	-	-	187
Magnó	-	324	N	-	151
Magaraj	-	190	<i>Nadalyis</i>	-	162
Mágyal	-	160	<i>Nadrágulya</i>	-	172
Magzating	-	217	<i>Nagyvirág</i>	-	311
Mak	-	249	<i>Náspolya</i>	-	244
Maké	-	140	<i>Nésl</i>	-	303
Málva	-	288	<i>Nimfa</i>	-	254
Málnonya	-	150	<i>Nolina</i>	-	103
Máfu	-	253	<i>Nósziron</i>	-	148
Meleg	-	241	<i>Nyakagyar</i>	-	215
Medvetzúhor	-	294	<i>Nyakpercz</i>	-	164
Méhpilis	-	167	<i>Nyárfa</i>	-	330
Méhcszsa	-	271	<i>Nyírfa</i>	-	320
Ména	-	267	<i>Nylámyék</i>	-	217
Méreg	-	44	<i>Nyúlaforgó</i>	-	311
Méreg	-	185	<i>Narancs</i>	-	298
Méjszútok	-	91			
Mirtaszag	-	199	O		
Mirtus	-	236	<i>Olvasás, Réolvasás</i>	-	48
Mizura	-	212	<i>Opium</i>	-	249
Mogyorófa	-	320	<i>Orvoság</i>	-	43
Mondola	-	236	<i>Osztatók, Felolvasz-</i>	-	-
Monika	-	310	<i>lók</i>	-	133
Mó sávirág	-	271	<i>Ozmund</i>	-	330
Mohar	-	150	<i>Orgonufa</i>	-	143
Murak	-	190	<i>Ostoményfa</i>	-	207
Muravapikk	-	270	<i>Ovegygyökér</i>	-	307
Musi	-	179	<i>Oziburák</i>	-	286
Mustározas	-	284			
Müge	-	157	P		
Müköts	-	103	<i>Páfrán</i>	-	330
Mügla	-	246	<i>Pakolza</i>	-	303
Mügla	-	287	<i>Palka</i>	-	149
Málna	-	246	<i>Pálinka</i>	-	132
Málna	-	108	<i>Paponya</i>	-	172
Marszangü	-	108	<i>Paprad</i>	-	337
Matordia	-	270	<i>Paprika</i>	-	176
Méregbó	-	185	<i>Paraj</i>	-	329
Metsék	-	277	<i>Paró</i>	-	234
Merta	-	187	<i>Parimág</i>	-	309
Musár	-	283	<i>Paszinák</i>	-	201
	-		<i>Paszuly</i>	-	290
	-		<i>Penet</i>	-	270
	-			-	Pera

Péra	335	Rosdabura	230
Peremér	311	Rothadás ellen való	134
Perkata	166	Ruta	229
Pimpinella	204	Rupa	281
Pimpó	247	Rubínka	187
Pinyó	274		
Piszáz	329	Sáfrán	147
Pitypang	300	Salata	299
Pofoka	271	Salva	262
Polánt	218	Sarkvirág	256
Pompala	258	Sárma	216
Porhonrojt	166	Sás	149
Portsin	233	Sás	277
Portzika	186	Sá'sa	20
Pozdor	299	Savanyasztzó	188
Po'sga	212	Savar	129
Pöleleg	338	Ser	107
Pütszkölletők	89	Serkentők, Ujtók	307
Puszpáng	313	Seretsék	157
Paradisombogyó	175	Sikantyú	257
Paritafü	289	Sisakvirág	159
Patazevella	165	Somfa	141
Patré'selyem	205	Somósing	279
Pé'sma	311	Sombor	232
Pipats	254	Sösdí	139
Poddnka	227	Sulyom	335
Portfü	226	Sütő	325
Pokobarfü	186	Sürgatinye	296
Pozsméte	177	Sákerap	295
Pukantó	293	Somkóró	222
Punok	267	Sóka	217
		Spatzga	267
		Spikandrd	

R

S

Rabarbara	227	Sádó	275
Redőszitrom	168	Szaka	232
Rekettye	290	Szálep	312
Reptze	283	Szalkatsék	273
Relek	285	Szambóza	246
Rezeda	234	Szappanü	231
Ribiszke	177	Szarmazás	2. 26
Rozmarin	261	Szatorja	265
Ro's	154	Szattyu	306
Ró'sa	245		

Sze-

Szederi	246	Timpó	247
Szegets	280	Tinorú	338
Szegfü	231	Tiszafa	335
Szeklizé	303	Torma	277
Szélfü	334	Torokrojt	185
Szélfajó Szerek	92	Tök	324
Szénszerző	20	Tölgyfa	315
Szeplén	162	Törköj	183
Szetyin	235	Tulipant	216
Szigorall	141	Turboja	199
Szikfa	309	Türtszitrom	164
Szilla	188	Turatsz	156
Szilva	239	Turkany	306
Szilvonium	132	Tutárka	227
Szitompár	144	Tengeri	149
Szitoolak	260	Tetemöldd	255
Szódok	255	Tiszosfü	269
Szölő	177	Törökfü	272
Szömörte	206	Tor'sika	260
Szohar	255	Tujabogyó	175
Szulak	165	Tubaroja	219
Szurdáns	230		
Szurok	323		
Szaporafü	261		
Szarvasnyelvfü	336		
Szederfa	314		
Szofia	279		
Szurokfü	270		

T

T

Tákajak	274	Tészezetű	223
Takla	248	Tészeszárny	189
Tapláló maléria	30	Tisagató	296
— a Planaké	34	Tisagató	272
— az Allaroké	34	Tiskorka	216
Tapsír	195	Tisilla	290
Tarnus	180	Tisipkeppity	206
Tarorja	264	Tisokladé	129
Tatorján	276	Tisomorka	198
Ténta ismalás	316	Tisobóka	209
Terpenia	321	Tisóhbirt	337
Téj	123	Tisuklas elhagyatás	136
Thea	127	Tisutóka	272
Tikszem	165	Tisutó	173
		Tisuküllő	311

Tütl-

352

Mutató Tabla.

Tálleng	276	Zásza	221
Tengőfő	298	Zeller	205
Teresnye	243	Zelnice	142
Tiszer	291	Ziliz	287
Tisóka	311	Zuzmó	337
Tombor	267	Zelnice	241

T

Támely	257	Játint	218
Tékla	237	Jázma	141
Taksár	226	Javor	224
Tallár	227		
Tinka	185		
Tirok	151	adótz	152
Titrom	297	Varádtis	304
Tizkötő	310	Venyike	178
Tizória	300	Vérő	159
Tzinadonia	249	Vérőfű	232
Tzitronfű	271	Vérhigló	112
		Villam	272
		Viola	166
		Virnániz	259
		Viz	113
		— hideg V. hasznai	115
		— meleg V. hasznai	120
		— keserű Viz	122
		— savanyú Viz	122
		Vizellehajtók	85
		Vizszetű	20
		Vizszetű	176
		Vizszetű	159
		Vizszetű	164

U

Ugorka	325		
Uszany	160		
Uszszakall	141		
Ustiu	153		
Urom	304		

Z

Zab	152		
Zsanza	153		
Zapotza	190		

TOLDALÉK LAISTROMOK.

I. LAISTROM.

A' NÉP KÖZT FORGÓ NEVEKBŐL NEMI NEVEKNEK MEG-
HAGYATOTT NEVEK LAISTROMA.

A

Adáz	Bodza	Fagyal
Afonya	Bogás	Fegyöngy
Akasz	Bóka	Fallu
Alásfa	Bolonyik	Farkkötő
Almáfa	Borágó	Fávirág
Aloes	Borboja	Fenyér
Ammi	Boroszlán	Kenyőfa
Anadász	Borsó	Kigé
Angyélka	Borjorján	Fodoroka
Arpa	Bösövény	Fogantó
Artisóka	Búza	Földendár
Aszász	Buzér	Fűfű
Atán	Büdöske	Fűz
Atratzél	Bükkön	Fűzény
Babít	Bürök	Galagonya
Babó	Démuka	Galamboiz
Baka	Dereze	Galamó
Bangita	Dertzettü	Galóca
Baraboj	Dófa	Gecsepisn
Barts	Dohány	Gesztenyefa
Bá'salkom	Dögfa	Gódirtz
Bá'sal	Égerfa	Gomborka
Béngé	Élets	Gyékény
Berekenye	Elizke	Gyertyánfa
Berling	Emreke	Gyopár
Bérise	Eperfa	Gyongyvirág
Betonika	Esike	Gyűszuvirág
Bikkfa	Ezerjő	Hagyma

Halmán	Körtély	Nyirfa
Hanga	Krepin	Nyúdiarótyk
Harmatú	Lednek	Ökörsczemtű
Halyogfa	Lelleg	Páfrán
Héris	Len	Pakóza
Hibik	Lenise	Pálka
Hinár	Lésyán	Páponya
Holgyomál	Levendula	Pápad
Hóvirág	Lilium	Paprika
Hólye	Linka	Paréj
Húnyor	Lizinka	Párló
Hutsza	Lóhere	Pásztinák
Ibolya	Lontz	Paszuj
Iglitz	Lórom	Pemet
Isóp	Lúdhúr	Perész
Ikáka	Magyal	Péra
Kakits	Mák	Peremér
Kaktus	Málé	Pereszlén
Kálmos	Mályva	Perkátá
Kandilla	Mamó	Perjé
Kankalin	Mángolt	Peszértz
Kapor	Mátsonya	Peszietze
Kaporna	Májtű	Pimpinella
Káposzta	Medgy	Pimpó
Kaponyak	Melissza]	Pintó
Kásatű	Ménia	Pisztatz
Katáng	Meténg	Pitypang
Kender	Mirtus	Pomagránát
Kerep	Mogyorófa	Portsin
Ketskeregő	Mondola	Portzika
Kígyónyelvű	Monika	Pothya
Kikeris	Muhar	Pöfete
Kolokan	Murok	Puszpáng
Komló	Müköts	Rabarbara
Komótsin	Nád	Rapontz
Konkoly	Nadálytű	Rekettye
Konyvirág	Nadrágulya	Rentze
Kóriándrom	Nápitiz	Repkény
Körörsin	Nátrisz	Reptze
Kőmág	Náspolya	Rezedá
Kőmény	Né'sit	Ribiske
Kőrsifa	Nyarta	Ris
Körtike	Nyílfa	Rozmaring

Ro's	Szömörtsög	Tizitzkóró
Ró'sa	Szömörítze	Ugorika
Rukertz	Szubar	Üszágy
Ruta	Szulaák	Ütű
Sáftán	Tarnis	Üröm
Saláa	Tátorján	Zab
Sánda	Teraye	Zanót
Sárdanyúka	Tikszem	Zapóza
Sarkvirág	Tinórú	Zásza
Sárma	Tippán	Zeller
Sás	Tiszafa	Zelnitze
Sikkantyú	Torma	Ziliz
Sisakvirág	Tök	Zsálya
Sonfa	Tölggyfa	Zsáza
Sódi	Tőzike	Zsoltiná
Sulyom	Tulipánt	Zsurló
Szaka	Turboja	Játzint
Szamóiza	Tábat	Jázmín
Számótfű	Tsalán	Jávör
Szedej	Tsáté	Jeneszter
Szegfű	Tsengelyűke	Jézsament
Szeklitze	Tsenkesz	Vadótz
Szellű	Tsomorika	Varádis
Szeplén	Tsorbóka	Vasvirág
Szetlyin	Tsutsó	Venizfa
Szikű	Tzámoly	Vesélke
Szila	Tzékla	Viola
Szilva	Tzillár	Virnántz
Szittyó	Tziprusfa	Vitör
Szódók	Tzirok	Vizfonal
Szóió	Tzirom	

II. LAISTROM.

AZ ÚJ NEMI NEVEK LAISTRONA.

1-ső Rendbeltek, melyek vétettek a Nemi ismeretből, és ugyan azoból származtatások megőrtőlük.

Álszirom	Arud	Baltatim
Apolka	Arórt	Bibeyű
	Babuga	Bibika

4-dik Rendbeliek, melyek Deitől légyüldök.

A kánt	Kákolya	Szagyán
Amaránt	Kajár	Szamolya
Amarillis	Klóra	Szatorja
Apárka	Komorka	Sziklár
Apotzin	Koni's	Szilene
Azál	Kornilla	Szótör
Ba'samiat	Kukuba	Takia
Bitak	Látonya	Toroja
Bordon	Likritiz	Tuja
Brion	Lónya	Tsilla
Dornik	Mion	Tzelitis
Filágó	Mi'sót	Tzentike
Fillis	Mizura	Tzentizis
Gálaj	Mória	Tzinka
Gálga	Nimfa	Tzinzór
Harmala	Nolana	Zizifa
Hípófa	Olotsán	Zizon
Hipón	Ozmund	Zsombor
Iringó	Rostika	Vabaj
	Ró'sika	

5-dik Rendbeliek, melyek a' Hebytől vembülek.

F entűsz	Homokhúr.	'Semlyekhúr
Földike	Iszaproit	Tóborosia
Gazillat	Kertéke	Tónya
Gázló	Loisagaz	Tórongy
Hegyeke	Loisahúr	Zákány
Hidör	Motsárhúr	Vizallj
	Sárgójo	

6-dik Rendbeliek, melyek valami Tulajdondegtől vembülek.

E bír	Gólyahúr	Magrugó
Fakin	Gönye	Mámorka
Finyug	Gyapor	Mirhaszag
	Lepise	

7-dik Rendbeliek, Javazolt Nemek.

B ajnóta	Madárhúr	Szádor
Kiajbelfü	Müge	Timpó
Köson	Poltisa	Tsibehúr
Lila	Silom	Waldsteinfü

III. LA I S T R O M.

TULAJDON FAJNEVER LAISTROMA. (NOMINA TRITALLIA)

Tökéletese elnevezése valamely Plántának az, mikor azt egyszerszerű Nemi, és Fajneméről nevezzik. Vagyis az egyszerszerű német Fajoknak tulajdon nevei, melyeket nek mindazáltal német Fajoknak tulajdon nevei, melyeket azok kirekesztő jussal bírnak. P. o. *Petr'selyem*, és az ilyen nevek Tulajdon Fajneveknél (*Nomina Tritallia*) mondanak, és a' Botánikus Könyvekben, elől nagy betűvel íródna. — Az ilyen Nevek a' Fűvészeknél kiadás, mert nem szükség velek együtt a' Neminevet is kiadás, mivel a' tulajdon Fajnév a' maga Plántáját egészen meghatározza. — Az ilyen Nevekben az a' tökéletesség, hogy egyetlenegy bizonyos Plánta Fajnak adódjanak; mert ha két három felé is szolgálhat, már mindjárt nem lehetnek tulajdon nevek. — Ha tehát valamely alkalmas tulajdon Fajnév, több nemek alatt is előfordul, (a' Botánikusoknál gyakran megtörténik) szükség megmaradni, melyké legyen; egyébként pedig, ha előfordul, az írást nagy betűvel kezdeni; mint mikor bizonyos hasonlatosságnál fogva, Neminevek fordítanak elő, a' Fajnevek közt, és mint közönséges Fajnevet, egészen apró betűvel kell írni. P. o. a' Fűvész Könyvben, ez a' tulajdon Fajnév: *Tsombor* előfordul két Nem alatt, t. i. a' Méta, és a' Szátorja alatt. A' zavarodás elhárításáért legyen hát a' *Tsombor*, a' közönségesen esméltes *Tsombor* Méntának tulajdon Fajneve; a' Szátorja alatt pedig, legyen csak a' mint közönséges Fajnév, és íródon egészen apró betűvel. — Még inkább pedig az Anl's; maradjon meg csak a' Plápinella alatt, mert az, az igazi *Anl's*; a' Kapor alól pedig jó lesz elvetni, az Anl'st, és az *Anl's* Kapor, és Kapornak nevezni. Hogy ezt a' plántát *Olasz* vagy *Római*, vagy *Bécsi* Kapornak nevezzük inkább mint *édes* Kapor; arra ok nincsen.

A' Fűvész Könyv dolgozásában, nem lehetett ezekre elég figyelemességet fordítani; mert a' Fűvész nyelvvel, és a' Neminevekkel való sok bajlódás, a' békességűrésés meg

meggyőzte. De hiszem! ki is várna egyszerűen tökéletes séget? — A' ki ezután valamikor a' Füvész Könyv bővítésén, és jobbitásán munkálkodni fog; és minden Plan-ta után felteszi annak lakosának helyét, vitargása idejé, és azt is, ha az *eggyvált*, vagy *kégyvált*, vagy *harvált*, vagy *tervált*, (a' mi a' Füvész Könyvből a' Typographiait Jégvagy nem léte miatt maradt ki) kétségkívül a Tuladon Fajneveket, minden igyekezettel szaporítani fogja, vígyázván arra, hogy a' mely nevek már a' Füvész Könyvből más Magyar Könyvekben elő vagyunk hozva, azokonn változást ne legyen. A' több nevre nézve a' változtatás csak akkor okozna zűrzavart, ha majd az Oskolákban a' Természet Históriaja magyarul tanulódnék; addig pedig, a' kik a' Füvészkeletben magános gyönyörűségeket találják; a' szükséges és helyes változtatásokat és jobbitásokat örömmel elfogadják.

A' koveitkező laistrombann felhett nevek, részszereit
készt Tulajdon Fájnevek, részszereit kisiny igazással azok-
ká lehetnek. — Az únnak tett szám, jeleni a' Fűvész
Könyv levél lapját, megjelen előfordulnak.

A	brak	-	111	Pársonka	-	297,	298	F	gér fark	-	486
	About	-	465	Barts	-	-	182		Egertül	-	449
	Agóffü	-	472	Barsing	-	-	365		Keggyháú	-	224
	Alakor	-	115	Békabogyó	-	-	345		Eggyelevelli	-	556
	Aldottü	-	490	Békatalaj	-	-	313		Elesmosó	-	100
	Alatoffü	-	175	Birs	-	-	135		Eletliat	-	342
	Ani's	-	209,	Bodzaü	-	-	299		Endlvia	-	455
	Aranyevő	-	362	Boglárka	-	-	306		Endeisoska	-	239
	Artüü	-	444	Bolondító	-	-	320		Etzelva	-	211
	Arvalyánhaj)	-	100	Borköles	-	-	174				
	aszottas	-	456	Borsika	-	-	98				
	Atorna	-	252	Borsika	-	-	374	F	arkasölő	-	317
	Ajaia	-	317	Börvén	-	-	345		Fajlinka	-	381
		-		Bubuska	-	-	183		Feketeagyúú	-	251
		-		Bulykosmoh	-	-	206		Féregölő	-	347
B	ab	-	414	Búzavirág	-	-	561		Fejértalú	-	460
	Bábakalás	-	461	Buvák	-	-	489		Födorsás	-	106
	Bablevelü	-	275		-	-	195		Fogásús	-	358
	Bagóltsa	-	415		-	-			Földepe	-	194
	Bakszarvü	-	437		-	-			Földleperj	-	305
	Bahafü	-	130		-	-	171				
	Ballagó	-	189	Derézte	-	-	65,				
		-			-	-	249				

G alambezy	78	Kannamosó	555	Máholta	394
Galambláb	393	Kányafa	211	Máha	304
Galambszemű	453	Káprí	313	Maszlág	173
Gamanador	342	Kapitosfü	556	Matskafarkfü	85
Gyászvirág	124	Kárdi	491	Mázola	394
Gémortu	173	Karórépa	383	Majorána	352
Gordon	462	Kátrifolia	384	Medvellé	201
Görögdonya	525	Kaszanyüg	413	Méregölő	184
Göngyökös	152	Katika	317	Meisek	373
Gumotermő	377	Kenderke	348	Mirha	187
Gyűjöván	362	Kékhogyókér	200	Molyüző	173
		Kenyérbél	484		
H agymaszaga	380	Kerekrépa	383	N ádratfü	482
Háruugvirág	318	Keretsóka	239	Nagyfige	293
Harmatkása	109	Keserédes	176	Nagysárfü	285
Harmattanó	102	Keüks	346	Napraforgó	487
Héla	111	Keskere	420	Narancs	429
Herehura	425	Kifige	377	Nardus	78
Henyóffü	97	Kissárfü	293	Netelefs	151
Héjajakü	122	Klansfa	285	Négylevelű	255
Hódruta	556	Kolompír	176	Nyulfül	449
Hollólab	98	Kolomizgyókér	301	O lajfa	132
Homokseprü	466	Körnis	194	Oléander	183
Hosszúnyákü	172	Ködvnyag	372	Organafa	64
		Kökény	295	Organafa	211
		Köles	99	Osoroménfa	478
		Köruta	558	Örvénygyókér	294
		Kutyafa	178	Oszibaratzk	262
I mely	484			Oszlavyasz	
Imet	544				
Imola	490	L egyezőffü	301	P akihints	295
Icto	379	Légytermő	497	Pannutfü	185
Izzalag	321	Lepkefogó	185	Pannutfü	208
		Ligeteke	247	Panaitz	105
K akasláb	98	Lögesztenye	243	Pánlikafü	559
Kakukfü	353	Lökörümü	471	Paprágy	176
Kakukvirág	277	Lótorrna	322	Paraduszombo	232
Kalapfü	471	Lutiz	511	Pávafark	101
Kalatrabé	384			Pénzlevelü	233
Kalotiza	341	M adárfészek	498	Pésmabimbo	389
Kamborz	189		304	Pésmalevél	Pésmalevél
Kanárinag	97	Mágla			

362 Tulajdon Fajnevek. (Nomina Trivialia)

Pésmavirág -	488	Szófa -	379	Tisissóka -	487
Petre zelyem -	210	Szuroglábu -	496	Tsombor -	343, 346
Pipals -	313	Szuokfu -	352	Tsonkagyöke -	123
Pirosítófu -	129			Tsomoja -	359
Piszke -	180	T aratzk -	115	Tsörgöfu -	358
Pohánka -	254	Tarkony -	467	Tyuköröm -	108
Pokolvartu -	187	Tatavirág -	375	Tzédus -	522
Póktiermő -	497	Tazel -	224	Tzinadonia -	312
Póle -	66, 342	Talekzöfu -	267	Tzitbel -	522
Póre -	226	Tekertgyöke -	254	Tziromfu -	354
Portfü -	254	Tenger -	94		
Pösméte -	180	Ternyő -	546	Ü körke -	168
Pukaor -	254	Terpeninfa -	540	Üre -	111
Putnok -	353	Terjoke -	157	Üvegazár -	170
		Tetemöldö -	316		
R ekenyő -	370	Téjölő -	126	Z ergetü -	479
Reptő -	230, 385	Tigistalpu -	163		
Rubánka -	187	Tiszestü -	344, 349		
		Tokasü -	376		
S argadinnye -	525	Tornáns -	380	J egenyefa -	543, 521
Sárkerp -	428	Torokfu -	350	Jérikövirág -	168
Sarlófu -	203	Törőrika -	325	Juharfa -	251
Selyemlevel -	393	Tőnébőfu -	177		
Seprente -	470	Tönköj -	115	V adsáfrán -	461
Siska -	105	Tövissaly -	581	Vallásü -	165
Somkő -	423	Tubarósa -	233	Varáslófu -	64
Sókafa -	237	Turbán -	228	Vargánya -	578
Sparga -	232	Tüztalpu -	163	Vargányvis -	178
Spikárd -	344	Tüdömök -	573	Vénusü -	559
Szurotollu -	557	Tumag -	205	Veresgyüti -	131
Szagosóvü -	543	Tsahajsa -	263	Veresnadrag -	97
Szaporafü -	338, 379	Tsengöfu -	430	Vidrafü -	160
Szászfü -	183	Tseresznye -	296	Villásü -	165
Szászorszép -	480	Tsefa -	516	Villongó -	407
Szederifa -	512	Tsemei -	359	Viola gyöke -	80
Szegfűszagü -	307	Tsigolya -	535	Világugó -	377
Szemtelenü -	173	Tsipperke -	582	Vitezu -	495
Szemvidító -	358	Tsipkafa -	303		

A' Növények régi, és Növény forgó Magyar nevei. — Ugyan azok miképpenn neveződnek a Fűvész Könyvben Magyarul, és Linne szerint Deakul? A' mely Növek megmaradtak Nemi Növeknek, azokat lásd a Fűvész Könyvben a' magok helyénn. — Ezen Laistromban a' Pontegy (.) rövidítés jele.

IV. LAISTROM.

Régi Növek. Megállított Növek. Deák Növények.

A baidoliz -	bagos Tatorian	Cranbe Tataria
Abrahám faja -	sirtos Sautia	Vitex Agn. cast.
Abutla -	Abrot Urom	Artemisia Abrot.
Agarmonyü -	Agar Kosbor	Orchis Morio
Aggöfu -	Aggö Ustogör	Senecio vulgaris
Alakor -	Alakor Bize	Triticum monac.
Alakfa -	Alakfa Salla	Ulmus campestr.
Alchabü -	Terjoke Kigyszisz	Echium vulgare
Aldottü -	Aldott Tuskalló	Centaurea boreal.
Alkekengi -	piros Paponyá	Phys. Alkekengi
Alkermes -	Ber sen Vertut	Physol. decandra
Allelujaü -	mader Södi	Oxalis Acetosella
birs, bírói Alma -	Birs Körvely	Pyrus Cydonia
egyiptomi A. -	Tojás Tausor	Solanum Melong.
Jarkas A. -	Gegvirág	Aristolochia
Jüdi A. -	Kolompit Tausor	Solanum tuberos.
paradicsom, szerelen A. -	paradicsom Tausor	Solanum Lycop.
Alomhozófu -	Alatö Nadráguja	Atropa Mandrag.
Altabuozü -	Buad Szingeller	Bapl. rotundifol.
Amomum -	sagos Zizon	Sison Amomum
Angalfü -	Angölka	Angelica
Angyalugalfü -	Penczell Lizinka	Lysimachia num.
Ants -	Ants Pimpinella	Pimpin. Anisum
Angafü -	Ants Kapor	Aneth. Foenic.
Angafü -	Sarkany Kontyvirág	Arum Dracone.
Angafü -	kövir Uszögör	Senecio Doris
Anyaméhü -	Náda Pármag	Pyrethrum Parth.
Aranka, aranylomal -	Fonal Fenyü -	Cuscuta europaea
Aranyal versengő -	sáda Szironiak	Ranuncul. Fiear.
Aranyal versengő -	Tinadonia Godita	Chelidon. majus

Régis-Neville,

Megállított Nővek.

Deſh newazeteh

Aranyos iszap	aranyos Ritkarej	Soldapog Virg.
Arany istók	kőbányászok Páprad	Polypithecum com.
Aranyvirágutú	arany Gyopár	Gnaphal. Stoech.
Anyékú	hegyi Kárpász	Arnica montana
Anyékszerető	gyenge Lábú	Aisne media
Anyóla	Artyf Pozdor	Scorzonera, hip.
Aranyanbaja	Arutyday Halika	Stipa pennata
dello	Venus Fodorka	Adiant. europ. Ven.
fekete Árv.	fecskefő Borda lap	Asplenium Adian.
Ásfordita	águs Magazing	Aphogelus ran.
Aszotás	deszolás Solima.	Serratia arvens.
Aszsonymaki	sodaly Viola	Viola canina
Atornagondula	Atorna Javor	Acer Negundo
keri Ártavazól	keri Borágó	Borago officinalis
dello	orvosi Árnó	Cynogloss. officin.
sárga Árt.	szőrös Vértő	Onosma erythroides
törztes, vird. Árt.	Törzke Kégyőzész	Echium vulgare
B		
Bab	Bab Babó	Viola Faba
disszid. Bab	Bolovelló Tealmatok	Hyoscyamus nig.
fige B.ab	fegyér Tállagut	Lupinus albus
farkas Bab	Farkasfő Siskvirág	Aconitum Lyceol.
törzök, vird., olasz Bab	Paszuly	Phacelias
vird. Bab	Balkavellő Szaka	Sedum Teleph.
Balevelu	korya Kosöny	Coleogdon umbil.
Babaire	Tompa Vimpnyia	Pimpinella Saxif.
Babukalás	Balakalás Kőfény	Cartina acanthis
Bagchisa	Bagettia Lense	Citer arretianum
Baka	Gyékény	Typha
Baktu	orvosi Betonit	Betonica officin.
Bakzakall	réti Kestevész	Tragopogon prat.
Bakzarvú	Baktarvó Lepkészeg	Trigonella foen.
Baldrian	maltsa Gyökörke	Valeriana offic.
Balhafu	boros Talakszat	Polygonum Hydr.
dello	balha Sertetsek	Inula Pulcavria
Balha balat.	berzedt. Köms	Conyza squarrosa
Balamagva	Balha Utú	Plantago Pyll.
Balla, Ballagó	Bullagó Savar.	Salsola Tragus
Balsamta	keri Dénmika	Thymus vulgaris
Balsamina	teljes Magrú	Monardica. Bats.
Batany nyelv	keri Borágó	Borago officin.
Batalléjfu	boros Szaka	Sedum acre
Batalléjfu	pöngyola Pityang	Leonid. Turax.
Batavak	Hunga Mondola	Amygdalus nuda
Batavak levele	Ostobacze Mondola	Amygdalus Pers.
Batavak levele	bidos Talakszat	Polygonum Pert.
Batavak levele	Batavak Galagonya	Ceanothus tornu.
Batavak levele	fajós Brekenye	Sorbus domestica

Reiji Nishik.

McMillott Newch.

Deák Newzettek

Batony virág	Büdske	Tageles
dente	tsukós Amant	Amaranthus caud.
trejos Batronka	tsukós Tacefűt	Celosia erithra
pitos Batronka	batrony Tacefűt	Celosia coccinea
dente	batrony Amant	Amaranth. hypoe.
Batis	Batis Akant	Acanthus spinos.
Bármag	Bármag Menia	Mentha silvestris
vad Ba'salyikom	szobos Szappanfű	Saportia ocynt.
Báta	nyeles Péta	Ruscus hypoglos.
dente	Kudinka Libortp	Chenopod. Bothr.
Béka boglár	lavasz Szarontik	Ranunculus agu.
Békafű	Lángos Szarontik	Ranunc. Flamm.
Béka korszika	néges Bolyonyik	Sium latifolium
Béka rohsa	part. Sultó	Equisetum flav.
Béka szem	Agfektis M'sót	Myosotis scop.
Béka vattá	Török Villóim	Prenella vulgaris
Béka virág	retl Szarontik	Ranunculus acris
Belenlu	Bolondító Talmatok	Hyscistrinus niger
Benci virág	beret Kókerfűt	Anemone nemor.
Ber sen	Ber sen Verfűt	Physoc. decand.
Betátia	rómal Gyökönke	Vateriaa cellica
Bikator	terjedő Pimpó	Potentilla reptans
Bimbóú	pongyola Pityang	Leoncl. Tarax.
Bipancella	Tungel Pimpnyella	Pimpinella saxi.
Bisziok	herl Ba'salyikom	Ocyum Buille.
sketo Bodza	bodza Takajak	Scrophular. nod.
herzesen Bodza	kender Palotia	Euphorbia Cann.
Bogátskóró	Hejűkút Málnosya	Biprascus laetant.
fejér, székös Bogátsk.	Fejűkút Bardon	Onopordum acan.
tokós Bogátskóró	tektils Málnosya	Biprascus Eulon.
Boglavirág	Boglátka Szarontik	Ranuncul. repens
egyet Boglavirág	Lángos Szarontik	Ranunculus Flamm.
pe'sma Boglavir.	pi'sma Korkagyóny	Adoxa moschatel.
Bódog Aszazony ága	nócsasággú Borda	Juniperus Sabina
B. A. baja	Fonal Funyng	Cuculus marian.
B. A. kúdoke	konyu Kosony	Cuculus europaei.
B. A. menisya	lajos Kasanint	Cuculodon Umbil.
B. A. palatija, tengere	karets Bokál	Balsamita vulgari.
B. A. ró sája	ró sás Fűtű	Alchemilla vulg.
B. A. tele, torissze	torha Bogas	Semprevivum teet.
B. A. tsipke	Múlia Szachaj	Carduus marian.
B. A. tsipke	torha Tsipótum	Rubus thaeas
B. A. tsipóke	átaló Nadrágulya	Cypripedium cal.
Bolondító	Bolondító Tsalmatok	Autopa Mándog.
Bolondító nagyú	Dejűlelell Tsállár	Hyoscinus niger
Borba Borboja	Sústa Borboja	Paris quadrifolia
Bortsó	Ber sen Verfűt	Berberis vulgaris
Bortvirág	Lagyer és Kol. Bajnóza.	Phytolacca decan.
		Spiraea Ulm. et Fil.

Régi Nemek.

Megállított Nemek.

Dokk Nemezek

detto	folyo Tizkszit	Polygonum atrine,
detto	Szula	Convolvulus
két Folyófa	Delignyitó Perkátá	Ipomoea tiliac.
Fordulófa	mutika Gyökönke	Valeriana officin.
Fonaszatón	Fekete Nadalytő	Symphytum offic.
Foszlóvirág	mész Salja	Salvia pratensis
Földape	Földpe Tarnis	Geniana centaur.
Földfűst	Föld Fűstike	Fumaria officin.
kővirágok Földfűst	Likász Fűstike	Fumaria bulbosa
Földi kenyér	lígelt Tűztűzom	Cyclamen europ.
Franzosa	Tákaik	Scrophularia
Fuszulka	Paszaly	Phaseolus
Fűbelszáró	rősd Fű	Sempervivum test.
apró Fű	Szaka	Sedum
víz Fű	Imér Kolokán	Stratiotes alida.
Fűvirág	zűfő Kankalin	Primula auricula
Fűmellék	ernyős Elcs	Betonis umbell.
detto	keri Peremet	Galendula officin.
Fűszelvény	Festő Sötlina	Serratula line.
Fűtőfű	Ruhókita Likatopp	Cheopod. Bolha.
Fűvirág	Kód Daravirág	Draba verna
vad Fűzény	fűz Lianka	Lysimachia vulg.
Fűszelvény	rott Fűzény	Lythrum Salicet.
edző Fűz	olaj Eufasia	Elaeagnus angust.

Régi Nemek.

Megállított Nemek.

Dokk Nemezek

botcsfa Gomba	botka Szalnap	Peziza auricula
bokros, keske, kúris G.	bokros Fálnka	Clavaria corall.
fűfa G.	illatos Tűzűz	Boletus usneol.
Galambláza G.	keserű Galóiza	Boletus bovinus
Hirp G.	hűs Tűzűz	Agaricus vulg.
kékű G.	vízalaz Galóiza	Agaricus laevis.
keserű G.	keserű Galóiza	Agaricus pilifer.
keserű, keserű G.	keserű Galóiza	Cyathus laevis
Kutina, szeg G.	keserű Galóiza	Pallus aculeat.
legyű G.	legyű Galóiza	Agaricus muscar.
mekorot G.	hűs Tűzűz	Boletus bovinus
Pisztis, jőz, lke G.	Pisztis Tűzűz	Boletus subquana.
róka G.	Vargánya Galóiza	Agaricus Canthar.
bűz, szeg Gomba	szentelén Szom	Pallus impud.
szarvas G.	drága Poleteg	Lycopodium herb.
detto	porcsapó Poleteg	Agaricus esculent.
szeg G.	szegű Galóiza	Boletus ignarius
szeg G.	szegű Galóiza	Agaricus delicat.
szeg G.	szegű Galóiza	Hydnum imbricat.
szeg G.	szegű Galóiza	Agaricus proteus.
szeg G.	szegű Galóiza	Agaricus integer
szeg G.	szegű Galóiza	Agaricus campestr.
szeg G.	szegű Galóiza	Agaricus mac.
szeg G.	szegű Galóiza	Androsace mac.
szeg G.	szegű Galóiza	Carthamus linal.
szeg G.	szegű Galóiza	Cuscuta europaea
szeg G.	szegű Galóiza	Trigonell. jőz. gr.
szeg G.	szegű Galóiza	Colegium arctum.
szeg G.	szegű Galóiza	Gnaphalium ulig.
szeg G.	szegű Galóiza	Verbascum Thaps.
szeg G.	szegű Galóiza	Scabiosa atrop.
szeg G.	szegű Galóiza	Prunella vulgaris
szeg G.	szegű Galóiza	Leonodon Tarax.
szeg G.	szegű Galóiza	Melampyrum nem.
szeg G.	szegű Galóiza	Eupatorium can.
szeg G.	szegű Galóiza	Organum vulg.
szeg G.	szegű Galóiza	Polypodium vulg.
szeg G.	szegű Galóiza	Glycyrrhiza glabr.
szeg G.	szegű Galóiza	Polypodium vulg.
szeg G.	szegű Galóiza	Scabiosa succisa
szeg G.	szegű Galóiza	Aconitum lyzact.
szeg G.	szegű Galóiza	Cynanchum Vinc.
szeg G.	szegű Galóiza	Convolvulus Polr.
szeg G.	szegű Galóiza	Dentaria
szeg G.	szegű Galóiza	Gum u-lanum
szeg G.	szegű Galóiza	Aristolochia Clem.

<i>Régi Növ.</i>	<i>Magillioti Növ.</i>	<i>Déli Növények.</i>
Kesztyűvirág	tanassi Kankalin	Primula <i>ovata</i>
Kellerevűtű	Kellerevű Korbór	Orebia <i>bifida</i>
red Kellsellő	Zerge Takor	Doronicum <i>Parla</i>
Kocskeszavirág	Bakszarva Lepkeszeg	Trigonel. <i>foen.-gr.</i>
Kocskeszakali	szakillós Bajnótitka	Spinaea <i>Aruncula</i>
delto	Jeritót Lontz	Lonitaea <i>caprifoli.</i>
Kerevilyű	bogyos Lánka	Hypericum <i>Andr.</i>
Kigyófa	horzsdá Gügevirág	Aristolochia <i>longica</i>
delto	Jekete Hanyor	Helleborus <i>niger</i>
Kigyóvirág	Tekert Takhszár	Polygonum <i>Bist.</i>
delto	Sádkony Konvirág	Arum <i>Drouncul.</i>
Kigyóharapfa	Hallóidó Utifa	Plantago <i>coronop.</i>
Kigyómarasgyógyító	reté Kelskediz	Tragopogon <i>prat.</i>
Kálta	Golgota	Passiflora
Kálvirága	Somkóró Löhere	Trifolium <i>officin.</i>
K. dárda	dagas Mergatag	Asphodelus <i>ram.</i>
K. dinnye	sutrom Saurdantis	Trifolius <i>terrestr.</i>
K. gyertya	ékor Farkkörö	Verbascum <i>Thaps.</i>
K. virág	Ájla Sakvirág	Delphinium <i>Ajuc.</i>
Kissaszony papritsa	kerti Háyvirág	Impatiens <i>Bals.</i>
Klavisfa	Sárga Nyúlarnyók	Asparagus <i>officin.</i>
Klavisfa	klavis Tusor	Solanum <i>Pseudo.</i>
Kézet Kolándrom	mezel Kankalla	Nigella <i>arvensis</i>
Koldúseü	szem Saurdantis	Trifolius <i>terrestr.</i>
delto	szekes Timpó	Xanthium <i>Strum.</i>
Kolompit	Kolompit Tusór	Solanum <i>tuberos.</i>
szeged Konkoly	szekes Konyvirág	Lolium <i>temulent.</i>
Konnyosü	mollos Konyvirág	Arum <i>maculatum</i>
Koristfa	Aonit s Tarnitis	Gentiana <i>Pneum.</i>
Koronafa	fejér Alász	Robinia <i>Pseudo.</i>
Korparvirág	kod Daravirág	Draba <i>verna</i>
Korsóska	melet Sikkanyú	Sium <i>latifolium</i>
Kossfa	Tuszerpfa Káposzta	Scabiosa <i>arvensis</i>
Kosmaszka	bözörpfa Papád	Brassica <i>Rapa</i>
Kótsagvölgy	kretai Emreke	Polytrichum <i>com.</i>
Kretai Kotsord	edeggyökérü Patrán	Althamania <i>cret.</i>
Kéméz	gyöngy Kőmag	Polypodium <i>vulg.</i>
Kőmagvölgy	Kod Mlkotis	Lithospermum <i>off.</i>
Kodvirág	Kod Daravirág	Androsace <i>laeta</i>
delto	Kod Daravirág	Draba <i>verna</i>
Kökényfa	Kökény Salva	Prunus <i>spinosa</i>
festő, hahajdó K.	Tarjaltóris Bengce	Rhamnus <i>cathart.</i>
Kender K ö k ö r i s i n	nagy Szabó	Orobanch major
Kenderfa K.	tojardud Bibak	Euphrasia <i>ovata</i>
piros K.	fütes Kosbor	Orehis <i>maucula</i>
reté, tarka, togyerec K.	fütes Kosbor	O chis <i>vernalis</i>
Adrga K.	tanassi Mlitis	C. chinu <i>antenn.</i>
koz. K.	Zatupa Mlitis	C. chinu <i>antenn.</i>
Köldekút	kony Kőszony	C. chinu <i>antenn.</i>

<i>Regi Novek.</i>	<i>Megállított Novek.</i>	<i>Deák Noveczek.</i>
Koles	Koles Mohar	Panicum milia.
bor K.	bor Muhar	Panicum german.
kandri K.	Kandri Polyaitsauk	Phalaris canar.
maderi, tengeri gyöngy K.	Egyhgy. Kömög	Lithospermum off.
robakos, olasz K.	olaz Muhar	Panicum italicum
Sz. Job K.	fiacsterm Kösepp	Coix Luchyma
ladr K.	ketszem Turok	Holcus bieder
Zair K.	sepp Turok.	Holcus Sorghum
dizsna, erdei Kömön	Rinkbes Köisord	Pencecanum offic.
edes, Béri K.	Ár's Kapor	Anethum foenic.
fehér K.	szós Kandilla	Nigella arvens.
hegyi, Arctai K.	orvosi Magyarai	Tigellium offic.
Köri leveles	kört Ezerlo	Dietamnus albus
Köri leveles	magesz Gomborka	Myagrum sativ.
Korok	pirs Paponya	Physalis Alkek.
Körösi	bibirtos Kör	Saxifraga grand.
dello	Agó Vaszor	Seneio vulgaris
dello	orvosi Falla	Parietaria officia.
szellő K örtvél	fosz Berekenyo	Sorbus domstica
Körtvélleveles	soros Körtke	Pyrola secunda
Köszme — — — —	Pöszmle.	
Köszvényü	Kalintza Katskanyak	Alga ekanap.
dello	font Fungg	Cucuta europ.
dello	Tombor Menta	Mentha Palay.
Kövefe	Bablaré Szaka	Sesum Telephium
Krisztus tenyere	repes Himbol	Ricinus commun.
Kruppa	Póthinka Tikkaszar	Polygon. Papap.
Krumputz	henye Fenyőta	Abies puntilo
Krumpt — — — —	Kolompit.	
Kukulu	mtegyöl Szakvirág	Aconitum Anthion
vad K u k o j t a	fehete Afonya	Vaccinium Myrtin
Kukorica	Tengeri Mále	Zea Mays
Kuravirág	ékessem Aranvirág	Corysanth
Kutyabogyó	fehete Tisutör	Solanum nigrum
K. la	kutya Benge	Rhinus Frang
K. téj	Szeuyin	Euphorbia
Lajososi	tojtkad Szappanfű	Saponaria officia.
	adga Siltom	Hemocallis flau.
	kerti Maglapél	Amplex hortens.
	gati Libatopp	Chenopod. murr.
	büdis Libatopp	Chenopod. Vulb.
	kerti Patej	Spinacea olerac
	ki Maglapél	Atriplex patula
	veres Libatopp	Chenopod. rubr.
	veres Maglapél	Atriplex rubra
	rósis Maglapél	Ampelx rosea
	lungos Szironak	Ranunculus Fl.

Régi Nerek.

Megállított Nerek.

Deké Nevezetek

Pésmá boglár	pésmá kőrcsagöngy	<i>Adoxa moschat.</i>
P. kőb.	szűcs Péra	<i>Ruscus aculeatus</i>
ártya Pésmavirág	jóságya Tóskalló	<i>Centaurea scaberr.</i>
fejt Pésmav.	Pésmá Tóskalló	<i>Centaurea mosch.</i>
vad Pésmav.	Báavirág Tóskalló	<i>Centaurea Cyan.</i>
bávis Pesztize	fehete Pesztize	<i>Bellota nigra</i>
fejt Pesz.	fejt Pemet	<i>Marrubium perez.</i>
vizi Pesz.	vizi Pesztiz	<i>Lycopus europ.</i>
Pesztizem	keri Pásztnák	<i>Pastinaca sativa</i>
Ágyt Pétr.	Pesztizsem Zeller	<i>Apium Petrosel.</i>
katona Pétr.	szarvas Derzse	<i>Selinum Cernu.</i>
ziggy Pétr.	Ketős Repheny	<i>Glecoma hederac.</i>
vizi Pétr.	keri Kőmandrom	<i>Coriandrum sativ.</i>
Pickék	mogyorós Haramag	<i>Oenanthe pimpin.</i>
Pipacs	dudva Tórbóka	<i>Sonchus olerac.</i>
Pipetta	Pipacs Mák	<i>Papaver Rhoeas</i>
Pipehár	lila Pimpó	<i>Potentilla anser.</i>
Pipelet	gyenge Ladhár	<i>Aisine media</i>
Pitofü	báds Monitka	<i>Anthemis Cotula</i>
Pityóka	farfő Alcsel	<i>Anchusa tinctor.</i>
detto	Kolompár Tsutó	<i>Solanum tuberos.</i>
Piszke	Tósboka Napvirág	<i>Helianthus tuberos.</i>
Pisztritz	Piszke Ribiszke	<i>Ribes Uva crispae</i>
Pogány éhesség	Pisztritz Tinóú	<i>Boletus subquarn.</i>
Pogátsalevelű	fértés Igltiz	<i>Ononis spinosa</i>
Pohanka	Kisfegy Kakus	<i>Cactus opuntia</i>
Pokolva	Pohanka Tókszárt	<i>Polygonum Fago.</i>
Pole, Polaj	Pokolvar Libalopp	<i>Chenopod. hybr.</i>
detto	Pole Szigorall	<i>Veronica ategat.</i>
Ágyt P.	Tombor Menta	<i>Mentha Pulegium</i>
vizi P.	Pole Tavorja	<i>Tenerium Polium</i>
Pöré, Pár	Derzse Szigorall	<i>Veronica Beccab.</i>
Portist, Portsin	Pöré Hagyma	<i>Allium Porrum</i>
Portsin	Portist Tókszárt	<i>Polygonum acie.</i>
Pöng	Portsin Portzka	<i>Henaria glabra</i>
Pösmete	Pöng Portalom	<i>Sphaeria lycop.</i>
Pusztizentő	Pösmete Hibiszke	<i>Ribes Grossular.</i>
Pukantó	fejt Zásza	<i>Veratrum album.</i>
detto	Kenyőbél Tálzókó	<i>Achillea Plern.</i>
erdet Puszpáng	Pukantó Dudafűt	<i>Colutea arborese.</i>
Putnokü	mészagos Redőstrom	<i>Datura Stramon.</i>
detto	Bőreva Meleg	<i>Vinea minor</i>
Pozsár	putnok Menta	<i>Thymus Piperella</i>
Pujkorr	pirosító buzér	<i>Mentha Pulegium</i>
	pujkorra Tókszárt	<i>Rubia tinctorum</i>
		<i>Polygonum orient.</i>

Rabarbura

Régi Nerek.

Megállított Nerek.

Deké Nevezetek

Rabarbura	patkai Rabarbura	<i>Rheum palmatum</i>
Ragadály	ragadó Galaj	<i>Gallium Aparine</i>
detto	ragadó Vajai	<i>Valantia Aparine</i>
béka Rag.	ugró Múge	<i>Asperula arvensis</i>
Ragadó villa	ugró Villanag	<i>Bidens tripartita</i>
Raltakü	ugró Villanag	<i>Pimpinella saxif.</i>
Ráunkulus	Tömök Pimpinella	<i>Ranunculus</i>
vad Rapontz	Szantonik	<i>Campagna Rhap.</i>
detto	Reponz Tsonggyuk	<i>Rheum Rhapont.</i>
Rekenyő	Rapontz Rabarbura	<i>Myagrum perenne</i>
Rekettyevessző	Rekenyő Gomboka	<i>Salix acuminata</i>
ártya, Patzok Rapa	Rekettye Fű	<i>Helianthus tuberos.</i>
ártya, kár R.	Rekettye Fű	<i>Cyclamen europ.</i>
erdet R.	Rekettye Fű	<i>Campanula Cern.</i>
farhar R.	Rekettye Fű	<i>Aconitum Lycop.</i>
kerd R.	Rekettye Fű	<i>Brassica Napus</i>
kerék, Korondri, Tóiz R.	Rekettye Fű	<i>Brassica Rapa.</i>
mos, olasz R.	Rekettye Fű	<i>Pastinaca sativa</i>
Murók R.	Rekettye Fű	<i>Daucus Carota</i>
veres R.	Rekettye Fű	<i>Beta vulgaris</i>
Repeny	Rekettye Fű	<i>Hedera Helix</i>
zad Retek	Rekettye Fű	<i>Iberis pinnatis</i>
Reptén	Rekettye Fű	<i>Erica vulgaris</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Sinapis nigra</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Erythraea Barbar.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Brassica Eruca</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Reseda lutea</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Lepidium sativ.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Cypripedium calce.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Alopecurus</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Melampy. barb.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Gnaphalium ulig.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Panicum italicum</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Senecio vulgaris</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Poa annua officin.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Adonis vernalis</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Agrostemma cor.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Sempervivum test.</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Aloca rosea</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Bellis perennis</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Rhodiola rosea</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Aster chinensis</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Adonis autumnalis</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Silene hibernica</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Tageetes erecta</i>
detto	Rekettye Fű	<i>Pollanthes tuberos.</i>

Jörök

Régi Növek.

Megállított Növek.

Deké Növények

jetikói Rósa	jetikói Lontz	Lonicera caprif.
Rosnyika	székely Vadász	Lobelia temulent.
Rubiakka	Rubiakka Libatopp	Chenopod. Bothr.
hold Róta	Heldruta Ozmand	Osmunda Lunar.
kőri R.	Kőrita Bordalap	Asplenium rotund.
repő R.	Abrot. Urom	Artemisia Abrot.
vad R.	szilangói Harmala	Peganum Harmul.
detto	Kalmata Kiskanyak	Angia Chamap.
Ruhfa	mezei Sikkanyu	Scabiosa arvensis
kerli, vad	Sáfrán Szeklitze	Carthamus tinct.
szamár, tot S.	Gordon Szeklitze	Carthamus lanat.
Salmon peisétje	sokbörtyű Gyöngyvirág	Conyallat. Polyg.
dizsón Salála	mezes Salála	Lactuca vitrosa
fa Sal.	trachos Körte	Pyrola rotundif.
kakuk S.	veti Keiskodisz	Tragopogon prat.
kerék S.	sulika Szironiak	Ranunculus Ficar.
keserű, vad S.	keszeg Salála	Lactuca scariola
kutyá S.	termadagk Valuplak	Lapena comita.
magyord S.	Bibuttsa Baraboj	Chaptophyll. bulb.
nyúl S.	dudus Tsooboka	Someus oleaceus
olusz S.	Turboja Baraboj	Chaptophyll. sativ.
detto	telecsy Turboja	Scandix Anthrisc.
detto	nagyvagyat Mithasag	Myrrhis odorata
tautai, bírdanytelű S.	Gulanbék Gyökönke	Valeriana Locust.
tel S.	Endeja Kátang	Cichorium Lintiv.
vizi, tel S.	Dertiza Szagorall	Veronica Bercab.
Salála torna	keri Zsáza	Lepidium sativ.
erdei Salya	orosi Szagorall	Stachys german.
mezei, fejez Salya	fejez Humnyasz	Euphorbia Esula.
kis Salya	Kissér Szecyün	Euphorbia Lath.
nagy S.	Nagyvár Szecyün	Ricinus commun.
detto	repes Himoj	Delphinium Cont.
kék Sarkantyúvirág	mezei Sarkantyú	Topacolum maj.
spányol Salk.	nagy Sarkantyú	Arum
Sakkanyú	Kontyvirág	Delphinium Cont.
Sarkaslu	mezei Sarkvirág	Medicago falcata
Sakerep	Sakerep Tsigatso	Sium Falcata
Sarlóú	Sarló Bolonyik	Veronica officin.
detto	orosi Szagorall	Teucrium cham.
kis Sarkoslu	Gannador Tarofia	Teucrium laeud.
nagy Sarkoslu	foncs Tarofia	Teuer Scopodonta
detto	szies Tarofia	Veronica Teuer.
Sasfü	szobos Szagorall	Aquilegia vulgar.
botikos, buzgaly Sas	harang Tzámoly	Typha
foldor Sas	Fodorista Perje	Poa aquatic.
Gyapjas S.	fatos Gyapja	Eriophorum Poly.

motsár

Régi Növek.

Megállított Növek.

Deké Növények

motsár Sas, Sáló	vaka Sas	Carex vulpina
vizi Sáska	Zatasa Sombor	Sisymbrium Nast.
Satam	pettgetett Potoka	Dracoceph. Mold.
detto	Edes Mo savirág	Melilotus Melit.
Sai	Saj Medgy	Prunus Mahaleb
Selü	búgas Taphkór	Prenanthes mural.
Selü	hídai Körte	Fraxinus excelsior
Sebestellu	Turzikka Szironiak	Ranunculus sceler.
Selortaszó	Szija Sombor	Sisymbrium Soph.
Segyalakó	Tzipka Rósa	Rosa canina
Selyemü	pinné Krepin	Asclepias syriaca
vad Senna	Pakunio Dudafut	Coluca arbore.
Senayedelekü	mezei Sikkanyu	Scabiosa arvensis
Seperize	Seperize Kullórojt	Eriogon canad.
apro Septu	Szija Sombor	Sisymbrium Soph.
homo, mezei S.	Sepő Urom	Artemisia Scopar.
kerli S.	S. pró Libatopp	Chenopod. Scop.
ariga S.	Sepő Jeneszer	Spartium Scopar.
Tarok S.	Sepő Tazok	Holcus Sorghum
Serkeü	szárléző Kopafi	Lycopodium Sel.
Seressü	keresztes Vaj	Valantia cruciat.
Sunlóú	Sarló	Equisetum
Sipka	hádor Barók	Conium maculat.
Siska	Siska Nád	Arnica epigejos
Sakrebóri	kerli Kórándrom	Coriandrum sativ.
Sokiedellu	sokbörtyű Gyöngyvirág	Convallaria polyg.
ledy Som	siska Borboja	Berberis vulgaris
Somkó	Somkó Lohere	Trifolium officin.
Sonkál	Sonkál Nátals	Narcissus Jongul.
apro, felste, madár Soska	madár Soska	Oxalis Acetosella
kezei, to S.	kezei Lórom	Rumex alpinus
kerék, kerli, spányol S.	kerli Lórom	Rumex acetos.
to S.	sós Lórom	Rumex acetos.
madár, files S.	madár Lórom	Rumex Acetosella
mezei S. Sósdi	Erdészoka Lórom	Rumex vulgaris
Sókala	sóska Borboja	Rumex acetos.
Somofu	longos Szironiak	Ranunculus Flam.
Spaga	Szaga Nyulanyék	Ranunculus Flam.
Spendi, Spinzár	kerli Patej	Ranunculus Flam.
vad Sp.	parc Libatopp	Ranunculus Flam.
Splinar	Szironi Szurdans	Ranunculus Flam.
Szulyom	Szulyom Szurdans	Ranunculus Flam.
foldi Sulyom	Bizantirag Szudull	Ranunculus Flam.
Sokollai	Gannador Tarofia	Ranunculus Flam.
Su sanka	motsós Kontyvirág	Ranunculus Flam.
Sulyu	Babesellu Szaka	Ranunculus Flam.
detto	boras Porzika	Ranunculus Flam.
detto	sáda Szironiak	Ranunculus Flam.

Bb 2

det

Igazító Laistrom.

Régi Növék.		Magallott Növék.		Déli növények.	
detto	-	-	sokbókú Gyöngyvirág	-	Convallar. Polys
Szakadásgyökzöld	-	-	alma Portizka	-	Herniaria glabra
Szakasófa	-	-	Szaka Saver	-	Salsola Soda
Szaldokta	-	-	Szoldokta	-	Tilia
Szanniköröm	-	-	Loköröm Szalyú	-	Tussilago Farfara
Szannikör, Szannikula	-	-	hegyi Gombenyő	-	Sanicula europ.
Szaporfa	-	-	Szaporá Galamboltz	-	Verbena officinal.
nővény Szap-	-	-	Szaporá Szegets	-	Erysimum offic.
Szatagóga	-	-	szaporá Szegets	-	Cerastium off.
Szatagóga	-	-	terre Gyopár	-	Gnaphal. Stoech.
Szatagóga	-	-	berzett Köntő	-	Goniza squarrosa
detto	-	-	terzett Pimpó	-	Potentilla reptans
Szatula	-	-	mezsi Sakvirág	-	Delphinium Cons.
Szatulab	-	-	Bokafutó Uzany	-	Potamogeton nat.
Szatula	-	-	Répkövy Borostyan	-	Hedera Helix
erdei Szartsafa	-	-	Szatulyakévi Bordalap	-	Asplenium Seelo.
Szatanyelvelőfa	-	-	Borcs Meleg	-	Vinea minor
Szatula	-	-	Portul Tizkaszár	-	Polygonum vic.
Szatulyakéfa	-	-	mezsi Iringó	-	Eryngium camp.
Szatulejfa	-	-	Földipe Tarnis	-	Gentiana Centaur.
Szatortinosfa	-	-	Szatortinoszép Rukertz	-	Bellis perennis
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Morus nigra
Szatortinfa	-	-	Szatortinoszép	-	Doronicum Pard.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Tagetes patula
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Tagetes erecta
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Gentian arbutum
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Lychnis viscaria
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Alyca Chimneph.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Anemone minor.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Syringia vulgaris
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Convallaria majal.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Euphrasia officin.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Pinus abiet
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Teucrium Cham.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Verbena officin.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Galium verum
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Gentian arbutum
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Erythraea flab.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Primula veris
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Convallaria majal.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	OphioGLOSS. vulg.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Asparagus officin.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Viola tricolor
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Lysimachia vulg.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Gentiana lutea
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Polygonum com.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Asplenium Trich.
Szatortinoszép	-	-	Szatortinoszép	-	Gentiana eriantha

<i>Négy Nenek.</i>	<i>Magilliroit Nenek.</i>	<i>Deák Nenekzet.</i>
detto	erdő Salya	Salvia silvestris
Szent Kunigunda füve	kender Pakótta	Eupatorium Cana.
Sz. László füve	kerecses Tarnus	Geniana cruciata
Sz. Lőrincz füve	örögszőlő Tuzinka	Cynanchum Vire.
Sz. Magdolna füve	nyitka Gyökörke	Valeriana officin.
detto	rónai Gyökörke	Valeriana edulis
Sz. Péter kálisa	rózsai Gyökörke	Primula veris
Sz. Robert füve	tavaszi Kanikula	Geranium Robert.
Sz. Simeon füve	babászölő Geregye	Malva Alcea
Sz. Jakab füve	tillagasszölő Mátyva	Senecio Jacobaea
Sz. Jakab virága	berzselet Uzagor	Chrysanthem. seg.
Sz. János virága	vetési Aranvirág	Bellis silvestris
Sz. János füve	erdő Ruketta	Salvia silvestris
detto	erdő Salya	Hypericum Ascyr.
detto	magas Lantia	Artemisia vulgar.
detto	fékete Urüm	Spicaea Filipend.
Sz. János kenyere	Kolontárs Bajpótta	Glycerhiza glabr.
Sz. János kőökér	edes Liketiz	Polypodium vulg.
detto	edegyszerű Páfrán	Ribes rubrum
Sz. János szőlője	veres Ribizke	Lepidium latifol.
Szépifü	nygy Sás	Solanum nigrum
Szeperző	fékete Tsusor	Sedum Alacamp.
Szeletenü	fatkos Amaránt	Amaranthus coad.
detto	hegyi Szaka	Sedum Telephium.
Szeleten laplaja	konyva Kosony	Goyleodon umbil.
detto	Rubelveli Szaka	Pyrethrum Perth.
bűdös Szikfa	bűdös Monília	Anthemis nobilis
keri Sz.	Nétra Patnag	Lychnis Chalcid.
olasz, Rémai, nemes Sz.	nemes Monília	Spiraea Ulmaria
Szikai	telling Mestvirág	Prunella vulgaris
Szillalevelű	szabdalás Bajpótta	Leonurus cardiaca
Szitalavelevű	Török Villahim	Melicella laevis
Szilveresű	szűcs Gyöngyhim	Clematis erecta
Szilva Szivű	kerék Tsaszkut	Sisymbrium Soph.
Szilvű	Lolonia Betise	Polemonium nat.
Szokpia	Iszkompia	Ribes nigrum
Szobla	Szebla Sombor	Solanum nigrum
béka Szőlő	Békutatól Uszány	Acetum Lycooth.
bűdös, fékete, tengeri Sz.	fékete Ribizke	Solanum Dulcam.
eb Sz.	fékete Tsusor	Acacia spicata
elfordult Sz.	Farkasbő Szakvirág	Paris quadrifolia
erdős, vici, teres, eb Sz.	Kerékes Tsusor	Phytolacca acuta
farhas Sz.	Negyhéző Tarka	Arbutus Unarist.
detto	Negyhézől Tazillár	Ribes rubrum
festő Sz.	Bor sár Vefűt	Chenopod. Botha
mező Sz.	gyógyul Kukuliza	Senecio vulgaris
teres, Tengeri Sz.	veres Ribizke	
Szölő	Rubinka Libatopp	
Szozosfa	Agó Uragör	

Régi Növők.

Megállított Növők.

Dokk Növények

• lass T.	heri Ártisoka	Cynara Scolymus
oripos, tsuda T.	hatszög Kakus	Cactus hexagon.
sárga T.	Gordon Székite	Carthamus lant.
szonjók T.	Héjshát Matsunya	Dipsacus laevis.
tarha, B. Asz. T.	tarha Bogis	Carduus marian.
zob T.	Assottas Solima	Serratula orient.
vajh, szarvas, eb T.	Vasútkő Bengé	Rhamnus cathart.
T ubaó sa,	Tubaro-sa Poliant	Pollanthes tuber.
sárga Tub.	sárga Siliom	Hemerocallis flava
tlas Tub.	linga Siliom	Hemerocallis fulv.
török Turbân	Turbân Lilom	Lilium Martagon
Turboja	Turboja Baraboj	Chaerophyll. sat.
detto	teleeny Turboja	Scandix anthrisc.
wad Turb.	Babutka Baraboj	Chaerophyll. bulb.
detto	Tumagva Turboja	Scandix Pecten
betel Turb.	nagyumagva Mithazag	Myrrhis odorata
Turhásü	Feregöli Sarkvirág	Delphin. Strophys.
Tudólu	petegestet Galna	Pulmonaria offic.
detto	Tudó Zuzmó	Lichen pulmonat.
Tühegyüti	Tumagva Turboja	Scandix Pecten
Tülu	Torok Villahim	Prunella vulgaris
Turvirág	heri Peremet	Calendula officin.
wad Tsabait	Tonjenes Pimpinella	Pimpinella saxifr.
Tsahókai	viannyelyei Tsahókai	Scutellaria galat.
drua Tsalan	apó Tsahin	Urtica urens
drua, hollTs.	Kanálaj	Lamium
bühsny ávaTs.	sádrólél Kanálaj	Lamium complex.
bujdosó ávaTs.	fekete Pestertze	Ballota nigra
Hidőts, erdei ávaTs.	erdei Hunyász	Stachys silvestris
fekete ávaTs.	bodza Tökajak	Scrophularia nod.
sárga, madár ávaTs.	veresörök Mámó	Galeobdolon luf.
Tsapü	nyeltes Pera	Ruscus Hyopgl.
Tsapótsel	tsakta Matsunya	Dipsacus Fullon.
Tsaszkorona	korondi Hattolá	Fritillaria Imper.
Tsaszarszakall	háromszánu Viola	Viola tricolor
Tsité, Sate	röké Sas	Carex tulpina
Tsuntanó	mászlagos Redőzstom	Datura stramon.
Tsengölá	Tsengölá Linka	Hypericum perfor.
nagy, szelles, veres Ts.	magas Linka	Hypericum ascyr.
Tsengökörö	Tögröl Lapót	Rhinanthus crista
Tsengöló	villas Tsengelyüke	Campanula Cero.
Tserobel	kupa Dohány	Nicotiana glauca
Tserecsnyefa	Teresztze Medgy	Prunus avium
büdos Ts.	kutya Benge	Rhamnus Frang.
fekete Tserecsnye	bodza Takajak	Scrophularia nod.
geredás, kutya, vad Ts.	Zelnice Medgy	Prunus Padus
iberen, kutya Ts.	Chérke Lontz	Lonicera Xylor.
mérget, farkas Ts.	mászlagos Nádragya	Atropa Belladon.

piros

Régi Növők.

Megállított Növők.

Dokk Növények

piros, kutya Ts.	veres Berekenye	Sorbus Aucupar.
Sidd, hólyag Ts.	piros Pánya	Physalis Alkek.
tsipe Ts.	Saj Medgy	Prunus Alahab
Tseila	Tör Tögyfa	Quercus austriaca
his Tserlevellü	Ganador Taorja	Tenarium Cham.
kőap Tserl.	fejtes Taorja	Tenarium lucid.
nagy Tserl.	sávos Taorja	Tenarium Scop.
detto	sávos Saigall	Veronica Teuer.
Tsermely	Tsermely Finor	Melampy. babat.
Tsigifü	Kaskaring	Scorpiurus
Tsigolya	Tigolya Füz	Salix purpurea.
Tsikorgólu	retl Tsikorka	Gratiola officin.
Tsillagü	Hollaló Ufú	Plantago coronop.
detto	Nigylucella Tsillar	Paris quadrifol.
Tsillagüváj v. szivfa	szagos Mágé	Asperula odorata
Tsillagvirág	tsillag Méssvirág	Lychnis chalcid.
detto	tsillag Szegü	Dianthus barbata.
kék Tsillagvirág.	Geoplin	Aster
Tamazü	büas Nözstom	Iris foetidisima
Tsigkefa	Tispeke Galóza	Agrostis pratens.
detto	Tispeke Rósa	Rosa canina
Tatáska	Milna Szedei	Rubus idaeus
Töd	Tatáska Napvirág	Helianthus tuber.
Tökáláb	Bóka	Astragalus
Tökabuk	retszel Gerej	Gentiana sangui.
detto	Kettete Galga	Galega officinalis
erdei Ts.	Tsonbor Ména	Mentha Pulegium
wad Ts.	Tsonbor Sátorja	Satureja montana
Tsormolya	hegyi Mellissza	Thymus Serpyll.
Tsundata	Kakuk Demutka	Melampyrum arv.
wadastla Tsud.	Törnyöly Finor	Datura stramon.
Tsudaü	mászlagos Redőzstom	Datura Tatula
Tsuhit	violászta Redőzstom	Ricinus communis
Tsuküti	repelő Himboj	Juncus
Tsunya	Saltjó	Aconitum Anthor.
Tsutsorka	mérgező Szakvirág	Lathyrus tuber.
Tyuk-šem, begy, total	magyaros Bukkon	Solanum tuberos.
Tyukhás, begy	Kolompit Tsutsor	Anagallis arvens.
Tyukláb	gyenge Ládhar	Aisne melia
his Tyüküváj	retl Szironalék	Ranunculus acris
sárga Tyukh.	apó Sarma	Ornithogalum luf.
Tápa	sárga Sarma	Cucurbita
Tzedius	Tápasz Penyő	Pinus Cedrus
Trenaurita	Fülépe Tanyos	Gentiana Centaur.
Tzikóia	Fülszta Kanyag	Cichorium Endiv.
wad. Tzik.	mész Kanyag	Cichorium Intyb.

Bb 5

tanasz

Régi Nerek.

Megállított Nerek.

Dek Nerezetek

tanazi Tzikória	Galanberg Gyökönke	Valeriana Locusta
Tzimyelvüü	Sarranyesüü Bordalap	Asplenium Scelop.
detto	sárga Tümlü	Catananche lutea
Tzinadonia	Tzinadonia Gódriz	Chelidonium maj.
Tzipkvetág	bárony Kerep	Lotus setraginif.
fekete Tziprus	magas Urom	Artemisia procera
kerti Tzipr.	Tziprus Né sú	Santolina Chama.
ló, seryő Tzipr.	nehézsárga Boróka	Juniperus Sabina.
mezei Tzipr.	mezei Urom	Artemisia camp.
vad Tzipr.	Kepitica Hanga	Erica vulgaris
detto	Kalintsa Kalskanyak	Ajaga Chamaep.
Tzipbel	Tzipbel Fenyő	Picus Cembra
Tzitromü	Tzitromcsagó Meliszsa	Melissa officinalis
Tzitlark	Kézfutó Taltakoró	Achillea Millefol.
Ubo, vad Ugorka	ugorkás Maguro	Monardica Elat.
Ugorkanöcső	Herehura Löhero	Trifolium arvense
Ugorkaszagú	kerti Borágó	Borago officinalis
Ugromag	Mezsar Szervin	Euphorbia Lath.
Ugrósonüü	Bóka	Astragalus
Utrivág	kri Sáma	Onithagal. umb.
olanz Uüü	hegyi Kappanár	Arnica montana
vizi Uüü	vizi Hidor	Alisma Plantago
Ujüü, Ujüüü	Gyűsüvüvág	Digitalis
Ukorké	Thörke Lontz	Ionocera Xylot.
Üre	Üre és Hida Zab	Avena elat. et Pat.
Caba Ürom	veszély Tábair	Potentilla sanguin.
Üvegü	orvosi Falfü	Parnetaria officin.
Üvegzsárfü	Üvegzsárdé Fajvág	Impatiens noli ta.
Üab	üfelli Vadlitz	Lolium perenne
Üabü Zandó	büös Iglitz	Ononis hircina
detto	füü Tsigasó	Medicago arborea
fejes, törpe Zázpa	Zásza Kikeritis	Colobium autumn.
künya Zelnitze	Zelnitze Medgy	Prunus Padus
Zergüü	Zerge Tarkor	Doronicum Pard.
Zódoüka	Szódok	Tilia
etdoi Üatvint	kellensü T sülla	Scilla bifolia
olanz Jázmin	korona Jázmin	Philadelph. coron.
Jegenyefa	Jegonye Nyanta	Populus dilatata
detto	Jegonye Fenyő	Pinus Abies
Jegvüvág	jeges Bojvüvág	Mesemb. cristat.
Judasfala	tenyeres Tixerizis	Cercis aliganast.
Juharfa	Jávör	Acer
Juszalag	Iszalag	

Régi Nerek.

Megállított Nerek.

Dek Nerezetek

Vadkék	Küfeli Holgyomál	Hieracium muror.
vad Vadlitz	lila Pimpó	Potentilla Anser.
Vasistüü	Vadéj Sátorompár	Cinca laetitia
Vatü	mezei Sikkantüü	Scabiosa arvensis
Vargánya	Vargánya Gálótza	Aganous Canthar.
Vaszköröm	Iszalag Börse	Clematis vitifl.
detto	Pukkadó Dudafut	Coluca arboresc.
Vaspláb	Hollpláb Uüü	Plantago coronop.
detto	rezi Geregy	Geranum sang.
tarka Vajüü	tarka Rogandit	Galeopsis Tirok.
veres Vajüü	veres Rogandit	Galeopsis Ladun.
Venarszonypozsza	nehézsárga Poleieg	Lycopodon bov.
vad Venüz, Venyike	Iszalag Bertse	Clematis Vitalba.
Venus fordó	Hejékal Matsonya	Dipsacus laciniat.
Venus baja	Venus Fodorka	Adiant. cap. ven.
Venus köldöke	piros Páponya	Physalis Alkek.
detto	körny Köbny	Coryledon umbil.
Véállalóüü	Portin Tálkaszár	Polygonum avic.
detto	pásztor Tarsóka	Thlaspi burz. past.
detto	galind Geregy	Geranium columb.
detto	rózsa Geregy	Geranium sang.
detto	magas Linka	Hypericum Ascyr.
Veresüü	Hollpláb Uüü	Plantago coronop.
Veresülös	korond Balarüüm	Hedysarum coron.
Verebüllüü	Tzinadonia Gódriz	Chelidonium maj.
Veres, Verontóüü	bogyós Linka	Hypericum Andr.
Vetü	orvosi Vetü	Sanguisoba affe.
detto	Vesféü Csabir	Potentilla sanguin.
detto	szőlő Timpó	Tormentilla erect.
Veronika	Saigorall	Veronica
fatyú Veronika	hier Saigorall	Veronica Cham.
Viasfü	his Saepin	Ceranth. minor
Vidrafü	Vidra Elesteke	Menyanthes trif.
étsü Vioia	rózsás Konkoly	Agrostemma Cor.
éjsü V.	szenor Eszike	Hesperis tristis
féler V.	hikeleti Hörivág	Galanthus nivalis
futós V.	T szilagfart	Lupinus
idegen, jéga V.	Ligetke Tészőkürt	Oenothera bienn.
szaga V.	Fajfűlha Iboüü	Cheranth. Chesié
tozok V.	nyüü Tözike	Leucojum aestiv.
szaga Vinnántz	szaga Rota	Rota griseolent
Viezü	Agar Kosbor	Orchis morio
Vismereg	Török Szantonák	Ranunculus scelen.
detto	gyíkös Tsomorika	Cicuta virosa

Jegyzet. 1. Ez a' Laistrom még sokkal többre menne, ha a' két Hazának minden részében szokásbann lévo nevezeleket, lehelne vagy szükség volna összevesszedn De a' mint egy Plánának a' Nép közt két három s több nevezelei is vagynak; ha valaki nem sajnálland, a' meg állított nevek szerint összevesszedni, mindenik Plánának m némű különböző nevezelei vagynak a' Nép közt: még látna, hogy ezen Laistrom, jóval kissébbre olvadna így P. o.

Megállított Pláná Neeek.

matka Gyökünke

Ugyan azoknak bíltang Neeek

[Mesei Nukar, Fordulók, Saoh
Mogdona Junc, Terjedő, mat
ka Gyökér, Baktán, Baktán,

Keserűes Tulsor

[Iszolg, Temondák, erdei Ebszi
lő, vici Ebsz, vici Ebsz.

piros Páponya

[Muhart, Alkekeng, hólyag Ts
szany, Sida Tsor, Köröngő
Venuskálók, Paponyo.

3. a' t.

Nem volna haszon nélkül, azokra nézve, a' kik nem Fűvészek, ha ilyen formában kisednek a' Könyvben lévő előtök esmeretlen új neveket. Meglehet, hogy a által gyakran úba igazodnának.

2. A' hol a' megállított Magyar és Deák neveken a' Fajnev nints feltéve: az azt jelenti, hogy annak a Nemnek nem tsak egy, hanem több fajait is, a' Nép, a elebe kicitt néven hívja.

3. A' rikkiya nyomtatódott Népközt forgó nevek, be veit Nemi nevek, de nem abban az értelemben, mel benn it a' Nép hívja.

